МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПИЛИПЕНКО ДМИТРО ОЛЕКСІЙОВИЧ

УДК 343.8

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право
(081 Право)

Подається на здобуття наукового ступеня **доктора юридичних наук**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Д.О. Пилипенко

Кропивницький – 2024

АНОТАЦІЯ

Пилипенко Д.О. Принципи кримінально-виконавчого права. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право (081 – Право). – Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 2024.

Дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням принципів кримінально-виконавчого права. У дисертаційному дослідженні розв'язано комплексну теоретико-правову проблему, яка полягає у розкритті сутності принципів кримінально-виконавчого права. В роботі з'ясовано стан наукової розробленості проблематики визначення принципів кримінально-виконавчого права визначено методологічні основи дослідження принципів кримінально-виконавчого права; розкрито роль кримінально-виконавчої політики у впровадженні й реалізації принципів кримінально-виконавчого права; сформульовано дефініцію та визначено зміст принципів кримінально-виконавчого права; досліджено та доопрацьовано систему принципів кримінально-виконавчого права; з'ясовано сутнісну характеристику загальноправових принципів кримінально-виконавчого права; розкрито зміст принципів кримінально-виконавчого права, які належать до категорії загальноправових; з'ясовано сутнісну характеристику міжгалузевих принципів кримінально-виконавчого права; розкрито зміст принципів кримінально-виконавчого права, які належать до категорії міжгалузевих; з'ясовано сутнісну характеристику галузевих принципів кримінально-виконавчого права; досліджено та доопрацьовано зміст галузевих принципів кримінально-виконавчого права; розроблено пропозиції з удосконалення національного кримінально-виконавчого законодавства щодо регламентації принципів.

Встановлено, що науковий напрям з формування теоретичних положень щодо визначення принципів є одним із доктринальних векторів розвитку галузі кримінально-виконавчого права. З'ясовано, що вказаний напрям наукових пошуків здійснюється відповідно до загальних тенденцій становлення всієї системи кримінальної юстиції нашої держави. Сформовані наукові погляди, концепції у свою чергу стають науковим підґрунтям для подальших наукових пошуків у напрямі формування теоретико-правових положень щодо принципів кримінально-виконавчого права. Констатовано, що на сьогодні дослідження науковців здебільшого характеризуються певною конкретизацією та, відповідно, сконцентровані на розгляді та аналізі відокремлених принципів кримінально-виконавчого права. Визначено, що здійснені наукові дослідження принципів характеризується теоретичною розгалуженістю із виробленням окремих векторів розгляду позначеного питання. Ці напрями сконцентровано навколо відокремлених категорій, а саме: кримінально-виконавча політика, кримінально-виконавче право, кримінально-виконавче законодавство.

Визначено методологічні основи дослідження принципів кримінально-виконавчого права, що являють собою систему методів: філософські (фундаментальні) методи (діалектичний, метафізичний, герменевтичний, аксіологічний, атропологічний); загальнонаукові методи (термінологічний, системний, моделювання, синергетичний, пізнавальний); конкретно-наукові методи (формально-юридичний, порівняльно-правовий та юридико-соціологічний). Констатовано, що плюралізм застосування вказаних методів забезпечує змістовне дослідження питання принципів кримінально-виконавчого права. Тому саме комплексний підхід у визначенні методів дослідження тематики принципів кримінально-виконавчого права є найбільш слушним та відображатиме повний спектр отриманих результатів наукового пошуку.

Встановлено, що кримінально-виконавча політика являє собою діяльність держави в особі відповідних органів та посадових осіб,

недержавних (неурядових) організацій й інших юридичних та фізичних осіб з формування та реалізації державної політики у сфері виконання, відбування кримінальних покарань. Також кримінально-виконавча політика за своєю сутністю визначає цілі, стратегію, вектори функціонування кримінально-виконавчої системи. Ключова роль цієї політики полягає у забезпеченні впровадження та визначення специфіки реалізації принципів кримінально-виконавчого права у чинному кримінально-виконавчому законодавстві.

Визначено, що принципи являють собою основоположні, керівні положення, які детермінують умови формування, розвитку та функціонування системи виконання й відбування кримінальних покарань; зумовлюють утворення, алгоритмізацію та реалізацію механізму правового регулювання кримінально-виконавчої сфери; відображають собою людські цінності, які визначають правосвідомість суб'єктів кримінально-виконавчого права. Встановлено, що принципи кримінально-виконавчого права характеризуються такими ознаками: основоположність (фундаментальність), імперативність, регулятивність, нормативність, об'єктивність, стабільність, ідеологічність, історичність, системність (комплексність).

Досліджено систему принципів кримінально-виконавчого права, яка являє собою класичну «тріаду», що складається із загальноправових, міжгалузевих та галузевих принципів. Доопрацьовано цю систему шляхом кількісних та якісних доповнень до всіх категорій принципів. З'ясовано, що система принципів кримінально-виконавчого права характеризується цілою низкою ознак: адитивність (складова ознака), адиктивність (ознака умовної залежності), структурованість, внутрішньогалузева залежність, ієрархічність.

Констатовано, що загальноправові принципи є основоположними засадами, які мають ключове значення для галузі кримінально-виконавчого права. Ці принципи акумулюють у собі суспільні ідеї, національні та цивілізаційні надбання у сфері життєдіяльності суспільства, відображають суспільне уявлення про добро та справедливість, а також є імпульсом для подальшого формування й розвитку інших категорій принципів. Ця категорія

принципів є фактичним відображенням природно-правової концепції побудови системи права. Загальноправові принципи є основою для всієї системи засад галузі кримінально-виконавчого права, відображають не лише внутрішньосоціальні засади українського суспільства, а й одночасно містять у собі результат міжнародного досвіду та відповідні міжнародні засади у сфері розбудови та функціонування сфери права. Визначено, що до категорії загальноправових належать такі принципи: верховенство права, законність, справедливість, свобода та особиста недоторканність, гуманізм, демократизм, недоторканність права власності, конфіденційність.

Розкрито зміст верховенства права як фундаментального принципу у системі правових засад. Цей принцип є відображенням природно-правової концепції розвитку правової системи, стрижнем якого є пріоритет прав людини в усіх сферах суспільних і державних відносин. Сутність принципу верховенства права у межах кримінально-виконавчого законодавства полягає в тому, що останнє формується й реалізується з урахуванням того, що людина, її права та свободи мають найвищу цінність, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави.

З'ясовано, що принцип законності передбачає неухильне дотримання вимог Конституції, Кримінально-виконавчого кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших актів законодавства всіма учасниками кримінально-виконавчих правовідносин. Наголошено, що до них належать: держава (в особі уповноважених органів та осіб), засуджені, представники органів місцевої влади, представники установ і організацій незалежно від форми власності, громадськості, окремі громадяни тощо, які залучаються до процесу виконання та відбування кримінальних покарань.

Встановлено, що принцип справедливості передбачає регламентацію порядку й умов виконання та відбування покарань на основі об'єктивного, належного, неупередженого ставлення до засуджених, їх прав та обов'язків. Обсяг правового статусу засуджених визначається відповідно до порядку і

умов виконання та відбування конкретного виду покарання. Принцип справедливості також передбачає притягнення засуджених до дисциплінарної, матеріальної відповідальності на основі усебічного, повного й неупередженого дослідження обставин скоєння проступку.

Обґрунтовано, що принцип свободи та особистої недоторканності визначається у двох аспектах. Позитивний аспект відображається у діяльності держави з формування та належної правової регламентації права на свободу та особисту недоторканність засудженого. Негативний аспект передбачає визначення державою відповідних обов'язків у правовому статусі як працівників органів й установ виконання покарань так й засуджених щодо правової заборони від необґрунтованого впливу на свободу інших осіб, які відбувають покарання. Особиста недоторканність як елемент конструкції цього принципу охоплює собою як фізичну так й психічну недоторканність засудженої особи.

З'ясовано, що принцип гуманізму відображається у повазі до людської гідності, неухильному дотриманні прав і свобод засуджених, а також інших осіб, інтереси яких невід'ємно пов'язані з виконанням та відбуванням засудженими кримінальних покарань. Цей принцип також передбачає наявність правового механізму здійснення відрахувань з доходів засуджених на користь потерпілих та/або інших осіб згідно виконавчих документів.

Визначено, що принцип демократизму полягає у гарантуванні засудженим права на участь у всеукраїнському референдумі та загальнодержавних виборах; формуванні державою належних умов для створення засудженими самодіяльних організацій (самодіяльних рад) та забезпечення участі засуджених у роботі цих організацій (рад); залученні спостережних комісій, громадських та інших організацій для виправлення і ресоціалізації засуджених.

Обґрунтовано, що принцип недоторканності права власності передбачає забезпечення засуджених правом володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю в обсязі та у порядку визначеному

законодавством. Наголошено, що позбавлення або обмеження права власності засуджених здійснюється працівниками установ виконання покарань згідно порядку передбаченому законодавством, а також на підставі вмотивованого судового рішення.

Встановлено, що принцип конфіденційності полягає у забезпеченні приватності й невтручання з боку представників Державної кримінально-виконавчої служби у процес взаємодії засуджених зі своїми представниками та окремою категорією державних й міжнародних органів та організацій визначених законом. Також цей принцип полягає у гарантуванні державою таємниці сповіді засуджених священнослужителю (капеланові), а також у забезпеченні державою зберігання та схоронності особистих документів засуджених під час відбування покарань.

Констатовано, що міжгалузеві принципи відображаються у двох критеріях їх впровадження й реалізації. Критерій поєднання (конвергентності) полягає в застосуванні норм різних галузей права для врегулювання правовідносин у сфері виконання та відбування покарань. Критерій синхронності (колінеарності) передбачає важливість міжгалузевих принципів для врегулювання тотожних правовідносин в різних галузях права. Визначено, що до категорії міжгалузевих належать такі принципи: презумпція невинуватості, диференціація та індивідуалізація виконання покарань, диспозитивність, публічність, змагальність, невідворотність виконання і відбування покарань.

Визначено, що принцип презумпції невинуватості є невід’ємною частиною процедури дисциплінарних проваджень щодо засуджених. Цей принцип передбачає фактичне визнання засудженого невинуватим у вчиненні дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання, а також неможливості застосування до засудженого заходів стягнення, доки не буде доведено та встановлено наявність у його діях чи бездіяльності всіх ознак

дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання.

З’ясовано, що принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань полягає в тому, що порядок й умови виконання та відбування кримінальних покарань регламентується та здійснюється з урахуванням: диференційованого визначення установи виконання покарань, де відбуватиме покарання засуджений, виду покарання, режиму виконання та відбування покарань. Виправлення і ресоціалізація засудженого здійснюється з урахуванням позитивних змін у його особистості, які створюють у засудженого готовність до самокерованої правослухняної поведінки, а також свідомого відновлення його в соціальному статусі повноправного члена суспільства, готовність до повернення засудженого до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Встановлено, що принцип диспозитивності передбачає розгляд і вирішення судами справ щодо дострокового звільнення від відбування покарання виключно за ініціативи засудженого та/або його представника в порядку, визначеному законом. Участь засудженого під час вирішення питання щодо застосування до нього дисциплінарного стягнення, надання ним пояснень з цього приводу, подання клопотань, доказів, а також ознайомлення з матеріалами дисциплінарного провадження, користування послугами представника, оскарження дій і рішень посадових осіб органів й установ виконання покарань з вказаного питання – є виключно правом засудженого.

Констатовано, що принцип публічності полягає в тому, що посадові особи органів й установ виконання покарань, прокурор, а також інші посадові особи органів державних органів та місцевого самоврядування, забезпечують реалізацію мети кримінального покарання здійснюючи свої повноваження. Також принцип публічності передбачає транспарентність кримінально-виконавчої сфери, що полягає у доступі до неї не лише

представників відповідних державних органів, а представників громадськості, правовий статус яких визначається законом.

Визначено, що принцип змагальності передбачає можливість самостійного відстоювання засудженим своїх прав, свобод і законних інтересів у процедурі дисциплінарного провадження, а також під час вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку. Цей принцип також є основою правової гарантії для засудженого та його представника щодо можливості оскарження рішень та дій (бездіяльності) посадових осіб органів і установ виконання покарань до органу виконання покарань вищого рівня, прокурора чи суду.

З'ясовано, що принцип невідворотності виконання і відбування покарань полягає у неухильному тягарі несення кримінального покарання засудженим, враховуючи як основне так й додаткове покарання. Також зазначений принцип несення засудженим тягаря й інших різновидів відповідальності, враховуючи адміністративну та цивільно-правову на підставі рішень судів та інших уповноважених органів.

Констатовано, що галузеві принципи є основоположними засадами, які формують подальший напрям розвитку загальноправових засад із специфікою характерною для галузевої їх реалізації. До групи галузевих належать такі принципи: рівність засуджених перед законом і судом, взаємна відповідальність держави і засудженого, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом.

Встановлено, що принцип рівності засуджених перед законом і судом передбачає відсутність привілеїв чи обмежень прав засуджених за будь-якими ознаками. Принцип рівності відображається у номінальному та фактичному елементах. Номінальність полягає у фіксації рівності прав засуджених у нормах законодавства. Фактичність передбачає рівну можливість у реалізації визначених законом прав у сфері правозастосування, під час розгляду судом питань пов'язаних з виконання вироків.

Визначено, що принцип взаємної відповідальності держави і засудженого полягає у тому, що засуджена особа, а рівно й посадові особи органів й установ виконання покарань взаємно та рівноцінно мають дотримуватися норм чинного законодавства, відповідно до обсягу їх правового статусу, а також рівнозначно несуть відповідальність перед державою за скоєні протиправні діяння.

З'ясовано, що принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки полягає у тому, що посадові особи органів і установ виконання покарань визначають необхідність й достатність застосування до засуджених заходів дисциплінарного, фізичного та іншого впливу, у тому числі процедур примусового годування та лікування, а також застосування до засуджених заходів заохочення, задля стимулювання їхньої правослухняної поведінки, виправлення й ресоціалізації.

Встановлено, що принцип поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом передбачає застосування посадовими особами органів й установ виконання покарань визначених законом засобів, які під час виконання й відбування покарань забезпечують виправлення і ресоціалізацію засуджених. До таких засобів належать залучення засуджених до праці та соціально-виховної роботи.

Ключові слова: принципи кримінально-виконавчого права, система принципів кримінально-виконавчого права, кримінально-виконавча політика, загальноправові принципи кримінально-виконавчого права, міжгалузеві принципи кримінально-виконавчого права, галузеві принципи кримінально-виконавчого права.

ABSTRACT

Pylypenko D. O. Principles of the Criminal and Executive Law. – On the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Legal Sciences, specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal and executive law. – Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, 2024.

The dissertation is the first comprehensive study of the principles of criminal and executive law in domestic legal science. The dissertation research solved a complex theoretical and legal problem, which consists in revealing the essence of the principles of criminal and executive law. In the work, the state of scientific development of the issue of determining the principles of criminal and executive law is clarified; the methodological foundations of the study of the principles of criminal and executive law are determined; the role of criminal-executive policy in the implementation and implementation of the principles of criminal and executive law is disclosed; the definition was formulated and the content of the criminal and executive law was defined; the system of principles of criminal and executive law was researched and refined; the essential characteristics of the general legal principles of criminal and executive law have been clarified; the content of the principles of criminal and executive law, which belong to the category of general law, is revealed; the essential characteristics of the interdisciplinary principles of criminal and executive law have been clarified; the content of the principles of criminal and executive law, which belong to the category of interdisciplinary; the essential characteristics of the sectoral principles of criminal and executive law have been clarified; the content of branch principles of criminal and executive law was researched and refined; proposals for improvement of the national criminal-executive legislation regarding the regulation of principles have been developed.

It has been determined that the scientific direction of the formation of theoretical provisions regarding the determination of principles is one of the doctrinal vectors of the development of the field of criminal and executive law. It

was found that the indicated direction of scientific research is carried out in accordance with the general trends of the formation of the entire criminal justice system of our country. Formed scientific views and concepts, in turn, become the scientific basis for further scientific research in the direction of the formation of theoretical and legal provisions regarding the principles of criminal and executive law. It was established that today the researches of scientists are mostly characterized by a certain concretization and, accordingly, are concentrated on the consideration and analysis of separate principles of criminal and executive law. It was determined that the carried out scientific research of the principles is characterized by a certain theoretical ramification with the development of separate vectors of consideration of the indicated issue. These directions are concentrated around separate categories, namely: criminal and executive policy, criminal criminal and executive law, criminal and executive legislation.

The methodological bases of the research of the principles of criminal and executive law, which represent a system of methods: philosophical (fundamental) methods (dialectical, metaphysical, hermeneutic, axiological, athropological); general scientific methods (terminological, systemic, modeling, synergistic, cognitive); specific scientific methods (formal-legal, comparative-legal and legal-sociological). It has been established that the pluralism of the application of the specified methods provides a meaningful study of the issue of the principles of criminal and executive law. Therefore, it is the complex approach in determining the methods of research on the subject of the principles of criminal and executive law that is most appropriate and will reflect the full spectrum of the obtained results of scientific research.

It has been determined that criminal and executive policy is the activity of the state in the form of relevant bodies and officials, non-state (non-governmental) organizations and other legal entities and individuals in the formation and implementation of state policy in the sphere of execution and serving of criminal punishments. Also, criminal and executive policy by its very nature determines the goals, strategy, vectors of functioning of the criminal enforcement system. The key

role of this policy is to ensure the implementation and determination of the specifics principles of criminal and executive law in the current criminal and executive legislation.

It was determined that the principles are fundamental, guiding provisions that determine the conditions for the formation, development and functioning of the system of execution and serving of criminal punishments; determine the formation, algorithmization and implementation of the mechanism of legal regulation of the criminal and executive sphere; reflect human values that determine the legal awareness of the subjects of criminal and executive enforcement. It has been established that the principles of criminal and executive are characterized by the following features: fundamentality (fundamentality), imperativeness, regulativeness, normativeness, objectivity, stability, ideological, historicity, systemicity (complexity).

The system of principles of criminal and executive law, which is a classic "triad" consisting of general law, interdisciplinary and branch principles, has been studied. This system has been refined through quantitative and qualitative additions to all categories of principles. It was found that the system of principles of criminal and executive law is characterized by a number of features: additivity (a component feature), addictiveness (a feature of conditional dependence), structuredness, intra-industry dependence, and hierarchy.

It was determined that general law principles are fundamental principles that are of key importance for the field of criminal criminal and executive law. These principles accumulate social ideas, national and civilizational assets in the sphere of society's vital activities, reflect the public perception of goodness and justice, and also serve as an impetus for the further formation and development of other categories of principles. This category of principles is an actual reflection of the natural-law concept of building a legal system. General law principles are the basis for the entire system of principles in the field of criminal and executive law, reflect not only the internal social principles of Ukrainian society, but also contain the result of international experience and relevant international principles in the field

of development and functioning of the field of law. It was determined that the following principles belong to the category of universal law: rule of law, legality, justice, freedom and personal integrity, humanism, democracy, inviolability of property rights, confidentiality.

The content of the rule of law as a fundamental principle in the system of legal foundations is revealed. This principle is a reflection of the natural-law concept of the development of the legal system, the core of which is the priority of human rights in all spheres of social and state relations. The essence of the principle of the rule of law within the framework of criminal and executive legislation is that the latter is formed and implemented taking into account the fact that a person, his rights and freedoms have the highest value, which determines the content and direction of the state's activities.

It was found that the principle of legality provides for strict compliance with the requirements of the Constitution, the Criminal and Executive Code, international treaties, the binding consent of which was given by the Supreme Council of Ukraine, as well as other acts of legislation by all participants in criminal and executive law relations. It is emphasized that they include: the state (in the form of authorized bodies and persons), convicts, representatives of local authorities, representatives of institutions and organizations regardless of the form of ownership, the public, individual citizens, etc., who are involved in the process of execution and serving of criminal punishments.

It has been established that the principle of justice provides for the regulation of the procedure and conditions for the execution and serving of punishments on the basis of objective, proper, impartial treatment of convicts, their rights and obligations. The scope of the legal status of convicts is determined in accordance with the order and conditions of execution and serving a specific type of punishment. The principle of justice also provides for bringing the convicts to disciplinary and material responsibility on the basis of a comprehensive, complete and impartial investigation of the circumstances of the commission of the misdemeanor.

It is substantiated that the principle of freedom and personal integrity is defined in two aspects. The positive aspect is reflected in the activities of the state on the formation and proper legal regulation of the right to freedom and personal integrity of the convicted. The negative aspect involves the determination by the state of the relevant duties in the legal status of both the employees of the bodies and institutions for the execution of punishments, as well as the convicts regarding the legal prohibition against unjustified influence on the freedom of other persons who are serving a sentence. Personal inviolability as an element of the construction of this principle includes both physical and mental inviolability of the convicted person.

It was found that the principle of humanism is reflected in respect for human dignity, unwavering observance of the rights and freedoms of convicts, as well as other persons whose interests are inextricably linked to the execution and serving of criminal sentences by convicts. This principle also provides for the existence of a legal mechanism for making deductions from the income of convicted persons for the benefit of the victims and/or other persons in accordance with executive documents.

It was determined that the principle of democracy consists in guaranteeing convicts the right to participate in the all-Ukrainian referendum and national elections; formation by the state of appropriate conditions for the creation of self-employed organizations (self-employed councils) by convicts and ensuring the participation of convicts in the work of these organizations (councils); involvement of observation commissions, public and other organizations for the correction and resocialization of convicts.

It is substantiated that the principle of inviolability of the right to property provides convicts with the right to own, use and dispose of their property to the extent and in the manner determined by legislation. It was emphasized that the deprivation or limitation of the property rights of convicts is carried out by employees of institutions for the execution of punishments in accordance with the procedure provided by the law, as well as on the basis of a reasoned court decision.

It was decided that the principle of confidentiality consists in ensuring privacy and non-interference by representatives of the State Criminal and Executive Service in the process of interaction of convicts with their representatives and a separate category of state and international bodies and organizations defined by law. Also, this principle consists in the state guaranteeing the secrecy of the confession of convicts to a priest (chaplain), as well as in the state ensuring the storage and safekeeping of personal documents of convicts while serving their sentences.

It has been substantiated that interdisciplinary principles are reflected in two criteria for their implementation and realization. The criterion of combination (convergence) consists in the application of norms of different branches of law to regulate legal relations in the sphere of execution and serving of punishments. The criterion of synchronicity (collinearity) assumes the importance of inter-branch principles for the regulation of identical legal relations in different branches of law. It was determined that the following principles belong to the interdisciplinary category: presumption of innocence, differentiation and individualization of execution of punishments, dispositiveness, publicity, competitiveness, inevitability of execution and serving of punishments.

It was determined that the principle of presumption of innocence is an integral part of the procedure of disciplinary proceedings against convicted persons. This principle provides for the actual recognition of the convicted person as innocent of committing a disciplinary offense and/or other violation of the established order of serving the punishment, as well as the impossibility of applying sanctions to the convicted person until it is proven and established that his actions or inactions contain all the signs of a disciplinary offense and/or other violation of the established order of punishment.

It was found that the principle of differentiation and individualization of the execution of punishments is that the order and conditions of execution and serving of criminal punishments are regulated and carried out taking into account: the differentiated definition of the institution of execution of punishments, where the

convicted person will serve the punishment, the type of punishment, the regime of execution and serving of punishments. Correction and resocialization of the convict is carried out taking into account positive changes in his personality, which create in the convict a readiness for self-directed obedient behavior, as well as a conscious restoration of his social status as a full member of society, readiness for the return of the convict to an independent, generally accepted socio-normative life in society.

It has been determined that the principle of dispositiveness provides for consideration and decision by the courts of cases regarding early release from serving the sentence exclusively at the initiative of the convicted person and/or his representative in the manner determined by law. Participation of the convicted person during the decision on the application of a disciplinary sanction to him, providing him with explanations on this matter, submitting motions, evidence, as well as familiarizing himself with the materials of the disciplinary proceedings, using the services of a representative, appealing against the actions and decisions of officials of bodies and institutions for the execution of punishments from the specified the issue is exclusively the right of the convicted person.

It was found that the principle of publicity consists in the fact that officials of bodies and institutions for the execution of punishments, the prosecutor, as well as other officials of state bodies and local self-government, ensure the implementation of the purpose of criminal punishment by exercising their powers. Also, the principle of publicity provides for the transparency of the criminal enforcement sphere, which consists in access to it not only by representatives of relevant state bodies, but also by representatives of the public, whose legal status is determined by law.

It was determined that the principle of competitiveness provides for the opportunity for convicts to independently defend their rights, freedoms and legitimate interests in the procedure of disciplinary proceedings, as well as when the court resolves issues related to the execution of the sentence. This principle is also the basis of the legal guarantee for the convicted person and his representative

regarding the possibility of appealing the decisions and actions (inaction) of the officials of the bodies and institutions for the execution of punishments to the body for the execution of punishments of a higher level, the prosecutor or the court.

It was decided that the principle of the inevitability of the execution and serving of punishments consists in the constant burden of carrying the criminal punishment on the convicted, taking into account both the main and additional punishment. The principle of bearing the burden of other types of responsibility by the convicted person, including administrative and civil law based on the decisions of courts and other authorized bodies, is also specified.

It has been found that the branch principles are the fundamental principles that form the further direction of the development of general law principles with the specifics characteristic of their branch implementation. The group of branches includes the following principles: equality of convicts before the law and the court, mutual responsibility of the state and the convict, rational application of coercive measures and stimulation of law-abiding behavior, combining punishment with correctional and resocialization influence.

It has been determined that the principle of equality of convicts before the law and the court provides for the absence of privileges or restrictions on the rights of convicts on any grounds. The principle of equality is reflected in nominal and actual elements. Nominality consists in fixing the equality of the rights of convicts in the norms of legislation. Factuality implies an equal opportunity in the exercise of rights defined by law in the field of law enforcement, during court consideration of issues related to the execution of sentences.

It was determined that the principle of mutual responsibility of the state and the convicted person consists in the fact that the convicted person, as well as the officials of the bodies and institutions for the execution of punishments, must mutually and equally comply with the norms of the current legislation, in accordance with the extent of their legal status, and are also equally responsible to the state for committed illegal acts.

It was found that the principle of rational application of coercive measures and stimulation of law-abiding behavior consists in the fact that officials of bodies and institutions for the execution of punishments determine the necessity and sufficiency of applying disciplinary, physical and other measures to convicted persons, including the procedures of forced feeding and treatment, as well as the application of incentive measures to convicts in order to stimulate their obedient behavior, correction and resocialization.

It was decided that the principle of combining punishment with correctional and resocialization influence involves the use by officials of bodies and institutions of punishment execution of the means specified by law, which during the execution and serving of punishments ensure correction and resocialization of convicts. Such means include the involvement of convicts in work and social and educational work.

Keywords: principles of criminal and executive law, system of principles of criminal and executive law, criminal and executive policy, general principles of criminal and executive law, interdisciplinary principles of criminal and executive law, branch principles of criminal and executive law.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографія

Пилипенко Д.О. Принципи кримінально-виконавчого права : теоретико-правове дослідження : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2023. 428 с.

Статті в наукових фахових виданнях України та наукових періодичних виданнях інших держав

1. Пилипенко Д.О. Щодо системи принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 3 - 4 (61), С. 150 - 155.

2. Пилипенко Д.О. До питання визначення поняття та сутності кримінально-виконавчої політики України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2021. Випуск 64. С. 317 - 321.

3. Пилипенко Д.О. Визначення суб’єктів кримінально-виконавчої політики України. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 273 - 277.

4. Пилипенко Д.О. Суб’єктний фактор кримінально-виконавчої політики України. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 3 (76). С. 126 - 134.

5. Пилипенко Д.О. До питання визначення поняття та сутності принципів кримінально-виконавчого права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 167 - 172.

6. Пилипенко Д.О. Стадії та моделі розвитку принципів кримінально-виконавчого права. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Випуск 4. С. 57 - 61.

7. Пилипенко Д.О. Ознаки принципів кримінально-виконавчого права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Випуск 91. С. 150 - 156.

8. Пилипенко Д.О. До питання співвідношення принципів кримінально-виконавчого права, політики та законодавства. *Law. State. Technology*. 2021. Вип. 3. С. 119 - 125.

9. Пилипенко Д.О. До питання класифікації принципів кримінально-виконавчого права. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія : «Юридичні науки». 2021. № 8 (42). С. 37 - 42.

10. Пилипенко Д.О. Ознаки та вимоги системи принципів кримінально-виконавчого права. *Юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 87 - 94.

11. Пилипенко Д.О. До питання сутності загальноправових принципів у системі засад кримінально-виконавчого права. *Ампаро*. 2021. № 3. С. 54 - 60.

12. Пилипенко Д.О. Щодо кореляції засад внутрішньодержавної системи виконання і відбування кримінальних покарань. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 4 (77). С. 171 - 178.

13. Пилипенко Д.О. Окремі сутнісні аспекти принципу верховенства права в системі засад кримінально-виконавчого права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. № 4. С. 171 - 175.

14. Пилипенко Д.О. Принцип верховенства права у кримінально-виконавчому праві України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Випуск 4 (39). С. 41 - 46.

15. Пилипенко Д.О. Щодо засади законності в системі принципів кримінально-виконавчого права України. *Юридичний бюлетень*. 2021. Випуск 21. С. 118 - 124.

16. Пилипенко Д.О. Принцип справедливості в кримінально-виконавчому праві України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1 (78). С. 11 - 18.

17. Пилипенко Д.О. Принцип свободи та особистої недоторканності в кримінально-виконавчому праві України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 70. С. 393 - 398.

18. Пилипенко Д.О. Засада гуманізму кримінально-виконавчого права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 248 - 252.

19. Пилипенко Д.О. Засада рівності в кримінально-виконавчому праві України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 206 - 213.

20. Пилипенко Д.О. До питання визначення принципу демократизму у кримінально-виконавчому праві України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Випуск 3. С. 197 - 201.

21. Пилипенко Д.О. Щодо принципу презумпції невинуватості у кримінально-виконавчому праві України. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 134 - 140.

22. Пилипенко Д.О. Принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 311 - 316.

23. Пилипенко Д.О. Принцип недоторканності права власності в кримінально-виконавчому праві України. *Нове українське право*. 2022. Випуск 4. С. 110 - 117.

24. Пилипенко Д.О. Принцип диспозитивності в кримінально-виконавчому праві України. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія : право, публічне управління та адміністрування. 2022. № 5. С. 1 - 8.

25. Пилипенко Д.О. Принцип публічності кримінально-виконавчого права України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 4(81) vol. 2. С. 129 - 134.

26. Пилипенко Д.О. Змагальність як принцип кримінально-виконавчого права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 297 - 301.

27. Пилипенко Д.О. Щодо окремих аспектів принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки у кримінально-виконавчому праві України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Випуск 6. С. 155 - 159.

28. Пилипенко Д.О. Конфіденційність як принцип кримінально-виконавчого права. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 1(82). С. 57 - 62.

29. Пилипенко Д.О. Принцип взаємної відповідальності держави і засудженого в кримінально-виконавчому праві України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 75: частина 2. С. 112 - 118.

30. Пилипенко Д.О. Принцип невідворотності виконання і відбування покарань в кримінально-виконавчому праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 392 - 395.

31. Pohosian M.A., Horodetska M.S., Veselov M.Y., Pylypenko D.O., Banchuk-Petrosova O.V. The Role of a Lawyer's Request as a Means of Legal Communication in the Field of Human Rights Advocacy. CUESTIONES POLÍTICAS, 2021. vol. 39 № 70. P. 465 - 484. URL: https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/36865/39843.

(Особистий внесок: досліджено окремі проблемні питання реалізації принципу змагальності у частині реалізації адвокатом своєї правосуб'єктності).

32. Tatarenko H, Bomberher I., Serdiuk N., Pylypenko D., Kaplii O., Sheremet O. European social standards of human rights. AD ALTA-Journal Of Interdisciplinary Research, 2021. vol. 11, issue 2, special issue XXII P. 34 - 38. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110222/PDF/110222.pdf

(Особистий внесок: досліджено окремі проблемні питання впливу прав людини на внутрішньодержавну політику).

33. Kalinina I. V., Kupriienko V. M., Shulhan I. I., Pylypenko D. O., Kozeratska O. A. Legality of Applying Coercive Medical Measures in Criminal Law. CUESTIONES POLÍTICAS, 2021. Vol. 39 Nº 71. P. 126 - 146. URL: https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/37395/40857

(Особистий внесок: досліджено раціональний аспект примусового лікування особи в межах правовідносин сфери кримінальної юстиції).

34. Buryk M., Horbova N., Krap A., Pylypenko D., Novoshytska V. Modern globalization transformations : methodological approaches. CUESTIONES POLÍTICAS, 2022. vol. 40 nº 75. P. 792 - 807. URL: https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/39453/44481

(Особистий внесок: досліджено природно-правові аспекти формування загальноправових принципів).

Праці апробаційного характеру

1. Пилипенко Д.О. Визначення кримінально-виконавчої політики. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кривий Ріг, 28 травня 2021 р. Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2021. С. 174 - 177. (Форма участі – очна).

2. Пилипенко Д.О. Щодо визначення принципів кримінально-виконавчого права. *Економіка, фінанси, облік, менеджмент та право: стратегічні пріоритети розвитку в умовах глобалізації* : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 14 липня 2021 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2021. С. 46 - 48. (Форма участі – заочна).

3. Пилипенко Д.О. До питання сутнісних критеріїв принципів кримінально-виконавчого права. *Правове регулювання суспільних відносин : актуальні проблеми та вимоги сьогодення* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 23 - 24 липня 2021 р. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2021. С. 91 - 93. (Форма участі – заочна).

4. Пилипенко Д.О. Співвідношення термінів «принципи» та «засади» в межах кримінально-виконавчого права. Міжнародна науково-практична конференція «*Актуальні питання правової теорії та юридичної практики*» (м. Одеса, 13-14 серпня 2021 р.). Одеса : Причорноморська фундація права, 2021. С. 77 - 79. (Форма участі – заочна).

5. Пилипенко Д.О. Ознаки системи принципів кримінально-виконавчого права. *Теорія і практика сучасної науки*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції м. Київ, 19 -20 серпня 2021 р. Київ : МЦНіД, 2021. С. 46 - 47. (Форма участі – заочна).

6. Пилипенко Д.О. Щодо співвідношення визначень «принципи права» та «правові принципи» в галузі кримінально-виконавчого права. Міжнародна науково-практична конференція «*Інтеграція юридичної науки і практики в*

сучасних умовах». м. Запоріжжя, 20 - 21 серпня 2021 р. С. 46 - 48. (Форма участі – очна).

7. Пилипенко Д.О. Вимоги до системи принципів кримінально-виконавчого права. *Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку та права в умовах сучасних викликів* : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 25 серпня 2021 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2021. С. 49 - 50. (Форма участі – заочна).

8. Пилипенко Д.О. Окремі сутнісні аспекти загальноправових принципів кримінально-виконавчого права. Міжнародна науково-практична конференція «*Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства*». 3 - 4 вересня 2021 р., м. Харків. С. 63 - 66. (Форма участі – очна).

9. Пилипенко Д.О. Зміст категорії загальноправових принципів системи кримінально-виконавчого права. *Актуальні проблеми юридичної науки* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції Двадцяті осінні юридичні читання «Права людини в сучасному світі проблеми теорії та практики» (м. Хмельницький, 1 - 2 жовтня 2021 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова, 2021. С. 108 - 109. (Форма участі – очна).

10. Пилипенко Д.О. Проблеми визначення верховенства права в системі принципів кримінально-виконавчого права. *Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 15 - 16 жовтня 2021 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. С. 125 - 128. (Форма участі – заочна).

11. Пилипенко Д.О. Щодо змісту психічної недоторканності кримінально-виконавчих правовідносин. *Актуальні питання науки, освіти та технологій в сучасних умовах*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 22 квітня 2022 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2022. С. 38 - 39. (Форма участі – заочна).

12. Пилипенко Д.О. Гуманізм кримінально-виконавчого права. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції (пам'яті В.П. Колгана)* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 27 травня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 43 - 44. (Форма участі – очна).

13. Пилипенко Д.О. Диспозитивність як принцип кримінально-виконавчого права. *Актуальні питання науки, освіти і суспільства: теорія і практика*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Умань, 28 жовтня 2022 р.): у 2 ч. Умань: ЦФЕНД, 2022. Ч. 2. С. 33 - 34. (Форма участі – заочна).

14. Пилипенко Д.О. Щодо принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань. *Modern research in world science. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference*. SPC "Sci-conf.com.ua". Lviv, Ukraine. 29-31 October 2022. С. 1660 - 1663. (Форма участі – заочна).

15. Пилипенко Д.О. Публічність як принцип кримінально-виконавчого права. *Наука, освіта та суспільство в XXI столітті* : *наукові ідеї та механізми реалізації* : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 19 листопада 2022 р.): у 2 ч. Кропивницький: ЦФЕНД, 2022. Ч. 2. С. 27 - 28. (Форма участі – заочна).

16. Пилипенко Д.О. Міжгалузеві принципи кримінально-виконавчого права. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів*: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26 травня 2023 року. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. С. 77 - 78. (Форма участі – очна).

які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Пилипенко Д.О. Сутнісні аспекти кримінально-виконавчої політики України. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. Випуск 1. С. 44 - 49.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ……..29

ВСТУП……...30

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА……...44

1.1. Наукова розробленість проблематики принципів кримінально-виконавчого права…….44

1.2. Методологічні основи дослідження принципів кримінально-виконавчого права……63

1.3. Кримінально-виконавча політика та її роль у впровадженні й реалізації принципів кримінально-виконавчого права……..…74

Висновки до розділу 1……...114

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА…….117

2.1. Дефініція та зміст принципів кримінально-виконавчого права……...117

2.2. Система принципів кримінально-виконавчого права……...141

Висновки до розділу 2……...161

РОЗДІЛ 3. ЗАГАЛЬНОПРАВОВІ ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА……164

3.1. Поняття та сутність загальноправових принципів кримінально-виконавчого права……...164

3.2. Верховенство права……..171

3.3. Законність……..189

3.4. Справедливість…….203

3.5. Свобода та особиста недоторканність……....219

3.6. Гуманізм……236

3.7. Демократизм…….247
3.8. Недоторканність права власності……...263
3.9. Конфіденційність……..272
Висновки до розділу 3……...284

РОЗДІЛ 4. МІЖГАЛУЗЕВІ ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА……....288
4.1. Поняття та сутність міжгалузевих принципів кримінально-виконавчого права……..288
4.2. Презумпція невинуватості……...294
4.3. Диференціація та індивідуалізація виконання покарань……..310
4.4. Диспозитивність……...330
4.5. Публічність……...…343
4.6. Змагальність……..…354
4.7. Невідворотність виконання і відбування покарань…….……..371
Висновки до розділу 4…….....381

РОЗДІЛ 5. ГАЛУЗЕВІ ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА…….386
5.1. Поняття та сутність галузевих принципів кримінально-виконавчого права.....386
5.2. Рівність засуджених перед законом і судом……..391
5.3. Взаємна відповідальність держави і засудженого…….406
5.4. Раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки……..419
5.5. Поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом……...430
Висновки до розділу 5……...442
ВИСНОВКИ……445
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...456
ДОДАТКИ……..510

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ – Верховна Рада України

ВСУ – Верховний Суд України

ДДУПВП – Державний департамент України з питань виконання покарань

ДКВСУ – Державна кримінально-виконавча служба України

ДПтСУ – Державна пенітенціарна служба України

ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЄС – Єропейський Союз

КВК України – Кримінально-виконавчий кодекс України

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КМУ – Кабінет Міністрів України

КСУ – Конституційний Суд України

МВС – Міністерство внутрішніх справ

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ВСТУП

Тематика принципів є однією з найбільш важливих і затребуваних у наукових дослідженнях сфері кримінальної юстиції, враховуючи галузь кримінально-виконавчого права. Принципи являють собою безумовний правовий фундамент для права як регулятора суспільних відносин у сфері виконання й відбування кримінальних покарань. Принципи (засади) є уособленням найважливіших цінностей у парадигмі розвитку і становлення галузі кримінально-виконавчого права. Принципи за своєю сутністю безпосередньо пов'язані з усім спектром правових положень сфери виконання і відбування кримінальних покарань. Як фундаментально-ціннісні категорії, принципи є основою для формування норм, інститутів кримінально-виконавчого права та безпосередньо впливають на правозастосовну практику в цій сфері. Принципи, попри сприйняття їхньої сутності як системи концептуальних ідей, основ, що зумовлюють ефективний розвиток галузі кримінально-виконавчого права, також є регуляторами правовідносин у сфері виконання і відбування покарань за умов не завжди однозначної, послідовної правової регламентації й практики реалізації норм кримінально-виконавчого права. З огляду на це, принципи (засади) є одним із пріоритетних об'єктів наукових досліджень у правовій сфері, що регламентує порядок виконання і відбування кримінальних покарань. Ця теза набуває додаткової актуальності в умовах реформування національної кримінально-виконавчої сфери.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р схвалено Стратегію реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затверджено операційний план її реалізації у 2022-2024 роках, метою якої є створення в Україні гуманістичної справедливої системи виконання покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства і реальну ресоціалізацію засуджених. Як зазначила заступниця Міністра юстиції України Олена Висоцька у своєму виступі на Міжнародному пенітенціарному форумі, який

відбувся 23.06.2023 р. у м. Києві, стратегія реформування пенітенціарної системи включає вісім стратегічних цілей, кожна з яких містить опис, завдання цілі та очікувані результати. Якщо узагальнити цю роботу у більш масштабні напрямки, то вона відбувається з кожною ціллю над: 1) законодавчими змінами норм, що регулюють відносини виконання покарань, вдосконалюючи таке регулювання; 2) сучасними ресоціалізаційними інструментами та навчанням персоналу їх застосовувати та інституційно закріплювати; 3) цифровізацією процесів, що спрощує роботу, вдосконалює облік, взаємодію між іншими органами, усуває корупцію; 4) інфраструктурою та обладнанням для створення належних умов та безпеки як для засуджених так і для нашого персоналу [291].

Сучасні надскладні виклики перед нашою державою відповідно вимагають консолідації надзусиль у всіх її сферах. Наявність дієвого механізму, утвореного в результаті поєднання галузей теоретичного та практичного спрямування, є запорукою результативного протистояння зазначеним викликам в умовах сьогодення. Такий підхід до подолання кризових ситуацій є актуальним і для сфери кримінальної юстиції нашої держави. В таких умовах вітчизняна галузь кримінально-виконавчого права потребує комплексного доктринального дослідження принципів як фундаментальних юридичних категорій. Це забезпечить досягнення наукового консенсусу з дискусійних питань щодо визначення категорії принципів кримінально-виконавчого права, окреслення ключових їх ознак, систематики тощо. Вироблення консолідованої теоретичної позиції щодо позначених актуальних питань позитивним чином впливатиме на формування сталої теоретичної бази нормативного врегулювання, а також на фактичну процедурність виконання і відбування кримінальних покарань. Така теоретико-прикладна конвергенція становитиме правовий стрижень дієвого юридичного механізму протидії сучасним викликам перед нашою державою.

Питання, пов’язані з визначенням принципів кримінально-виконавчого права, в різні часи були предметом активних дискусій серед вітчизняних науковців, зокрема: К. А. Автухова, А. М. Бабенка, О. І. Бажанова, Є. Ю. Бараша, В. С. Батиргареєвої, І. Г. Богатирьова, В. В. Василика, С. С. Вітвіцького, А. А. Вознюка, О. В. Гальцової, А. П. Геля, В. В. Голіни, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, О. О. Дудорова, О. Г. Кальмана, В. В. Кареліна, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, О. Г. Колба, А. М. Колодія, Н. В. Коломієць, В. Я. Конопельського, В. В. Кондратішиної, І. М. Копотуна, О. М. Кревсуна, К. Б. Марисюка, І. С. Михалко, Л. О. Мостепанюк А. А. Музики, В. О. Навроцького, Є. С. Назимка, А. О. Осауленка, М. І. Панова, М. С. Пузирьова, Т. В. Рудник, О. Є. Скакуна, А. Х. Степанюка, О. В. Ткачової, В. М. Трубникова, П. Л. Фріса, С. І. Халимона, І. О. Харченко, С. В. Царюка, В. В. Шаблистого, О. О. Шкути, І. С. Яковець, М. М. Яцишина та інших.

Основоположні висновки, сформульовані зазначеними науковцями, безумовно є значущими як у науковому, так і в практичному вимірах. Водночас детальний аналіз наукових робіт стосовно тематики дослідження, статистичної інформації, судової практики, практичної складової кримінально-виконавчої сфери свідчить, що уявлення щодо багатьох аспектів досліджуваного питання все ще перебувають у стадії активного теоретико-прикладного переосмислення. Дискусії серед науковців тривають щодо дефініції, сутності, ознак принципів кримінально-виконавчого права, їх системи, особливостей реалізації зазначених засад під час виконання і відбування кримінальних покарань тощо. Зазначене й зумовило вибір теми дисертаційної роботи.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021 - 2025 роки, затвердженої Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року № 12-21, Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, схваленої розпорядженням

Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р., а також згідно з тематикою науково-дослідної роботи Донецького державного університету внутрішніх справ на 2020 - 2024 роки «Теоретичні та практичні проблеми державотворення, реформування права та правоохоронної системи в контексті євро інтеграційного вибору України» (№ 0120U105582).

Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради Донецького юридичного інституту МВС України (протокол засідання від 25.10.2017 р. №3).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є обґрунтування нових теоретико-правових положень щодо розкриття сутності принципів кримінально-виконавчого права, розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення норм кримінально-виконавчого законодавства в частині регламентації принципів.

Для досягнення цієї мети перед дослідженням поставлено такі *завдання*:

- з’ясувати стан наукової розробленості проблематики визначення принципів кримінально-виконавчого права;

- визначити методологічні основи дослідження принципів кримінально-виконавчого права;

- розкрити роль кримінально-виконавчої політики у впровадженні й реалізації принципів кримінально-виконавчого права;

- сформулювати дефініцію та визначити зміст принципів кримінально-виконавчого права;

- дослідити та доопрацювати систему принципів кримінально-виконавчого права;

- з’ясувати сутнісну характеристику загальноправових принципів кримінально-виконавчого права;

- розкрити зміст принципів кримінально-виконавчого права, які належать до категорії загальноправових;

- з’ясувати сутнісну характеристику міжгалузевих принципів кримінально-виконавчого права;

- розкрити зміст принципів кримінально-виконавчого права, які належать до категорії міжгалузевих;

- з’ясувати сутнісну характеристику галузевих принципів кримінально-виконавчого права;

- дослідити та доопрацювати зміст галузевих принципів кримінально-виконавчого права;

- розробити пропозиції з удосконалення національного кримінально-виконавчого законодавства щодо регламентації принципів.

Об’єктом дослідження є теоретико-правові основи визначення принципів кримінально-виконавчого права.

Предметом дослідження є принципи кримінально-виконавчого права.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи становить комплекс методів, які у своїй сукупності дозволили всебічно дослідити питання щодо розкриття сутності принципів кримінально-виконавчого права. Під час дисертаційного дослідження використовувались філософські (фундаментальні) методи. Так, діалектичний та метафізичний методи пізнання стали підґрунтям для розкриття сутності категорії принципів кримінально-виконавчого права (розділ 2). У межах всієї роботи для розкриття граматичного та логіко-семантичного змісту запропонованих змін до законодавства у вигляді текстових формулювань принципів використовувався герменевтичний метод. Аксіологічний метод застосовувався в роботі для обґрунтування провідної ролі загальноправових принципів в системі засад кримінально-виконавчого права (розділ 3). Окреслення прикладних аспектів реалізації міжгалузевих та галузевих принципів здійснювалось з використанням антропологічного методу (розділи 4, 5). У межах дисертаційного дослідження також використовувались загальнонаукові методи. Так, термінологічний метод фактично використовувався протягом всієї роботи для визначення принципів, що

належать до різних категорій у межах системи засад кримінально-виконавчого права, а також для визначення кримінально-виконавчої політики. Визначення системи принципів кримінально-виконавчого права здійснювалось із використанням однойменного системного методу, а також методу моделювання (розділ 2). Конкретно-наукові методи також застосовувались під час дослідження. За допомогою формально-юридичного методу здійснювався аналіз норм законодавства щодо визначення сутності категорії принципів кримінально-виконавчого права, а також й інших правових категорій, у межах тематики дослідження (розділи 2, 3, 4, 5). Юридико-соціологічний метод сприяв визначенню рівня відповідності положень чинних нормативно-правових актів та запропонованих авторських змін до закону щодо визначення принципів кримінально-виконавчого права, реальним соціальним потребам у цій сфері та особистісним, людським критеріям сприйняття змісту цих документів (розділи 2, 3, 4, 5).

Емпіричну базу дослідження становлять результати проведеного анкетування практичних працівників органів й установ Державної кримінально-виконавчої служби України, прокуратури та адвокатів. Всього опитано 365 осіб, з яких 217 – працівників органів й установ виконання покарань; 63 – прокурори; 85 – адвокатів.

Нормативну основу роботи склали Конституція України; міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; чинне кримінально-виконавче, кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство; інші закони України; підзаконні нормативно-правові акти, рішення Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини щодо правового регулювання правовідносин сфери виконання та відбування кримінальних покарань.

Науково-теоретичне підґрунтя дослідження складають наукові праці українських та зарубіжних вчених у галузях кримінально-виконавчого, кримінального та кримінального процесуального права, а також інших

галузевих дисциплін, зокрема: міжнародного, адміністративного та цивільного права тощо.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що в дисертації розв'язано комплексну теоретико-правову проблему, яка полягає у розкритті сутності принципів кримінально-виконавчого права. Наукова новизна одержаних результатів конкретизується в теоретичних положеннях, основними з яких є такі:

уперше:

- розроблено загальнотеоретичний підхід до формулювання дефініції та визначення змісту категорії принципів кримінально-виконавчого права. Обґрунтовано, що принципи являють собою фундаментальні положення, які детермінують умови формування, розвитку та функціонування системи виконання й відбування кримінальних покарань; зумовлюють утворення, алгоритмізацію та реалізацію механізму правового регулювання кримінально-виконавчої сфери; відображають собою людські цінності, які визначають правосвідомість суб'єктів кримінально-виконавчого права. Принципи кримінально-виконавчого права характеризуються такими ознаками: основоположність (фундаментальність), імперативність, регулятивність, нормативність, об'єктивність, стабільність, ідеологічність, історичність, системність (комплексність);

- сформовано теоретичний підхід до визначення групи загальноправових принципів кримінально-виконавчого права. Доведено, що до цієї групи належать такі принципи: верховенство права, законність, справедливість, свобода та особиста недоторканність, гуманізм, демократизм, недоторканність права власності, конфіденційність;

- аргументовано підхід щодо визначення групи міжгалузевих принципів кримінально-виконавчого права. Наголошено, що до цієї групи належать такі принципи: презумпція невинуватості, диференціація та індивідуалізація виконання покарань, публічність, диспозитивність, змагальність, невідворотність виконання і відбування покарань;

- визначено, що принцип справедливості полягає у формуванні обсягу правового статусу засуджених пропорційно до порядку і умов виконання та відбування конкретного виду кримінального покарання, а також у домірності дисциплінарної й матеріальної відповідальності засуджених за скоєний дисциплінарний проступок та/або інше порушення встановленого порядку відбування покарання;

- визначено сутність принципу конфіденційності враховуючи специфіку правовідносин між засудженими та представниками правозахисної, правоохоронної, судової, релігійної сфер. Доведено, що цей принцип полягає у конфіденційній комунікації засуджених зі своїми представниками, окремою категорією державних й міжнародних органів та організацій, у гарантуванні державою таємниці сповіді засуджених священнослужителю (капеланові), у забезпеченні державою зберігання та схоронності особистих документів засуджених;

- доведено, що принцип презумпції невинуватості є невід'ємною складовою процедури проваджень щодо дисциплінарних проступків та/або інших порушень встановленого порядку відбування покарання. Аргументовано, що на засуджених розповсюджуються всі елементи правової конструкції презумпції невинуватості визначені в Конституції;

- обґрунтовано, що принцип диспозитивності виявляється у вільному розпорядженні засудженими правом на ініціацію та участь у процедурах умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, а рівно й правом брати участь у дисциплінарних провадженнях тощо;

- доведено, що принцип публічності визначає діяльність держави у особі посадових осіб органів й установ виконання покарань у реалізації мети кримінального покарання, а також у забезпеченні здійснення громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання та відбування кримінальних покарань;

- установлено, що принцип змагальності обумовлює можливість відстоювання засудженими своїх прав шляхом участі (особистої або за допомоги представника) у процедурі дисциплінарного провадження, а також участі у розгляді й вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку, у тому числі звільнення від відбування покарання;

- визначено сутність принципу невідворотності виконання і відбування покарань у контексті реалізації кримінальної, адміністративної та цивільно-правової відповідальності. Доведено, що під час виконання і відбування покарань, відповідно до рішень уповноважених державних органів засуджені несуть тягар кримінальної, а також адміністративної та цивільно-правової відповідальності.

удосконалено:

- теоретичне положення щодо визначення ролі кримінально-виконавчої політики у впровадженні й реалізації принципів кримінально-виконавчого права. Аргументовано, що кримінально-виконавча політика за своєю сутністю визначає цілі, стратегію, вектори функціонування кримінально-виконавчої системи. Кримінально-виконавча політика забезпечує впровадження та визначення специфіки реалізації принципів кримінально-виконавчого права у чинному кримінально-виконавчому законодавстві;

- положення теорії кримінально-виконавчого права щодо визначення принципу гуманізму. Доведено що принцип гуманізму кримінально-виконавчого права полягає не лише у повазі до людської гідності, прав і свобод засуджених, а також відображається у дотриманні прав інших осіб, інтереси яких невід'ємно пов'язані з виконанням та відбуванням засудженими кримінального покарання;

- теоретичне положення стосовно визначення принципу взаємної відповідальності держави і засудженого. Наголошено, що держава в особі співробітників кримінально-виконавчої служби гарантує та забезпечує дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання й відбування кримінальних покарань. Обґрунтовано, що цей принцип

характеризується ретроспективним й перспективним аспектами та регламентує собою безумовну відповідальність перед державою як з боку представників кримінально-виконавчої служби, так і засуджених, які відбувають кримінальне покарання;

- положення теорії кримінально-виконавчого права щодо визначення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки. Наголошено, що цей принцип передбачає застосування до засуджених як заходів дисциплінарного, фізичного та іншого впливу, так й заходів заохочення з урахуванням критеріїв необхідності і достатності застосування цих заходів.

дістали подальшого розвитку:

- наукове положення щодо розвитку класичної моделі групової тріади принципів кримінально-виконавчого права (загальноправові, міжгалузеві, галузеві) у контексті розширення кожної з груп шляхом включення в них додаткових принципів. Обґрунтовано, що досліджувана модель принципів має відповідати вимогам адекватності, цілісності (холістичності), несуперечливості, транспарентності, амеліорації;

- теоретичне положення щодо визначення принципу демократизму. Доведено, що цей принцип полягає у можливості засуджених брати участь у формуванні органів державної влади шляхом реалізації права голосу на відповідних виборах, у забезпеченні можливості створення й участі засуджених у роботі самодіяльних організацій. Також це принцип відображається в участі громадськості у процесі виправлення і ресоціалізації засуджених;

- положення теорії кримінально-виконавчого права стосовно визначення принципу рівності. Обґрунтовано, що зміст цього принципу полягає у наявності номінального та фактичного сутнісних його елементів, що означає рівність засуджених не лише перед законом, а й судом;

- теоретичні позиції щодо визначення принципу недоторканності права власності. Наголошено, що зазначений принцип полягає у забезпеченні прав

засуджених на володіння, користування й розпорядження особистою власністю відповідно до положень законодавства. Позбавлення або обмеження права власності засуджених під час виконання та відбування кримінальних покарань здійснюється уповноваженими особами у порядку визначеному законом;

- теоретичне положення щодо визначення принципу поєднання покарання з виправним впливом. Доведено, що цей принцип доцільно визначати як поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом, який характеризується застосуванням визначених законом засобів, які під час виконання й відбування покарань забезпечують виправлення і ресоціалізацію засуджених;

- теоретичні позиції щодо використання критерію конвергентності під час визначення сутності принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань. Наголошено, що сутність зазначеного критерію полягає у застосування норм двох або більше галузей права за для врегулювання правовідносин під час виконання та відбування кримінальних покарань;

- теоретичне положення щодо належності галузі кримінально-виконавчого права до процесуальних галузей права, враховуючи актуальність принципів публічності, диспозитивності, змагальності, презумпції невинуватості для визначення й врегулювання правовідносин у сфері виконання та відбування кримінальних покарань;

- положення теорії кримінально-виконавчого права стосовно визначення методологічної основи дослідження принципів кримінально-виконавчого права. Наголошено, що система методів включає в себе філософські (фундаментальні) методи (діалектичний, метафізичний, герменевтичний, аксіологічний, атропологічний); загальнонаукові методи (термінологічний, системний, моделювання, синергетичний, пізнавальний); конкретно-наукові методи (формально-юридичний, порівняльно-правовий, юридико-соціологічний та статистичний);

- запропоновано зміни та доповнення до національного кримінально-виконавчого законодавства щодо регламентації принципів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації наведено авторські дефініції принципів, текстуальне визначення яких запропоновано відобразити у змісті чинного Кримінально-виконавчого кодексу. Наведені принципи всебічно охоплюють собою категорії загальноправових, міжгалузевих, галузевих принципів та стануть подальшим нормативно-правовим підґрунтям врегулювання правовідносин у кримінально-виконавчій сфері.

Викладені в роботі висновки і пропозиції впроваджено та може бути використано в:

- *науково-дослідній діяльності* – під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень, спрямованих на подальший розвиток науки кримінально-виконавчого права (Акт Донецького державного університету внутрішніх справ від 12 жовтня 2023 року);

- *освітньому процесі* – під час підготовки навчально-методичних матеріалів та викладанні навчальної дисципліни «Кримінально-виконавче право» (Акт Донецького державного університету внутрішніх справ від 12 жовтня 2023 року);

- *законотворчій діяльності* – при підготовці змін і доповнень до Кримінально-виконавчого кодексу України в частині регламентації принципів (лист Донецького державного університету внутрішніх справ до Департаменту юридичного забезпечення МВС України від 18 липня 2023 року № 3507/28–2023);

- *практичній діяльності* – Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції (Акт Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції від 16 листопада 2023 року).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднені автором у виступах на міжнародних та

всеукраїнських науково-практичних заходах: «Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів» (м. Кривий Ріг, 2021 рік); «Економіка, фінанси, облік, менеджмент та право: стратегічні пріоритети розвитку в умовах глобалізації» (м. Полтава, 2021 рік); «Правове регулювання суспільних відносин : актуальні проблеми та вимоги сьогодення» (м. Запоріжжя, 2021 рік); «Актуальні питання правової теорії та юридичної практики» (м. Одеса, 2021 рік); Теорія і практика сучасної науки (м. Київ, 2021 рік); «Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах» (м. Запоріжжя, 2021 рік); «Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку та права в умовах сучасних викликів» (м. Полтава, 2021 рік); «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства» (м. Харків, 2021 рік); «Права людини в сучасному світі проблеми теорії та практики» (м. Хмельницький, 2021 рік); «Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Львів, 2021 рік); «Актуальні питання науки, освіти та технологій в сучасних умовах» (м. Полтава, 2022 рік); «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції (пам'яті В.П. Колгана)» (м. Хмельницький, 2022 рік); «Актуальні питання науки, освіти і суспільства: теорія і практика» (м. Умань, 2022 рік); «Modern research in world science. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference» (Lviv, 2022); «Наука, освіта та суспільство в XXI столітті : наукові ідеї та механізми реалізації» (м. Кропивницький, 2022 рік); «Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів» (Кривий Ріг, 2023 рік).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в 52 наукових публікаціях, серед яких 1 монографія, 30 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 1 стаття в іншому науковому виданні, 4 статті у виданнях, проіндексованих у наукометричній базі Web of Science Core Collection, 16 тез доповідей, оприлюднених на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, п’яти розділів, що включають 26 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (542 найменування на 53 сторінках) та п’яти додатків на 38 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 548 сторінок, з них основний текст дисертації – 425 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

1.1. Наукова розробленість проблематики принципів кримінально-виконавчого права

Формування вчень про принципи кримінально-виконавчого права відбувається синхронно з розвитком доктрини цієї галузі права. Фундаментальні наукові й прикладні дослідження зумовлюють поступове накопичення емпіричного та теоретичного матеріалу, що у свою чергу утворює імпульс до формування на основі існуючих знань про принципи кримінально-виконавчого права якісно нових теоретичних і практичних положень. Такий закономірний процес поєднаний кореляційною складовою із загальними тенденціями, стадійністю розвитку і становлення національної системи кримінальної юстиції та однаково є актуальним для всіх галузей права, охоплених вказаною системою.

Стосовно галузі кримінально-виконавчого права слід зазначити, що одним із перших вітчизняних дослідників, який на науковому рівні дослідив питання принципів кримінально-виконавчого права, є А. Х. Степанюк. Науковець здійснив це в межах дисертаційного дослідження за темою: «Актуальні проблеми виконанням покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження)». У своїй роботі вчений дослідив сутність принципів кримінально-виконавчого права та висловив авторську точку зору щодо відображення цими засадами саме завдання конкретного виду діяльності, тобто екзекутивної діяльності, реалізованої органами й установами виконання покарань. Принципи кримінально-виконавчого права, на думку автора, зумовлені метою виконання покарання і завданнями, що виконуються адміністрацією органів й установ виконання покарань [465, с. 248]. Окремо вчений аналізує такі

категорії, як принципи кримінально-виконавчої політики, права та законодавства. Розглядаючи принципи політики, науковець наголошує на тому, що принципи кримінально-виконавчої політики як науки, тобто наукові ідеї, які формулюються вченими, і пропоновані ними на роль правових принципів, значно ширше принципів права, тому що далеко не всі принципи кримінально-виконавчої політики можуть стати правовим явищем [465, с. 254]. Порівнюючи між собою категорії «принципи кримінально-виконавчого права» та «принципи кримінально-виконавчого законодавства», А. Х. Степанюк наголошує, що вони збігаються між собою та зазначає, що з огляду на жорстку нормативну регламентацію екзекутивної діяльності принципи, на яких вона ґрунтується, збігаються з принципами кримінально-виконавчого законодавства [465, с. 255]. Учений один з перших у вітчизняній науці кримінально-виконавчого права надає авторське визначення принципам кримінально-виконавчого права [465, с. 261] та їх сутності [465, с. 267]. У своїй дисертаційній роботі науковець окремо досліджує такі принципи: повага до прав людини в діяльності органів та установ виконання покарань; поєднання кари й гуманізму в екзекутивній діяльності; втілення принципу справедливості екзекутивній діяльності; принцип законності в діяльності органів та установ виконання покарань; значення принципу невідворотності виконання покарання для екзекутивної діяльності.

І. С. Михалко на монографічному рівні досліджує принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених. Попри виключно векторно-галузеву тему наукової роботи, у монографії авторка приділяє увагу й загальним питанням визначення сутності принципів кримінально-виконавчого права. Учена ототожнює принципи кримінально-виконавчого права та законодавства та надає авторське визначення цієї правової категорії [260, с. 15]. Визначаючи природу, суттєві ознаки й предмет регулювання принципів кримінально-виконавчого права, останній елемент авторка, як і А. Х. Степанюк, ототожнює виключно з професійною діяльністю

представників органів й установ виконання покарань. І. С. Михалко класифікує принципи кримінально-виконавчого права на загальноправові, міжгалузеві та галузеві засади. До загальноправових учена відносить: законність, справедливість, гуманізм, демократизм та рівність засуджених перед законом. До міжгалузевих принципів належать: диференціація та індивідуалізація виконання покарань, невідворотність виконання і відбування покарань. Галузевими засадами І. С. Михалко визначає: раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки; поєднання покарання з виправним впливом; взаємна відповідальність держави і засудженого; участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань [260, с. 23]. Також формулює авторське бачення категорії принципів кримінально-виконавчого законодавства, сутність яких у свою чергу ототожнює із діяльністю саме суб'єктів кримінально-виконавчої діяльності із застосування певних правових заходів впливу [260, с. 26]. У своїй монографії, попри окреслення особистого погляду щодо загальних уявлень про принципи кримінально-виконавчого права, вчена змістовно досліджує принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених, окремо приділяючи увагу «примусу» та «стимулюванню» як невід'ємних складових досліджуваної засади [260, с. 63],[260, с. 108].

М. М. Яцишин в авторській монографії «Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики» досліджує принципи саме як структурні елементи кримінально-виконавчої політики нашої держави. Вчений наголошує, що принципи кримінально-виконавчого законодавства сформульовано на конституційній основі та до них відносить: законність, справедливість, гуманізм, демократизм, рівність засуджених перед законом, участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань [541, с. 132]. Окрему увагу науковець приділяє аналізу кожного з перерахованих принципів [541, с. 132-138]. М. М. Яцишин

у межах своєї наукової роботи також торкається одного з дискусійних питань співвідношення принципів кримінально-виконавчої політики, права та законодавства. Із цієї структури автор провідну роль визначає саме за принципами кримінально-виконавчої політики [541, с. 197].

Ю. В. Кернякевич-Танасійчук у дисертаційному дослідженні «Кримінально-виконавча політика України» розглядає питання визначення принципів як елементів кримінально-виконавчої політики України. Авторка зазначає, що поняття «принципи кримінально-виконавчої політики» є ширшим за змістом, ніж поняття «принципи кримінально-виконавчого права», враховуючи це, принципи кримінально-виконавчої політики є первинними відносно принципів кримінально-виконавчого права [154, с. 84]. Вчена висловлює авторське бачення щодо визначення сутності принципів кримінально-виконавчої політики, які визначає як систему керівних ідей, засад, що зумовлюють (виступають фундаментом) формування кримінально-виконавчого законодавства та його застосування в процесі виконання і відбування покарань [154, с. 85]. На думку Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, до принципів кримінально-виконавчої політики належать: верховенство права, забезпечення реалізації прав та свобод людини і громадянина, повага до гідності кожної особи тощо; інші ж принципи мають відношення до кримінально-виконавчої політики лише опосередковано або взагалі не притаманні для неї [154, с. 87]. Для проведення класифікації авторка схиляється до «класичної тріади», визначаючи загальноправові, міжгалузеві та галузеві засади кримінально-виконавчої політики [154, с. 91].

В. В. Кондратішина в дисертації «Кримінально-виконавча політика України: формування та реалізація» підтримує тезу, що первинною, безперечно, завжди є політика (у т. ч. кримінально-виконавча), яка визначає зміст, напрямки, методи тощо конкретного інструментарію, включаючи право, за допомогою якого реалізується кримінально-виконавча політика та досягаються її цілі [182, с. 49]. Авторка визначає принципи кримінально-виконавчої політики України як теоретично обґрунтовані, сформульовані в

чинному законодавстві та застосовувані на практиці основні положення (керівні ідеї тощо), які зумовлені об'єктивними закономірностями реалізації відповідного кримінального покарання та досягнення його мети [182, с. 68]. Розглядаючи систему принципів кримінально-виконавчої політики, В. В. Кондратішина висловлює точку зору, що загальні (конституційні) принципи не можуть входити в систему принципів кримінально-виконавчої політики, оскільки перебувають на більш високому рівні, визначаючи принципи правової політики Української держави в цілому [182, с. 56]. Вчена наводить особистий погляд щодо переліку принципів кримінально-виконавчої політики. На думку авторки, до них належать: 1. Принцип відповідності кримінально-виконавчої політики іншим елементам політики у сфері боротьби зі злочинністю; 2. Принцип невідворотності кримінального покарання; 3. Принцип урахування (відповідності) соціально-правової психології; 4. Принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання; 5. Принцип відновлення соціальної справедливості; 6. Принцип доцільності; 7. Принцип економії репресій; 8. Принцип прогресивної системи виконання та відбування покарання; 9. Принцип взаємної відповідальності держави і засудженого; 10. Принцип примирення (медіації (від лат. mediation – посередництво)) засудженого та потерпілого; 11. Принцип раціонального застосування заходів переконання та примусу до засуджених; 12. Принцип участі громадськості у виконанні кримінального покарання; 13. Принцип поєднання всіх елементів мети покарання при його виконанні; 14. Принцип комплексного та системного (безперервного) впливу на особу засудженого; 15. Принцип погашення та зняття судимості [182, с. 56].

О. О. Шкута в дисертації «Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України» фокусує увагу на визначенні принципів кримінально-виконавчої політики, під якими розуміє загальні керівні положення, ідеї, імперативні вимоги, що складають основу формування та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, характеризують її сутність і призначення в

суспільстві і мають доктринальне вираження та нормативно-правове закріплення [527, с. 274]. Систему цих принципів науковець поділяє на загальноправові засади (законність, гуманізм, демократизм, повага до прав і свобод людини); міжгалузеві засади (справедливість, невідворотність виконання і відбування покарань); галузеві принципи (рівність засуджених перед законам, взаємна відповідальність держави і засудженого, диференціація та індивідуалізації виконання покарань, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань) [527, с. 287]. Додатково О. О. Шкута наводить авторське бачення принципів формування та реалізації кримінально-виконавчої політики й функціонування кримінально-виконавчої системи України, до яких належать: 1. Принцип різноманітності видів та підвидів кримінально-виконавчих установ; 2. Принцип розміщення кримінально-виконавчих установ на території держави з урахуванням оптимального поєднання вимог відбування покарання засудженими переважно в межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до їх місця проживання до засудження. 3. Принцип організації праці засуджених, як правило, на власних підприємствах кримінально-виконавчих установ [527, с. 288].

І. С. Яковець на монографічному рівні досліджує тему «Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань». У монографії розглянуто сучасний стан теорії та практики здійснення процесу виконання кримінальних покарань, визначено основні елементи процесу оптимізації виконання покарань, висвітлено питання оптимізації діяльності органів і установ виконання покарань відповідно до поставлених перед ними цілей та запропоновано її теоретико-прикладну модель тощо. Вчена доходить висновку, що діяльність кримінально-виконавчої служби базується на п’яти основних принципах: 1) мета покарання – «у слові закону», у зміні засудженого; 2) гуманність; 3) законність; 4) рівність перед законом; 5)

відбув покарання – розрахувався із суспільством. Дотримання принципу нормалізації перебування у в'язниці, тобто наближення умов перебування до нормального життя [536, с. 74].

В. В. Василик у дисертації на тему «Кримінально-виконавчі засади покарання у виді позбавлення волі на певний строк» здійснює комплексний аналіз змісту та особливостей кримінально-виконавчих засад покарання у виді позбавлення волі на певний строк, на основі чого формулює зміни та доповнення до законодавства України й висновки та рекомендації для впровадження у правозастосовну діяльність органів державної виконавчої влади. Учений розкриває стан наукового дослідження процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні. З'ясовує сутність поняття та зміст процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні. Визначає соціально-правову природу процесу забезпечення ізоляції засуджених при виконанні покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях в Україні тощо [67, с. 2-3].

Відображення авторських позицій вітчизняних науковців щодо визначення поняття й системи принципів кримінально-виконавчого права також здійснюється в навчальних виданнях. Так, А. П. Гель визначає принципи кримінально-виконавчого права як теоретично обґрунтовані основні положення, які зумовлені об'єктивними закономірностями реалізації кари, виражають сутність кримінально-виконавчої діяльності, спрямованої на здійснення правообмежень, властивих покаранням (незалежно від форм застосування примусових заходів), і знаходять свій прояв у процесі виконання – відбування всіх без винятку покарань. Автор ототожнює принципи кримінально-виконавчого права з принципами законодавства та визначає їх перелік відповідно до ст. 5 КВК [214, с. 46].

В. М. Трубников, В. М. Харченко, О. В. Лисодід у межах питання щодо визначення поняття кримінально-виконавчого права, його предмета тощо окреслюють авторську точку зору стосовно принципів саме кримінально-

виконавчої політики. Автори наголошують, що кримінально-виконавче право є головною формою виявлення і закріплення кримінально-виконавчої політики [211, с. 8]. Ураховуючи це, науковці під принципами кримінально-виконавчої політики розуміють основоположні начала (провідні ідеї), що випливають із соціально-економічної природи суспільного ладу та закріплені в праві і визначають спрямованість, характер, підстави та обсяг правового регулювання суспільних відносин. Автори визначають систему цих принципів, поділяючи їх на дві групи: загальнополітичні (загальногалузеві) та специфічні (галузеві). До першої групи вчені відносять такі засади: строге дотримання законності, гуманність, демократизм, поєднання засобів переконання і примусу, соціальна справедливість, моральність. До другої групи належать: притягнення засуджених до суспільно корисної праці, індивідуалізація виконання покарання і диференційоване застосування засобів і методів виховного впливу на засуджених, участь громадськості у виховній роботі з засудженими, поступова заміна тюрем виховними установами, рівноправність засуджених [212, с. 5]. Окремо науковці виділяють принципи організації та діяльності установ виконання покарання, до яких належать: єдність завдань усіх видів установ виконання покарання, строге дотримання законності, демократичний централізм, гуманізм, участь громадськості в управлінні установами виконання покарання та у виправленні засуджених [212, с. 68]. Додатково вчені відокремлюють принципи організації праці засуджених, які поділяють на загальні та специфічні. До загальних засад науковці відносять законність, доцільність, гуманність та індивідуалізацію. До специфічних: обов’язковість праці, а також можливість одержати роботу; оплата праці засуджених відповідно до її кількості і якості; обов’язок дотримуватися дисципліни праці; охорона безпеки і зв’язок праці з професійним навчанням [212, с. 195].

О. Г. Кальман, О. М. Литвак, С. К. Гречанюк, з’ясовуючи питання загальної характеристики кримінально-виконавчого права України, формулюють саме принципи однойменного законодавства, які у своєму

переліку є ідентичними до засад, визначених законодавством у ст. 5 КВК [412, с. 19].

О. М. Джужа принципи кримінально-виконавчого права визначає як основні ідеї, керівні положення, які визначають стратегію і напрями розвитку інститутів та норм цієї галузі права, забезпечують системність правового регулювання суспільних відносин, що виникають при виконанні покарань [224, с. 19]. Учений визначає систему принципів кримінально-виконавчого права у складі трьох груп. До першої групи науковець відносить загальноправові принципи (законність, демократизм, гуманізм). До другої групи належать міжгалузеві принципи (соціальна справедливість, невідворотність виконання покарання). Третя групи охоплює галузеві засади (рівність засуджених перед законом, підпорядкування правового регулювання завданню виправлення засуджених, диференціація та індивідуалізація виконання покарання, поєднання покарання із заходами виправного впливу, участь громадськості у виконанні покарання і виправленні засуджених) [224, с. 19].

Є. С. Назимко, А. О. Данилевський, Ю. О. Данилевська, В. І. Гранкіна визначають принципи кримінально-виконавчого права як теоретично обґрунтовані основні положення, які зумовлені об’єктивними закономірностями реалізації кари, що виражають сутність кримінально-виконавчої діяльності, спрямованої на здійснення правообмежень, властивих покаранням незалежно від форм застосування примусових заходів. Автори наголошують, що на відміну від принципів кримінально-виконавчого законодавства, які закріплено в ст. 5 КВК, принципи однойменної галузі права знаходять свій прояв у процесі виконання і відбування всіх без винятку покарань. До цих засад автори відносять: справедливість, повага до прав людини, гуманізм, законність, невідворотність виконання покарання [207, с. 18].

Автори навчального посібника «Кримінально-виконавче право України (схеми і таблиці)» за загальною редакцією О. М. Литвинова також порізно

визначають принципи кримінально-виконавчого права та законодавства. Так, принципи кримінально-виконавчого права визначають як основні ідеї, керівні засади, які визначають будову, зміст кримінально-виконавчого права, стратегію та напрями розвитку інститутів і норм цієї галузі права, забезпечують системність правового регулювання суспільних відносин, що виникають при виконанні та відбуванні покарань. До цих принципів науковці відносять: повага до прав людини в діяльності органів і установ виконання покарань, справедливість, гуманізм, законність, невідворотність виконання покарання. У свою чергу до принципів кримінально-виконавчого законодавства, на їх думку, відносяться засади, які закріплено в ст. 5 КВК [215, с. 15].

К. Б. Марисюк визначає принципи кримінально-виконавчого права як загальні вимоги до суспільних відносин і їх учасників, вихідні керівні засади, що виражають сутність кримінально-виконавчого права та визначають його загальну спрямованість та найістотніші риси подальшого розвитку. Автор визначає систему принципів кримінально-виконавчого права у складі загальноправових, міжгалузевих та галузевих засад. До загальноправових автор відносить: невідворотність виконання і відбування покарань, законність, справедливість, гуманізм, демократизм, рівність засуджених перед законом, повага до прав і свобод людини, взаємна відповідальність держави і засудженого. До міжгалузевих принципів належать: диференціація виконання покарань, індивідуалізація виконання покарань. Групу галузевих принципів, на думку вченого, формують такі принципи: раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань [257, с. 15].

Автори навчального посібника «Реалізація принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань у кримінально-виконавчій діяльності» за загальною редакцією О. Г. Колба та О. М. Джужи розглянули основні

проблеми кримінально-виконавчих засад диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк та їх впливу на стан реалізації мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства, протидії рецидивній та організованій злочинності, а також кримінальній субкультурі у виправних та виховних колоніях України. Розкрили сутність та значення міжнародних нормативно-правових актів з питань диференціації та індивідуалізації виконання покарань у виді позбавлення волі, а також практику їх реалізації за кордоном [427, с. 2-5].

Крім комплексного визначення принципів кримінально-виконавчого права, законодавства, політики, у вітчизняній теорії кримінально-виконавчого права переважна більшість наукових доробків присвячена визначенню окремих принципів кримінально-виконавчого права. Так, Т. В. Рудник у 2010 році захистила дисертаційне дослідження на тему «Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі». Вчена дослідила загальнотеоретичні питання щодо визначення засади гуманізму, враховуючи її поняття й зміст. Розглянула історіографію розвитку вказаного принципу, а також його фіксацію в межах міжнародних стандартів з прав людини і поводження з в'язнями. Дослідила специфіку гуманізації виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі [441, с. 12]. У 2011 році відбувся захист дисертаційного дослідження О. Є. Скакуна на тему «Реалізація принципу справедливості в процесі призначення покарання у виді позбавлення волі». У праці науковець дослідив загальну характеристику засади справедливості, розглянув особливості реалізації принципу справедливості в процесі правильної кваліфікації вчиненого злочину та призначення справедливого і доцільного покарання, а також проаналізував специфіку реалізації принципу справедливості в процесі виконання і відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі [449, с. 6-12].

М. С. Пузирьов у монографії «Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді

позбавлення волі на певний строк» (2014 р.) дослідив теоретичні і практичні питання реалізації виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. У своїй роботі науковець надав соціально-правову характеристику диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Здійснив аналіз реалізації виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк при застосуванні засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. Запропонував напрями вдосконалення диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк [415, с. 2-4].

У контексті питання слід звернути увагу на фундаментальне монографічне дослідження В. Я. Конопельського «Кримінально-виконавчі засади диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні» (2014 р.). Учений у межах дослідження обґрунтував зв’язок кримінально-виконавчих і кримінологічних засад реалізації принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі, зокрема в частині запобігання рецидивній злочинності у виправних і виховних колоніях. Дослідив міжнародно-правові акти з досліджуваного питання. Висловив пропозиції щодо поліпшення національного кримінально-виконавчого законодавства у контексті тематики дисертації. Запропонував низку практичних рекомендацій щодо реалізації принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі у виправних і виховних колоніях [183, с. 4-6].

У своїх твердженнях В. Я. Конопельський погоджується із запропонованим визначенням принципів кримінально-виконавчого права від О. М. Джужи та зазначає, що це основні ідеї й керівні положення, які визначають стратегію та напрями розвитку інститутів і норм кримінально-виконавчого права, забезпечують системність правового регулювання суспільних відносин, що виникають під час виконання покарань. Принципи

кримінально-виконавчого права мають нормативний характер і пронизують усе кримінально-виконавче право, складаючи його підвалини [213, с. 157]. Учений ототожнює принципи кримінально-виконавчого законодавства та права й вказує, що останні відображено у ст. 5 КВК. Також автор поділяє принципи кримінально-виконавчого права та три групи: загальноправові, міжгалузеві та галузеві. До загальноправових автор відносить законність, демократизм, гуманізм, повага до прав і свобод людини. До міжгалузевих – справедливість, невідворотність виконання й відбування покарання. До галузевих – рівність засуджених перед законом, взаємна відповідальність держави й засудженого, диференціація та індивідуалізація виконання покарання, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів та установ виконання покарань. Науковець зазначає, що загальні, міжгалузеві й галузеві принципи співвідносяться між собою як діалектичні категорії загального, особливого та одиничного [213, с. 159].

О. В. Гальцова та А. Х. Степанюк у монографії «Принцип поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань» (2020 р.) дослідили загальнотеоретичні аспекти визначення вказаного принципу, окремо розглянувши права й свободи в контексті їх відображення в кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні й відбуванні покарань. Також проаналізували правові гарантії та проблеми реалізації принципу поваги до прав і свобод людини в кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань [76, с. 2-4].

Питання, пов’язані з визначенням принципів кримінально-виконавчого права, також досліджуються вітчизняними науковцями на рівні окремих фахових публікацій. Так, М. С. Пузирьов, М. І. Лисенко в науковій статті «Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених» (2012 р.) наголошують, що гуманізм як правова

категорія кримінально-виконавчого права характеризується двома напрямами, що стосуються інтересів як суспільства, так і засудженого. Науковці підкреслюють, що реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених – процес тривалий та неоднозначний. Вирішення цієї проблеми на сучасному етапі залежить від розроблення нової доктрини функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України [418, с. 144].

В. В. Карелін у науковій статті «Забезпечення дотримання принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки при застосовуванні до засуджених заходів стягнення і заохочення» (2013 р.) окреслює проблемні питання, що виникають у практиці застосування негативних стимулів – заходів стягнення до засуджених у період відбування покарання та демонструє роль принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки при цьому [148, с. 217].

О. М. Кревсун у науковій статті «Місце й роль диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у теорії кримінально-виконавчого права» (2015 р.) дослідив роль і місце принципу, що досліджується в системі інших принципів кримінально-виконавчого права, а також розглянув підходи науковців до трактування зазначеного принципу [199, с. 244].

О. В. Ткачова в науковій статті «Реалізація принципу законності в режимі виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі» (2015 р.) узагальнила наявні наукові підходи до визначення принципу законності, встановила співвідношення законності з режимом позбавлення волі, окреслила основні напрями реалізації принципу законності в режимі позбавлення волі та надала пропозиції щодо вдосконалення поняття «режим» з урахуванням його співвідношення з принципом законності [478, с. 116].

У науковій статті «Принципи забезпечення виконання судових рішень установами виконання покарань в Україні» (2016 р.) Х. Я. Гнот

проаналізував принципи, які є підґрунтям забезпечення виконання судових рішень установами виконання покарань в Україні. Науковець зазначає, що крім визначених у ст. 5 КВК засад, забезпечення виконання судових рішень установами виконання покарань також здійснюється із застосуванням таких принципів: обов'язковість, своєчасне, повне, точне і безумовне виконання судового рішення [82, с. 446].

М. С. Пузирьов аналізує реалізацію принципу стимулювання правослухняної поведінки засуджених у Федеративній Республіці Німеччині порівняно з окремими положеннями кримінально-виконавчого законодавства України (2016 р.). Автором у межах статті обґрунтовано впровадження до вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства інституту скорочення строку покарання, що, на його думку, сприятиме більш послідовній реалізації принципів гуманізму, диференціації та індивідуалізації покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, закріплених у КВК [417, с. 158].

У фаховій статті О. В. Гальцової «До питання поваги до прав і свобод людини як міжгалузевого принципу кримінально-виконавчого права» (2017 р.) аналізуються наукові праці фахівців кримінально-виконавчого права та визначається місце засади поваги до прав і свобод людини в системі принципів, її особливості та значення для науки кримінально-виконавчого права. У статті вчена робить висновок щодо міжгалузевої сутності принципу поваги до прав і свободи людини. Такий висновок ґрунтується на тому, що крім кримінально-виконавчого права аналізований принцип притаманний також іншим галузям права, таким як адміністративне, міжнародне, трудове, сімейне, конституційне, кримінальне, кримінально-процесуальне, цивільне, господарське тощо [75, с. 251].

А. О. Осауленко у своїй публікації на тему «Вплив принципів, сформованих у міжнародних стандартах з прав людини на розвиток кримінально-виконавчої системи України» (2018 р.) дослідив вплив

принципів, сформованих у міжнародних стандартах, на розвиток кримінально-виконавчої системи України, зокрема кримінально-виконавчого законодавства, та провів комплексний аналіз відповідності визначеним у КВК чинним принципам міжнародним стандартам у цій сфері [295, с. 41-44].

С. В. Царюк у науковій статті дослідила тему «Правові засади діяльності спостережних комісій щодо здійснення контролю за діяльністю установ виконання покарань» (2021 р.), визначила сучасні правові засади діяльності спостережних комісій щодо здійснення контролю за діяльністю органів та установ виконання покарань та розкрила їх значення для становлення системи громадського контролю в Україні [507, с. 74-79].

Проблематика принципів кримінально-виконавчого права також є предметом дослідження в роботах іноземних науковців. Так, визначаючи перелік засад кримінально-виконавчого права, О. А. Партенадзе в авторській статті «Реформування і розвиток кримінально-виконавчої системи Грузії» наголошує, що в Грузії виконання кримінальних покарань здійснюється на основі принципів законності, гуманізму, демократизму, рівності перед законом та індивідуалізації покарання [298, с. 33].

І. В. Слепцов, розглядаючи досліджуване питання в межах галузі кримінально-виконавчого права Республіки Казахстан, зазначав, що принципи кримінально-виконавчого права – це керівні ідеї та положення, що відображають загальну спрямованість та найбільш суттєві риси кримінально-виконавчої політики держави, які характеризують якісні особливості кримінально-виконавчого права, об’єднують усі його інститути та норми та забезпечують єдність правового регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі виконання та відбування кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового впливу, інтересах досягнення цілей, що стоять перед ними [454, с. 56]. Науковець класифікує принципи кримінально-виконавчого права в межах трьох груп (загальноправові, галузеві (спеціальні), міжгалузеві). До загальноправових автор відносить такі засади: законність, демократизм, рівність громадян (у тому числі

засуджених) перед законом, гуманізм, поєднання переконання та примусу [454, с. 58]. До міжгалузевих принципів належать такі засади: невідворотність виконання кримінального покарання або іншого заходу кримінально-правового впливу; диференціація виконання кримінального покарання або іншого заходу кримінально-правового впливу; індивідуалізація виконання кримінального покарання та іншого заходу кримінально-правового впливу; можливість виправлення кожної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [454, с. 72]. У свою чергу до галузевих учений відносить такі принципи: поєднання покарання та інших заходів кримінально-правового впливу на стадії їх виконання з виховним впливом на засудженого; раціональне застосування заходів примусу та засобів виправлення засуджених; стимулювання правослухняної та активної суспільно-корисної поведінки засуджених [454, с. 86].

А. М. Хачикян, аналізуючи специфіку виконання покарань у виді позбавлення волі у кримінально-виконавчому праві Республіки Вірменія, вказує, що воно ґрунтується на принципах гуманізму, законності, рівності засуджених перед законом, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, поєднання покарання із виправними заходами [505, с. 74]. Також автор відокремлює й додаткові засади, які є обов’язковими для сфери кримінально-виконавчого права Вірменії. Це принципи роздільного тримання засуджених та відбування всього терміну покарання в одній виправній установі [504, с. 21].

Сесілія Попа (Cecilia Popa), досліджуючи Азербайджанську пенітенціарну систему та аналогічну систему Румунії, наголошує, що у сфері кримінально-виконавчого права Республіки Азербайджан провідна роль відведена принципу реабілітації (ресоціалізації). Реалізація цієї засади у правовій сфері держави передбачає використання таких юридичних механізмів щодо засуджених: 1) завчасне встановлення порядку (режиму) виконання й відбування покарань; 2) виховна робота; 3) суспільно корисна праця; 4) загальна освіта; 5) професійне навчання; 6) соціальний вплив. При

цьому реабілітація засуджених, ураховуючи спектр зазначених механізмів, має застосовуватись, зважаючи на ступінь тяжкості, різновид учиненого правопорушення, а також ступінь його суспільної небезпеки; особисті, персоніфіковані якості правопорушника, а також його поведінку. Наведений спектр механізмів, на наш погляд, свідчить про кореляцію реабілітації з принципом індивідуалізації. Крім цього, для вказаної сфери актуальним також є принцип відповідальності уповноважених суб'єктів, який полягає в тому, що у випадку вчинення офіцером юстиції (officer of justice) проступку щодо засудженого під час реалізації процесу реабілітації такий представник влади нестиме відповідальність. Влада Азербайджану також заохочує активне залучення громадських організацій для належної реабілітації та врешті-решт інтеграції особи в суспільстві [19, p. 34].

Авторка також зазначає, що в Румунії правова сфера виконання покарань також базується на відповідних принципах, які багато в чому збігаються з наведеними вище засадами, що містяться у кримінально-виконавчому праві Азербайджану. Так, влада Румунії також активно застосовує аналогічну до національного кримінально-виконавчого права нашої держави засаду у вигляді участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань. З огляду на це заохочується плідна співпраця держави з громадськими організаціями задля належної ресоціалізації в суспільстві осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Взагалі принципу ресоціалізації у сфері правового регулювання процесу відбування покарань в Румунії відводиться пріоритетне місце. Так, з 2010 року урядом Румунії запроваджено «Національну стратегію соціальної реінтеграції» (National Strategy for Social Reintegration), що визначає фундаментальні аспекти процесу реінтеграції в суспільстві осіб, які були засуджені за вчинення правопорушень [19, p. 35].

Як наголошує Фіона О'Коннелл (Fiona O'Connell), аналогічна ситуація з визначенням провідної ролі засади ресоціалізації у правовій сфері, що регламентує призначення й відбування покарань, спостерігається у правовій

сфері Канади, навіть попри відсутність фактичного нормативного відображення засад виконання й відбування покарань у змісті відповідних нормативно-правових актів [18, p. 36-37].

Рам Субраманіан (Ram Subramanian) та Елісон Шеймс (Alison Shames) також відводять ключову роль принципу ресоціалізації у системі виконання кримінальних покарань Німеччини та Нідерландів. У Німеччині ця засада також може інтерпретуватись як принцип нормалізації (the principle of normalization), який ще на стадії відбування покарання передбачає створення відповідних побутових умов для засуджених в установах виконання покарань, які за своєю суттю повинні мало чим відрізнятись від умов життя на волі. Важливість саме засади ресоціалізації також підтверджена позицією Конституційного суду Німеччини. У свою чергу в правовій системі Нідерландів також трапляється синонімічне визначення засади ресоціалізації як принципу асоціації (principle of association), який передбачає максимальну єдність особи із суспільством, навіть попри відбування покарання такою особою в місцях позбавлення волі [23, p. 7-13].

У Великій Британії система кримінального правосуддя базується на чотирьох базових принципах: захист громадськості, покарання та реабілітація правопорушників, прозорість і підзвітність, децентралізація. Перших два принципи перегукуються між собою, оскільки захист громадськості досягається завдяки більшій зосередженості на реабілітації злочинців і відвернення їх від злочинного життя. Як і в правових системах інших країн, засада реабілітації відіграє ключову роль і в правовій системі Великої Британії. Реалізація цієї засади передбачає комплексне залучення різних державних органів й служб до реабілітації засуджених (ресоціалізації), а саме органу пробації, поліції, Департаменту охорони здоров'я, соціальних служб тощо. Окрема увага також приділяється реалізації засади прозорості й підзвітності. Зміст цього принципу полягає у збільшення транспарентності функціонування системи кримінальної юстиції перед суспільством. Це збільшує участь місцевої громадськості у процесі виконання й відбування

покарань. Засада децентралізації у свою чергу стосується певної автономії від центральних органів влади у професійній діяльності фахівців кримінально-виконавчої сфери, що краще впливатиме на ефективність останніх [2, p. 6-12].

Пітер Шарфф Сміт (Peter Scharff Smith) наголошує, що для пенітенціарної системи Данії ключовою засадою є принцип нормалізації (the principle of normalization), який покладену в основу врегулювання правовідносин між державою та засудженим, який відбуває кримінальне покарання. Враховуючи цей принцип, умови перебування засудженого в установі відбування покарання мають бути максимально ідентичними до умов життя на волі. Це здійснюється, зважаючи на поточні зміни в суспільстві, для того щоб засуджена особа могла вчасно та адекватно реагувати на ці соціальні процеси. На думку вченого, цей принцип відображає сутність Європейських пенітенціарних правил та їх ключові положення [22, p. 463].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що аналіз наукових праць учених засвідчує про сформованість у теорії кримінально-виконавчого права відповідного базису щодо подальшого дослідження низки питань, пов’язаних з тематикою дослідження. Серед яких: 1) визначення категорії принципів кримінально-виконавчого права; 2) змістовне окреслення системи принципів кримінально-виконавчого права; 3) аналіз сутності кримінально-виконавчої політики, визначення її впливу на формування й реалізації принципів кримінально-виконавчого права; 4) розкриття сутності кожного з принципів кримінально-виконавчого права.

1.2. Методологічні основи дослідження принципів кримінально-виконавчого права

Питання визначення принципів кримінально-виконавчого права невід’ємно пов’язано з окресленням його методологічних основ. У цьому

контексті важко переоцінити важливість методології та слід цілком погодитись з точкою зору М. В. Костицького, який зазначає, що від методології залежить не лише те, як і наскільки буде пізнаний об'єкт і предмет пізнання, але й те, як його результати зможуть бути втілені в практику [193, с. 4]. Дослідження будь-якого об'єкта наукового пізнання передбачає наявність відповідного інструментарію методології дослідження. Розробка методологічної проблематики, як відзначають І. В. Блауберг та Е. Г. Юдін, переслідує передусім практичні цілі озброїти сучасного дослідника засобами, що забезпечують найбільш ефективне і швидке досягнення наукового результату [164, с. 63].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття методології подається у двох формулюваннях: 1) Вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу, його філософська, теоретична основа; 2) Сукупність методів дослідження, що застосовуються у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [68, с. 664]. Визначення методології у двох аспектах відповідно не сприяє формуванню єдиної позиції науковців щодо остаточного визначення її сутності. З цього приводу справедливо зазначає М. С. Кельман, на думку якого навіть визнання методології необхідним компонентом будь-якої науково-пізнавальної діяльності не призвело до єдності поглядів щодо поняття методології науки [153, с. 4]. Слід зазначити, що таке «подвійне» тлумачення методології визначається науковцями як сприйняття її сутності в широкому й вузькому значенні. У широкому значенні «методологія» сприймається як теорія людської діяльності, тобто як діяльність пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, вся діяльність людства, включаючи не лише власне пізнання, а й виробництво. Звідси виходить, що методологія … є теорія людської діяльності [527, с. 72]. У вузькому значенні методологія – це сукупність методів, прийомів, процедур наукового дослідження [527, с. 72].

Таке «двозначне» тлумачення методології відповідно породжує й неоднозначність у сприйнятті її змісту. Так, Є. С. Назимко наголошує, що в

науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення змісту поняття «методологія» та вказує, що методологія – це вчення про метод наукового пізнання і практичне перетворення дійсності, а метод, система методів – це сукупність засобів і прийомів дослідження. При цьому найважливіше завдання методології полягає у вивченні закономірностей розвитку засобів і прийомів дослідження, їх взаємного впливу, диференціації та субординації [90, с. 22-25]. У свою чергу В. В. Шаблистий зазначає, що методологія являє собою теорію людської діяльності, тобто діяльність пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, усю діяльність людства, включаючи сюди не лише власне пізнання, а й виробництво. Звідси випливає, що методологія – теорія людської діяльності [517, с. 6].

А. Л. Колодчина пропонує сприймати методологію як систему методів наукового пізнання, які дозволяють досліджувати і застосовувати на практиці пізнавальні процеси, сутність і зміст яких має забезпечити реалізацію Україною міжнародних стандартів захисту прав засуджених у місцях несвободи [176, с. 320]. П. М. Рабінович також вважає, що методологія – це система підходів, способів наукового дослідження і теоретичні засади їх використання при вивченні правових явищ [421, с. 618].

Не вдаючись до наукового диспуту з приводу співвідношення кожного з визначень, що відображають собою «двозначність» тлумачення методології наукового дослідження, в межах монографічного дослідження цікавість становить визначення методології саме як комплексу, сукупності методів, що використовуються під час конкретного наукового пошуку, коректне обрання яких визначатиме обґрунтованість й вагомість отриманих наукових результатів. У зв’язку з цим слід цілком погодитись з О. О. Шкутою, який зазначає, що на сучасному етапі розвитку кримінально-виконавчої науки методологічний інструментарій відповідних досліджень залишається переважно атрибутивною складовою дисертаційних робіт і монографій, оскільки будь-яке серйозне дослідження розпочинається з окреслення методологічних засад щодо напрямів здобуття необхідної інформації, її

творчого перероблення й закріплення значущих фактів. Тому методологія зумовлює змістовність та істинність одержаних результатів і висновків наукового дослідження [527, с. 72]. Слушно щодо вказаного питання також наголошує С. В. Лучко, який зазначає, що будь-яке фундаментальне наукове дослідження, яке претендує на звання репрезентативного, не обходиться без висвітлення відповідних методологічних засад [247, с. 151]. Досить влучно з приводу важливості належного визначення методології наукового дослідження висловлюється О. Т. Устюжанінова. Так, досліджуючи методологічні засади функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) вчена зазначає, що правильно обрана методологія дослідження функціонування ДКВС України не тільки й не стільки створює ефективні й оптимальні умови для пізнання змісту об'єкта і предмета дослідження, а і є необхідним елементом наукового пошуку з метою вдосконалення функціонування ДКВС України [487, с. 73]. Висловлюючи особисту позицію із вказаного питання, академік М. І. Панов слушно вказує, що цінність та унікальність кожної дослідницької роботи у кримінальній сфері залежить від правильного вибору конкретних методів наукових досліджень, з'ясування їхньої сутності та значення [296, с. 25].

Визначаючи провідні ознаки методології в науковому пізнанні, В. С. Батиргареєва наголошує, що до них належать: а) фундаментальність, оскільки питання методологічного плану порушуються кожного разу в процесі проведення будь-якого кримінологічного дослідження; б) інтегративність, яка виявляється в тому, що методологічне знання складається з концептуальної та процедурної підстав; в) керівний характер, тому що вона спрямовує весь перебіг наукового дослідження [43, с. 80-81].

А. І. Богатирьов щодо вказаного питання також зазначає, що методологія – явище інтегральне, яке поєднує низку компонентів: світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони та категорії, загальнонаукові та спеціально-наукові методи. Тому методологію не можна зводити до одного з компонентів, зокрема до методу

чи вчення про методи, оскільки за її межами залишаться інші [53, с. 8]. Отже, комплексність методології наукового дослідження передбачає використання низки методів, які мають різний фундаментальний зміст.

Водночас під час визначення методології наукового дослідження, на наш погляд, не є доцільним обмеження певними, конкретними методами, адже сучасний погляд на наукові дослідження передбачає наявність саме комплексу методів. Так, Ю. О. Новосад у контексті зазначеного вказує, що методологія дослідження обумовлюється інтеграційними та глобалізаційними процесами, що відбуваються в Європі та світі, його переходом від методологічного монізму до світоглядно-методологічного плюралізму. Це зумовлює, як зазначає вчений, необхідність концептуального перегляду традиційних уявлень про державно-правові закономірності та поглибленого осмислення ролі юридичної науки в сучасному суспільстві [284, с. 24]. Актуальною з цього приводу також є позиція В. М. Сирих, який зазначає, що абсолютних «стерильних» методів, які б використовувалися виключно для пізнання правової матерії в умовах інтенсивної інтеграції наукового знання, яким характеризується постмодерн, немає і бути не може. Тому критерієм розмежування методів пізнання, на думку вченого, є не так сфера її використання, як ступінь модифікації, глибина пристосування тих чи інших методів до специфіки правових досліджень [259, с. 145].

Саме комплексний підхід у визначенні методів дослідження тематики принципів кримінально-виконавчого права є найбільш слушним та відображатиме повний спектр отриманих результатів наукового пошуку. У свою чергу такий плюралізм застосовуваних методів передбачає наявність груп методів відповідно до їх належності. Так, О. Ф. Скакун у структурі методології виокремлює загальні (філософські та суспільно-наукові) підходи і принципи, загальнонаукові та спеціально-наукові методи [452, с. 10-18]. Н. М. Крестовська й Л. Г. Матвєєва зазначають, що до структури методології мають належати загальні, загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціальні методи [200, с. 10]. О. В. Петришин у структурі методології виокремлює

загальний (філософський) підхід, загальнонаукові, спеціальні та власні правові методи [128, с. 26]. П. М. Рабінович до структури методології відносить філософсько-світоглядні підходи, загальнонаукові, групові та спеціальні методи [424, с. 181].

Ключову роль в основі методології дослідження принципів кримінально-виконавчого права безумовно відведено філософським (фундаментальним) методам. Ці методи являють собою вищий рівень методології науки, що визначає загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності [522, с. 57].

Розглядаючи діалектичний метод як загальний та універсальний метод, М. І. Панов вказує, що цей метод включає необхідні та важливі етапи сходження від абстрактного до конкретного, і далі – від конкретного до абстрактного, вчений також наголошує на особливій актуальності застосування цього методу у період розвитку та становлення правових наукових теорій і концепцій [297, с. 52]. Ю. М. Богдан, визначаючи методологічний інструментарій дослідження правового статусу засуджених, зазначає, що діалектичний метод пізнання дає можливість досліджувати проблеми в єдності їх соціального змісту і юридичної форми, здійснювати системний аналіз кримінально-виконавчих норм, які є предметом дослідження [58, с. 258]. Слід зазначити, що діалектичний метод, ураховуючи його сутнісні принципи у вигляді сходження від абстрактного до конкретного та сходження від конкретного до абстрактного, кожен з яких може домінувати на певному етапі дослідження [235, с. 314], дозволив розкрити сутність категорії принципів кримінально-виконавчого права, враховуючи змістовне визначення кожного з принципів цієї галузі права. Також цей метод став цілком доречним при формулюванні висновку щодо співвідношення категорій принципів кримінально-виконавчого права, політики та законодавства.

Метафізичний метод за своєю сутністю дозволяє розглянути предмети і явища у статиці, які відсторонені від впливу інших чинників, що у свою

чергу дає можливість «заглянути усередину» правових явищ, процесів, досліджувати їх ознаки і властивості, юридичну природу та специфіку [с/ 128, с. 28],[452, с. 15]. Цей метод використовується у роботі під час визначення сутності категорії принципів кримінально-виконавчого права крізь призму окремого аналізу ознак, які у свою чергу також є невід'ємними сутнісними складовими досліджуваної категорії.

Герменевтичний метод сприяє пізнанню права через інтерпретацію текстів, в яких закріплюються правові явища [152, с. 202],[63, с. 226]. Цей метод передбачає розгляд створюваних людьми справжніх чи можливих текстів, існуючих як специфічні знаково-символьні системи. У цьому випадку гуманітарне пізнання є вторинним відображенням дійсності, первинно опосередкованим текстами, знакова природа яких обумовлює його якість бути носієм інформації [97, с. 194]. Вказаний метод сприяє здійсненню граматичного, логіко-семантичного, телеологічного (цільового) тлумачення текстів норм кримінально-виконавчого права у контексті регулювання ними теоретико-прикладних аспектів визначення й реалізації принципів окресленої галузі права.

Аксіологічний метод передбачає розгляд права крізь призму його відповідності певним цінностям, що можуть забезпечуватися правом і бути його основою [492, с. 8]. Вказаними ціннісними орієнтирами є етичні, моральні і культурні сенсоутворювальні засади людського буття, які визначають напрями і мотивованість людського життя, діяльності та вчинків [17, p. 337]. Цей метод застосовується в роботі для обґрунтування провідної ролі саме природно-правової концепції формування галузі кримінально-виконавчого права, а також для доведення ключового значення загальноправових принципів в системі засад кримінально-виконавчого права.

Антропологічний метод означає переміщення точки зору на право з норми права, позиції правотворця, правових відносин до людини. Він означає визнання того факту, що феномен права глибоко пов'язаний з людиною, її сутністю. Право є продуктом діяльності людини й уособлює її сутнісні сили,

а відповідно в ньому можуть бути виділені моменти, без яких людини як біосоціодуховної істоти не існує [126, с. 311-312]. Вказаний метод сприяє формуванню відповідних уявлень про систему та зміст принципів кримінально-виконавчого права крізь призму забезпечення прав та основоположних свобод людини й громадянина. Вказаний метод знайшов широке відображення в обґрунтуванні авторської позиції щодо прикладних аспектів реалізації принципів, що належать як до складу міжгалузевих, так й галузевих засад.

У межах монографічного дослідження також використовувались загальнонаукові методи. Слід зазначити, що загальнонаукова методологія застосовується в усіх або переважній більшості наук, оскільки будь-яке наукове відкриття має не лише предметний, але й методологічний зміст, спричиняє критичний перегляд прийнятого досі понятійного апарату, чинників, передумов і підходів до інтерпретації матеріалу, що вивчається [521, с. 59]. У науковій праці використовується термінологічний метод, що є одним із найважливіших у наукових дослідженнях, який спрямований на розкриття сутності досліджуваних явищ за допомогою виявлення та уточнення значень і смислів термінів (понять), що їх позначають [97, с. 185]. Цей метод також застосовується для визначення взаємозв’язку та ієрархії понять, їх місця в понятійному апараті теорії, на якій ґрунтується дослідження [514, с. 8]. У науковій роботі вказаний метод став у нагоді під час визначення категорії принципів кримінально-виконавчого права, кримінально-виконавчої політики та окреслення специфіки співвідношення вказаних категорій між собою. Також цей метод використовується для визначення принципів, що належать до різних категорій у межах системи засад кримінально-виконавчого права.

До загальнонаукової методології також слід віднести системний метод, застосування якого потребує кожний об’єкт наукового дослідження. Сутність його полягає в комплексному вивченні великих і складних об’єктів (систем), дослідженні їх як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх

елементів і частин [514, с. 9]. Системний метод передбачає розгляд досліджуваного об’єкта як складного, різнобічного, багатоякісного явища, що складається з елементів і зв’язків між ними, які утворюють його незмінну структуру та забезпечують його цілісність [451, с. 11]. У межах вказаного методу науковці вбачають існування двох підходів: системно-структурного та структурно-функціонального [236, с. 50], [164, с. 76], [514, с. 11]. Цей метод дозволив дослідити та обґрунтувати доцільність існування системної тріади принципів кримінально-виконавчого права. Завдяки цьому методу визначено «структурну наповненість» кожної з груп принципів кримінально-виконавчого права, враховуючи кореляційну складову їх співвідношення між собою. Крім цього, висловлена авторська точка зору щодо домінантної складової загальноправових засад в системі кримінально-виконавчих принципів та відповідно їх ключовий вплив на сприйнятті змісту та сутності міжгалузевих та галузевих засад кримінально-виконавчого права.

Тісно пов’язаний із системним методом інший загальнонауковий метод – метод моделювання. Цей метод використовується для дослідження реальних і абстрактних об’єктів-прототипів на умовних образах, схемах, фізичних об’єктах тощо. Модель може бути засобом пізнання, а саме давати нові знання про нього в тому разі, коли вона є свого роду містком, який з’єднує дослідження з об’єктом пізнання [242, с. 5]. Цей метод відповідно дозволив сформулювати й обґрунтувати тезу щодо моделі системи принципів кримінально-виконавчого права у складі трьох груп принципів: загальноправових, міжгалузевих й галузевих. Метод теоретико-правового прогнозування є логічним продовженням методу моделювання. Вказаний метод дозволяє розглянути перспективи існування системи принципів кримінально-виконавчого права в запропонованій авторській редакції щодо кількісних й якісних критеріїв системи вказаних засад.

Близьким до системного методу також слід визначити синергетичний метод. На думку окремих учених, позначений метод являє собою більш високий рівень методології дослідження, ніж системний метод, що потребує

максимально можливого врахування всіх аспектів проблеми в їх взаємозв'язку та цілісності, виділення головного та істотного, визначення характеру зв'язків між аспектами, властивостями та характеристиками [302, с. 113]. Істотна відмінність синергетики від інших традиційних методів наукового пізнання полягає в тому, що вона, вивчаючи складні системні утворення, досліджує не сутність складових частин (елементів) цих систем (що є змістом класичного наукового аналізу), а насамперед характер системних зв'язків між цими елементами [294, с. 76]. Зазначений метод використовувався задля доведення провідної ролі саме природно-правової концепції у формуванні системи принципів кримінально-виконавчого права та визначення провідного впливу цієї концепції на міжгрупові зв'язки досліджуваних засад.

У цьому контексті також доцільно вказати на застосовуваний у роботі пізнавальний (когнітивний) метод. Цей метод вважається ефективним у вивченні динаміки науки та її співвідношення з суспільством, в обґрунтуванні провідної ролі знання в поведінці індивіда. За таких умов у центрі досліджуваної проблематики перебуває людина як член соціуму. Пізнавальний метод не має чітко окреслених меж, можливості його застосування визначених специфікою галузі [514, с. 17]. Зазначений метод невід'ємно пов'язаний із системним методом й методом моделювання дослідження, оскільки дозволив суттєво розширити теоретичні уявлення про структури груп загальноправових й міжгалузевих принципів кримінально-виконавчого права. Зокрема, цей метод став у нагоді при обґрунтуванні авторської позиції щодо обов'язкової наявності у структурі принципів кримінально-виконавчого права таких загальних засад, як конфіденційність та недоторканність права власності, а також таких міжгалузевих принципів, як публічність, диспозитивність та змагальність.

Під час монографічного дослідження також застосовувались конкретно-наукові методи. Серед цих методів слід виділити формально-юридичний (формально-догматичний) метод. Вказаний метод дозволяє

простежити взаємозв'язки між внутрішнім змістом і зовнішнім вираженням (формою) державно-правових явищ та інститутів. Він полягає у вивченні та опрацюванні догми права, в логічній обробці норм права із застосуванням юридичної техніки. За їх допомогою окремі правові положення трансформуються в поняття, категорії та юридичні конструкції, здійснюється їх тлумачення, класифікація, типологізація [243, с. 11]. Наведений метод використовується в роботі під час аналізу змісту норм кримінально-виконавчого закону й інших нормативно-правових актів щодо визначення сутності категорії принципів кримінально-виконавчого права, а також й інших правових категорій, у межах тематики дослідження.

Під час дослідження також використовується порівняльно-правовий метод, який дозволяє встановити схожість або розбіжність елементів державно-правової дійсності. Він полягає у співставленні правових систем загалом або окремих державно-правових інститутів, явищ чи процесів з метою виявлення їхніх спільних рис та відмінностей [243, с. 11]. У роботі використовується синхронне структурування як окремий підхід у межах вказаного методу [164, с. 77]. Зазначене широко застосовується під час обґрунтування особистої позиції щодо кількісного та якісного складу міжгалузевих принципів кримінально-виконавчого права, оскільки зазначені засади за своєю сутністю є також актуальними для інших галузей процесуального права.

Юридико-соціологічний метод полягає в дослідженні предмета не на рівні абстрактних категорій, а на підставі конкретних соціальних фактів; передбачає такі способи, як аналіз різних даних і документів, моніторинг певних подій, соціальний експеримент тощо [71, с. 52]. Окреслений метод дозволяє визначити рівень відповідності положень чинних текстів юридичних документів щодо визначення принципів кримінально-виконавчого права, реальним соціальним потребам у цій сфері та особистісним, людським критеріям сприйняття змісту цих документів.

Отже, методологічну основу дослідження принципів кримінально-виконавчого права складають: 1) філософські (фундаментальні) методи (діалектичний, метафізичний, герменевтичний, аксіологічний, атропологічний); 2) загальнонаукові методи (термінологічний, системний, моделювання, синергетичний, пізнавальний); 3) конкретно-наукові методи (формально-юридичний, порівняльно-правовий, юридико-соціологічний). Зазначені методи дослідження у своїй сукупності та спираючись на плюралізм їх застосування дозволили комплексно дослідити питання щодо визначення принципів кримінально-виконавчого права.

1.3. Кримінально-виконавча політика та її роль у впровадженні й реалізації принципів кримінально-виконавчого права

Визначення принципів кримінально-виконавчого права відбувається з урахуванням множинності факторів, які відображають зміст та сутність кримінально-виконавчого права. Одним із ключових таких факторів є явище кримінально-виконавчої політики як одного з напрямів державної діяльності у сфері протидії та боротьби зі злочинністю. Дослідженню кримінально-виконавчої політики присвячена достатньо велика кількість наукових доробок, в яких розглядаються різні елементи цієї державної діяльності. Зокрема, питання, пов’язані з визначенням кримінально-виконавчої політики, комплексно розглянуто в дисертаційних дослідженнях А. Х. Степанюка [465], Ю. В. Кернякевич-Танасійчук [154], О. О. Шкути [527], М. М. Яцишина [541], В. В. Кондратішиної [182] тощо. Авторські висновки отримані науковцями під час дослідження кримінально-виконавчої політики стосуються багатьох сфер цього явища та характеризуються плюралізмом. Висновки та твердження за окремими з них мають суттєвий вплив на подальше визначення багатьох елементів сучасної кримінально-виконавчої дійсності та, зокрема, принципів кримінально-виконавчого права. Отже, насамперед доцільно з’ясувати окремі важливі елементи кримінально-

виконавчої політики та дослідити їх можливий вплив на визначення принципів кримінально-виконавчого права. Одним з найбільш дискусійний питань у межах окресленої проблематики є термінологічне визначення кримінально-виконавчої політики.

А. Х. Степанюк визначав кримінально-виконавчу політику як науку про принципи, цілі і завдання діяльності органів та установ виконання покарань і про засоби, які є в розпорядженні адміністрації органів та установ, необхідні для досягнення мети виконання покарання [465, с. 253]. За цих умов автор погоджується з позицією І. М. Даньшина, який, досліджуючи питання визначення кримінальної політики, окреслював останню, використовуючи два різних підходи. Так, передусім науковець визначав кримінальну політику для позначення державної доктрини і її реалізації на практиці. З іншого боку, автор наголошував, що кримінальна політика може сприйматись для найменування галузі певних наукових знань, що являють собою теоретико-пізнавальну категорію [98, с. 26]. Такий підхід щодо багатоаспектності сприйняття сутності кримінально-виконавчої політики безумовно заслуговує на увагу, оскільки розширює сприйняття кримінально-виконавчої політики не лише як різновиду політики держави, враховуючи виключно практичну його складову, а й наголошує на важливості теоретичної складової цієї політики у вигляді наукових надбань вітчизняних вчених. При цьому, на наш погляд, цей перелік ключових елементів доцільно було б доповнити освітньою складовою, тобто галуззю теоретичних знань, системою науково-методичних і педагогічних заходів, які спрямовані на формування теоретичних та практичних компетентностей у суб’єктів кримінально-виконавчої політики.

П. Л. Фріс наголошує, що кримінально-виконавча політика визначає основні напрями правотворчої діяльності держави й правозастосовчої діяльності відповідних державних органів у сфері реалізації кримінальних покарань [496, с. 17]. На думку Г. С. Семакова та А. П. Гель, кримінально-виконавча політика – це частина політики держави, яка встановлює основні

напрями діяльності державних органів, громадських організацій та окремих громадян у сфері виконання і відбування кримінальних покарань, здійснення виховного впливу на засуджених [447, с. 3]. К. В. Муравйов, формулюючи своє авторське визначення поняття державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, трактує її як сукупність концептуальних ідей, засад та керівних положень, покладених в основу діяльності органів державної влади у сфері правотворення і правореалізації на всіх стадіях виконання кримінального покарання та під час застосування інших заходів примусового і виховного характеру щодо порушників, а також надання їм допомоги в процесі соціальної адаптації (ресоціалізації) та пробації [274, с. 36]. О. М. Джужа визначає кримінально-виконавчу політику як напрямок діяльності державних і громадських органів в галузі виконання кримінальних покарань [103, с. 8]. О. Г. Кальман наголошує, що кримінально-виконавча політика відображається в діяльності органів і установ виконання покарань та в діяльності відповідних органів і установ [145, с. 8]. В. М. Трубніков, В. П. Філонов, А. І. Фролов визначають кримінально-виконавчу політику як встановлений державою напрямок діяльності державних органів, громадських організацій та окремих громадян у сфері виконання та відбування кримінальних покарань, виховного впливу на засуджених [482, с. 17]. Наявна «палітра» визначень кримінально-правової політики свідчить про наявні різні підходи до її сприйняття та відповідно формулювання. При цьому все ж більшість визначень кримінально-виконавчої політики формулюється через діяльність певних суб’єктів з виконання ключових завдань у відповідній сфері кримінально-виконавчої дійсності. Такий підхід до відображення сутності кримінально-виконавчої політики є обґрунтованим, але не повним, ураховуючи значення терміна «політика» [304, с. 176].

Так, відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови політика визначається як загальний напрямок, характер діяльності держави, певного класу або політичної партії, а також як напрямок діяльності держави або політичної партії у тій чи іншій галузі у певний період або як

події та питання внутрішньодержавного і міжнародного суспільного життя [68, с. 1035]. Спираючись на загальне значення терміна «політика» більш змістовне визначення політики у сфері виконання покарань надають автори підручника «Кримінально-виконавче право» за загальною редакцією В. В. Голіна та А. Х Степанюк, які стверджують, що політика у сфері виконання покарань визначає цілі, принципи, стратегію, напрями діяльності органів і установ виконання покарань, її основні форми й методи. У свою чергу як діяльність держави політика у сфері виконання покарань реалізується в різних формах і насамперед у законодавстві, що регулює діяльність органів і установ виконання покарань [83, с. 5]. Аналогічної позиції дотримуються автори навчального посібника «Кримінально-виконавче право України» за загальною редакцією Є. С. Назимка [207, с. 10].

Цілком погоджуючись із вказаними науковцями та враховуючи загальне значення терміна «політика», на наше переконання, зміст кримінально-виконавчої політики слід сприймати у двох визначеннях: по-перше, як явище суспільного життя, що відображає собою виключно діяльність відповідних суб'єктів у сфері ствердження та реалізації кримінально-виконавчої політики, та, по-друге, як узагальнення визначення та сприйняття ключових елементів кримінально-виконавчої дійсності (суб'єкти, принципи, функції, цілі, методи, освітньо-наукова складова тощо), які являють особою підґрунтя для подальшої практичної реалізації кримінально-виконавчої політики як діяльності. Вважаємо, що такий двовекторний підхід до сприйняття сутності кримінально-виконавчої політики враховує практично всі аспекти кримінально-виконавчої дійсності та є цілком слушним для визначення самої політики. Отже, спираючись на запропонований двовекторний підхід кримінально-виконавчу політику слід визначити як діяльність держави в особі відповідних органів та посадових осіб, недержавних (неурядових) організацій та інших юридичних і фізичних осіб з формування та реалізації державної політики у сфері виконання, відбування кримінальних покарань. Також кримінально-виконавчу політику

доцільно сприймати як комплекс ключових положень, основоположних уявлень, фундаментальних аспектів, які формують собою базисні критерії подальшої реалізації діяльнісної складової відповідних суб'єктів у сфері виконання й відбування кримінальних покарань [309, с. 319].

У межах досліджуваного питання доцільно окремо зупинитися на такому елементі кримінально-виконавчої політики, який матиме суттєвий вплив на подальший розгляд питання щодо визначення принципів кримінально-виконавчого права, як суб'єкти кримінально-виконавчої політики. В політології суб'єкт політики визначається як дійова особа, соціальна група чи організація, які, маючи певні інтереси, використовуючи певні засоби, проявляють себе у сфері політики. Суб'єкт політики також визначається як носій предметно-практичної діяльності, що спричинює певні зміни в політичних відносинах суспільства; особа, організація або соціальна група, які усвідомлюють цілі і завдання політичної діяльності, відносно самостійно беруть участь у політичному житті [197]. Досліджуючи зазначене питання, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук на тому, що кримінально-виконавча політика є елементом політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка у свою чергу є частиною правової політики держави, суб'єктами кримінально-виконавчої політики виступають органи державної влади. Авторка зазначає, що залежно від ролі в механізмі розроблення та реалізації кримінально-виконавчої політики всіх її суб'єктів можна поділити на суб'єкти формування кримінально-виконавчої політики та суб'єкти її реалізації [154, с. 44].

Вважаємо, що запропонована Ю. В. Кернякевич-Танасійчук система поділу суб'єктів кримінально-виконавчої політики на суб'єктів формування та суб'єктів її реалізації хоча в цілому й відповідає сутності цієї політики, але не є безспірною. Мова про це детальніше піде нижче. До суб'єктів, які формують кримінально-виконавчу політику, вчена відносить: Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України, Конституційний Суд України, Верховний Суд. До суб'єктів,

що реалізують кримінально-виконавчу політику, авторка відносить Міністерство юстиції України, Державну виконавчу службу України, Міністерство оборони України. Окремо виділяються суб'єкти, які «впливають» на формування кримінально-виконавчої політики. До таких суб'єктів учена відносить представників науки кримінального, кримінально-виконавчого права, кримінології, завдання яких – побудова доктрини політики у сфері боротьби зі злочинністю загалом та кримінально-виконавчої політики зокрема. Ю. В. Кернякевич-Танасійчук також зазначає, що водночас учені-криміналісти, які працюють над дослідженням проблематики політики у сфері боротьби зі злочинністю, кримінально-виконавчої політики, у своїх наукових працях, а також у результаті законопроєктної діяльності розробляють шляхи реформування кримінально-виконавчої системи та вносять пропозиції щодо розвитку кримінально-виконавчої політики. Оскільки науковці не наділені владними повноваженнями, їх вплив на політику не є настільки суттєвим, як би того хотілося. Тому, на жаль, доводиться констатувати, що доктрина мало впливає на кримінально-виконавчу політику, а це відповідно гальмує її розвиток [154, с. 46].

Загалом погоджуючись з авторкою щодо висловлення позиції стосовно ставлення науковців до суб'єктів формування кримінально-виконавчої політики, ми хотіли б висловити особисту позицію стосовно деяких дискусійних моментів. Так, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, окреслюючи авторську позицію щодо суб'єктів формування кримінально-виконавчої політики, використовує критерій «впливають» для позначення сутнісної позиції участі науковців у формуванні означеного різновиду державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Вважаємо, що використання подібних оціночних критеріїв підштовхує до створення окремої групи суб'єктів кримінально-виконавчої політики, які окремо від суб'єктів формування політики утворюють відокремлений «пул» суб'єктів, які «впливають на формування політики». Вважаємо, такий підхід дещо необґрунтованим, адже за таких умов формуватимуться додаткові групи

суб'єктів кримінально-виконавчої політики, що врешті-решт не кращим чином впливатиме на чітке сприйняття суб'єктного фактора сучасної кримінально-виконавчої політики. Наприклад, така логіка побудови системи суб'єктів політики окремо від суб'єктів формування кримінально-виконавчої політики також впливатиме на й суб'єктів реалізації цієї політики, адже запропоноване авторкою може породжувати теоретичну концепцію утворення групи суб'єктів які «впливають на реалізацію кримінально-виконавчої політики», цим фактично формуючи додаткову групу суб'єктів.

Така розгалуженість системи суб'єктів кримінально-виконавчої політики, як уже зазначалось, матиме здебільшого негативний влив на конкретизовану систематизацію цього різновиду суб'єктів. На наше переконання, науковців доцільно відносити до суб'єктів формування політики кримінально-виконавчого права без відокремлення додаткових умов щодо їх статусу, чи то визначення «впливають», чи то будь-яке інше подібне визначення. Водночас цілком слушним є зосередження уваги авторки на тому, що науковці дещо меншою мірою впливають на формування кримінально-виконавчої політики. Вважаємо, що цей вплив хоч і не є таким змістовним, як вплив державних органів, але все ж таки діяльність учених у вигляді вироблення відповідних наукових доктрин, концепцій, методик тощо є частиною діяльності з формування кримінально-виконавчої політики нашої держави й вагомість цього напряму діяльності важко переоцінити.

Авторський колектив підручника «Кримінально-виконавче право України» за загальною редакцією О. М. Джужи визначають, що суб'єктами формування та розвитку кримінально-виконавчої політики є Верховна Рада України (далі – ВРУ) (визначення засад внутрішньої політики, прийняття законів, у тому числі кримінальних і кримінально-виконавчих, актів амністії тощо), Президент України (питання помилування засуджених та ін.), Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) (прийняття постанов стосовно здійснення внутрішньої політики держави). Кримінально-виконавча політика, на думку

науковців, реалізується такими суб'єктами, як Держаний департамент України з питань виконання покарань (далі – ДДУПВП) (результати цієї діяльності відображаються у рішеннях колегії, наказах, інструкціях тощо); Президент України (визначення порядку здійснення помилування); КМУ (прийняття постанов щодо харчування засуджених, їх медичне і побутове забезпечення) [103, с. 15-16]. Аналогічної позиції щодо суб'єктів формування політики дотримуються А. П. Гель, Г. С. Семаков, І. С. Яковець [79, с. 21]. Водночас автори зазначають, що до суб'єктів реалізації кримінально-виконавчої політики належать: Міністерство юстиції України (далі – Мін'юст), ДДУПВП, громадські організації [79, с. 23].

А. Х. Степанюк суб'єктом формування кримінально-виконавчої політики вважає ВРУ, а до суб'єкта реалізації цієї політики відносить ДДУПВП [83, с. 5]. Аналогічної позиції дотримується О. Г. Кальман, який зазначає, що кримінальна-виконавча політика України формується законодавчою гілкою влади, а реалізується в законодавстві, що регулює діяльність органів і установ виконання покарань та в діяльності відповідних органів і установ [411, с. 8]. В. М. Трубніков, В. П. Філонов, А. І. Фролов відстоюють позицію, що суб'єктами формування та розвитку політики у сфері виконання покарань є ВРУ, Президент України, громадські організації. На думку авторів, цей різновид внутрішньодержавної політики реалізується у різних формах та передусім у нормах кримінально-виконавчого законодавства, а також в рішеннях Уряду України, пов'язаних з питанням відбування кримінальних покарань. Також цю політику реалізують силові структури держави (ЗСУ, МВС, спецпідрозділи та ін.), громадські організації [482, с. 20]. Автори підручника «Кримінально-виконавче право України» за загальною редакцією О. М. Литвинова та А. Х. Степанюка вказують, що суб'єктами формування та розвитку кримінально-виконавчої політики є Президент України, КМУ, та ВРУ [214, с. 26]. До суб'єктів реалізації цієї політики автори відносять Державну пенітенціарну службу України (далі – ДПтСУ) (правонаступник ДДУПВП) та громадські організації [214, с. 28]. В.

І. Олефір, О. Г. Колб, Н. З. Рогатинська, В. Є. Ткачук, С. В. Банах підкреслюють, що до суб'єктів формування та розвитку державної політики у сфері виконання та відбування кримінальних покарань належать: Президент України, ВРУ, КМУ, Державна кримінально-виконавча служба України (далі – ДКВСУ), ДПтСУ [208, с. 76].

В. В. Кондратішина до суб'єктів формування кримінально-виконавчої відносить: народ (ст. 5 Конституції України); Президента України та інші органи державної влади (ст. 6 Конституції України); органи місцевого самоврядування; партії та інші об'єднання громадян, що зареєстровані в установленому законом порядку; міжнародні організації, учасником яких є Україна; науковців. До суб'єктів реалізації цієї політики авторка відносить органи та установи виконання покарань, а також громадськість [182, с. 53]. На запропонованій позиції слід зупинитися окремо. Так, у запропонованій системі суб'єктів формування кримінально-виконавчої політики авторкою згадується народ. В якості обґрунтування авторської позиції вчена наводить положення ст. 5 Конституції України, де відповідно народ визначається єдиним джерелом влади та реалізує цю владу безпосередньо або через органи влади. Такий «реверанс» В. В. Кондартішиної в бік ключової демократичної засади нашої держави у вигляді народовладдя заслуговує на увагу, проте вплив народу на формування кримінально-виконавчої політики позбавлений будь-якої На наш погляд, вплив народу на формування кримінально-виконавчої політики є опосередкованим, при чому такий критерій впливу відбувається за загальним правилом доступу народу до влади шляхом реалізації виборчого процесу. Загальний інститут виборчого права торкається відповідного конституційного права громадян, унаслідок реалізації якого формуються органи державної та місцевої влади. Вважаємо, що подібний правовий механізм доступу народу до влади та відповідного її формування як критерію реалізації кримінально-виконавчої політики – є достатньо сумнівним твердженням.

Наведені погляди вітчизняних учених, які досліджують питання щодо визначення суб'єктів кримінально-виконавчої політики, свідчать про наявність достатньо різних позицій стосовно окреслення кола суб'єктів, які формують цей різновид внутрішньодержавної політики нашої держави. Різноманітність зазначених вище позицій зумовлена сутнісною характеристикою кримінально-виконавчої політики нашої держави, а також специфікою діяльності певного державного органу. При цьому додатковий розподіл суб'єктів кримінально-виконавчої політики на тих, хто формує та тих, хто реалізує цей різновид внутрішньодержавної політики не є безспірним. На наше переконання, формування та реалізація як ключові напрями в здійсненні кримінально-виконавчої політики є складовими елементами фактично одного змістовного та багатоаспектного процесу, який здійснюється у внутрішньодержавній сфері нашої держави. Зазначені елементи невід'ємно пов'язані між собою, враховуючи суб'єктів кримінально-виконавчої політики та особливість їх діяльності, що провадиться ними, тому проводити межу розподілу між формуванням кримінально-виконавчої політики та її реалізацією є штучною спробою розділити єдиний механізм внутрішньодержавної політики, що реалізується у сфері виконання кримінальних покарань. Обґрунтування цієї позиції наводитиметься далі під час визначення суб'єктів кримінально-виконавчої політики.

З огляду на вказані складові, які, на наш погляд, слід ураховувати під час визначення переліку суб'єктів формування й реалізації (здійснення) кримінально-виконавчої політики, вважаємо за доцільне навести особистий погляд щодо складу групи суб'єктів, які здійснюють цей різновид внутрішньодержавної політики нашої держави. Насамперед формування й реалізація кримінально-виконавчої політики нашої держави здійснюється ВРУ. Цей орган законодавчої юрисдикції ухвалює закони та визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики. Ухвалені законодавчі акти у кримінально-виконавчій сфері фактично відображають собою ключові засади

внутрішньодержавної політики та мають визначальний вплив на всю систему виконання кримінальних покарань. Прикладами прийняття ВРУ подібних нормативних актів є ЗУ «Про амністію» від 05.07.2001 р. № 2593-III [368]; Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV [217]; ЗУ «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 р. № 2713-IV [374]; ЗУ «Про пробацію» від 05.02.2015 р. № 160-VIII [403] та ін. Слід зазначити, що ці нормативно-правові акти містять як ключові положення щодо формування кримінально-виконавчої політики, так і норми, які є елементами прикладної конструкції з реалізації цієї політики, оскільки наявний у вказаних законодавчих актах механізм передбачає безпосередню його реалізацію.

Наступним суб'єктом внутрішньодержавної політики, який бере участь у формуванні й реалізації кримінально-виконавчої політики, є Президент України. Президент України є главою держави і виступає від її імені. Також Президент є гарантом додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Крім цього, Президент підписує прийняті ВРУ закони України та користується при цьому правом вето. Ухвалені Президентом нормативно-правові акти визначають та формують чинну кримінально-виконавчу політику нашої держави. Серед яких є: Указ Президента України «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» від 24.05.2011 р. № 597/2011 [398]; Указ Президента України «Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» від 08.11.2012 р. № 631/2012 [397]; Указ Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки» від 20.05.2015 р. № 276/2015 [406] та ін. Проте Президент України виконує й функцію з реалізації кримінально-виконавчої політики. Як приклад, можна навести Указ Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилування» від 21.04.2015 р. № 223/2015 [401]. Фактично із назви нормативно-правового акта йдеться про визначення Президентом України

конкретизованого порядку здійснення помилування, тобто фактичне визначення одного з механізмів реалізації кримінально-виконавчої політики України. Отже, за таких умов Президент України рівною мірою бере участь як у формуванні кримінально-виконавчої політики, так і в її реалізації.

Наступним суб'єктом, який, на наш погляд, формує й реалізує кримінально-виконавчу політику, є Конституційний Суд України (далі – КСУ). КСУ вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України (ст. 147 Конституції). Повноваження КСУ відображаються у відповідних рішеннях цього органу конституційної юрисдикції, які у свою чергу є частиною механізму формування й реалізації вітчизняної кримінально-виконавчої політики. Як приклад, можна навести рішення КСУ у справі за конституційним поданням ВСУ та за конституційним зверненням громадянина Савчука Миколи Миколайовича про офіційне тлумачення положень КК України 1960 року із змінами, внесеними ЗУ «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України» від 22 лютого 2000 року № 1483-III щодо їх дії в часі у взаємозв'язку із положеннями статті 8, частини першої статті 58, пункту 22 частини першої статті 92, частини другої статті 152, пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, статті 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», частини другої статті 4, частин першої, третьої, четвертої статті 5, частини третьої статті 74 Кримінального кодексу України 2001 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі). В цьому рішенні КСУ зазначено офіційне тлумачення окремих положень чинного на той час законодавства, зокрема кримінального та кримінально-виконавчого. Так, між іншим КСУ вказує, що окремі положення законодавства … треба розуміти як такі, що пом'якшують кримінальну відповідальність особи і мають зворотну дію в часі, тобто поширюються на осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини, передбачені Кримінальним кодексом України 1960 року, до набрання

чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України», у тому числі на осіб, засуджених до смертної кари, вироки щодо яких на час набрання чинності цим законом не було виконано [435].

Крім того, також можна навести рішення КСУ у справі за конституційним поданням ВСУ щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 КК України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). Відповідно до резулятивної частини цього рішення положення частини першої статті 69 КК України в частині, яка унеможливлює призначення особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості, більш м'якого покарання, ніж передбачено законом – визнано таким, що не відповідає Конституції України [436]. Наведені приклади ухвалених КСУ рішень цілком укладаються в межі гуманістичної парадигми формування, розвитку й реалізації вітчизняної кримінально-виконавчої політики.

Державним органом, який бере участь у формуванні й реалізації кримінально-виконавчої політики нашої держави, є КМУ. Одними з ключових завдань КМУ як вищого органу в системі органів виконавчої влади є здійснення зовнішньої та внутрішньої політики держави, зокрема кримінально-виконавчої політики, вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, розроблення і виконання загальнодержавних програм, спрямування та координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, здійснення контролю за їх діяльністю тощо. Цим вищим органом у системі органів виконавчої влади прийнято низку нормативно-правових актів, що містять положення щодо формування й реалізації кримінально-виконавчої політики нашої держави, зокрема: постанова КМУ «Про Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у слідчих ізоляторах і лікувально-трудових профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами» від 26.01.1994 р. № 31 [404]; постанова КМУ

«Про затвердження Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань» від 10.06.2009 р. № 587 [383]; розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України» від 13.09.2017 р. № 654-р [408]; постанова КМУ «Про затвердження Порядку відшкодування вартості витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань» від 14.02.2017 р. № 80 [387]; постанова КМУ «Про затвердження Порядку організації здобуття повної загальної середньої освіти засудженими до позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі, а також неповнолітніми особами, взятими під варту» від 25.06.2020 р. № 526 [390]. Ураховуючи зміст зазначених кримінально-правових актів, нормотворча діяльність вищого органу в системі органів виконавчої влади реалізується як у межах формування, так й реалізації кримінально-виконавчої політики.

Окремим суб'єктом формування кримінально-виконавчої політики є Мін'юст. Відповідно до положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою КМУ від 2 липня 2014 р. № 228 [385], Мін'юст є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Відповідно до цього положення Мін'юст формує державну політику у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб). Цей напрям діяльності Мін'юсту фактично надалі відображається у діяльності державної виконавчої служби, кримінально-виконавчої служби тощо. Дуалістична форма діяльності Мін'юсту в межах внутрішньодержавної політики у сфери виконання кримінальних покарань, а саме у сфері формування цієї політики та її реалізації відображається у низці нормативних актів, прийнятих цим органом виконавчої влади, зокрема в таких: наказ Мін'юсту «Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах» від 25.04.2017 р. № 1408/5 [388]; наказ Мін'юсту «Про затвердження Порядку організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет» від

19.10.2017 р. № 3233/5 [391]; наказ Мін'юсту «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» від 28.08.2018 р. № 2823/5 [395]; наказ Мін'юсту «Про затвердження Положення про експертно-перевірну комісію галузевого державного архіву Міністерства юстиції України у сфері виконання кримінальних покарань та пробації» від 10.05.2019 р. № 1419/5 [384] та ін.

Далі в цьому переліку державних органів доцільно виокремити ДКВСУ. Відповідно до ЗУ «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 р. № 2713-IV на ДКВСУ покладається завдання щодо здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань [374]. Специфіка діяльності ДКВСУ цілком укладається в межі діяльності перерахованих вище органів щодо формування та реалізації внутрішньодержавної кримінально-виконавчої політики. Це також додатково підкреслюється змістом прийнятих або укладених ДКВСУ нормативних документів, а саме: спільний з ДДУПВП та ДУ «Центр охорони здоров'я ДКВСУ» наказ «Про затвердження Плану протиепідемічних заходів щодо запобігання занесенню і поширенню в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВСУ гострої респіраторної хвороби COVID - 19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2022 рік» від 13.01.2022 р. № 7-ОД/5/ОД-22 [381]; Угода між ДДУПВП та Адміністрацією тюрем та пробації Швеції про співробітництво в процесі приведення кримінально-виконавчої системи України у відповідність до європейських стандартів від 20.07.2005 р. № 752_021 [484]; Договір між Державним департаментом України з питань виконання покарань та Швейцарською агенцією з розвитку та співробітництва за проєктом «Жінки та матері з дітьми у в'язницях» (етап I з 1 червня 2006 року по 30 червня 2008 року) від 18.12.2007 р. № 756_031 [109].

Як уже було зазначено, окремим суб'єктом формування й реалізації кримінально-виконавчої політики є науковці, які досліджують питання у сфері протидії та боротьби зі злочинністю загалом та кримінально-

виконавчої політики зокрема. Важливість участі цих суб'єктів у формуванні кримінально-виконавчої політики важко переоцінити, адже вироблені ними наукові доктрини, методики, концепції тощо є теоретичними підвалинами подальшого розвитку, вдосконалення, оптимізації вітчизняної кримінально-виконавчої політики та її ефективної реалізації. Хоча представники вітчизняного наукового середовища позбавлені можливості безпосередньо реалізувати цей різновид внутрішньодержавної політики внаслідок відсутності в них відповідних повноважень, утім їх участь у багатовекторній діяльності з формування й реалізації кримінально-виконавчої політики є визначальною [339, с. 131].

Окремо слід звернути увагу на участь громадськості у формуванні та реалізації вітчизняної кримінально-виконавчої політики. Необхідно зазначити, що участь громадян у формуванні й реалізації кримінально-виконавчої політики не здійснюється ними безпосередньо, а відбувається шляхом їх особистої участі в роботі відповідних громадських установ, організацій тощо. Так, відповідно до наказу Мін'юсту «Про затвердження Положення про Громадську раду при Міністерстві юстиції України» від 12.05.2021 р. № 1660/5. Громадська рада при Міністерстві юстиції України (далі – Громадська рада) є тимчасовим консультативно-дорадчим органом, утвореним для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики [382]. Також слід наголосити на участі громадськості у вигляді спостережних комісій у формуванні й реалізації кримінально-виконавчої політики. Відповідно до ч. 2 ст. 25 КВК основною функцією спостережених комісій є громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань у виправних колоніях, арештних домах, виправних центрах та слідчих ізоляторах. Також відповідно до п. 8 ч. 6 «Положення про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах», затвердженого постановою КМУ від 01.04.2004 р. № 429, спостережні комісії мають право вносити на розгляд органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування пропозиції

щодо вдосконалення діяльності органів і установ виконання покарань з питань дотримання прав людини, захисту основних свобод і законних інтересів засуджених осіб; удосконалення процесу підготовки до звільнення засуджених осіб та ін. [386]. У свою чергу піклувальні ради при спеціальних виховних установах, відповідно до визначених законом повноважень, забезпечують розроблення та здійснення у виховних колоніях заходів, спрямованих на поліпшення становища засуджених, формування здорового способу життя; подають пропозиції до проєктів регіональних (місцевих) програм підтримки діяльності виховних колоній та ін. [386]. Додатково доцільно згадати про батьківські комітети при виховних колоніях, діяльність яких регламентована таким нормативним документом, як «Типове положення про батьківський комітет при виховній колонії», затверджене наказом Мін'юсту від 09.01.2013 р. № 65/5. Діяльність подібних комітетів нормативно зосереджена як у формуванні, так і реалізації кримінально-виконавчої політики. Відповідно до своїх повноважень зазначені комітети реалізують такі напрямки діяльності, як: надання допомоги адміністрації виховної колонії у питаннях взаємодії із сім'ями засуджених для закріплення результатів їх виправлення; здійснення громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених; інформування суспільства про діяльність виховної колонії, актуальні питання, що потребують вирішення спільно з державними установами та громадськими організаціями та ін. [476].

Суб'єктом, який також бере участь у формуванні й реалізації кримінально-виконавчої політики, є релігійні організації. Цей різновид організацій слід окремо проаналізувати від громадських організацій, оскільки за специфікою діяльності вони суттєво відрізняються між собою. Це додатково підтверджується положенням ЗУ «Про громадські об'єднання», відповідно до якого сфера дії цього нормативно-правового акта не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення … релігійних організацій [373]. Відповідно до ст. 7

ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації» релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру … [373]. Зазначений різновид організацій забезпечують реалізацію особами, які відбувають кримінальні покарання конституційного права на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35 Конституції). Вказане положення знайшло відповідне відображення у КВК України (ст.ст. 8, 128, 128-1).

Реалізація цього права є невід'ємною частиною сучасного уявлення про формування та здійснення кримінально-виконавчої політики. Підтвердженням цього є активне залучення релігійних організацій до такого процесу. Зокрема, 29.05.2012 р. у ВРУ України було проведено круглий стіл «Участь релігійних організацій у формуванні законодавчих ініціатив у сфері пенітенціарної політики». До участі в зазначеному круглому столі, окрім представників державних й правоохоронних органів, залучатись члени Всеукраїнської ради церков й релігійних організацій, а також священнослужителі, які проводять виховну роботу із засудженими у виправних колоніях. Під час заходу Президент Асоціації українських правників Василь Костицький зазначив, що проведення такого заходу є фактично демонстрацією політичної волі парламенту щодо підтримки представників церкви в їх прагненні взяти активну участь у напрацюванні законодавчих ініціатив у сфері пенітенціарної політики. За результатами вказаного круглого столу ухвалено резолюцію, відповідно до якої учасники заходу звертаються до Президента України, Прем'єр-міністра та ВРУ щодо започаткування процесу громадського обговорення й формулювання основних напрямків сучасної пенітенціарної політики України, що стане основою формування відповідної законодавчої бази. Одним із таких ключових напрямів є розробка концепції релігійної опіки для осіб,

позбавлених волі, та долучення до цього процесу представників усіх релігійних конфесій України [491].

У межах досліджуваного питання слід окремо висловитись щодо віднесення окремими науковцями ВСУ до суб'єктів формування кримінально-виконавчої політики [154, с. 44]. Вважаємо, що цей орган судової юрисдикції не належить до вказаної категорії суб'єктів та його сфера дії може лише опосередковано торкатися окремих аспектів реалізації кримінально-виконавчої політики в конкретних правовідносинах щодо яких ВСУ ухвалює відповідні рішення. Відповідно до повноважень ВСУ як вищого суду в системі судів загальної юрисдикції цей судовий орган забезпечує сталість та єдність судової практики в порядку та спосіб, визначені законом (глава 5 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»). Зазначене функціональне спрямування діяльності ВСУ навряд доцільно сприймати як суб'єкта формування кримінально-виконавчої політики нашої держави. Підсумовуючи наведене слід зазначити, що суб'єкти формування й реалізації кримінально-виконавчої політики фактично являють собою єдину групу суб'єктів, які комплексно здійснюють цей напрям внутрішньодержавної політики нашої держави. До них належать: ВРУ, Президент України, КСУ, КМУ, Мін'юст, ДКВСУ, громадські організації, релігійні організації, науковці [305, с. 277].

Окремим елементом, яким науковці наповнюють зміст кримінально-виконавчої політики, є принципи цього явища. Так, О. О. Шкута наголошує, що для вітчизняної юридичної науки розроблення проблем принципів кримінально-виконавчої політики є значною мірою новим напрямом наукового пошуку, при опрацюванні якого слід ураховувати якісно нову парадигму виконання покарань в умовах побудови демократичної і правової держави, наближення вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства до міжнародних стандартів [527, с. 270]. На думку автора, під принципами кримінально-виконавчої політики слід розуміти загальні керівні положення, ідеї, імперативні вимоги, які складають основу щодо формування та

реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, характеризують її сутність і призначення в суспільстві і мають доктринальне вираження та нормативно-правове закріплення [528, с. 274]. У свою чергу науковець поділяє принципи кримінально-виконавчої політики на загальноправові, міжгалузеві та галузеві. До загальноправових О. О. Шкута відносить принципи: законності, гуманізму, демократизму, поваги до прав і свобод людини. До міжгалузевих принципів науковець відносить: справедливість, невідворотність виконання й відбування покарань. До галузевих принципів, на думку автора, належать: рівність засуджених перед законом, взаємна відповідальності держави і засудженого, диференціація та індивідуалізація виконання покарань, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань. Також О. О. Шкута до галузевих принципів кримінально-виконавчої політики додатково відносить принципи: багатоцільової спрямованості діяльності кримінально-виконавчих установ, різноманітності видів та підвидів кримінально-виконавчих установ, розміщення кримінально-виконавчих установ на території держави з урахуванням оптимального поєднання вимог відбування покарання засудженими переважно у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до їх місця проживання до засудження, організації праці засуджених, як правило, на власних підприємствах кримінально-виконавчих установ [528, с. 288].

М. М. Яцишин визначає принципи кримінально-виконавчої політики як першооснови ефективної практики виконання покарань. До принципів політики вчений відносить: суверенітет, наукову обґрунтованість та незалежність від ідеологічних установок і рішень будь-яких політичних партій і течій; пріоритет загальновизнаних людських цінностей, життя й здоров’я людини; перевагу прав людини над державними та суспільними інтересами за умов їх гармонійного поєднання; відповідальність держави

перед громадянами й суспільством за результати своєї діяльності; розподіл компетенцій між суб'єктами кримінально-виконавчої політики, який виключає можливість монопольного прийняття для кримінально-виконавчої системи рішень будь-якою окремою особою або окремою гілкою влади; системне охоплення всього комплексу проблем кримінально-виконавчої діяльності; інтеграцію з іншими галузями соціальної політики держави; повагу до загальновизнаних принципів міжнародного права; гуманізм та демократичний характер кримінально-виконавчої діяльності [541, с. 15]. В. М. Трубников визначає принципи кримінально-виконавчої політики як основоположні начала (провідні ідеї), що випливають із соціально-економічної природи суспільного ладу та закріплені у праві і визначають спрямованість, характер, підстави та обсяг правового регулювання суспільних відносин. Науковець відокремлює загальнополітичні (загальногалузеві) та специфічні (галузеві) принципи. До загальнополітичних принципів відносить такі: 1) строге дотримання законності, 2) гуманність, 3) демократизм, 4) поєднання засобів переконання і примусу, 5) соціальна справедливість, 6) моральність. Відповідно до специфічних принципів відносить: 1) притягнення засуджених до суспільно корисної праці, 2) індивідуалізація виконання покарання і диференційоване застосування засобів і методів виховного впливу на засуджених, 3) участь громадськості у виховній роботі з засудженими, 4) поступова заміна тюрем виховними установами, 5) рівноправність засуджених [211, с. 5].

Є. О. Письменський з цього питання підтримує позицію О. О. Шкути та стверджує, що сучасна кримінально-виконавча політика України в контексті діяльності кримінально-виконавчої системи має бути спрямована на реалізацію принципів гуманізму, демократизму, пріоритету загальних прав і свобод людини, забезпечення диференціації виконання покарань та індивідуального особистісного підходу до засуджених у процесі їх виправлення та ресоціалізації, раціонального застосування заходів переконання й примусу до засуджених, комплексного та системного

(безперервного) впливу на особу засудженого, прогресивної системи виконання покарання й поваги до загальновизнаних принципів міжнародного права. Зазначеними основними засадами мають керуватись суб'єкти, які формують кримінально-виконавчу політику та беруть участь в її реалізації [213, с. 50].

П. Л. Фріс, розглядаючи це питання, зазначав, що політика (для того, щоб виправдати своє призначення) повинна бути принциповою, мати систему керівних ідей – систему певних принципів [497, с. 48]. Одним із фундаторів дослідження принципів кримінально-виконавчої політики (виправно-трудової політики на той час) був І. А. Сперанський, який такими принципами вважав: класовий підхід до виконання покарання; соціалістичний демократизм; суворе дотримання законності при виконанні покарання; соціалістичний гуманізм; поєднання переконання і примусу; можливість виправлення осіб, які вчинили злочини; диференційований та індивідуальний підхід до виконання покарання; поєднання виконання покарання з заходами виправно-трудового впливу; провідну роль суспільно-корисної праці у виправленні засуджених [344, с. 172-173]. І. С. Михалко до таких принципів відносить: 1) принцип мінімальності правових обмежень прав і свобод засуджених; 2) принцип економії кримінальної репресії; 3) принцип пріоритетного розвитку заохочувальної політики над репресивною; 4) принцип ресоціалізації та адаптації засуджених, що відбули покарання; 5) принцип пріоритету заходів соціально-педагогічної корекції особи засуджених; 6) принцип удосконалення виховної та оперативно-розшукової роботи із засудженими; 7) принцип підвищення відкритості кримінально-виконавчої системи та націленість її на співпрацю з громадянським суспільством; 8) принцип удосконалення інститутів прогресивної системи відбування покарання [261, с. 72].

Ю. В. Кернякевич-Танасійчук визначає принципи кримінально-виконавчої політики України як систему керівних ідей, засад, які зумовлюють (виступають фундаментом) формування кримінально-

виконавчого законодавства та його застосування у процесі виконання і відбування покарань [154, с. 85]. Також учена поділяє принципи кримінально-виконавчої політики на три групи (загальноправові, міжгалузеві, галузеві). До загальноправових науковиця відносить: 1) принцип демократизму; 2) принцип поваги до прав і свобод людини; 3) принцип законності; 4) принцип верховенства права; 5) принцип рівності громадян перед законом; 6) принцип гуманізму; 7) принцип соціальної справедливості; 8) принцип участі громадськості в діяльності органів та установ виконання покарань. Міжгалузевими вважає: 1) принцип відповідності кримінально-виконавчої політики іншим складовим політики у сфері боротьби зі злочинністю; 2) принцип невідворотності виконання покарання; 3) принцип доцільності; 4) принцип економії репресії; 5) принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання. До галузевих принципів належать: 1) принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки; 2) принцип поєднання покарання з виправним впливом [154, с. 92]. Наведений перелік Ю. В. Кернякевич-Танасійчук пропонує доповнити групою принципів окремих інститутів (напрямів) кримінально-виконавчої політики, які доцільно поділити на дві підгрупи: 1) принципи політики у сфері виконання покарань, пов’язаних з ізоляцією; 2) принципи політики у сфері виконання покарань, не пов’язаних з ізоляцією. Відповідно до першої групи авторка відносить: а) принцип роздільного тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях (ст. 92 КВК України); б) принцип відбування засудженими всього строку покарання в одній виправній чи виховній колонії (ст. 93 КВК України); в) принцип відбування засудженими покарання у виправній чи виховній колонії у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до їхнього місця проживання до засудження або місця постійного проживання родичів засудженого (ч. 1 ст. 93 КВК України). До другої групи, на думку вченої, належать: 1) принцип залучення засуджених до суспільно-корисної праці; 2) принцип здійснення контролю за їхньою поведінкою уповноваженими

органами з питань пробації, на основі яких здійснюється виконання покарання у виді громадських робіт (ч. 2 ст. 36 КВК України) та виконання покарання у виді виправних робіт (ч. 2 ст. 41 КВК України) [154, с. 112].

В. В. Кондратішина зазначає, що принципи кримінально-виконавчої політики України – це теоретично обґрунтовані, сформульовані в чинному законодавстві та застосовувані на практиці основні положення (керівні ідеї тощо), які зумовлені об'єктивними закономірностями реалізації відповідного кримінального покарання та досягнення його мети [182, с. 68]. До цих принципів науковиця відносить: 1. Принцип відповідності кримінально-виконавчої політики іншим елементам політики у сфері боротьби зі злочинністю. 2. Принцип невідворотності кримінального покарання. 3. Принцип урахування (відповідності) соціально-правової психології. 4. Принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання. 5. Принцип відновлення соціальної справедливості. 6. Принцип доцільності. 7. Принцип економії репресій. 8. Принцип прогресивної системи виконання та відбування покарання. 9. Принцип взаємної відповідальності держави і засудженого. 10. Принцип примирення (медіації (від лат. – mediation – посередництво)) засудженого та потерпілого. 11. Принцип раціонального застосування заходів переконання та примусу до засуджених. 12. Принцип участі громадськості у виконанні кримінального покарання. 13. Принцип поєднання всіх елементів мети покарання при його виконанні. 14. Принцип комплексного та системного (безперервного) впливу на особу засудженого. 15. Принцип погашення та зняття судимості [182, с. 56].

У теорії кримінально-виконавчого права, крім категорій принципів кримінально-виконавчого права та відповідної політики, також відображається визначення принципів кримінально-виконавчого законодавства. Останній різновид принципів зафіксовано законодавцем у ст. 5 КВК. За таких умов одним із актуальних питань стає співвідношення зазначених різновидів принципів та вироблення сталої позиції щодо їх природи. Окремо тут слід вказати, що в теорії кримінально-виконавчого

права існують погляди щодо наявності додаткової групи принципів до вже окреслених груп засад. Так, М. М. Яцишин вказує на існування таких різновидів принципів: принципи кримінально-виконавчої політики, кримінально-виконавчого права, кримінально-виконавчого законодавства, а також принципів діяльності органів і установ виконання покарань, встановлених ст. 2, 3 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» як базових і правових основ діяльності ДКВСУ. Саме у такому «чотирикутнику», на думку вченого, нині точаться дискусії з приводу тотожності чи нетотожності названих вище принципів, їх первинності і вторинності, співвідношення й відмінності тощо [541, с. 196]. Вважаємо, що позиція М. М. Яцишина щодо існування «квартету» принципів звісно заслуговує на увагу та, безумовно, є важливою для дослідників типологізації принципів кримінально-виконавчої дійсності. Проте, на наше переконання, відокремлення окремої групи принципів, які безпосередньо визначають діяльність органів та установ виконання покарань, є недоцільним. Вважаємо, що діяльність цих суб'єктів кримінально-виконавчих відносин достатньою мірою обґрунтовано комплексом принципів кримінально-виконавчого права та законодавства, тому виокремлення додаткової групи принципів лише нагромаджуватиме й без того вже наявну плюралістичну систему засад кримінально-виконавчої дійсності.

Стосовно співвідношення зазначених вище груп принципів А. Х. Степанюк наголошує, що кримінально-виконавчу політику як один з напрямків боротьби зі злочинністю варто розуміти як науку про принципи, цілі і завдання діяльності ОУВП і про засоби, які є в розпорядженні адміністрації ОУВП, що необхідні для досягнення мети виконання покарання. Також науковець зазначає, що принципи кримінально-виконавчої політики як науки, тобто наукові ідеї, які формулюються вченими і пропонуються ними на роль правових принципів, значно ширше принципів права, тому що далеко не всі принципи кримінально-виконавчої політики можуть стати правовим явищем. Доктринальні принципи кримінально-

виконавчої політики можуть трансформуватися в принципи кримінально-виконавчого права, прийняти їхню форму тільки після того, як їх сприйме законодавець. Таким чином, принципи кримінально-виконавчої політики – це наукові ідеї, що не збігаються з принципами кримінально-виконавчого права, тому між ними не можна ставити знак рівності [465, с. 255].

Ю. В. Шинкарьов стверджує, що принципи кримінально-виконавчого права є керівними, базовими ідеями, настановами, які визначають основні напрями розвитку цієї галузі права. Ці принципи трансформовані із засад кримінально-виконавчої політики (які є первинними щодо принципів кримінально-виконавчого права) і покликані забезпечити відповідність правового регулювання виконання та відбування кримінальних покарань основним напрямам кримінально-виконавчої політики. Додатково автор зазначає, що принципи кримінально-виконавчого права не тотожні принципам кримінально виконавчого законодавства, які встановлюють не основні напрями розвитку галузі права (кримінально-виконавчого), а регламентують тільки особливості розвитку законодавства цієї галузі та основні загальні вимоги до виконання кримінальних покарань. До того ж, принципи кримінально-виконавчого права, на відмінну від принципів законодавства, не мають нормативного вираження, а є лише теоретичними положеннями [525, с. 495-497].

В. М. Трубников дотримується аналогічної позиції до співвідношення принципів кримінально-виконавчої політики та права. Вчений наголошує, що правильною є позиція, згідно з якою коло основних положень (начал), що розглядаються як принципи кримінально-виконавчої політики, ширше за коло положень, які стосуються принципів кримінально-виконавчого права, оскільки до перших належать найзагальніші положення [211, с. 8]. П. Л. Фріс, аналізуючи співвідношення принципів політики та права у кримінальному праві, зазначав, що таке співвідношення виражається в тому, що перші з них: а) закріплюються не тільки в нормах права, але і в інших документах; б) визначають як характер кримінального законодавства, так і

практику його застосування; в) входять до «утворюючих» («складових») принципів кримінального права. За способом вираження, характером і змістом принципи кримінально-правової політики якісно відрізняються від принципів кримінального права, і в цьому значенні саме вони лежать в основі формування останніх, а не навпаки [497, с. 51-52]. Слід зазначити, що аналогічної точки зору щодо взаємозв'язку принципів політики та права дотримується й В. В. Кондратішина [182, с. 54].

Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, аналізуючи зазначене питання, дотримується такої позиції щодо співвідношення принципів кримінально-виконавчого права і політики. По-перше, як вважає вчена, принципи кримінально-виконавчої політики є первинними відносно принципів права, оскільки принципи кримінально-виконавчого права є формою (зовнішньою) відображення принципів політики. По-друге, поняття «принципи кримінально-виконавчої політики» є ширшим за змістом, ніж поняття «принципи кримінально-виконавчого права», оскільки не всі принципи політики об'єктивовані в нормативно-правові акти як основне джерело кримінально-виконавчого права. Принципи кримінально-виконавчої політики можуть бути передбачені й іншими документами [154, с. 84]. Також науковиця зазначає, що можна виділити за аналогією і третю відмінність між принципами кримінально-виконавчої політики і права, а саме: принципи кримінально-виконавчої політики визначають не лише характер кримінально-виконавчого законодавства, але й впливають на процес виконання-відбування покарань [154, с. 85].

Г. С. Семаков та А. П. Гель стверджують, що кримінально-виконавча політика здійснюється за допомогою таких засобів, як кримінально-виконавче право, діяльність спеціальних державних органів, участь громадськості у виправленні засуджених, заходів педагогічного та соціально-психологічного характеру. Основною формою вираження та закріплення кримінально-виконавчої політики є кримінально-виконавче право. Це пояснюється тим, що політика і право тісно взаємопов'язані, оскільки право

створюється політичною організацією суспільства – державою. Первинність ролі кримінально-виконавчої політики щодо кримінально-виконавчого права, на думку авторів, полягає в тому, що політика визначає основні вимоги до виконання та відбування кримінальних покарань, змісту, формування, розвитку та застосування норм кримінально-виконавчого права. Згідно з принципами кримінально-виконавчої політики кримінально-виконавче право регулює суспільні відносини, що складаються у процесі виконання покарань [447, с. 5].

Слід зазначити, що позиція стосовно «першочерговості» принципів кримінально-виконавчої політики над правовими є домінуючою серед науковців, які досліджували та досліджують вказане питання. Додатково при цьому слід наголосити, що подібне співвідношення принципів спостерігається серед науковців у випадку проведення порівняльного аналізу між принципами кримінально-виконавчої політики та відповідного законодавства. Так, М. М. Яцишин указував, що при виконанні та відбуванні покарання реалізуються принципи виконання і відбування покарання, сформовані на ґрунті чинного КВК України та названого закону, які побудовані на законодавчих засадах, а законодавство у свою чергу створене відповідно до принципів кримінально-виконавчої політики держави [541, с. 197]. На наше переконання, подібне співвідношення принципів кримінально-виконавчої політики та законодавства здебільшого обґрунтовується з позицій: 1) принципи кримінально-виконавчого права та відповідного законодавства є ідентичними за своєю сутністю; 2) принципи кримінально-виконавчого законодавства є похідними від принципів права. В обох випадках простежується чітка похідна роль, яка відводиться авторами принципам кримінально-виконавчого законодавства у порівнянні з принципами відповідної політики.

Однак окремі вчені, які у своїх роботах розглядали зазначену проблематику, дотримуються протилежної точки зору щодо співвідношення принципів кримінально-виконавчого права та політики. М. О. Стручков

наголошував, що коли мова йде про принципи права чи галузі права, зокрема виправно-трудового права, в них відображаються і принципи політики, і принципи діяльності відповідних установ і органів [465, с. 253]. В. В. Мальцев також відводить принципам політики другорядну роль, яка полягає в тому, щоб точніше і повніше відображати зміст принципів права в законодавстві [344, с. 174]. Також серед науковців існує позиція щодо встановлення «знака рівності» між зазначеними різновидами принципів. З цього приводу В. О. Уткін наголошує, що принципами кримінально-виконавчого (виправно-трудового) права є вихідні положення, що одночасно виступають і як принципи кримінально-виконавчої політики, і як принципи діяльності кримінально-виконавчої системи [344, с. 174].

Із наведеної «тріади принципів», які, на наше переконання, об’єктивно відображені в межах кримінально-виконавчої дійсності, насамперед вважаємо за потрібне висловити особисту точку зору щодо співвідношення принципів кримінально-виконавчої політики та кримінально-виконавчого права. Науковці, які відстоюють точку зору щодо провідного значення принципів політики над принципами права, обґрунтовують свою точку зору стосовно цього з різних позицій. Ці точки зору, безумовно, містять переконливі аргументи щодо вагомості політики в її впливі на кримінально-виконавче право. Здебільшого такі аргументи походять з особистих, авторських уявлень про багатоаспектність кримінально-виконавчої політики та традиційних переконань щодо «вищого призначення» політики в порівнянні з галуззю права. Проте, на нашу думку, такі переконання мають набагато глибші корені, які сформовано та прийнято суспільством як аксіоматична модель чинної структури внутрішньодержавного життя. Обґрунтування особистої точки зору щодо окресленої проблематики слід розпочати з актуального питання: Право і політика, що є впливовішим у державі? Відповідь така: на жаль, політика, тому що наша держава не стала поки що правовою [270, с. 60]. За часів радянського тоталітаризму на території сучасної України розповсюдженою була точка зору щодо

безумовної, керівної ролі державної політики над усіма сферами внутрішнього життя держави та правової системи зокрема. Ю. А. Агешин ще за радянських часів стосовно цього питання наголошував, що політика і право у своїй взаємодії відіграють неоднакову роль. Політика виступає більш важливою і активною частиною суспільної надбудови. Політика, знайшовши своє втілення у праві, вже не лише самостійно, а й за допомогою правових засобів справляє вплив на матеріальне життя суспільства [270, с. 60]. В. М. Чхіквадзе, дотримуючись аналогічної точки зору, зазначав, що політика – це внутрішній двигун права, який справляє вирішальний вплив на його розвиток. Право ніщо без політики – підсумовував автор [344, с. 175].

Проблематика співвідношення політики та права породжує різні питання. Зокрема, це стосується зв'язку між державою та правом. Є два основні підходи до з'ясування цього. Перший з них, це школа юридичного позитивізму, яка трактує право як похідне від держави, налаштовує тим самим на думку про пріоритет політики та адміністрування над правом. Позаяк держава є головним інститутом політичної системи, і саме вона забезпечує не лише прийняття правових актів, а й їх дотримання [300, с. 169]. Право є «системою встановлених або санкціонованих державою регулюючих суспільних відносин, загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечується шляхом як переконання, так і державного примусу». Отже, правові норми не лише встановлюються, а й санкціонуються. В останньому випадку вони виступають як зовнішнє стосовно держави явище. Цей аспект об'єктивується в розрізненні понять «позитивне право» як «офіційний державний інститут, виражений у чинних, забезпечених владою законах та інших юридичних актах», та «природне право» [300, с. 169].

Характерною особливістю позитивного права є те, що норми поведінки створюються людьми та владно затверджуються у суспільному житті в якості постійного й імперативного критерію обов'язкової поведінки. Вони створюються для того, що юридично дозволено та що не дозволено. Отримують зовнішнє вираження у вигляді законів, юридичних прецедентів

та інших джерел. Таким чином, до ознак позитивного права належать: 1) загальнообов'язкова нормативність, 2) вираження норм у законах та інших джерелах, що визнаються державою, 3) формальна визначеність, 4) забезпеченість державою [246, с. 40].

Ураховуючи зміст та характерні ознаки позитивного права, концепція правового позитивізму, на думку окремих науковців, має такі переваги: а) формальна визначеність права, яка у вузькому розумінні означає чітке формулювання змісту права в письмових текстах, яке дозволяє однозначно його сприймати різним суб'єктам. Завдяки формальній визначеності права досягається ефект того, що зміст права може бути розтлумачений однаково, а також створюється механізм доступу до права. Зважаючи на цей ефект та прагнення чіткості, визначеності положень, орієнтації на юридичну практику роблять позитивізм привабливим для юристів; б) нормативне розуміння права як системи норм, яка має відповідну структуру та призначена для врегулювання суспільних відносин. Ця перевага безумовно сприяє забезпеченню безпеки суб'єктів права через створення певного нормативного каркасу, на якому вибудовується вся система права; в) відстоювання особливої цінності й важливості правового порядку, встановлення якого розглядається як необхідна умова гуманізації людського співіснування. Правовий позитивізм орієнтує громадян на законослухняну поведінку, формує установку на довіру до існуючого правопорядку [42, с. 12].

З огляду на наявні позитивні критерії позитивізму більшість науковців, які досліджують проблематику співвідношення принципів кримінально-виконавчої політики та права, дотримуються позиції саме керівної ролі політики в цьому питанні, відповідно, свідомо приєднуються до науковців, які відстоюють позитивістську школу права. На наше переконання, шаблонне табуювання в роботах окремих науковців щодо використання інших підходів, крім позитивістського, в розумінні співвідношення принципів політики та права, не є беззаперечним. Насамперед позитивістська концепція містить характерні та доволі суттєві недоліки.

Так, Є. В. Перегуда зазначає, що така концепція не спроможна повністю пояснити історично-конкретне співвідношення держави і права, права і політики. Хоча б тому, що становлення правової системи відчуває на собі вплив правових норм, які історично та логічно існують до становлення держави і лише санкціонуються останньою [300, с. 169]. В. С. Нерсесянц з цього приводу наголошував, що позитивістський підхід до проблеми права та держави, трактування права як продукту державної влади виявляє обмеженість та формалістичність. Адже зміст права розглядався поза категоріями моральності, людської гідності, ідей природно-правової доктрини, а головний постулат полягає у підвладності індивіда праву та обов'язку його дотримуватись. У такому трактуванні право особи також слугує меті підкорення індивіда державі, а не утвердженню пріоритету прав людини над силою державного апарату [303, с. 121]. О. Лукашева, відстоюючи досить жорстку позицію з цього питання, зазначає, що будь-які вияви пріоритету політики над правом і правами людини є свавіллям. Якими б привабливими не були політичні цілі, вони не можуть стати виправданням виходу за межі права, порушень конституційної законності, прав людини. Права людини, право загалом покликані обмежувати політичне свавілля державної влади [303, с. 121]. З огляду на це до недоліків правового позитивізму слід віднести: 1) Ігнорування змістовної сторони права, зокрема моральних аспектів юридичних норм, проблем сутності та природи права, внаслідок чого втрачається зв'язок між правом та справедливістю як його первинною цінністю, заперечується можливість існування неправового закону. Таким чином, позитивісти розглядають право як самостійну регулятивну силу, що не потребує релігійно-етичних і метафізичних обґрунтувань своїх норм і цінностей. 2) Односторонній підхід до співвідношення держави і права. Держава, продукуючи право, визначаючи зміст правових норм, використовує його як інструмент (передусім як примусовий захід) для досягнення власних цілей і цим самим позбавлена критеріїв оцінки своєї правотворчої діяльності (таким критерієм і є

надпозитивна сутність права – справедливість). Це також може призвести до ситуації, що право слугуватиме засобом свавілля з боку держави як законодавця, оскільки не людина визнається первинним носієм прав, а держава «обдаровує» її правами (які може й відібрати) [42, с. 12].

У теорії права існує й інший підхід до з'ясування співвідношення політики та права. Цей підхід відстоюють прибічники природної школи права, яка за своєю сутністю є протилежною до позитивістської. А. Й. Француз стосовно цього питання наголошує, що в межах школи природного права увага фокусується на тому, що в праві встановлюється та задається структура політичної системи, а також містяться інститути, які покликані запобігати виникненню можливих колізій у процесі взаємодії різноманітних елементів політичної системи між собою. Отже, з постулатів цієї школи випливає пріоритет права над політикою [495, с. 141]. Природне право – це висхідні принципи, на основі яких чинні норми приймаються і на підставі котрих здійснюється їхнє оцінювання. Це відбувається з урахуванням ієрархії цінностей, яку подає філософія, вирішуючи питання про ставлення людини до оточення, зокрема й ціннісне. Норми природного права, маючи максимально широке, універсальне значення, адресовані до всіх без винятку правоздатних суб'єктів і закликають дотримуватись закріплених у них приписів, тому що останні відповідають вимогам вищої, абсолютної справедливості. Ці вимоги категоричні в тому сенсі, що не залишають можливості для сумнівів і вагань. Вони гарантують індивідуальній правосвідомості вищу правоту, якщо її власник діятиме у правовому полі [246, с. 39].

З точки зору теорії природного права, принципи права мають самостійну першооснову, формуються у свідомості людини й уже потім (але необов'язково) отримують законодавче закріплення [227, с. 111]. При цьому головна роль у виявленні та конструюванні таких принципів належить не правотворчості, а саме правоутворенню, більш конкретно – юридичній практиці, яка за своєю природою покликана оперативно реагувати на зміни,

що відбуваються у сфері права [175, с. 11-13]. Основними ознаками природно-правової концепції є: 1) Усі існуючі правові норми повинні базуватися на об'єктивних засадах, які не залежать від волі людини. Оскільки взірцем таких об'єктивних засад виступає сама природа, тому і право, що незалежне від людської волі та бажань, стали називати природним. Таким чином, право вважається природним регулятором суспільного життя; 2) Норми природного права адресовані всім без винятку правоздатним суб'єктам і вони закликають дотримуватись встановлених у них приписів, оскільки останні втілюють вимоги справедливості та мають абсолютний характер (непорушні заборони і безумовні ідеали). Ці вимоги категоричні в тому сенсі, що не залишають можливості для сумнівів і коливань. Природно-правові цінності та вимоги однаково поширюються на всі види життєдіяльності особистості та присутні в будь-якому часі та просторі; 3) Поряд з нормами законодавства, що утворюють позитивне право, існують постійно діючі норми, які втілюють справедливість, тобто норми природного права. Природне право мислиться первинним і визначальним стосовно позитивного права, яке має бути його наслідком; 4) Природно-правове мислення ставить собі завданням знаходження підґрунтя позитивного права і критерію його оцінки, а отже, виявляється у двох аспектах: сутнісному (онтологічному) та ціннісному (аксіологічному). Онтологічний аспект являє собою відповідь на питання «що є право»? У цьому аспекті сутність феномена права розкривається через поняття «справедливість», а природно-правове мислення виконує функцію пояснення сутності та розуміння змісту права. У аксіологічному аспекті здійснюється оцінка позитивного права (закону), виходячи з уявлень про сутність права. Ці два аспекти тісно переплітаються, тому що переслідують одну мету – пошук справедливості як сутності права і критерію оцінки закону; 5) Виразом природного права є невід'ємні, невідчужувані права людини. Ці права об'єктивно властиві людині від народження і не залежать від волі держави. Держава не може не визнавати такі права людини, як право на життя, гідність, свободу, рівність,

власність та безпеку. І хоча ці права належать людині від народження, але захищеність їм надає юридична форма, тобто закон; 6) Базисом природного права прийнято вважати моральний мінімум, тобто низку моральних вимог, з яких власне формуються природні права суб'єктів [42, с. 11].

Зважаючи на ключові ознаки концепції природного права права людини в загальному вигляді – це універсальна категорія, що характеризує захищену законом міру можливої поведінки людей, яка спрямована на задоволення потреб та інтересів людини шляхом користування елементарними, найбільш важливими благами та умовами безпечного, вільного існування особистості в суспільстві. Права людини характеризують обсяг благ та умов, що забезпечують її вільний розвиток і визначаються суспільним положенням людини [430, с. 27]. Таким чином, природне право – це сукупність основних закономірностей, положень та засад, які визначають поведінку людей у соціумі незалежно від позитивного права. Природні права є невідчужуваними та непорушними, а також не можуть бути скасовані. Якщо права не можуть бути передані державі, вони не можуть бути і «відібрані» з волі держави, тобто скасовані, витлумачені або врегульовані в державному нормативно-правовому акті в такий спосіб, що фактично призводить до їх скасування. З огляду на викладене ці права ще називають фундаментальними, оскільки вони не встановлюються та не скасовуються державою у законах, тобто шляхом волевиявлення волі держави [521, с. 64].

З огляду на викладене до переваг природно-правової концепції відносять: 1) Права людини є найвищою соціальною цінністю. Право – це втілення свободи, рівності, справедливості, загальних принципів та ідей моральності та гуманізму. Цей принцип знайшов своє відображення в ст. 3 Конституції України; 2) Законодавець під час створення нової правової норми повинен виходити зі змісту базових природних прав, а держава повинна забезпечити відповідність законодавства природним правам, інакше мова йтиме про неправові закони. Закон, наповнений правовим змістом, завжди буде мати правову основу, відображаючи розумні потреби

суспільства, що випливає зі змісту принципу верховенства права; 3) Природне право – це така соціальна реальність, яка не залежить від волі держави та суспільства. Відповідно головна цінність природно-правової концепції полягає в тому, що вона є моральним орієнтиром, який висуває на центральне місце загальнолюдські цінності й ідеали, що виступають мірилом для оцінки громадянським суспільством того, наскільки правотворча діяльність державних органів відповідає природним правам людини. Також ця концепція містить певні недоліки, до яких належать: 1) абстрактний характер формулювання сутності прав. Такий характер норм природного права дає підґрунтя для різного роду зловживань, довільних тлумачень на користь зацікавлених суб'єктів та відсутності єдності в розумінні основних категорій даної теорії; 2) неможливість усіх суб'єктів однаково розуміти такі категорії, як свобода, справедливість, рівність, тому виникає проблема під час визначення сутності й меж даних категорій [42, с. 11].

Ураховуючи ключові ознаки кожної з правових моделей, їхні позитивні аспекти та наявні недоліки, постають закономірні питання: Яка з цих моделей є більш прийнятною та пріоритетною для кримінально-виконавчої сфери нашої держави? Яка з них є більш релевантною для визначення співвідношення між політикою та правом та відповідно між принципами зазначених категорій? З огляду на сутність окреслених моделей теорії права, природно-правова модель, на наш погляд, є пріоритетною для сучасної вітчизняної кримінально-виконавчої дійсності, адже провідною її ідеєю є постулювання примату права людини над політичною (державною) волею [3, p. 797]. Наша теза щодо пріоритетності природно-правової моделі додатково визначена законодавцем. Так, у Декларації про державний суверенітет України, яку проголошено 16 липня 1990 р., зазначено: «Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права» [101]. Зміст вищезгаданої ст. 3 Конституції України також містить положення, що права і свободи людини та їх гарантії

визначають зміст і спрямованість діяльності держави, та їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави. Такий нормативний імператив відповідно кореспондує цю правову тезу до всіх державних інституцій, враховуючи й суб'єктів та органів політичної влади [24, p. 34]. Крім цього, примат права людини визначено нашою державою як основний та незмінний, з огляду на імплементовані Україною міжнародно-правові акти, зокрема такі, як: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [127], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 16 грудня 1966 р., який ратифіковано 19 жовтня 1973 р. [262], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р., яку ратифіковано Україною 17 липня 1997 р. [180].

Отже, зважаючи на викладене, пріоритетною та релевантною виглядає природно-правова модель для всіх правових сфер нашої держави, зокрема й для галузі кримінально-виконавчого права. Таким чином, домінанта політичної волі над правовою основою, яку відстоює переважна більшість вітчизняних науковців, суперечить «стрижневій парадигмі» існування та розвитку нашої держави у вигляді екзистенціальної пріоритетності прав людини. Проте, як вважаємо, пріоритетність цієї моделі не є тотожним її безапеляційної досконалості.

В умовах сучасного періоду розвитку суспільства та держави доцільним є «оптимізація» природно-правової моделі. Один з дієвих шляхів цього є поєднання природно-правової та позитивістської моделей. Такий «симбіоз», як вбачається, дозволяє вдосконалити будь-яку із згаданих правових моделей шляхом вироблення певної універсальності за рахунок запозичення позитивних аспектів іншої моделі. Так, Р. П. Луцький з цього питання зазначає, що практика держав, які визнають природно-правову доктрину походження прав людини, не відкидає їх позитивного оформлення. І природно-правова доктрина, і позитивістський підхід у сучасному світі не виступають як антиподи, антагоністи. Природно-правова доктрина акцентує джерело походження прав людини як невід'ємних, невідчужуваних якостей.

Вона ставить права людини вище держави, її «пафос» спрямовано на обмеження прав людини від тоталітарних зазіхань держави. Водночас, не знаходячи закріплення в позитивному законодавстві, права людини виступають невизначено, розмито, що ускладнює здійснення державою функції їх захисту та забезпечення. Природне і позитивне право, як зауважує науковець, характеризують одне й те саме явище, але з різних сторін. Природне право має об'єктивну природу і створюється людьми у процесі їх життєдіяльності. Позитивне право, поряд з об'єктивною природою, має також суб'єктивний характер, оскільки створюється державою та її органами на основі і з урахуванням природного права. Таким чином, поєднується дві існуючі у філософії права і теорії права протилежні течії в одну природно-позитивістську теорію права [246, с. 40].

Я. О. Бариська, Т. П. Попович, М. Г. Когут зазначають: проаналізувавши основні положення природно-правової та позитивістської шкіл права, однозначно можна стверджувати, що кожна з них має певні позитивні та негативні риси. Тому видається доцільним синтез доктринальних поглядів, досягнень різних шкіл з метою якомога всебічного дослідження й розкриття сутності прав, його призначення, тобто поєднання всіх цінних аспектів як природно-правового, так і позитивістського підходів. Перевагами позитивізму є чіткість, визначеність, упорядкованість та прогнозованість положень, орієнтованість на охорону правопорядку та на формування законослухняної поведінки. Природно-правова школа у свою чергу акцентує увагу на ідеї універсальних цінностей, які є мірилом справедливості законодавчих положень, на праві як духовному феномені, на ідеалах справедливості, рівності та свободи. Право – це феномен, який проявляється по-різному. Тому тільки поєднання переваг обох типів правових шкіл відкриває можливість ґрунтовного осмислення змісту та цінності права. Виходячи з цього, очевидною є доречність застосування інтегративного підходу, який надасть можливість багатоаспектного бачення

права: його сутності, природи, витоків та функціонального призначення [42, с. 13].

Отже, співвідношення категорій «політика» та «право» в сучасній галузі кримінально-виконавчого права доцільно здійснювати крізь призму інтеграції природно-правової та позитивістської концепцій. Такий підхід є універсальним та найбільш прийнятним в сучасних реаліях. Доцільність цього підходу була додатковий раз нами підтверджена під час визначення суб'єктів формування й реалізації кримінально-виконавчої політики. Оскільки відповідно до їх повноважень вони як формують, так й реалізують політику, при цьому реалізація цієї політики відбувається виключно шляхом застосування відповідного правового механізму. Інтегративність політики та права продиктована сучасними реаліями у сфері виконання кримінальних покарань. За таких умов вказане повною мірою стосується й співвідношення принципів вищезазначених категорій права та політики. За цих умов використання інтегративності в контексті вирішення співвідношення принципів вказаних категорій залишає невирішеним одне ключове питання. Яка з цих категорій є «імпульсом» для формування, розвитку, кореляції та подальшого вдосконалення принципів кримінально-виконавчого права та політики. Вважаємо, що ознака імпульсності в цьому випадку належить саме категорії «право». У правових державах, до переліку яких належать й Україна, надання праву дещо пріоритетного значення перед політикою є закономірним фактом. Ця закономірність цілком стосується й співвідношення принципів кримінально-виконавчого права й політики. Саме принципи права як критерії, що відображають собою загальнолюдські цінності, надалі визначають принципи кримінально-виконавчої політики. За цих умов здійснення кримінально-виконавчої політики має відбуватися зважаючи на фундаментальні аспекти права як явища, яке акумулює в собі звичаї, традиції, загальнолюдські уявлення про добро та справедливість. Таким чином, визначені у кримінально-виконавчому праві принципи є поштовхом центробіжної сили, яка знаходить своє подальше відображення як

у принципах політики, так і відповідного законодавства. Це відображення відбувається шляхом «дисперсії», тобто безпосереднього або скорегованого видозмінення й подальшого визначення принципів права в кримінально-виконавчій політиці й законодавстві. Водночас слід наголосити, що раніше визначений нами інтегративний підхід у поєднанні із загально-правовою та позитивістською концепцією не виключає подальшого реверсивного впливу політики на кримінально-виконавче право й законодавство. Такий реверсивний вплив полягає у впровадженні й реалізації принципів кримінально-виконавчого права. Розглянуті вище суб'єкти кримінально-виконавчої політики, враховуючи їхній обсяг правосуб'єктності та, відповідно, фактичні можливості сприяють впровадженню та визначають специфіку реалізації принципів кримінально-виконавчого права у чинному кримінально-виконавчому законодавстві.

Окремо в межах цього питання слід розглянути співвідношення принципів кримінально-виконавчого права та законодавства. Як уже було зазначено, окреслене співвідношення принципів права та політики повною мірою стосується і взаємозалежності принципів права та законодавства. У цьому контексті слід погодитись із С. Ю. Суменковим, який вказує, що в теорії права щодо принципів здебільшого наводяться визначення принципів права, з яких і треба виходити при визначенні принципів законодавства, оскільки з методологічної точки зору принципи права і законодавства, їх співвідношення можна зобразити як зміст (принципи права) і форму (принципи законодавства) [303, с. 124]. Слушною з цього приводу є позиція КСУ, який наголошує, що відповідно до частини першої ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише

законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи [70]. І хоча ця позиція згодом піддавалась критиці з боку науковців, слід наголосити на правильності позиції КСУ, який акцентував на тому, що визначення «верховенство права» за своєю сутністю є набагато ширшим за дефініцію «законності», хоча й якісний зміст запропонованого КСУ принципу верховенства права конструктивно відрізнявся від подальшої інтерпретації цієї засади Венеціанською Комісією у 2011 році.

Висновки до розділу 1

1. Формування та розвиток наукових положень щодо визначення принципів кримінально-виконавчого права є одним із доктринальних векторів розвитку зазначеної галузі права. Цей напрям наукових пошуків здійснюється відповідно до загальних тенденцій становлення всієї системи кримінальної юстиції нашої держави. Сформовані наукові погляди, концепції у свою чергу стають науковим підґрунтям для подальших наукових пошуків у напрямку формування теоретико-прикладних положень щодо принципів кримінально-виконавчого права. В умовах сьогодення дослідження науковців здебільшого сконцентровані навколо конкретних кримінально-виконавчих засад. Комплексне дослідження принципів характеризується певною дисперсністю із виробленням окремих векторів розгляду позначеного питання. Ці напрями сконцентровано навколо відокремлених категорій, а

саме: кримінально-виконавча політика, кримінально-виконавче право, кримінально-виконавче законодавство.

2. Методологічною основою дослідження принципів кримінально-виконавчого права є система методів, яка включає в себе філософські (фундаментальні) методи (діалектичний, метафізичний, герменевтичний, аксіологічний, атропологічний); загальнонаукові методи (термінологічний, системний, моделювання, синергетичний, пізнавальний); конкретно-наукові методи (формально-юридичний, порівняльно-правовий та юридико-соціологічний). Плюралізм застосування вказаних методів забезпечив змістовне дослідження питання принципів кримінально-виконавчого права.

3. Кримінально-виконавча політика являє собою діяльність держави в особі відповідних органів та посадових осіб, недержавних (неурядових) організацій й інших юридичних та фізичних осіб з формування та реалізації державної політики у сфері виконання, відбування кримінальних покарань. Також кримінально-виконавчу політику доцільно сприймати як комплекс ключових положень, основоположних уявлень, фундаментальних аспектів, які формують собою базисні критерії подальшої реалізації діяльнісної складової відповідних суб'єктів у сфері виконання й відбування кримінальних покарань.

Визначення сутності кримінально-виконавчої політики має здійснюватись двовекторно. По-перше, як явища суспільного життя, що відображає собою виключно діяльність відповідних суб'єктів у сфері ствердження та реалізації кримінально-виконавчої політики, та, по-друге, як узагальнення визначення й сприйняття ключових елементів кримінально-виконавчої дійсності (суб'єкти, принципи, функції, цілі, методи, освітньо-наукова складова тощо), які являють особою підґрунтя для подальшої практичної реалізації кримінально-виконавчої політики як діяльності.

4. Визначення співвідношення категорій «політика» та «право» в сучасній галузі кримінально-виконавчого права доцільно здійснювати крізь призму інтеграції природно-правової та позитивістської концепцій.

Інтегративність політики та права продиктована сучасними реаліями у сфері виконання кримінальних покарань. За таких умов вказане цілком стосується й співвідношення принципів зазначених вище категорій права та політики. Водночас «імпульсом» для формування, розвитку, кореляції та подальшого вдосконалення принципів кримінально-виконавчого права та політики є саме категорія «право». Визначені у кримінально-виконавчому праві принципи є поштовхом центробіжної сили, яка знаходить своє подальше відображення як у принципах політики, так і відповідного законодавства.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

2.1. Дефініція та зміст принципів кримінально-виконавчого права

Дослідження принципів кримінально-виконавчого права слід розпочинати із визначення поняття принципу. Так, у Великому тлумачному словнику української мови принцип визначається як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму тощо. Також принцип визначається як особливість, яка покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось [68, с. 1125]. Відповідно до Етимологічного словника української мови термін «принцип» запозичено з французької мови «principe», що означає початок або першооснову чогось. Термін «принцип» також має латинські корені та походить від визначення «principium» та означає – перший, головний [119, с. 574]. У мультимовному юридичному словнику-довіднику термін «принцип» розглядається у двох аспектах: по-перше, як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо); по-друге, як внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [39, с. 342].

Практично ідентично категорія «принцип» визначається авторами філософського енциклопедичного словника, в якому принцип відображається як першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки. Також принцип сприймається як теоретико-пізнавальна категорія на основі розрізнення того, що лежить в основі дійсності. Водночас принцип

використовується як елемент логічного виразу пізнання та визначається як центральне поняття, основоположна ідея, що пронизує певну систему знання і субординує його. У межах теоретичного знання принцип означає вимогу розгортання самого знання у систему, де всі теоретичні положення логічно пов'язані між собою і випливають певним чином одне з одного. Будь-яка теоретична система знання ґрунтується на принципах, пов'язаних між собою. Між іншим, принципи визначаються як внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різноманітних сферах діяльності [494, с. 519]. Крім того, термін «принцип» може вживатися і в значенні «основи якого-небудь пристрою, приладу» [455, с. 762].

Наведені напрями визначення принципу як поняття, що має змістовну «тріаду» його формування, відповідним чином впливає на визначення сутності цієї категорії. Враховуючи зазначені концептуальні положення щодо сприйняття принципу слід зазначити, що принципи права фактично являють собою: 1) основоположні, концептуальні ідеї відповідної галузі права; 2) критерії суб'єктивного, людського сприйняття подій, явищ у межах певних правовідносин; 3) ключові елементи будови та функціонування правових механізмів [310, с. 172]. Вважаємо, що запропонована система сприйняття сутності принципів права, зокрема кримінально-виконавчого, є об'єктивною та відображає собою практично всі аспекти їх сутності. З огляду на це, принципи кримінально-виконавчого права мають такі значення: а) доктринальне; б) перцептивне; в) регулятивне [313, с. 93]. Саме такий базисний «тріумвірат» сприйняття сутності принципів права, на наше переконання, дозволяє об'єктивно визначити їх змістовну характеристику в межах складної системи внутрішньодержавних правовідносин. Це об'єктивно стосується і сфери кримінально-виконавчого права. Водночас визначення змістовної характеристики принципів кримінально-виконавчого права здійснюється науковцями з урахуванням вказаних ключових критеріїв з

використанням суб'єктивної складової щодо інтерпретації цих основних аспектів.

А. Х. Степанюк, окреслюючи особисту позицію щодо визначення сутності принципів кримінально-виконавчого права, зазначає, що найважливіші риси кримінально-виконавчого права можуть бути сформульовані наукою цього права як принципи діяльності органів та установ виконання покарань (далі – ОУВП). Це значить, що для вироблення науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на розвиток і удосконалювання законодавчого регулювання виконання покарань і визначення принципової сутності кримінально-виконавчого права, в науці цієї галузі права зобов'язані проводитися теоретичні дослідження принципів діяльності ОУВП, тобто для правильного застосування норм кримінально-виконавчого законодавства необхідне наукове визначення правових понять, до яких, безсумнівно, відноситься і поняття принципів діяльності ОУВП [465, с. 246]. Також автор наголошує, що найбільш оптимальним є те, що на основі пізнання сформованої практики виконання покарань відбулося об'єднання результатів наукового абстрагування в єдине і чітко розчленоване ціле, доктрину, що трансформується потім у систему принципів кримінально-виконавчого законодавства. Видається, що саме так можна визначити закономірності виконання покарань, а не намагатися спочатку створити систему принципів діяльності ОУВП, а потім на її підставі конструювати й імітувати екзекутивну діяльність. Однак декларативного проголошення принципів діяльності ОУВП у нормах кримінально-виконавчого законодавства недостатньо – необхідно, щоб на цих принципах ґрунтувалася реальна екзекутивна діяльність у силу їхньої нормативності, загальності й обов'язковості [465, с. 247]. Загалом підтримуючи автора в його прагненні визначити важливість та вагомість принципів, які регламентують собою прикладну складову діяльності ОУВП, вважаємо, що вплив принципів кримінально-виконавчого права на функціонування як галузі відповідного права є набагато ширшим за своєю сутністю.

Ураховуючи запропоновані вище критерії принципів цієї галузі права слід зазначити, що прикладний аспект впливу принципів на систему кримінально-виконавчого права є лише частиною доктринального та регулятивного критеріїв принципів кримінально-виконавчого права, оскільки запропонована А. Х. Степанюком сутність принципів кримінально-виконавчого права не є досконалою, адже залишає поза увагою ключові елементи побудови принципів кримінально-виконавчого права. Один з них – це перцептивне сприйняття принципів суб'єктами, які залучені та беруть участь у межах правовідносин, урегульованих нормами кримінально-виконавчого права. Мова у цьому разі йде не лише про співробітників ОУВП, а й про засуджених, адже принципи кримінально-виконавчого права мають однаковий вплив як на умови виконання, так і відбування кримінальних покарань. У такій системі, яка обмежена лише «екзекутивним» сприйняттям сутності принципів кримінально-виконавчого права, однобічно виокремлюватиметься саме прикладний аспект реалізації засад кримінально-виконавчого права, оскільки цей аспект рівною мірою стосується як умов виконання, так й відбування покарань, тобто розповсюджується не лише на співробітників ОУВП, а й на засуджених, які відбувають кримінальні покарання [348, с. 152]. За таких умов засуджені є ключовими учасниками правовідносин у кримінально-виконавчій сфері, проте далеко не єдиними суб'єктами, які залучаються до зазначеної категорії правовідносин. Як приклад, до додаткових учасників у цьому контексті можна віднести представників місцевого самоуправління, громадськості, релігійних організацій тощо.

Вважаємо, що визначення принципів кримінально-виконавчого права лише з позиції їх основи для практичної діяльності ОУВП є неповним, з огляду на їх фундаментальність та багатоаспектність. Задля належного усвідомлення вагомості та всеосяжності принципів кримінально-виконавчого права слід дещо абстрагуватись від наявних кримінально-виконавчих реалій та розглянути сутність цього питання з позиції загальнотеоретичних

дослідників цього питання. Так, О. Р. Михайленко визначав принципи права як «своєрідний скелет», «арматуру» права, навколо яких згуртовуються правові норми, інститути, групи законів і які дають правильний орієнтир у правозастосуванні та можуть певною мірою заповнювати прогалини в праві при вирішенні конкретних життєвих ситуацій, що мають юридичне значення [258, с. 103]. Т. Г. Андрусяк наголошував, що принципи права – це його основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значимістю, вищою імперативністю і відбивають суттєві положення об'єктивного юридичного права [32, с. 93]. А. М. Колодій зазначав, що принципи права – це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими з сутністю права і складають його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу [173, с. 345]. С. Погребняк зауважує, що принципи права це система найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис і цінностей, що притаманні цій системі права і визначають її характер та напрямки подальшого розвитку [352, с. 22-23]. В. М. Селіванов підкреслює, що принципи права не тільки пов'язують право з існуючими мораллю, культурою, економікою, ідеологією, політикою тощо, а й покликані забезпечувати єдність різних власне юридичних форм і процесів, правових ідеалів, ідей, концепцій, теорій, в яких виявляється політична сутність даного права як демократичного або, навпаки, тоталітарного [446, с. 292].

Наведені теоретичні концепції щодо сприйняття сутності принципів права свідчать про їх доктринальне значення та базисне положення для будь-якої галузі права. Вважаємо, що наведені точки зору щодо загальнотеоретичного визначення сутності принципів права однаково стосується й галузі кримінально-виконавчого права. Згадані концептуальні положення щодо сприйняття сутності принципів права цілком відповідають

наведеній вище позиції щодо «тріади» їх сутнісного наповнення. Таке фундаментальне їх сприйняття є вочевидь обґрунтованим, оскільки відображає всебічність їх сутнісного значення та визначає багатовекторність їх реалізації, враховуючи й прикладний аспект у вигляді регламентації практичної діяльності ОУВП.

В. М. Трубніков, В. П. Філонов, А. І. Фролов зазначали, що під принципами кримінально-виконавчого права слід розуміти ті обумовлені об'єктивними закономірностями суспільного розвитку положення держави в сфері виконання кримінальних покарань, які, будучи закріпленими нормами кримінально-виконавчого права, визначають весь його зміст [482, с. 27]. Авторський колектив навчального посібника «Кримінально-виконавче право України» за загальною редакцією О. М. Джужи визначає принципи кримінально-виконавчого права як основні ідеї, керівні положення, які окреслюють стратегію та напрями розвитку інститутів і норм цієї галузі права, забезпечують системність правового регулювання суспільних відносин, що виникають при виконанні покарань. Принципи кримінально-виконавчого права носять нормативний характер і пронизують усе кримінально-виконавче право, складаючи його підвалини [103, с. 22]. Принципи у кримінально-виконавчому праві є теоретично обґрунтованими основними положеннями, обумовленими об'єктивними закономірностями реалізації кари, що виражають сутність кримінально-виконавчої діяльності, спрямованої на здійснення правообмежень, властивих покаранням, незалежно від форм застосовуваних примусових заходів. Роль принципів у формуванні кримінально-виконавчого права й законодавства зумовлена тим, що вони містять у собі ідеальні уявлення про реальну мету кримінально-виконавчої діяльності, про результат цілеспрямованих зусиль адміністрації органів та установ виконання покарань. Принципи кримінально-виконавчого права є виразом головного в даній галузі права, вони відображають стратегічну тенденцію його розвитку, показуючи, на що воно зорієнтовано. Сформульовані спочатку наукою кримінально-виконавчого права правові

принципи, об'єктивуючись у кримінально-виконавчому законодавстві, виходять за межі сучасних наукових уявлень і, набуваючи нормативно-правових характеристик, одержують широке соціально-правове значення. Принципи кримінально-виконавчого права покликані відігравати значну роль у формоутворенні кримінально-виконавчого законодавства й відповідної галузі права як соціальної реальності [210, с. 9].

Наведені авторські позиції науковців щодо визначення сутності принципів кримінально-виконавчого права містять змістовні характеристики визначень принципів з відображенням багатоаспектності цього явища. Проте, як ми вважаємо, в запропонованих змістовних конструкціях простежується чіткий вектор визначення сутності принципів кримінально-виконавчого права як базисних та структурних елементів саме кримінально-виконавчої діяльності з виконання покарань, тобто наявним є акумулювання принципів навколо саме екзекутивної діяльності ОУВП. Проте таке сприйняття сутності принципів кримінально-виконавчого права є дещо однобічним та не відображає всього змістовного плюралізму впливу принципів на галузь кримінально-виконавчого права. Так, концентрування уваги навколо впливу принципів на сферу виконання покарань фактично залишає поза увагою інший аспект прикладної кримінально-виконавчої дійсності, зокрема сферу відбування покарання. Вважаємо, що цей елемент практичної дійсності впливу принципів кримінально-виконавчого права відіграє рівноцінну роль у сприйняття змісту та сутності цих принципів, оскільки передусім стосується саме осіб, які відбувають кримінальні покарання. Зазначене цілком корелюється із запропонованими вище ключовими змістовними елементами принципів кримінально-виконавчого права, а саме з критеріями суб'єктивного, людського сприйняття подій, явищ у межах кримінально-правових правовідносин. На наш погляд, саме цей елемент відображає один з елементів правової конструкції такого напряму, як відбування покарання, тому визначення сутності принципів кримінально-виконавчого права має здійснюватись не лише навколо такого елемента, як «виконання покарань», а

й обов’язково враховувати сферу «відбування покарань», оскільки зазначені ключові аспекти є невід’ємними частинами однієї сфери сучасної кримінально-виконавчої дійсності. Тому визначення сутності принципів кримінально-виконавчого права має відбуватись обов’язково з урахуванням згаданих векторів існування сфери кримінально-виконавчого права [341, с. 48]. Таким чином, на наше переконання принципи кримінально-виконавчого права являють собою основоположні, керівні категорії, які детермінують умови формування, розвитку та функціонування системи виконання й відбування кримінальних покарань; зумовлюють утворення, алгоритмізацію та реалізацію механізму правового регулювання кримінально-виконавчої сфери; відображають собою людські цінності, які визначають правосвідомість суб’єктів кримінально-виконавчого права.

З огляду на наведене авторське визначення принципів кримінально-виконавчого права, слід окремо виділити ознаки цих принципів. Так, принципам кримінально-виконавчого права притаманні такі ознаки:

1) Основоположність (фундаментальність). Ця ознака визначає базисність принципів права для утворення норм кримінально-виконавчого права з подальшим вирішальним впливом цих засад на функціонування всієї системи виконання кримінальних покарань у державі.

2) Імперативність, яка являє собою безумовну категоричність змісту принципів, їх атрибутивність та обов’язковість під час їх відображення в кримінально-виконавчому праві. За цих умов слід погодитись з Л. С. Явіч, який зазначав, що вища імперативність свідчить не лише про обов’язковість принципів, а й про те, що правові норми, які не вважаються принципами, повинні з них випливати та їм відповідати [463, с. 42].

3) Регулятивність. З приводу цієї ознаки А. М. Колодій наголошує, що нормативно-регулятивний характер принципів права вбачається в тому, що принципи, зафіксовані у праві, набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов’язковий, владний характер. Водночас такий характер стає притаманним як безпосередньо нормам-принципам, так і

принципам, які виводяться з норм [174, с. 43]. З приводу визначення ознаки регулятивності А. Є. Пашерстник пояснює існування цієї ознаки тим, що принципи права – це продукт свідомості й волі людей, які містять певні веління, приписи, правила поведінки, що реалізуються в життя суспільством і державою та регулюють стільки, скільки регулює саме право [461, с. 56]. О. В. Старчук з цього приводу наголошує, що регулятивність – це допоміжна ознака принципів права, адже суспільні відносини регулюються за допомогою норм права. І тому регулятивний характер мають норми права, а принципи права визначають саму норму, тому що лежать в її основі. Однак регулювання суспільних відносин за допомогою принципів права здійснюється в окремих випадках, зокрема за відсутності подібної норми для регулювання суспільних відносин (аналогія закону) застосовуються загальні принципи права (аналогія права) [463, с. 41]. На наше переконання, регулятивна ознака є однією з ключових для принципів кримінально-виконавчого права, адже, перебуваючи в статусі базисних елементів та фактично наповнюючи смисловим змістом норми кримінально-виконавчого права, принципи справляють вирішальний вплив на регулювання правовідносин у межах кримінально-виконавчого права та функціонування системи загалом. У цьому аспекті цілком поділяємо думку австрійського філософа Фрідриха Августа фон Хайека (нім. Friedrich August von Hayek), який, досліджуючи регулятивну ознаку принципів, зазначав, що складові законодавства взаємно узгоджуються не стільки завдяки всеосяжному плану, скільки через послідовне застосування загальних принципів до вирішення окремих проблем – принципів, які часто навіть не сформульовані явно, а всього лише мають на увазі в ужитих конкретних заходах [499, с. 24].

4) Нормативність. Аргументуючи наявність цієї ознаки в змісті принципів, В. М. Хропанюк наголошував на необхідності керуватися під час вирішення конкретних юридичних справ насамперед принципами права, оскільки це є основою правильного застосування юридичних норм, прийняття обґрунтованих й законних рішень [321, с. 151]. А. М. Кучук та С.

М. Перепьолкін щодо вказаної ознаки підкреслюють, що принцип є важливим засобом упорядкування суспільних відносин, визнаючи правила поведінки, принципи регулюють поведінку людини [228, с. 24]. Аналізуючи ознаку нормативності, О. В. Старчук зазначає: ми не погоджуємось з тим, що принципи та норми права перебувають у діалектичному взаємозв'язку і є взаємозумовленими, а вважаємо, що вони мають право на існування в одній системі права, але як самостійні, структурноутворювальні елементи. Неприйнятним є визначення нормативності принципів права, яку обґрунтовували через ознаки норм права, вказуючи на їх загальнообов'язковість, формальну визначеність та встановленість державою. Однак принципи права є загальнообов'язковими, оскільки засадничих ідей повинні дотримуватися суб'єкти правотворчості під час здійснення правового регулювання суспільних відносин. Принципи права існують задовго до виникнення позитивного права, є основою для його формування й визначають зміст і спрямованість норм [463, с. 42]. Вважаємо, що ознака нормативності є невід'ємним критерієм принципів, це правило цілком стосується й кримінально-виконавчого права. Будучи базисною категорією та знайшовши відповідне відображення в нормах кримінально-виконавчого права, принципи набувають відповідних важелів прикладного впливу на функціонування системи виконання кримінальних покарань. Твердження О. В. Старчук про відокремлене існування принципів та норм права як елементів однієї системи є досить суперечливим, адже «генетичний» зв'язок між зазначеними двома категоріями є імперативною основою існування права як суспільного явища. Відокремлене існування кожного з цих елементів фактично позбавляє сенсу на фактичне їх існування, оскільки, по-перше, принципи втрачають статус важелів впливу на суспільні відносини за відсутності відповідного нормативного підґрунтя їх реалізації, по-друге, норми права втрачають смислове наповнення та можливість відображати собою історичний досвід та цивілізаційні й сучасні надбання людства щодо ставлення до певних соціальних явищ та врегулювання окремих суспільних

відносин. Отже, гармонійний зв'язок права та принципів через нормативну ознаку останніх забезпечує логічність, чинність та дієвість кримінально-виконавчого права. У контексті цього слід цілком погодитись з І. Г. Богатирьовим, який досліджуючи становлення й розвиток пенітенціарної системи України зазначає, що питання нормативного закріплення принципів функціонування цієї системи мало кризовий характер в історичній ретроспективі, вирішити яке вдалося із прийняттям КВК у 2003 році та закріпленням відповідних засад у ст. 5 КВК [54, с. 162].

5) Об'єктивність. Слід цілком погодитись з позицією, відповідно до якої принципи права це не вигадка правознавців, вони відображають об'єктивні закономірності розвитку суспільства, відповідних суспільних відносин, тому за своєю філософською та соціальною природою є категорією об'єктивною [228, с. 25]. Об'єктивність принципів права пов'язувана з тим, що втілення принципів права в життя для будь-якої держави складає об'єктивну необхідність і економічний та політичний устрій держави, дає об'єктивну можливість послідовного здійснення таких принципів [463, с. 41]. Наведені позиції відображають два аспекти об'єктивності принципів, це об'єктивна обумовленість та об'єктивна необхідність. Вважаємо що обидві позиції є актуальними та цілком заслуговують на увагу. В межах кримінально-виконавчого права об'єктивність як ознака принципів передусім відображає собою еволюційний результат розвитку та становлення суспільства та відповідно відносин у суспільстві. Це цілком стосується і сфери виконання й відбування кримінальних покарань. Також використання принципів як базисних елементів суспільних відносин є об'єктивно необхідним для погодження функціонування внутрішньодержавних сфер з усталеними критеріями суспільного буття.

6) Стабільність. Принципи права діють протягом певного, відносно тривалого часу. Однак, треба зазначити, що як стабільна категорія, розрахована на перспективне застосування, принцип не є чимось раз і назавжди установленим, незмінним. Будучи явищем об'єктивним і

відображаючи реальний стан суспільних відносин, принципи постійно вдосконалюються, змінюються разом із розвитком суспільних відносин [228, с. 25]. Якщо норми права є мінливими та приймаються для врегулювання відносин, які існують у суспільстві, то принципи права довготривалі, що свідчить про їх стабільність [463, с. 42]. Стабільність або сталість принципів є їх характерною ознакою, проте ця сталість не є інваріантною, оскільки з поступовістю становлення суспільства видозмінюються уяви про різні правила та умови існування суспільних відносин. Така життєва аксіома безумовно стосується й кримінально-виконавчої сфери. Тому стабільні за своєю сутністю принципи також зазначають певних змін, оскільки перебувають у безпосередньому, когерентному зв'язку з еволюційною процедурою суспільних уявлень та правил.

7) Ідеологічність. Визначаючи вказану ознаку принципів права, А. М. Колодій зазначає, що принципи права – ідеологічна категорія, а це означає, що вони, як і право загалом, є формою суспільної свідомості, яка здійснює ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру, тобто виконує функцію загального закріплення суспільних відносин, що і дає можливість розглядати їх з позиції певних ідей, керівних засад [174, с. 43]. А. С. Пашков та Б. В. Шейндлін визначали ідеологічний характер принципів права як вираз свідомого прагнення людей шляхом вироблення загальних керівних положень спрямувати свою поведінку відповідно до об'єктивних закономірностей та тенденцій розвитку суспільства в цілому й окремих суспільних явищ, у тому числі економіки, політики, моралі та права [462, с. 202],[48, с. 20]. Проте серед науковців є супротивники існування ідеологічності як ознаки права. Так, О. В. Старчук вважає неприйнятною цю ознаку, оскільки, якщо ідеологія визначала принципи радянського права, то сьогодні, в умовах ринкової економіки, коли право виводиться із природних ідей, принципи лежать в основі права, формують його, визначають зміст і спрямованість його норм [463, с. 41]. А. Х. Степанюк підкреслює, що категорія ідеологічності не стільки нормативна, скільки суб'єктивна,

світоглядна. А якщо виходити з того, що нині поняття ідеології вживається майже винятково для характеристики неістинного світогляду, призначеного для обману заради матеріальних, а також політичних інтересів, то зараз не варто особливо захоплюватися визначенням принципу як ідеї, оскільки ідея як елемент ідеології асоціюється з упередженим уявленням, позбавленим об'єктивності поглядом, що відображає не стільки істинні знання і досвід, скільки ставлення до дійсності, у тому числі і до практики виконання покарань, з позиції того чи іншого класу, партії [465, с. 257].

На наше переконання, О. В. Старчук та А. Х. Степанюк здебільшого аналізують ознаку ідеологічності саме з позиції ідеології, тобто як сукупність ідей у формі соціально-економічних моделей, настанов, гасел, програмних документів партій, філософських концепцій тощо. З огляду на той факт, що Україна у своїй історії досить тривалий час перебувала під впливом комуністичної ідеології, з відповідними особливостями та наслідками, то й ставлення вказаних науковців до ознаки ідеологічності, як вбачається, є дещо негативним. Слід зазначити, що ознака ідеологічності принципів права безпосередньо не пов'язана з будь-якою економічною чи політичною формацією, тим більш політичним режимом. Ідеологіність – це здебільшого сукупність ідей, поглядів, позицій уявлень про належне існування суспільства та функціонування відповідних суспільно-регулюючих моделей у ньому. Тому ідеологічність як ознака права цілком має право на існування.

8) Історичність. А. М. Колодій стосовно цієї ознаки принципів права наголошує, що ця ознака про історичні умови розвитку суспільства і держави, які висувають відповідні принципи: вони такі, якими є епоха, люди та їх потреби, спосіб життя, суспільні відносини [174, с. 43]. О. А. Лукашева, А. В. Міцкевич щодо історичності принципів стверджували, що принципи права не є вічними, так само, як і відносини, які ними виражаються. Вони історичні і перехідні продукти [61, с. 248],[321, с. 154]. Серед науковців також є супротивники визначення історичності як ознаки принципів права. Так, О. В. Старчук наголошує, що попри історичний процес розвитку

суспільства зі зміною соціальної, національної чи класової його структури змінювалися підходи до їх розуміння, але принципи залишалися тими ж самими. Їх не можна створювати, змінювати чи, навпаки, скасовувати [463, с. 41]. Слід зазначити, така позиція не є безспірною, оскільки із розвитком та становленням суспільства не лише видозмінюються сталі уяви про життєдіяльність суспільства, а також створюються нові. Так, наприклад, принцип демократизму є виключно надбанням сучасності, також такі принципи, як диспозитивність та змагальність виникли за сучасних умов, що ознаменувало собою формування нових поглядів щодо охорони особистих прав та свобод людини.

9) Системність (комплексність). Аналізуючи вказану ознаку, О. Я. Лаврів зазначав, що вона визначає собою як системність, так і взаємоузгодженість принципів права. Безперечно, принципи права повинні бути не лише взаємоузгодженими між собою, а й з іншими елементами правового регулювання, оскільки ці принципи формують систему права. Отже, врешті-решт взаємоузгодженість елементів правового регулювання забезпечує цілеспрямовану дію всієї системи права [231, с. 29]. А. М. Кучук, С. М. Перепьолкін, розглядаючи вказану ознаку принципів, стверджували, що принципи містять у собі вимогу комплексності, що передбачає їх одночасну, а не почергову, ізольовану реалізацію. Принципи використовуються фронтально, усі одразу. Як частина єдиної системи, кожний принцип характеризує певний аспект суспільних відносин. Лише перебуваючи у взаємозв’язку, вони дають змогу усвідомити сутність права. До того ж через різнобічність таких зв’язків порушення навіть одного принципу неминуче призводить до порушення інших та, як наслідок, неможливості успішного виконання завдань соціального регулювання. Принципи права як фундаментальні положення рівні, серед них немає головних і другорядних, таких, що потребують реалізації насамперед, і таких, здійснення яких можна відкласти [228, с. 26]. Слід погодитися з позицією вказаних авторів, адже дійсно ознака системності принципів передбачає

наявність комплексу взаємозалежних, взаємодоповнюючих засад, які мають вирішальний вплив на всю правову систему, діючи перманентно, одночасно та системно.

Принципи як фундаментальні аспекти функціонування всієї системи кримінально-виконавчого права характеризуються певними критеріями стадійності їх формування та розвитку. З цього приводу доречною є позиція А. М. Васильєва, який зазначав, що правові ідеї-принципи, маючи тенденцію до впровадження в життя закладеного в них правового ідеалу, проходять три основні стадії, якими є: правова теорія, система правових норм, правопорядок. На кожній з них правові ідеї одержують специфічне втілення: на першій відбувається розробка правових ідей як принципів правового регулювання, їхній розвиток у певній системі правових понять та категорій, обґрунтування і доказування, а також первинна об'єктивізація в законодавстві, в системі правових норм; на стадії системи правових норм принципи виступають як узагальнене, концентроване, синтезоване вираження основних ідейних засад, що розвиваються і конкретизуються в правилах і вимогах даної правової системи; на третій – принципи права як відправні засади знаходять відображення при реалізації норм права в правозастосовчій діяльності, втілюються в правопорядку, а тому правопорядок учений вважає заключною формою (стадією) реалізації правових принципів. Таким чином, правова ідея опредметнюється у сфері практичної діяльності, що характеризує значення і роль принципів права в правовому регулюванні суспільних відносин [133, с. 23].

Погоджуючись з автором щодо окреслення стадійності об'єктивного існування принципів права, вважаємо, що запропонована модель є цілком актуальною і для сфери кримінально-виконавчого права. Так, на першій стадії найбільш яскраво простежується взаємозв'язок і невід'ємність кримінально-виконавчої політики та кримінально-виконавчого права, оскільки саме на цій стадії відбувається зародження та формування «ідеальної» уяви про певні категорії, їх критерії та умови подальшого їх

впливу на сферу кримінально-виконавчого права. Ідеалістичне уявлення про зародження фундаментальних категорій на цій стадії не є примарним, адже суб'єкти, які задіяні на цьому етапі утворення принципів, цілком реально реалізують цю процедурність. Під час дослідження питання щодо визначення суб'єктів кримінально-виконавчої політики було запропоновано відповідний їх перелік. При цьому наголошувалось на єдності діяльності з формування й реалізації кримінально-виконавчої політики, серед запропонованих суб'єктів, що здійснюють та залучаються до цього напрямку діяльності, ми визначили як державні органи, так і представники громадськості, релігійних організацій та науковці. Саме представники наукової спільноти, з огляду на специфіку їх діяльності, є «яскравими» представниками зазначеної стадії утворення принципів. Наукові концепції, вироблені вченими, які здійснюють дослідження у відповідному напрямку, є тим самим підґрунтям, що завдяки сформованим теоретичним уявленням про сутність явища відповідних категорій синтезують надалі чітку модель сприйняття конкретного елемента кримінально-виконавчого буття як принципу.

Наступна стадія характеризується явищем систематики певних правових норм із наявним імперативним правилом відображення принципів як основоутворюючих елементів кримінально-виконавчої системи. Непохитний постулат про фундаментальність принципів для всієї сфери кримінально-виконавчого права означає основоположність та обов'язковість цих категорій як для окремої норми кримінально-виконавчого права, так і для системи таких норм, інститутів цієї галузі права тощо. Формування зазначених елементів кримінально-виконавчої дійсності відбувається на підставі та з обов'язковим урахуванням принципів кримінально-виконавчого права. Водночас, будучи певними орієнтирами в нормоутворюючому процесі та формування відповідних систем кримінально-виконавчого права, вплив принципів відбуватиметься перманентно, що фактично гарантує вчасне та оптимальне подальше оновлення елементів кримінально-виконавчої

дійсності з урахуванням чинної кон'юнктури існування суспільства та держави загалом.

Третя стадія характеризується прикладними умовами реалізації принципів кримінально-виконавчого права у відповідних правових нормах, правилах, які сформовано та забезпечено практичне їх здійснення. За даних умов принципи являють собою «фундаментальні тригери», які фактично спрямовують реалізацію відповідних норм у межах коректного змісту та для досягнення ідеально визначеної мети. Реалізовані норми кримінально-виконавчого права утворюють подальше належне функціонування відповідних інституцій у межах галузі права, формуючи та реалізуючи дієву, внормовану та впорядковану правозастосовчу модель. Ця правова модель відображається та втілюється у правопорядку як ключовому атрибуті існування сфери кримінально-виконавчого права. Утім, на наше переконання, твердження про те, що це є заключною формою (стадією) реалізації правових принципів – не є беззаперечним.

Аналізуючи вказану модель існування принципів у системі кримінально-виконавчого права, вважаємо, що вона, безумовно, відображає собою ключові аспекти екзистенції принципів кримінально-виконавчого права, проте така модель, як вбачається, не є завершеною. Наведена система стадійності існування принципів кримінально-виконавчого права, яка включає в собі три базисних напрямки з моменту утворення принципів до моменту їх реалізації, фактично відображає собою прогресивну лінійну модель. Подібна інтерпретація існування певного явища, як приклад, є характерною для наукових досліджень генези розвитку та становлення суспільства та держави загалом. Для історичної науки лінійна модель розвитку являє собою образ історії як незворотної послідовності подій; геометричним аналогом цієї моделі спрямованості історії є пряма. Лінійність – це послідовність таких подій, які ведуть до певного стану суспільства. Ця парадигма сприйняття історичного часу визначає здебільшого уявлення про рух історії як лінію неухильного прогресу [164, с. 164].

Водночас необхідно зазначити, що прогресивний напрямок може бути не єдиним та остаточним за таких умов. Так, лінійний розвиток суспільства може відбуватися у двох напрямках – прогресивному і регресивному. Прогрес і регрес являють собою суперечливу єдність протилежностей, одна з яких на певному етапі відіграє домінуючу роль. Ця єдність виявляється, по-перше, в тому, що прогрес суспільства не може бути вічним, зазвичай він супроводжується зворотним рухом або стагнацією. По-друге, прогрес в якійсь одній сфері суспільного життя супроводжується регресом в інших. Тому будь-яка історична зміна в одному відношенні може розглядатися як прогресивне, а в іншому – як регресивне. Відносність понять «прогрес» і «регрес» проявляється також у тому, що прогрес суперечливий, він може включати в себе і стан стагнації, і регресу. Останнє має місце у випадку, коли система в цілому розвивається прогресивно, а який-небудь її елемент – регресивно [100].

Екстраполюючи зазначену модель на сферу кримінально-виконавчого права, варто зауважити, що вона дещо збігається з процесом утворення, розвитку та функціонування принципів як базисних категорій, оскільки історіографічно можна відокремити як прогресивну, так і регресивну лінійність «життєвого циклу» принципів. Як приклад, можна навести фактор існування та реалізації основоположних категорій кримінально-виконавчого права, в тому числі принципів, за часів знаходження України у складі СРСР. Характерна на той час репресивна модель кримінального судочинства була також базисною і для сфери виконання кримінальних покарань. Так зване «каральне правосуддя» відображалася у формуванні базових уявлень про порядок, умови та специфіку функціонування кримінально-виконавчої сфери. Домінуюча модель інквізиційного судочинства суттєво впливала на сприйняття нормативної конструкції виконання кримінальних покарань саме крізь призму жорсткої автократичної парадигми. Це, звісно, зумовлювало вироблення, обґрунтування та реалізацію фундаментальних аспектів виконання кримінальних покарань з позиції сили, що врешті-решт спонукало

відповідний прогрес цієї сфери. Також потрібно підкреслити, що таке явище, як формування «репресивної моделі» у сфері виконання кримінальних покарань є прогресивним саме з точки зору прибічників такої моделі, адже сучасні уявленні про вже не існуючу модель «інквізиційного правосуддя» цілком свідчать про зворотне, тобто про регресію сфери виконання кримінальних покарань. Однак для радянських часів репресії сприймались як невід'ємна частина суспільного буття. Отже, наявна асиметрія у сприйнятті сутності сфери виконання кримінальних покарань призводила до поступової регресії та деградації іншої складової кримінально-виконавчої дійсності – сфери відбування покарань. Саме цей критерій здебільшого стосується особи, яка відбуває кримінальне покарання.

За часів тоталітарного режиму та за широкого розповсюдження при ньому переслідування громадян за політичними мотивами, вільнодумство, критику радянської влади тощо створювалися передумови до регресії та деградації теоретичних уявлень про формування сфери відбування покарань на основі гуманістичної концепції. За тих часів диктат сили повністю усуває з порядку денного будь-які уявлення про базисність відбування покарання з урахуванням честі, гідності такої особи та зрештою дотримання її прав та свобод. Таким чином, наведений як приклад уже не існуючий тип радянської кримінально-виконавчої системи є свідченням прогресії та одночасно регресії окремих напрямків функціонування кримінально-виконавчої системи, що також прямо впливало й на уявлення про принципи цієї сфери. Проте лінійна модель існування кримінально-виконавчих принципів хоча й виглядає цілком природною, однак, як ми раніше зазначали, ця система не є досконалою. У контексті цього слід окремо розглянути циклічну модель розвитку принципів кримінально-виконавчого права. Для того щоб відокремити ключові аспекти цієї моделі, насамперед доцільно прослідкувати її особливості щодо впливу на існування суспільства загалом.

Так, системно-функціональні зміни, які є характерними для такої моделі, передусім відображаються в неодноразовому чергуванні підйомів і

криз, повторення одних і тих фаз функціонування. У результаті підтримується відносно стабільний стан суспільства: відтворюються стійкі форми діяльності людей, їхні традиційні ролі в суспільстві, традиційні економічні відносини, політичні, релігійні та інші суспільні інститути. Виведена з рівноваги соціальна система через певний час знову повертається до попереднього стану – відбувається свого роду маятниковий рух. Цикл є способом існування і збереження суспільства. І особливо наочно це виявляється в суспільствах, відносно замкнутих стосовно зовнішнього світу. Типовим прикладом такого «розвитку» є Китай, який зберігав майже незмінний вигляд протягом двох тисяч років і тільки з другої половини XIX ст. став розвиватися за лінійною моделлю. Історичний цикл включає в себе процеси генезису, розквіту і розпаду соціальних систем і відображає той реальний факт, що суспільство, як і будь-яке матеріальне утворення, має певний термін життя і після його закінчення, припиняє своє існування [100].

На наше переконання, циклічна модель розвитку є більш вдалою моделлю для сприйняття сутності принципів у кримінально-виконавчому праві, адже розвиток сучасної, національної кримінально-виконавчої системи має ознаки «маятниковості». Так, поступовий розвиток України й суспільства загалом зазнало суттєвих деструктивних змін, які викликані негативними та трагічними подіями в нашій державі. Цей деструктивний процес продовжується й наразі. Окрім агресії з боку російської федерації, вітчизняна суспільна система досі відчуває на собі наслідки пандемії коронавірусної хвороби, що додатково спричиняє й економічну кризу з відповідними негативним наслідками для держави загалом. Такі негативні аспекти, безумовно, відображаються на всіх без винятку сферах життєдіяльності нашої держави, в тому числі на правовій сфері. Проте ці деструктивні явища мають свій особистий цикл існування та за певного часу їх вплив зменшиться та існуюча в державі система знов набуде певної стабільності, яка у свою чергу існуватиме до настання нових викликів. Циклічна модель розвитку є

доречнішою у порівнянні з лінійною для побудови моделі існування принципів як базисних елементів формування правових відносин.

Крім цього, існує модель розвитку, яка логічно об'єднує дві попередні, пропонуючи додаткові умови розвитку та становлення системи, це так звана спіралеподібна модель. Як писав Джамбаттіста Віко (італ. Giambattista Vico), суспільство розвивається саме таким чином. На його думку, всі народи проходять три стадії розвитку: століття Богів (дитинство), вік Героїв (юність), вік Людей. Вони складають цикл розвитку, після завершення якого суспільство проходить ті ж стадії і в тій же послідовності, але на більш високому рівні розвитку. Таким чином, суспільство розвивається по спіралі. Ця модель заснована на запереченні й повторенні пройдених етапів, при цьому повторення відбувається на більш високому рівні розвитку. Спіраль включає в себе етапи, що відображають собою як прогрес, так і регрес. Деякі автори вважають, що цей тип розвитку представляє більше варіантів розвитку, ніж два попередні. Варіативність пов'язана з тим, що напрям, вектор розвитку може змінюватися в критичних точках. З цього випливають два методологічно важливих висновки: в цій моделі з'являється більше можливостей для реалізації свободи людини, що в свою чергу призводить до того, що суспільство розвивається не завжди за передбачуваним сценарієм [100]. Така модель дозволяє створювати нові елементи з урахуванням існуючого досвіду утворення вже дійсних, при цьому нові елементи міститимуть аспекти як уже існуючих елементів, так і враховуватимуть нові критерії, які є актуальним для чинного етапу розвитку внутрішньодержавної системи. Як приклад, слід навести існуючий у чинному КВК принцип поєднання покарання з виправним впливом (ст. 5 КВК). У свою чергу ч. 3 ст. 6 КВК визначає, що одним із основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених є суспільно корисна праця. Відповідно до глави 18 КВК праця засуджених реалізується у двох аспектах, по-перше, як право засуджених (ч. 1 ст. 118 КВК), по-друге – як їх обов'язок (ч. 2 ст. 118 КВК). Водночас попри відношення праці засуджених до категорії їх прав, за загальним правилом,

праця засуджених є обов'язковою умовою для умовно-дострокового звільнення від відбування засудженим покарання (ст. 81 КК), заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК) та зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі (ст. 100 КВК). У виправно-трудовому кодексі України від 1970 р., який втратив чинність у 2004 році, фактор праці засуджених також був обов'язковим елементом виправлення засуджених (ст. 1). При цьому праця засуджених належала виключно до обов'язку останніх (ст. 49).

Отже, наявною є певна циклічність розвитку уявлень про працю засуджених як ключового аспекту принципу кримінально-виконавчого законодавства у вигляді поєднання покарання з виправним впливом. Відповідно до окресленої моделі розвитку елемент праці знов знайшов своє відображення у КВК 2004 року з певними нормативними умовами та застереженнями. Ці фактори було виокремлено з урахуванням загальної гуманістичної парадигми та демократизації розвитку суспільства. Відповідно до цих факторів елемент праці зафіксовано в засадничих основах закону, проте вже за видозміненим «сценарієм», який відповідним чином корелюється із сучасним уявленням про виконання та відбування кримінальних покарань. Таким чином, на прикладі зазначеного принципу КВК простежується актуальність спіралеподібної моделі розвитку для базових структурних елементів кримінально-виконавчої дійсності та принципів зокрема [338, с. 61].

У межах досліджуваного питання слід окремо зупинитися на співвідношенні понять «принципи» та «засади». Н. П. Асланян зазначає, що поняття «принципи» та «засади» не можна ототожнювати, оскільки термін «принцип» можна вживати лише у гносеологічному значенні, а термін «засади» – як у гносеологічному, так і в онтологічному значеннях [337, с. 77]. Є. Г. Комісарова вважає основні засади різновидом нормативних правових принципів, які відносяться до законодавчих новел. Крім того, вона визначає правові принципи як ідеї без текстуального вираження, які реалізовані у

правовій матерії тією чи іншою мірою, а основні засади – як нормативні узагальнення, об'єктивовані в матерії позитивного права [337, с. 77]. В. Божко, досліджуючи співвідношення категорій «принципи» та «засади» на прикладі рішень Конституційного суду України (далі – КСУ), зазначає, що засади – це те підґрунтя, на основі якого здійснюється певна діяльність; це ідеї, які визначають стратегічний напрям діяльності держави в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства. Саме тому зміст терміна «принцип» можна розкрити через ширшу за своїм змістом категорію «засада», а не навпаки [59, с. 129]. Також автор наголошує, що «засада» і «принцип» є дуже близькими, але не тотожними категоріями, тобто вони не є синонімами, при цьому зазначаючи, що законодавець, і КСУ іноді навіть їх використовують у схожому значенні [59, с. 130].

Дещо протилежної позиції дотримувався В. Г. Гончаренко, який пропонував у назві однієї з глав КПК слово «засади» замінити словом «принципи» тому, що латинська морфологія визначення цього процесуального інституту більше відповідає суті кримінального судочинства України і юридичній мові [86, с. 732]. О. М. Бандурка також наголошує, що це мають бути саме принципи, а не засади, бо загальноприйнятий у світі термін «принцип» означає вихідне положення будь-якої теорії, світогляду, науки, організації роботи, а термін «засади» не є таким узагальнюючим і міститься в багатьох главах чинного КПК України та його окремих статтях [468]. О. З. Хотинська зазначає, що завжди, коли говорять про засади судочинства, розуміють його принципи, а ось саме поняття «принципи» є ширшим, ніж «засади», поглинаючи останню дефініцію [506, с. 17].

У свою чергу Л. В. Щеннікова висловлює думку про те, що принцип права є основними засадами і немає жодної необхідності у протиставленні цих понять [337, с. 78]. А. О. Полянський також виловлює думку, що поняття «принципи» і «засади» є тотожними [359, с. 115]. У Великому тлумачному словнику української мови термін «засади» визначається як основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь. Вихідне, головне

положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки. Спосіб, метод здійснення чого-небудь [68, с. 419].

Водночас слід зазначити, що законодавець України немає єдиної позиції щодо співвідношення зазначених понять та використовує їх за різними «сценаріями». Так, у КВК законодавець у ст. 5 закріплює принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань [217]. Аналогічної позиції законодавець дотримується в ЗУ «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», де в ст. 2 закріплені основні принципи діяльності ДКВСУ [374]. Також ідентична позиція законодавця міститься в ЗУ «Про Національну поліцію», де в розділі ІІ відображені принципи діяльності поліції [399]. У свою чергу в ст. 7 КПК законодавець визначає загальні засади кримінального провадження [205]. У ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» розділ І присвячено засадам організації судової влади [407]. У ЗУ «Про прокуратуру» також визначені засади діяльності прокуратури (ст. 3) [405]. У цивільно-правовій сфері регулювання законодавцем також не дотримано єдності позицій щодо визначення та співвідношення понять «принципи» та «засади». Так, у Цивільному кодексі України (далі – ЦК) визначені загальні засади цивільного законодавства (ст. 3) [509]. Водночас у ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) закріплено основні засади (принципи) цивільного судочинства. Аналогічної «двоїстої» позиції законодавець дотримується в ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», де в ст. 4 визначає принципи та засади здійснення адвокатської діяльності [511]. Також таке співвідношення цих категорій міститься в ст. 9 ЗУ «Про позашкільну освіту», де законодавцем одночасно використовуються як термін «принципи», так і «засади» [400]. З огляду на викладене, на наше переконання, немає принципової відмінності між зазначеними категоріями для визначення їх як фундаментальних елементів у межах кримінально-виконавчого права. Ураховуючи різні точки зору науковців щодо цього питання, а також неоднозначну позицію законодавця, вважаємо, що терміни «принципи» та

«засади» доцільно використовувати як синонімічні, тому в межах дисертаційного дослідження зазначені поняття використовуватимуться як ідентичні.

2.2. Система принципів кримінально-виконавчого права

Питання визначення системи принципів кримінально-виконавчого права є вельми дискусійним у науковому середовищі. Цей аспект пов'язаний із багатьма факторами, які стосуються змістовної складової самих принципів кримінально-виконавчого права, а також таких важливих складових елементів сфери виконання й відбування кримінальних покарань, як кримінально-виконавча політика та суб'єкти її реалізації.

Система (від грец. system – ціле, складеність частин) – сукупність елементів, що знаходяться у взаємовідносинах і взаємозв'язках, які створюють відповідну цілісність і єдність [108, с. 30]. З точки зору філософії, категорія система – це ціле, створене з певних частин, які існують у взаємозв'язку [323, с. 88]. В. Д. Сорокін слушно зазначає, що система поєднує взаємодіючі елементи, які надають їй необхідних рис цілісності, в іншому випадку об'єкт виступає неорганізованою сукупністю [323, с. 88]. О. В. Сумачев до ознак системності відносить: неадитивність (принципова незвідність властивостей системи до суми властивостей складових її складників); залежність кожного елемента системи від його місця, функцій усередині цілого; структурованість (система може бути описана тільки через її структуру); взаємозалежність системи і середовища, в якому вона відіграє провідну роль; ієрархічність, яка припускає, що кожна система є підсистемою і складається з підсистем [322, с. 46]. Екстраполюючи зазначені висновки на систему принципів кримінально-виконавчого права, вважаємо за доцільне визначити характерні ознаки цієї системи.

Ознака неадитивності як елемент системи являє собою фактично невід'ємну її складову. Як зазначає Б. Г. Юдін, адитивність і неадитивність –

це взаємопов’язані поняття наукового дискурсу, що виражають типи співвідношень між цілим і його складовими частинами, тобто між частиною і цілим. Ставлення до адитивності часто висловлюють у вигляді: «Ціле дорівнює сумі частин». У свою чергу неадитивність має протилежне значення та поділяється на два різновиди: «Ціле більше суми частин» (суперадитивність), «Ціле менше суми частин» (субадитивність). Автор підкреслює, що адитивність є характерною для матеріальних об’єктів та зазначає, що маса фізичної системи дорівнює сумі мас частин системи. Проте, зазначає науковець, таке явище, як суспільство характеризується цілою низкою особливостей, які неможливо пояснити, виходячи із властивостей окремих індивідів [322, с. 46]. Ураховуючи зазначене, для системи принципів кримінально-виконавчого права характерною є саме ознака адитивності, а не навпаки. Запропонований нами інтеграційний підхід до визначення сутності принципів кримінально-виконавчого права у вигляді поєднання природно-правової та позитивістської концепцій передбачає врахування всіх наявних у теорії уявлень про змістовну складову засад цієї галузі права. Цей аспект у свою чергу дозволяє визначити систему принципів, яка цілком відповідатиме сучасним соціальним та юридичним уявленням про засадничу систематику цієї галузі права. Сформована на підставі інтеграційного підходу система принципів кримінально-виконавчого права повною мірою відображатиме собою конструкцію, що будується на відповідних її елементах та не виходить за їх межі. Тобто наявна структурована система принципів кримінально-виконавчого права фактично унеможливлює наявність в її змісті факторів суперадитивності або субадитивності. Отже, як вважаємо, саме ознака адитивності є характерною для системи принципів кримінально-виконавчого права.

Наступною ознакою, яка також є актуальною для визначення системи принципів кримінально-виконавчого права, є залежність кожного елемента системи від його місця. Дійсно, приналежність принципу до кожної з груп, що визначають систему принципів, передбачає його певну фіксованість та

умовну залежність. Вважаємо, що в цьому аспекті недоцільно вести мову про певний імператив конекції засади з відповідною групою принципів. Згаданий інтеграційний підхід передбачає не лише кореляційний взаємозв'язок груп принципів однієї системи, а й взаємозв'язок принципів різних груп між собою. В цьому аспекті, на наше переконання, показовою може бути дихотомія загальноправових принципів у групах галузевих та міжгалузевих принципів тощо та зворотний синтезуючий процес формування загальноправового (загальносоціального) принципу на основі результатів реалізації похідних галузевих засад. Таким чином, вважаємо, що «адикція» принципів до відповідної групи не є аксіоматичною, тому для системи принципів кримінально-виконавчого права характерною є саме ознака умовної групової залежності принципів. Оскільки тут мова йде про внутрішньогрупову структурну залежність елементів, то доцільно цю ознаку визначити як умовну структурну адиктивність.

Черговою ознакою системи принципів кримінально-виконавчого права є їх структурованість. Визначення системи принципів кримінально-виконавчого права крізь призму її структурної реалізації передбачає виокремлення відповідних груп, які включають у себе правові засади за відповідними ознаками. Нижче ми наводитимемо особисту позицію щодо визначення системи принципів кримінально-виконавчого права, однак наразі слід наголосити, що структурна реалізація системи принципів кримінально-виконавчого права є сталою моделлю сприйняття системи принципів цієї галузі права як єдиного та цілісного комплексу груп принципів, які покладено в основу функціонування всієї системи кримінально-виконавчого права.

Окремою ознакою системи принципів кримінально-виконавчого права є взаємозалежність цієї системи і середовища, в якому вона відіграє провідну роль. Вище ми висловлювали авторську позицію щодо умовної залежності принципів від відповідних груп. Проте цей фактор не спрацьовує у випадку визначення ознаки взаємозалежності системи принципів від окремого

середовища. За цих умов система принципів кримінально-виконавчого права є цілком «адиктивна» від сфери суспільних відносин, в основу яких вона вбудована як один із ключових її елементів. Таким чином, принципи кримінально-виконавчого права є характерними для внутрішньодержавної системи виконання й відбування кримінальних покарань та фактично не існують за її межами. Проте з цього правила є виняток. Тут слід наголосити, що така група принципів, як загальноправові є комплексом засад, які є характерними та визначальними для будь-якої галузі права та можуть існувати відособлено та поза межами галузі права. Водночас використана група загальноправових принципів у межах окремої галузі права може корегуватись в умовах кореляції зі зміною внутрішньодержавного вектора відповідної політики та/або суспільного ставлення чи сприйняття щодо сутнісних характеристик окремої сфери відносин. З огляду на зазначене цей критерій системи принципів кримінально-виконавчого права слід визначити як ознаку внутрішньогалузевої залежності.

Ієрархічність як ознака системи принципів кримінально-виконавчого права відображає структурну будову системи засад. Відповідно до ієрархічності система засад визначається шляхом дедукції, тобто від загального до окремого. Саме дедуктивність, як вважаємо, в цьому сенсі демонструє коректне сприйняття ієрархічності як обов'язкової ознаки системи кримінально-виконавчого права. Проте серед науковців наявність цієї ознаки принципів не завжди сприймається схвально. Так, О. П. Кучинська, досліджуючи цей аспект у теорії кримінального процесу, зазначає, що будь-які спроби виділити той чи інший принцип або групу принципів як головних, домінуючих або визначальних у порівнянні з іншими елементами системи не мають під собою достатнього підґрунтя. Допустивши можливість нерівнозначності принципів кримінального провадження, необхідно визнати, що, по-перше, одні принципи мають більш «принциповий» характер, аніж інші, а по-друге, що до єдиної системи однойменних елементів (кримінальних процесуальних принципів) об'єднані

різні за змістом явища. Однак процесуальне положення, яке має ціннісну вагу, нижчу за інші, не може входити до системи рівновеликих структур [227, с. 148]. У цьому контексті О. П. Кучинська поділяє точку зору Ю. М. Грошевого, який вважав розглядувану класифікацію формальною, «оскільки такий їх поділ штучно виокремлює конституційні принципи як головні, основні, а інші – другорядні. Принципи тому і є найбільш узагальненими нормами, що вони однаковою мірою важливі, незалежно від правового вираження та діапазону їхньої дії, тісно пов'язані між собою та мають однакову юридичну силу» [94, с. 53]. На наше переконання, такі висновки відомих науковців щодо ознаки ієрархічності принципів права зумовлені буквальним сприйняттям ознаки ієрархічності та визначення її щодо структури принципів як певного імперативного критерію, за яким система принципів сприймається за схемою «провідний – другорядний». Вважаємо, що ознака ієрархічності є номінальною під час визначення системи принципів кримінально-виконавчого права, а, отже, критерії від загального та окремого визначають лише макет конструкції системи принципів. У фактичному, тобто прикладному сенсі ієрархічність не має сприйматись як догма, що фіксує чітко визначену пріоритетність певної групи принципів як основи для кримінально-виконавчої регуляції. За цих умов визначення принципів як відповідної основи правовідносин відбувається без обов'язкового окреслення групової належності, оскільки прикладний фактор існування принципів передбачає одночасне комплексне їх застосування. Тому в цьому аспекті ознака ієрархічності є шаблонним фактором, яка позбавлена фактичного змісту. Таким чином, за прикладним аспектом існування принципи кримінально-виконавчого права є рівнозначними, однак за їх походженням вони не завжди є рівнозначними. Це правило є характерним для правових механізмів, які передбачають одночасне застосування як загальноправових принципів, так й принципів окремих інститутів права.

Ураховуючи перераховані ознаки системи принципів кримінально-виконавчого права, додатково слід виокремити певні вимоги, на основі яких ця система повинна ґрунтуватися. Ці вимоги є критеріями, які висуваються до системи принципів кримінально-виконавчого права як єдиного цілісного явища. Досліджуючи вказане теоретичне питання Р. Х. Якупов стверджує, що система принципів повинна будуватися на підставі певних вимог: адекватності, цілісності, повноти, несуперечливості і незалежності [323, с. 90]. На наше переконання, більшість з визначених вимог є актуальними і для сфери кримінально-виконавчого права. Тому далі ми детально визначимо вимоги системи кримінально-виконавчого права. Так, вимога адекватності системи принципів поєднує в собі якісні та кількісні критерії системи принципів. Згідно з цією вимогою систематизовані принципи за своєю змістовною та множинною складовими є відповідними до наявної системи кримінально-виконавчого права. Тобто сучасна модель системи принципів як певна частина цілком збігається з конструкцією загальноприйнятної, конвенціональної моделі існування сфери кримінально-виконавчого права. Вимога холістичності (цілісності) передбачає наявність сталих та дієвих зв’язків між елементами системи принципів кримінально-виконавчого права, що забезпечує стабільність її існування у визначеній системі. В системі принципів кримінально-виконавчого права це означає відповідний генетичний зв’язок та постійну кореляцію між собою груп засад, які складають систему принципів кримінально-виконавчого права. Така цілісна система має бути «гнучкою» та додатково наділятися критерієм стабільності, який забезпечуватиме сталість та стабільність системи принципів за умов зміни зовнішньої кон’юнктури, тобто факторів, які існують поза межами цієї системи та можуть суттєво вплинути на її існування. Отже, за умов зміни парадигми внутрішньодержавного сприйняття сфери виконання й відбування кримінальних покарань або зміни суспільних уявлень щодо цієї сфери діяльності система принципів кримінально-виконавчого права також

зазнаватиме певних коливань, проте дотримана вимога цілісності забезпечуватиме її стабільність в умовах певних реформаторських видозмін.

Вимога повноти відображає собою певну завершеність, необхідну наповненість системи відповідними групами принципів, що у свою чергу зумовлює наявність необхідної та достатньої кількості принципів у кожній із груп системи принципів. Дотримання такої вимоги гарантуватиме абсолютність відповідності системи принципів кримінально-виконавчого права сфері внутрішньодержавної діяльності виконання й відбування кримінальних покарань.

Вимога несуперечливості системи принципів кримінально-виконавчого права за своїм спрямуванням тяжіє до вже згаданої вимоги цілісності. Несуперечливість як вимога забезпечує відсутність суттєвих та/або критичних протиріч усередині системи принципів, що може зокрема негативним чином вплинути на їх реалізацію або існування всієї системи загалом. Тому фактор генетичного зв'язку між принципами та їх індивідуальна та групова узгодженість є фактичним гарантом дотримання вимоги несуперечливості самої системи принципів кримінально-виконавчого права.

Наступною вимогою, яка, на нашу думку, є актуальною для формування й існування системи принципів кримінально-виконавчого права, є вимога автономності. Вважаємо, що запропонована Р. Х. Якуповим вимога незалежності не повною мірою відповідає змісту системи принципів кримінально-виконавчого права. Попри відокремлені між собою за змістом та груповою належністю всі принципи, що формують одну систему, комплексно задіються в механізмі їх реалізації, оскільки фактор дієвості правового механізму, в основі якого вони містяться, пропорційно залежить від кількісної та якісної характеристики принципів, що одночасно визначають цей механізм. Поодинока реалізація принципів кримінально-виконавчого права або відокремлена реалізація однієї з груп системи цих принципів унеможливлюється сутнісною характеристикою самої ж системи,

яка, як ми вже зазначали, є відображенням інтеграційного підходу, тобто симбіозом природно-правової та позитивістської концепцій. Саме така модель утворює систему принципів, які в своїй сукупній забезпечують належне функціонування внутрішнього правового механізму галузі кримінально-виконавчого права. Водночас фактор автономності є характерним для груп принципів, що формують відповідну систему, згідно з якою на основі кожної з груп принципів можуть утворюватися відповідні підгрупи. Так, у межах кримінально-виконавчого права на основі принципів відповідних інститутів можуть засновуватися засади окремих субінститутів. Така сутність системи кримінально-виконавчого права, як вбачається, цілком може відповідати вимозі автономності [306, с. 50].

Наступною вимогою, яка, на наш погляд, висувається до формування системи принципів кримінально-виконавчого права – це вимога транспарентності. Відкритість та прозорість як безумовні складові вимоги транспарентності існування системи принципів кримінально-виконавчого права передбачають, по-перше, доступність застосовуваного внутрішньогалузевого, правового механізму реалізації вказаних засад; по-друге, передбачає відкритість до взаємодії з іншими аналогічними системами принципів інших галузей права, з якими галузь кримінально-виконавчого права перекликається у прикладній сфері. Так, галузь кримінально-виконавчого права під час реалізації внутрішніх правових механізмів тісно пов’язана з галузями кримінального права та процесу. Також багатоаспектність існування галузі кримінально-виконавчого права передбачає її співіснування з галуззю цивільного права, зокрема з її напрямками, що визначають соціальну сферу (сімейні відносини, сфера пенсійного забезпечення тощо). З огляду на це, вимога транспарентності підтримуватиме актуальність та відповідно дієвість системи принципів кримінально-виконавчого права.

Визначена вимога транспарентності зумовлює актуальність існування останньої в цьому списку вимог – вимоги амеліорації. Ця вимога спрямована

на постійне вдосконалення наявної системи принципів кримінально-виконавчого права та її оптимізацію. Цей процес відбувається за рахунок декількох явищ. По-перше, фактором удосконалення можуть бути відповідні нові теоретичні та прикладні надбання всередині самої системи кримінально-виконавчого права. По-друге, за рахунок запозичення досвіду інших систем, згаданих під час розгляду вимоги транспарентності. Амеліорація (удосконалення, покращення) також фактично сприяє забезпеченню життєдіяльності системи принципів кримінально-виконавчого права та своєчасність її реагування для забезпечення пристосованості до нових умов з урахуванням відповідних якісних змін у суспільному житті, державній політиці тощо.

Визначаючи сутність принципів кримінально-виконавчого права та їх систему, А. Х. Степанюк наголошує, що вони за своїм змістом відображають прикладну складову сучасних кримінально-виконавчих реалій та відображаються лише в діяльності органів та установ виконання покарань. Автор зазначає, що принципи кримінально-виконавчого права поряд із відображенням існуючої практики виконання покарань виражають і мету екзекутивної діяльності – здійснення правообмежень, властивих покаранням, як уявлення про належне у кримінально-виконавчій діяльності. Роль принципів у формуванні кримінально-виконавчого права і законодавства зумовлена тим, що вони містять у собі ідеальне уявлення про реальну мету екзекутивної діяльності, про результат зусиль адміністрації ОУВП [465, с. 247]. Таким чином, А. Х Степанюк пропонує виділяти загальні, приватні й індивідуальні засади чи відповідно: 1) принципи діяльності ОУВП (справедливість, законність, гуманізм, поважання прав людини); 2) принципи екзекутивної діяльності (невідворотність покарання); 3) принципи виконання окремих видів покарань (наприклад, принцип диференціації й індивідуалізації при позбавленні волі) [465, с. 294]. Водночас автор вважає слушною позицію В. С. Зеленецького, який стверджував про даремність зведення принципів здійснення до визначеної субординації, створення

системи, де були б виділені основні і другорядні принципи, встановити яку-небудь черговість проходження одного принципу за іншим більш високим за рангом, що однак не виключає можливість побудови системи принципів, яка б базувалася на визнанні загальних, особливих і одиничних засад у правовій регламентації [138, с. 10].

Частково погоджуючись з авторами щодо складності визначення субординації принципів із окресленням серед них як основних, так і другорядних засад, слід зазначити, що дійсно виокремлення «в чистому вигляді» основних та другорядних принципів є вкрай складним завданням, ураховуючи симбіоз сфер кримінально-виконавчого права, їх взаємовплив тощо. На підтримання цієї тези в попередньому підрозділі ми акцентували увагу на об'єктивності існування інтеграційного підходу у кримінально-виконавчому праві, зокрема у сприйнятті самого права та відповідно його ключових елементів, зокрема принципів. Відповідно вироблені природно-правою та позитивістськими концепціями кримінально-виконавчі реалії перебувають у постійному зв'язку та взаємовпливі; це також може підтверджуватися реверсивним аспектом впливу кримінально-виконавчої політики на право. Проте, як ми вже зазначали, визначення пріоритетності саме принципів права над політикою та законодавством продиктована не бажанням визначення «адміністративної ієрархії» принципів, поділяючи їх на основні та другорядні, а екзистенціальним існуванням сучасного суспільства, де право відображає не лише позитивістсько-правові уявлення про ключові засади, а й традиційні людські уявлення про добро та справедливість. Вважаємо, що ця закономірність однаково стосується й внутрішньої будови принципів кримінально-виконавчого права. Тому, на наше переконання, відокремлення першочерговості принципів, які за своєю сутністю є загальноправовими стосовно тих, що мають міжгалузеве та галузеве походження, є зумовленим фактом усування громадянського суспільства в правовій державі. Більш детально цей фактор розглянемо нижче в цьому підрозділі.

Визначення системи принципів кримінально-виконавчого права включає окреслення декількох важливих елементів, які відображають умови класифікації, формування структури та визначення взаємозв'язку та взаємозалежності класифікаційних елементів. Одними з таких елементів є визначення особливостей класифікації принципів. Під класифікацією прийнято розуміти групування предметів системи на основі відмінності і подібності їхніх ознак, якостей і властивостей з метою виявлення і розкриття закономірних зв'язків між одержуваними класифікаційними групами. Здійснення класифікації завжди поєднане з пошуком підстави поділу елементів, що класифікуються, на групи, тобто з набором критеріїв класифікації [498, с. 45].

Досліджуючи принципи права, Л. С. Явич визначав потрійну диференціацію принципів права: по-перше, основні принципи права, що носять загальний характер, відбиваються в принципах кожної галузі правової системи; по-друге, вони отримують своєрідну модифікацію у сферах правоутворення (принципи правотворчості) і правореалізації (наприклад, принципи правосуддя); і, по-третє, їх можна класифікувати на загальносоціальні, що виражають економічні, політичні, соціальні, ідеологічні, моральні і спеціально-юридичні основи права [254, с. 80]. Погоджуючись із автором слід зазначити, що дійсно визначені два ключові критерії класифікації принципів загалом відображають їх сутність, адже згадані автором загальносоціальні принципи є відображенням природно-правової концепції сучасного права, а визначені науковцем спеціально-юридичні принципи у свою чергу відображають позитивістську концепцію права. У цьому аспекті доцільною є згадка про класичну класифікацію таких спеціально-юридичних принципів на міжгалузеві та галузеві принципи права.

Проти такого підходу до класифікації принципів виступає Т. І. Фулей, яка зазначає, що диференціація принципів права на загальносоціальні і спеціально-юридичні викликає заперечення, оскільки в даній класифікації мова йде не про принципи права, а про більш широке поняття – правові

принципи [498, с. 45]. Вона також стверджує, що загальносоціальні принципи, як і принципи правосвідомості, не є принципами права у власному розумінні, а лише є правовими принципами, оскільки поза особливим юридичним вираженням економічні, соціально-політичні та інші загальносоціальні основи не можуть набути значення принципів. З огляду на це загальносоціальні принципи не слід включати до класифікацій принципів права, оскільки їм не властиві усі ознаки цього явища [498, с. 47]. З цього приводу Л. А. Луць зауважує, що якщо під принципами права розуміються основні нормативні засади позитивного права, які визначають сутність та спрямованість правового регулювання, то під правовими принципами – фундаментальні правові ідеї, що відображають досягнення правового розвитку конкретного суспільства чи людства в цілому [245, с. 119]. Н. О. Левицька, дотримуючись аналогічної позиції, наголошує, що такі ідеї можуть бути доктринальними, ідеологічними началами правосвідомості, тобто правовими принципами, а принципами права вони стануть лише після їх формалізації у джерелах права. Це розмежування є важливим і для визначення понять «принципи інституту права» та «принципи нормативно-правового інституту», оскільки не всі правові ідеї стають нормативними, а ті з них, які притаманні інституту права, не завжди відображаються у джерелах права [232, с. 25]. С. С. Алєксєєв, дотримуючись аналогічної позиції, зазначає, що поза юридичним вираженням економічні, соціально-політичні та інші загальносоціальні основи не можуть набути значення принципів [96, с. 488-489]. В. М. Семенов також повністю відкидає положення про можливість вважати принципи економіки, політики, моралі, науки принципами права [179, с. 700].

Слід зазначити, що ми не погоджуємось з подібною авторською інтерпретацією загальносоціальних принципів. Аргументуючи особисту позицію, Н. О. Левицька висловлює тезу про те, що загальносоціальні принципи не є принципами права, оскільки вони позбавлені особливого юридичного вираження. Вважаємо, що така аргументація є вкрай

суперечливою. По-перше, під час розгляду питання 1.3. нами наводилася позиція КСУ, який наголосив, що загальносоціальні принципи значною мірою дістали відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи [70]. КСУ чітко зазначив, що загальносоціальні принципи «значною мірою» відображаються в Конституції. Тобто в більшості випадків, але не тотально. З цього приводу слушною є позиція А. М. Колодія, який зазначає, що ці принципи часто у найбільш загальному вигляді проголошуються і закріплюються в конституціях сучасних держав. У цьому аспекті автор погоджується із німецьким ученим К. Штерном, який констатує: «Сучасна конституція не може більше відмовляти у встановленні основних принципів побудови життя суспільства, інакше вона може втратити свої функції стабілізації і порядку» [173, с. 152]. На наше переконання, неможливість «тотального» відображення загальних принципів у нормах права відбувається з підстав того, що будь-який нормативно-правовий акт, зокрема Конституція, є сталим правовим документом за своєю сутністю, внесення відповідних змін та доповнень в які є досить складною та багатоаспектною правотворчою процедурою, отже, за змістовим наповненням норми законодавства не завжди «встигають» за «змінами настроїв» у суспільстві. Тому КСУ справедливо про це наголошує. Наприклад, у сучасних умовах у суспільстві відбуваються суттєві зрушення соціальної думки в напрямі відстоювання та охорони прав жінок, дітей, релігійних, національних меншин тощо. За цих умов у суспільстві по-іншому сприймається такий начебто сталий принцип «рівності», оскільки він усе частіше використовується з приставкою «гендерна». Усі ці аспекти безумовно впливають на сприйняття суспільством певних сталих явищ уже під іншим кутом зору. Це у свою чергу не може не відображатися на правовідносинах у межах галузевого законодавства навіть попри те, що текстуально наявні в Конституції та законах принципи фактично не змінилися. Такий аспект

доводить, що загальносоціальні принципи є основою для правового регулювання, навіть попри їх неповне та невчасне відображення в нормах законодавства. У зв'язку з цим цілком погоджуємося з наведеною вище позицією КСУ. Також слушною з цього приводу є позиція С. Г. Келіна і В. М. Кудрявцева, які вважають міжгалузеві і галузеві принципи не самостійними регуляторами, а такими, що відбивають загальноправові засади [156, с. 43]. Аналогічної думки з цього приводу дотримувався П. С. Дагель, який взагалі заперечував самостійну регулятивну роль галузевих принципів і стверджував, що галузеві принципи відбивають загальноправові [162, с. 21]. А. М. Колодій з цього приводу також зазначає, що справа в тому, що загальноправові принципи дійсно є головними. Вони справді багато в чому визначають систему принципів будь-якої галузі права. Саме цим пояснюється їх збіг із міжгалузевими і галузевими принципами однієї або кількох галузей [173, с. 123].

Наведене вище твердження Н. О. Левицької про те, що загальносоціальні принципи позбавлені юридичного відображення є дещо некоректним, адже, як уже було заначено, вони здебільшого зафіксовані в Конституції. З огляду на це, вказана категорія принципів знаходить відповідне відображення і в нормах чинного, галузевого законодавства, тому розглядати цю категорію принципів поза загальною системою правових принципів не доцільно. Вважаємо, що для визначення сутності та класифікації принципів кримінально-виконавчого права немає суттєвої різниці між формулюваннями «принципи права» та «правові принципи», оскільки, враховуючи позиції науковців, вони наділяють їх позитивістськими та природно-правовими критеріями відповідно. З огляду на раніше висловлену нами позицію про інтеграційний зв'язок природно-позитивістської концепції кримінально-виконавчого права, сприймати категорії «принципи права» та «правові принципи» в межах кримінально-виконавчого права доцільно як тотожні [349, с. 47].

Водночас підкреслюючи важливість природно-правової концепції саме як «імпульсної» для функціонування та розвитку системи кримінально-виконавчого права та її окремих важливих елементів, як-от принципи, ми цілком погоджуємось з А. М. Колодієм, який справедливо зазначає, що до загальноправових принципів права не слід відносити тільки ті положення, які прямо сформульовані в Конституції України. Слід подолати вузьконормативістське трактування права і формальне розуміння його принципів у тому розумінні, що, продовжуючи досліджувати вже вказану різницю між керівними ідеями правосвідомості і головними принципами власне права, необхідно визнати, що деякі загальноправові принципи можуть формуватися, вдосконалюватися і діяти, не будучи до певного часу чітко закріпленими в законодавстві. Вони можуть функціонувати у сфері судової практики і правових звичаїв (традицій), у сфері комплексів суб'єктивних прав і конкретних (особливо саморегуляційних) правовідносин, що складаються, тобто бути переважно загальносоціальними, загальноправовими принципами права. Звичайно, оптимальний варіант вбачається у повному закріпленні головних джерел у конституційному законодавстві, що надає їм стабільності й універсальності, але не можна забувати і про все викладене вище [173, с. 124-125].

Стосовно питання класифікації принципів кримінально-виконавчого права слід погодитись з В. А. Василенком, який наголошує, що для того, щоб класифікація була природною і стійкою, тобто точно відображала реальну дійсність і давала найбільш повне та істинне уявлення про співвідношення і взаємозв'язки елементів системи, а, отже, про побудову й організацію системи загалом, вона повинна відбуватися на підставі множинності критеріїв, які мають відповідати комплексу найважливіших особливостей, властивостей елементів досліджуваної системи. Правильність вибору критеріїв класифікації, що залежить від ступеня врахування всіх найбільш характерних ознак, якостей і властивостей досліджуваних елементів, визначає її пізнавальну значимість і науково-практичну цінність [66, с. 229].

З цього приводу Т. І. Фулей зазначає, що аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що найбільш часто кваліфікаційними критеріями принципів права виступають такі: 1) сфера дії (сфера поширення) принципів; 2) історичний тип права; 3) характер принципів; 4) форма їх існування, тобто джерело або спосіб матеріалізації у праві; 5) види юридичної практики [498, с. 47]. Авторка справедливо наголошує, що найбільш застосованою в науковій юридичній літературі є класифікація принципів права за сферою їх поширення (зауважимо – всередині національної (внутрішньодержавної) системи права. За цим критерієм виділяють загальноправові (трапляються також терміни «загальні» та «основні») принципи, міжгалузеві, галузеві та принципи інститутів права [498, с. 47]. Аналогічної позиції дотримуються й інші науковці, зокрема А. М. Колодій, В. М. Семенов, М. І. Козюбра, які також виокремлюють: а) загальноправові (основні); б) міжгалузеві; в) галузеві; г) принципи інститутів права [173, с. 348], [220, с. 93], [172, с. 153]. Більш детальну класифікацію принципів права здійснила О. Ф. Скакун, яка внутрішньодержавні принципи поділяє на загальноправові (загальні, основні), міжгалузеві, галузеві, підгалузеві, інституційні [450, с. 284].

Проте в сучасній науці присутній плюралізм думок щодо кількісного складу системи принципів. Так, П. М. Рабінович диференціює принципи на: а) загальнолюдські (цивілізаційні); б) типологічні принципи об’єктивного юридичного права; в) конкретно-історичні; г) галузеві; д) міжгалузеві принципи права [425, с. 83]. У свою чергу А. І. Денисов запропонував класифікувати всі принципи на три групи: 1) принципи, властиві тій чи іншій частині (галузі права); 2) принципи, характерні для двох і більше, але не для всіх галузей права; 3) принципи, спільні для всіх без винятку галузей права [162, с. 17]. Ідею щодо «тріади» також підтримують Н. Г. Александров [44, с. 20], М. Ш. Какімова [356, с. 71] та відокремлюють загальноправові, міжгалузеві і галузеві принципи. Слід зазначити, що аналогічної позиції дотримуються переважна більшість науковців, серед яких І. Г. Богатирьов [55, с. 154], Л. М. Лобойко [239, с. 42], Ю. П. Аленін [218, с. 39], К. Б.

Марисюк [257, с. 15], В. М. Трубніков, В. П. Філонов, О. І. Фролов [482, с. 26], О. М. Джужа [206, с. 23] та ін.

Крім наведених позицій щодо визначення системи принципів, існують й інші погляди. Так, В. Сокуренко виділяє основні й внутрішньогалузеві принципи права [456, с. 27]. «Дуальність» системи принципів також підтримує Є. Г. Коваленко, однак пропонує змістовно інший її склад. Автор виокремлює загальноправові (конституційні) та спеціальні (міжгалузеві) принципи [161, с. 48].

В. В. Книш, досліджуючи аналогічне питання в галузі земельного права, пропонує визначати систему принципів як складову з п'яти елементів: 1) загальноправові принципи, 2) міжгалузеві принципи, 3) галузеві принципи, 4) принципи інститутів, 5) спеціальні принципи. Ці принципи, на думку автора, встановлюють окремі винятки з положень, проголошуваних міжгалузевими, галузевими принципами та принципами інститутів земельного права [160, с. 91].

Плюралізм наукових позицій щодо системи галузевих принципів права свідчить про наявну дискусійність цього питання та відповідно відсутність одностайно сформованої теоретичної моделі. Подібне є характерним і для сфери кримінально-виконавчого права. З огляду на множинність наукових поглядів з цього питання, вважаємо за потрібне висловити свій авторський погляд стосовно визначення системи принципів кримінально-виконавчого права. Як ми згадували вище, переважна більшість науковців дотримується позиції щодо «класичної тріади» принципів, а саме поділу системи галузевих принципів на загальноправові, галузеві та міжгалузеві. На наше переконання, така класифікація дійсно є універсальною для відображення систематики внутрішньогалузевих принципів для переважної більшості галузей права. За своєю специфікою вона фактично охоплює практично всю «палітру» правових засад, які є характерними для галузевого права. До того ж ця модель загалом віддзеркалює засадничість, інтегративність природно-правової та позитивістської моделей сучасної будови внутрішньодержавних

галузей права. За цих умов постає аргументоване питання: Чи є така «троїста модель» прийнятною та досконалою для відображення системи принципів кримінально-виконавчого права? Вважаємо, що така модель може є прийнятною та відповідає сучасному розвитку кримінально-виконавчого права. Водночас, висловлюючи особисту точку зору з приводу «тріадності» моделі системи принципів досліджуваної галузі права, можемо із упевненістю стверджувати про її достатність, але питання досконалості такої будови залишається відкритим.

Сучасні кримінально-виконавчі відносини в межах відповідної галузі права є достатньо багатоаспектними та з еволюцією суспільних, політичних, юридичних уявлень, положень, концепцій зазначена багатоаспектність стає ще більш «насиченою». Це потребує вдосконалення вже існуючих або утворення й використання нових концептуальних положень щодо подальшого належного врегулювання правовідносин у межах сучасного кримінально-виконавчого права. Одним із факторів реакції держави на відповідні зміни є додаткове унормування чинних правових актів з подальшим утворенням інститутів та субінститутів законодавства. Утворені елементи галузевого законодавства також базуються на визначених галузевих засадах та їм відповідають. За цих обставин утворені інститути «шаблонно» базуються на сталих галузевих, правових принципах, які знайшли своє відображення в галузі законодавства. У цьому аспекті слід погодитись з К. А. Чудиновських, який зазначав, що ігнорування принципів окремих нормативно-правових інститутів може призвести до того, що вони будуть включені до складу принципів галузі права лише на тій підставі, що їх системність передбачає взаємодії принципів права у межах галузі, а відтак, і вплив будь-яких принципів на всі відносини у межах галузі [232, с. 26]. Н. О. Левицька щодо цього питання справедливо наголошує, що принципам інститутів права притаманні ті ж ознаки, що й усім принципам права: формуються суб’єктами правотворчості; відображаються у джерелах права; мають внутрішню впорядкованість, нормативність, регулятивність,

загальнообов'язковість тощо. Проте вони мають і певні особливості: є засадами правового регулювання у межах певного інституту; і хоча є первинними щодо норм права, проте більш близькі до них; можуть бути самостійними регуляторами суспільних відносин за певних обставин; не повинні бути суперечливими з галузевими принципами [232, с. 25]. Серед науковців є і протилежна думка щодо цього. Так, Н. О. Чечіна зазначає, що існує єдина система принципів процесуального права, яка виключає можливість існування принципів окремих стадій процесуальної діяльності або окремо взятого інституту [530, с. 7-8].

Вважаємо, що утворені інститути галузевого права потребують окремої уваги з боки науковців з метою відповідного виокремлення принципів, які будуть покладено в основу функціонування та подальшого вдосконалення відповідного правового інституту. Такі відокремлені засади відповідно матимуть «генетичний зв'язок» із загальноправовими, галузевими та міжгалузевими принципами, однак окремо вироблена засаднича специфікація більше відповідатиме специфіці окремого напряму правовідносин у межах відокремленого правового інституту. З огляду на змістовність інститутів кримінально-виконавчого права, це має важливе значення. У цьому сенсі актуальною є позиція В. Д. Філімонова та О. В. Філімонова, які підкреслювали, що інститут кримінально-виконавчого права – це така сукупність правових норм, яка з метою виправлення засуджених, їх соціальної адаптації, а також попередження вчинення нових злочинів здійснює комплексне регулювання тотожних, однорідних, похідних від них та іншим чином пов'язаних між собою суспільних відносин у сфері виконання покарань або заходів кримінально-правового характеру [493].

Втім, специфіка сучасного кримінально-виконавчого права та наявні суспільні й державні тенденції до розвитку правової думки створюють передумови для відокремлення додаткових структурних елементів галузі права, які також потребують засадничого врегулювання. Такими додатковими елементами цілком можуть бути субінститути кримінально-

виконавчого права. Стосовно наявності таких елементів у чинній галузі кримінально права А. А. Музика слушно зазначає, що питання про кримінально-правовий субінститут пов'язане з необхідністю логічного впорядкування відповідних норм, тобто маємо вихід на їх систематизацію – наукову і законодавчу. Відповідно йдеться про науково обґрунтований відбір критеріїв, за якими буде виконана така робота. Все це спрямовано на усунення прогалин і суперечностей у законодавстві, на досягнення правової визначеності закону [272]. Є. С. Назимко також з цього приводу справедливо наголошує, що на сьогодні в науці кримінального права немає встановленого кола ознак, за якими необхідно характеризувати кримінально-правові інститути [279, с. 116].

На наше переконання, вирішення питання щодо належного визначення сутності інститутів та субінститутів є актуальним і для галузі кримінально-виконавчого права. Відповідно одним із кроків щодо вирішення цього питання є встановлення базових принципів, які є характерними для кожного з елементів галузі кримінально-виконавчого права, як-от інститут та/або субінститут зазначеної галузі [312, с. 41]. Досліджуючи окреслену проблематику в межах кримінально-виконавчого права, Є. Ю. Бараш та О. М. Кревсун стверджують, що субінститут кримінально-виконавчого права – це впорядкована сукупність правових норм, яка регулює конкретний вид суспільних відносин, що виникають під час відбування призначеного судом покарання та належать до конкретного правового інституту відповідної галузі права. До субінституту кримінально-виконавчого права слід віднести переведення засудженого в межах однієї виправної колонії та переведення засудженого з однієї виправної колонії до іншої. Автори вважають, що зазначені субінститути є структурними одиницями галузевого інституту виконання покарання у виді позбавлення волі, який закріплено КВК України [41, с. 153]. Також науковці пропонують у межах кримінально-виконавчого права використовувати нормативну конструкцію «міжгалузевий субінститут кримінально-виконавчого права», до якої відносять заміну невідбутої

частини покарання більш м’яким та умовно-достроковe звільнення засуджених від відбування покарання. Згадані міжгалузеві субінститути кримінально-виконавчого права, як зазначають науковці, є складовими міжгалузевого інституту звільнення від відбування покарання, який регулюється нормами законодавства кримінального блоку (кримінального, кримінально-виконавчого, кримінального процесуального) [41, с. 154].

Загалом підтримуючи зазначену позицію науковців вважаємо, що цілком перспективними напрямами подальших наукових пошуків у сфері кримінально-виконавчого права є дослідження окремих інститутів і субінститутів вказаної галузі права, враховуючи відокремлення принципів кожного з цих елементів кримінально-виконавчої дійсності. Однак на сьогодні ми здебільшого схиляємося до належного визначення саме системи базових принципів кримінально-виконавчого права як в якісній, так і в кількісній її інтерпретації. Ця система безумовно сформована трьома категоріями: загальноправові, міжгалузеві та галузеві принципи. Знов-таки, ми цілком допускаємо, що надалі ця система принципів може бути переглянута у бік подальшого її «дроблення» на інші додаткові засади, які є характерними для окремих інститутів та субінститутів кримінально-виконавчого права.

Висновки до розділу 2

1. Сприйняття сутності принципів кримінально-виконавчого права доцільно здійснювати з урахуванням «тріади» їх значення: 1) основоположні, концептуальні ідеї відповідної галузі права; 2) критерії суб’єктивного, людського сприйняття подій, явищ у межах певних правовідносин; 3) ключові елементи будови та функціонування правових механізмів. З огляду на це принципи кримінально-виконавчого права мають такі значення: а) доктринальне; б) перцептивне; в) регулятивне.

Принципи кримінально-виконавчого права є основоположними, керівними категоріями, які детермінують умови формування, розвитку та функціонування системи виконання й відбування кримінальних покарань; зумовлюють утворення, алгоритмізацію та реалізацію механізму правового регулювання кримінально-виконавчої сфери; відображають собою людські цінності, які визначають правосвідомість суб'єктів кримінально-виконавчого права. Принципи кримінально-виконавчого права характеризуються такими ознаками: 1) основоположність (фундаментальність); 2) імперативність; 3) регулятивність; 4) нормативність; 5) об'єктивність; 6) стабільність; 7) ідеологічність; 8) історичність; 9) системність (комплексність).

2. Процес формування й функціонування структурних елементів кримінально-виконавчої дійсності та принципів здійснюється за спіралеподібною моделлю розвитку. Така модель дозволяє створювати нові елементи з урахуванням існуючого досвіду утворення вже існуючих, при цьому нові елементи міститимуть аспекти як уже існуючих елементів, так і враховуватимуть нові критерії, які є актуальним для поточного етапу розвитку внутрішньодержавної системи.

3. Система принципів кримінально-виконавчого права характеризується цілою низкою ознак. Так, для вказаної системи характерною є ознака адитивності, тобто коректне сприйняття системи принципів кримінально-виконавчого права є можливими з урахуванням усіх елементів цієї системи, а саме принципів, які її формують. Для системи принципів кримінально-виконавчого права характерною є ознака умовної адиктивності, яка передбачає фактичну залежність принципів однієї групи між собою та певну автономію конекції принципів різних груп між собою. Додатковою ознакою системи принципів кримінально-виконавчого права є ознака структурованості. Ця ознака характеризує позначену систему як сталу модель єдиного та цілісного комплексу груп принципів, які покладено в основу функціонування всієї системи кримінально-виконавчого права. У свою чергу ознака внутрішньогалузевої залежності передбачає закономірну

взаємозалежність системи принципів кримінально-виконавчого права із сферою, в якій ця система відіграє провідну роль. Такою є кримінально-виконавча сфера нашої держави. Ознака ієрархічності принципів кримінально-виконавчого права фіксує цілковиту залежність міжгалузевих і галузевих засад у своєму походженні до загальноправових. Ця ознака втрачає свою актуальність під час реалізації вказаних засад, яке здійснюється на плюралістичній основі.

4. Система принципів повинна ґрунтуватись на таких вимогах: 1. Адекватність, тобто систематизовані принципи за своєю змістовною та множинною складовими є відповідними до наявної системи кримінально-виконавчого права. 2. Холістичність (цілісність) передбачає наявність сталих та дієвих зв’язків між елементами системи принципів кримінально-виконавчого права, що забезпечує стабільність її існування у визначеній системі. 3. Несуперечливість як вимога забезпечує відсутність суттєвих та/або критичних протиріч усередині системи принципів, що може негативним чином вплинути на їх реалізацію або існування всієї системи загалом. 4. Транспарентність передбачає, по-перше, доступність застосовуваного внутрішньогалузевого, правового механізму реалізації засад кримінально-виконавчого права; по-друге, передбачає відкритість до взаємодії з іншими аналогічними системами принципів інших галузей права, з якими галузь кримінально-виконавчого права перекликається в прикладній сфері. 5. Амеліорація як вимога спрямована на постійне вдосконалення наявної системи принципів кримінально-виконавчого права та її оптимізацію.

5. Система принципів кримінально-виконавчого права являє собою класичну «тріаду», яка включає в себе загальноправові, міжгалузеві та галузеві принципи.

РОЗДІЛ 3. ЗАГАЛЬНОПРАВОВІ ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

3.1. Поняття та сутність загальноправових принципів кримінально-виконавчого права

Загальноправові принципи являють собою групу основоположних засад, які відіграють ключове значення для всієї кримінально-виконавчої системи нашої держави. Ці принципи акумулюють у собі суспільні ідеї, національні та цивілізаційні надбання у сфері життєдіяльності соціуму. Ці засади є безпосереднім відображенням суспільних уявлень про добро і справедливість та являють собою «імпульс» для подальшого формування і розвитку засад інших категорій національних правових систем. У попередньому розділі ми наголошували на важливості саме цієї категорії принципів для вітчизняної галузі кримінально-виконавчого права, оскільки за своєю сутністю вона є відображенням саме природно-правової концепції існування правової системи у сфері виконання кримінальних покарань. Задля визначення категоріальної сутності загальноправових принципів галузі кримінально-виконавчого права слід окремо дослідити наявні серед науковців теоретичні позиції щодо формулювання цієї категорії принципів, а також споріднених визначень, наявних у науковому середовищі. Так, О. О. Шкута вказує, що загальноправові принципи – це керівні положення, характерні для всієї галузі кримінально-виконавчого права і кримінально-виконавчої політики зокрема, які є визначальними як для міжгалузевих, так і галузевих принципів [527, с. 275]. К. Б. Марисюк визначає загальноправові принципи як керівні положення, що характерні для всієї системи права [257, с. 15]. Т. І. Ковальчук підкреслює, що говорячи про визначення «загальних принципів права» в теорії права загалом та в українській правовій науці зокрема «загальні» або ж «загальноправові» принципи права визначають як «основні положення, ідеї, які поширюються на всю систему права,

визначають її особливості та закономірності розвитку» [165, с. 463]. Аналізуючи сутність загальноправових принципів М. І. Козюбра наголошує, що загальні принципи права – це не просто певні ідеї, які існують у правосвідомості, навіть теоретичній, а відправні начала права, які можуть фіксуватися, а можуть і не фіксуватися в текстах нормативно-правових актів [171, с. 6]. С. П. Погребняк зазначає: загальні принципи права формують підвалини не лише тлумачення та застосування норм права, а й самого процесу правотворчості; вони віддзеркалюють «opinion juris», яка утворює основу для формування права [351, с. 21]. М. М. Яцишин наголошує, що загальноправові (конституційні) принципи в кримінально-виконавчому праві виступають як норми загальнообов'язкових правил, закріплені в джерелах – законних і підзаконних актах, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі й з приводу виконання покарань [541, с. 35].

Розгорнуте визначення цієї категорії принципів надає А. М. Колодій, який зазначає наступне: По-перше, загальноправові принципи права мають усезагальний характер, знаходять своє більш конкретне втілення у принципах кожної галузі. По-друге, основні принципи права отримують специфічну модифікацію у галузях права і у сферах правоутворення, правореалізації і правоохорони. А тому у сфері правоутворення можна вести мову про відносно автономні принципи правотворчості, а серед них і законотворчості, у правореалізації – передусім про принципи правозастосування, у правоохороні – про принципи правосуддя, юридичної відповідальності та ін. Принципи правоутворення, правореалізації, правоохорони як спеціалізоване вираження основних (системних), а також структурних принципів права підлягають також самостійному розгляду. По-третє, саме основні принципи диференціюються на загальносоціальні і спеціально-юридичні (системні і структурні), а серед загальносоціальних досить чітко виділяються політичні, економічні, соціальні, ідеологічні, моральні основи права [173, с. 124]. Автор додатково наголошує, що з юридичної точки зору загальносоціальне – це право, яке формується всіма

соціальними інститутами громадянського суспільства, виникає стихійно на засадах безпосередньої взаємодії суб'єктів й існує у вигляді найбільш зрозумілих принципів про правовий порядок урегулювання суспільних відносин. Отже, це право, яке утворює саме суспільство безпосередньо. Воно зумовлене природною свідомістю людей, їх життєвими потребами. Так, на певному історичному етапі розвитку виникли перші норми, які існували тривалий час, постійно вдосконалюючись і закріплюючись у процесі розвитку наступних поколінь [173, с. 144].

Визначаючи сутність загальноправових принципів, А. М. Колодій згадує про загальносоціальні принципи. Науковець окреслює їх як диференційовану частину загальноправових принципів. В. Є. Чіркін з цього питання підкреслює, що загальнолюдські цінності мають характер принципів, сформульованих на рівні високого ступеня узагальнення. Природно, що вони абстрактні, а іноді й декларативні. Будучи філософськими, соціологічними й іншими ідеологемами, вони потребують додаткового витлумачення й розвитку для того, щоб їх застосування було забезпечено юридичними засобами [324, с. 64]. З огляду на особливості принципів права як специфічної правової категорії, в них, як слушно зауважила О. Ф. Скакун, зосереджений світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації [451, с. 240] та втілюються загальнолюдські цінності [451, с. 243]. В. В. Книш з цього приводу зазначає, що спочатку загальносоціальні (або загальнолюдські) принципи, отримуючи закріплення у праві, стають загальноправовими. Далі загальноправові принципи отримують своє специфічне вираження на галузевому рівні [160, с. 62]. З такою концепцією дещо не погоджується Ж.-Л. Бержель (Jean-Louis Bergel), який зазначає, що загальні принципи – це положення (правила) об'єктивного права (а не природного чи ідеального права), котрі можуть виражатися, а можуть і не виражатися в текстах, але (обов'язково) застосовуються в судовій практиці і володіють достатньо загальним характером [50, с. 125]; вони складають базу будь-якої юридичної конструкції [50, с. 126]. На наше переконання, в

сучасних правових реаліях загальноправові принципи є фактичним відображенням загальносоціальних принципів, оскільки останні є основою для формування та відповідно формують як загальні, так і спеціальні принципи. Частково погоджуючись з А. М. Колодієм щодо наявності фактора диференціації принципів у сучасних правових реаліях, вважаємо, що процес диференціації загальноправових принципів передбачає їхню видозміну лише в напрямку спеціалізації, тобто уособлення з відповідними галузями, інститутами права тощо. Цей процес ми визначаємо в попередньому розділі як дисперсія загальноправових принципів.

До речі, позиція А. М. Колодія щодо фактора поєднання в загальноправових принципах як загальносоціальних, так і спеціально-юридичних засад має своїх опонентів. Так, О. В. Київець зазначає, що навпаки саме загальні принципи права переважно складаються з фундаментальних правових принципів, які є передумовою функціонування правопорядку [155, с. 37]. Отже, розмірковуючи над позицією А. М. Колодія щодо диференціації основних принципів, слід зазначити, що цей процес не відбувається в зворотному порядку, в бік диференціації на загальносоціальні принципи, оскільки загальноправові принципи фактично і є загальносоціальними, які у свою чергу певною мірою знайшли відображення у праві (зокрема в Конституції). Тому в межах нашого дослідження визначаємо загальноправові принципи як ідентичне визначення до загальносоціальних принципів. Вважаємо, що саме природне походження цих принципів є ключовим аспектом їх ототожнення. В цьому аспекті ми цілком солідарні з М. Г. Братасюк, яка розглядає загальні принципи права як загальнолюдські цінності, а, отже, вони, на думку авторки, є втіленням правових ідеалів. Принципи права метафізичні та ідеалістичні, що свідчить про значний гуманістичний потенціал. Саме тому, виражаючи сутність права, гуманістичні смисли принципів здатні гармонізувати суспільні відносини. Принципи права єднають людину з природою, космосом, Богом. Ця

метафізика відлякує легістів, для яких право має бути втіленням не метафізичних смислів, а емпіричної сили, волі, влади [62, с. 64].

Досліджуючи загальні принципи, П. М. Рабінович запропонував таке їх визначення: «Загальнолюдські принципи об'єктивного юридичного права – це державно-юридичні засади, ідеї, які зумовлюються певним рівнем всесвітнього розвитку цивілізації, втілюють найкращі, прогресивні здобутки правової здобутки людства і широко визнані у міжнародних нормативних документах» [423, с. 47]. П. М. Рабінович був одним з перших учених, який підкреслив міжнародно-правові аспекти змісту загальноправових принципів. Американський науковець О. Шехтер (Oscar Schachter), досліджуючи специфіку загальних принципів права, відносив їх до джерел міжнародного права. Науковець також зазначав, що джерело юридичної сили при застосуванні загальних принципів національного права за аналогією в системі міжнародного права вбачається у згоді відповідного співтовариства, яка припускається [21, p. 81]. В цьому і полягає спрощений порядок входження загальних принципів в міжнародне право як звичаєвих його норм [314, с. 57]. С. М. Задорожна, досліджуючи загальноправові принципи, визначає їх одночасно в національному та міжнародно-правовому контексті та при цьому авторка окреслює загальні принципи права як спільні правові поняття, логічні правила, технічні принципи, які використовуються при тлумаченні й застосуванні права як міжнародного, так і внутрішньодержавного [131, с. 50]. Н. М. Мінасян зазначає, що загальні принципи права – це передусім загальні принципи міжнародного права [38, с. 396]. І. Лукашук у свою чергу вказує на три основні підходи щодо природи та ролі даних принципів, під якими відповідно розуміють: 1) загальні принципи природного права і справедливості, які до того ж виступають особливим джерелом міжнародного права; 2) основні принципи міжнародного права; 3) принципи, загальні для національно-правових систем держав (правила, що відображають закономірності функціонування будь-якої правової системи, і головним чином діють у сфері правозастосування) [318, с. 108].

Іноземні науковці та правники також висловлювали відповідні погляди на зазначене питання. Так, американський науковець німецького походження В. Фрідман (Wolfgang Gaston Friedmann) стверджував, що загальні принципи права являють собою основне джерело, з якого розвиваються нові частини міжнародного права [14, p. 282]. Французький науковець Ж. Тускоз зазначає, що загальні принципи розглядають, по-перше, як спільні і для міжнародного, і для внутрішнього правопорядку загальні техніко-юридичні принципи, логічні прийоми, без яких правопорядок не зміг би існувати, і, по-друге, як принципи міжнародного права, що є виразом специфічної функції міжнародного правопорядку, яка полягає у сприянні миру та розвитку [483, с. 207]. А. Фердросс (Verdross Alfred) наголошував, що «позитивне міжнародне право має в якості передумов ті правові принципи, які лежать в основі правопорядку цивілізованих народів і ними частково позитивовані, оскільки норми позитивного міжнародного права вже склалися на основі одноманітної правосвідомості народів» [229, с. 1]. Шляхом позитивізації загальні принципи права не втратили первинного значення, оскільки вони – як колись, так і тепер – частково складають основу позитивного міжнародного права і частково проникають безпосередньо туди, де позитивне міжнародне право не виробило своїх власних норм. Це доводить нам передусім постійна практика третейських судів, адже вона споконвіку застосовувала загальні правові принципи для вирішення правових питань, котрі не регулювалися позитивним міжнародним правом [31, с. 170]. К. Танака (Kōtarō Tanaka), суддя Міжнародного суду ООН, у справі «Про Південно-Західну Африку» зазначав, що загальні принципи права розширюють «концепцію джерела міжнародного права за межею правового позитивізму, згідно з яким держави зв’язані лише своєю волею, а міжнародне право є нічим іншим, ніж добровільним самообмеженням держав» [8, p. 298].

Погоджуючись з окресленими позиціями зазначених науковців та правників-практиків треба підкреслити, що вони є відображенням природно-правової концепції побудови системи права. У даному разі авторами ця

концептуальна модель відображається як базова і для сфери міжнародного права. Вважаємо, що така позиція є достатньо обґрунтованою, оскільки в основу формування системи міжнародного права покладаються фундаментальні нормативні акти, які визначають ключові вектори подальшого формування та розвитку системи міжнародного права. Одними з таких базових нормативних актів, зокрема, є: Загальна декларація прав людини від 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 1973 р. тощо. Ключові аспекти цих нормативних документів знайшли своє відображення і в основному законі нашої державі – Конституції. Таким чином, комплекс загальноправових принципів, який є основою для всієї системи засад галузі кримінально-виконавчого права, відображає не лише внутрішньосоціальні засади українського суспільства, а й містить у собі результат міжнародного досвіду та відповідні міжнародні засади у сфері розбудови та функціонування сфери права зокрема сфери кримінально-виконавчого права.

У попередньому розділі ми акцентували увагу на важливості основного закону нашої держави щодо відображення загальноправових принципів. У цьому аспекті доцільно погодитись з висновками Я. В. Подими, яка підкреслює, що цілком логічним видається те, що якщо загальні принципи за своєю природою є загальними для всіх галузей права, відповідно вони є загальними і для конституційно-правових відносин. На користь збігу загальних та загальних конституційних принципів в контексті правовідносин громадянства свідчить і те, що джерелом загальних принципів насамперед є Основний Закон держави. У свою чергу джерелом загальних конституційно-правових принципів є Конституція України, і вони аналогічно за правовою природою мають визначальне значення для всіх інших галузей права України, а Конституція становить унікальне правове явище, що визначає основні засади регулювання усіх відносин в державі у будь-якій сфері

правового регулювання, у будь-якій галузі права. Отже, загальні принципи системи права і загальні принципи конституційного права як галузі права стосовно правового регулювання відносин громадянства виступають тотожними правовими категоріями [356, с. 72-73].

Слід зазначити, що загальноправові принципи в системі кримінально-виконавчого права є категорією базових засад, яка визначає формування галузевих та інших принципів, а також визначає ключові напрями функціонування всієї системи загалом. Ця категорія принципів відображає собою ключові аспекти соціального життя та сприйняття суспільних і правових відносин у сфері виконання кримінальних покарань. Також загальноправові принципи є сукупністю засад, які увібрали в себе загальнолюдський, цивілізаційний досвід, що є актуальним і для сфери міжнародно-правових відносин. У межах кримінально-виконавчого права категорія загальноправових принципів є провідною, системоутворюючою групою засад, яка цілком може сприйматись тотожною до визначень «загальнолюдські» або «конституційні» принципи. Ця категорія включає в себе такі принципи: верховенство права, законність, справедливість, свобода та особиста недоторканність, гуманізм, рівність перед законом і судом, демократизм, недоторканність права власності, конфіденційність.

3.2. Верховенство права

Верховенство права є фундаментальним принципом у системі правових засад. Вагомість та важливість цього принципу важко переоцінити, враховуючи його вплив на формування структури міжгалузевих і галузевих засад. Така роль принципу верховенства права формувалась із одночасним розвитком людства та цивілізації, а відповідно й людської уяви про природні права людини. У період античності цей принцип сприймався як альтернативний вектор спрямування верховної влади, яка на той час персоніфікувалась з особою правителя. Всесвітньовідомий давньогрецький

філософ Арістотель відстоював позиції верховенства права при розгляді питання щодо напрямів володарювання, тобто наявної «керівницької дилеми» між владним розсудом та правління відповідно до права [20]. Давньоримські філософи Цицерон та Сенека інтерпретували верховенство права в контексті домінування природного права над позитивним (встановленого державою). Дослідження змісту верховенства права у визначеному контексті також здійснював філософ-теолог Середньовіччя Ф. Аквінський [426, с. 64].

Одним із перших учених, хто запропонував змістовне визначення принципу верховенства права, був англійський юрист, фахівець з конституційного й міжнародного приватного права А. Дайсі (A. Dicey). Визначена ним доктрина верховенства права містила в собі три ключові концепції: 1) Право є вищим та протилежним деспотичній владі. Тільки у разі, якщо діями особи було порушено закон, їй буде призначено покарання судом у встановленому законом порядку. Додатково наголошено, що уряди не повинні мати широких дискреційних повноважень, вони обов'язково мають бути хоча б певною мірою обмежені; 2) Кожна людина має бути рівною перед законом, що означає, незалежно від того, ким вона є, чи державним службовцем, чи селянином, у разі порушення закону розгляд у суді буде відбуватися за тими ж законами; 3) Норми конституції не є основним джерелом права, а основним джерелом виступають природні права людини. Кожна людина в суспільстві повинна мати свої права та свободи, які дозволяють їй робити все, що вона бажає. Кожен, чиї права порушені, має право на судовий захист [6, p. 102, 114], [7], [20], [25]. Британський учений Т. Аллан (Trevor Allan), визначаючи сутність верховенства права, стверджував, що однакова гідність усіх громадян і справедливе ставлення й повага до індивідуальної автономії є базовими передумовами ліберального конституційного ладу і відповідно серцевиною принципу верховенства права [30, с. 11]. Р. Феллон наголошував, що більшість сучасних концепцій верховенства права визначають три основні «цінності та цілі, яким має

слугувати верховенство права: 1) захист від анархії та війни всіх проти всіх; 2) надання можливості людям планувати свою діяльність з розумною впевненістю, що вони можуть передбачити наперед наслідки різних дій (маються на увазі передусім дії органів публічної влади); 3) гарантії від принаймні деяких видів саморозсуду (свавілля) державних посадовців» [7].

Автори спеціальної Доповіді Венеціанської Комісії за темою: «Верховенство права», яка була ухвалена в березні 2011 року в Стамбулі (далі – Доповідь Венеціанської Комісії), між іншим наголосили на позиції Т. Бінґема, яка, на думку авторів, якнайкраще висвітлює істотні елементи верховенства права: «Усі особи та владні інститути в межах держави – публічні чи приватні – повинні підкорятися публічно створеним законам, які набувають чинності (загалом) і на підставі яких публічно здійснюють правосуддя, вони також повинні мати змогу користуватися благами цих законів». Указаний автор виокремив вісім обов'язкових елементів верховенства права: 1) доступність закону (закон має бути зрозумілим, чітким і передбачуваним); 2) питання юридичних прав мають бути вирішені нормами права, а не шляхом дискреції; 3) рівність перед законом; 4) влада має реалізовуватися у правомірний, справедливий і розумний спосіб; 5) права людини мають бути захищені; 6) необхідно забезпечити засоби для вирішення спорів без надмірних матеріальних витрат і тривалості; 7) суд має бути справедливим; 8) дотримання державою міжнародно-правових зобов'язань, а також тих, що визначені національним правом (п. 36-37 доповіді Венеціанської Комісії) [112, с. 176]. Водночас позиція самої Венеціанської Комісії наводиться в п. 41 вказаної доповіді, відповідно до якої елементами верховенства права є: a) Законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; b) Юридична визначеність; c) Заборона свавілля; d) Доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; e) Дотримання

прав людини; f) Заборона дискримінації та рівність перед законом (доповідь) [112, с. 177].

Р. Дворкін (Ronald Dworkin), визначаючи сутність принципу верховенства права, зазначав, що ця засада не обмежується «формальними приписами законодавства та оперує ними лише тією мірою, якою такі формальні приписи дають можливість досягти основних цілей правової системи. На відміну від формального підходу, який уникає надання ціннісної кваліфікації, принцип верховенства права ґрунтується на моральному баченні належної правової системи та оцінює правові норми з точки зору того, наскільки вони дозволяють досягти поставлених перед системою цілей» [9, p. 45]. Усесвітньо відомий дослідник Б. Таманага (Brian Tamanaha) визначав принцип верховенства права як «виключний і легітимуючий політичний ідеал», який поступово поширюється на весь сучасний світ та який покликаний якісно змінити як основоположні засади, так і практичну складову системи правового регулювання суспільних відносин у напрямі до загальновизнаних гуманітарних цінностей та критеріїв соціальної ефективності [469, с. 11].

Крім поглядів та позицій науковців на міжнародному рівні дослідженням питання визначення верховенства права також займаються і відповідні міжнародні організації. Так, міжнародна організація World Justice Project, яка започаткована як проєкт громадянського суспільства із заявленою місією «працювати над просуванням верховенства закону в усьому світі», періодично формує доповідь, в якій визначає індекс верховенства права (Rule of Law Index) у державах світу. За методикою оцінювання World Justice Project передбачено, що верховенство права являє собою систему, в якій дотримано чотири універсальні принципи: 1) підзвітність, за якої державний апарат, його посадові особи й офіційні представники підкоряються праву; 2) доступні закони, чіткі, оприлюднені, стабільні та справедливі, що захищають основні права, зокрема безпеку осіб і власність; 3) відкритий уряд, за якого процес прийняття законів, їх виконання та застосування є доступним, чесним

й ефективним; 4) доступне та неупереджене вирішення спорів. Правосуддя вчасно здійснюють компетентні, етичні й незалежні представники [27].

Актуальним зазначене питання є також серед вітчизняних науковців. Так, М. І. Козюбра, визначаючи зміст принципу верховенства права, підкреслює, що у верховенстві права переплітаються правові та політичні, культурні й етичні мотиви, внутрішньодержавні та міжнародні, цивілізаційні й загальнолюдські аспекти, наукова істина та цінності добра й справедливості [170, с. 7]. О. В. Петришин зазначає, що з часу свого виникнення ідея верховенства права розглядалася в контексті змістовних цінностей, характерних для демократичного суспільства [301, с. 25]. Ю. О. Євтошук, підкреслюючи вагомість принципу верховенства права, зазначає, що цей принцип є одним із найголовніших здобутків людської цивілізації, здатних убезпечити людей від волюнтаризму держави, її органів і посадових осіб, інших публічних інститутів, гарантувати стабільність і динамізм в умовах глобалізованого світу та безпеку громадян перед новими викликами, що постають перед людством. Як одну з найважливіших демократичних цінностей його все частіше фіксують не тільки в міжнародних документах, що стосуються прав і свобод людини, а й у національних конституціях і законах. Ним широко оперують міжнародні і національні суди. Україна з цього погляду також не є винятком. Проте, незважаючи на закріплення цього принципу в Конституції України та низці законів, стан його забезпечення в нашій державі залишається явно незадовільним. Причини цього різні – від національних традицій, браку волі відповідних владних інститутів, на які покладено обов’язки щодо забезпечення верховенства права, та рівня правової культури до недостатньої визначеності змісту названого принципу [255, с. 174].

О. О. Дудоров та М. В. Мазур стосовно визначення принципу верховенства права вказують, що сучасна концепція верховенства права, будучи результатом багатовікового розвитку різних правових систем, включає в себе ідеї, що формувалися як у країнах загального права (в межах

концепції «Rule of law»), так і в країнах континентального права (зокрема в Німеччині та Франції). Цьому сприяло не тільки посилення взаємного впливу наукових концепцій в епоху глобалізації та діяльність міжнародних судових органів (насамперед ЄСПЛ), а й об'єктивні процеси зближення основних правових систем світу за їхніми основними ознаками, що полягає в послідовному збільшенні ролі законодавчого регулювання в країнах загального права та судової правотворчості – в країнах континентального права [115, с. 132].

Раніше вже згадуваний М. І. Козюбра стосовно визначення сутності принципу верховенства права також зазначав, що незважаючи на здобуття верховенством права характеру глобального ідеалу, його поняття досі залишається «сутнісно спірним». Надзвичайна складність і багатогранність цього поняття робить безперспективним будь-яку спробу дати якесь універсальне визначення принципу верховенства права, придатне на всі випадки життя. У понятті верховенства права, продовжує науковець, переплітаються правові й політичні, культурні й етичні мотиви, внутрішньодержавні та міжнародні, національні, цивілізаційні й загальнолюдські аспекти, наукова істина і цінності добра та справедливості, досягнення правової теорії і практичний юридичний досвід, правові ідеї та здоровий глузд. Усе це робить цю категорію досить динамічною, що не дозволяє втиснути її в межі будь-якої юридичної дефініції. ЄСПЛ у своїх рішеннях не вдається до універсального визначення поняття верховенства права, яке можна було б поширити на всі без винятку життєві обставини, а змістовно інтерпретує його, прив'язуючись до конкретної правової ситуації [115, с. 133].

На думку О. В. Петришина, принцип верховенства права розглядається у двох аспектах: по-перше, в широкому значенні – як принцип правової організації державної влади в суспільстві, так би мовити, «верховенства права над державою». Саме так цей принцип тлумачиться за межами континентальної моделі правової держави за посередництвом англомовної

конструкції верховенства (панування) («Rule of law»). Як результат, англомовне «верховенство права» основним змістом ототожнюється з континентальною «правовою державністю». По-друге, у вузькому розумінні, а саме в контексті співвідношення однорідних правових категорій – права та закону в системі регулювання суспільних відносин, їх ролі та місця в забезпеченні правопорядку, тобто «верховенства права над законом». Саме на такий підхід орієнтує ст. 8 Конституції України, що закріплює визнання та дію принципу верховенства права і роз'яснює відповідно до цього його зміст: а) як найвищу юридичну силу Конституції України, яка передбачає, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України й мають відповідати їй; б) як пряму дію норм Основного Закону країни, що передбачає гарантування звернення до суду для захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України. Таким чином, Конституція, проголошуючи Україну правовою демократичною соціальною державою (ст. 1), виключає тавтологічне «правовій державі» широке розуміння «верховенства права». Такий більш підхід до розуміння принципу верховенства права дає змогу розглядати питання панування права в суспільних відносинах і більш загальні проблеми організації державної влади як відносно самостійні, сконцентрувати увагу правознавців на власне правовій складовій як першої, так і другої проблематики, зокрема ролі судових органів як остаточного арбітра з правових питань насамперед щодо захисту прав та свобод людини і громадянина [301, с. 24-25]. На наше переконання, запропоноване «вузьке розуміння» принципу верховенства права може вважатися необхідно достатнім для фіксації його у змісті чинних нормативно-правових актів.

С. П. Погребняк у межах досліджуваного питання наголошує, що концепція верховенства права передбачає таке: 1) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України (ст. 19); 2) громадяни мають рівні конституційні права та

свободи і є рівними перед законом (ст. 24); 3) права та свободи людини і громадянина захищаються судом, а юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі [355, с. 28]. За твердженням С. В. Шевчука, доктрина верховенства права охоплює такі найважливіші складники: 1) як спосіб унеможливлення свавільного та антидемократичного правління, а також спосіб організації життя суспільства на правових засадах, на відміну від анархії; 2) як прояв природного права в сучасних правових системах (принципи справедливості, пропорційності, рівності, цілеспрямованості тощо), як основний критерій визначення неправових законів та основна гарантія справедливості державних рішень (насамперед судових); 3) як спосіб організації належної правової системи (принцип правової визначеності, заборона неправомірної дискреції та зворотної дії нормативно-правових актів, незалежна судова влада та судовий контроль) [520, с. 60].

Як зазначає М. Г. Хаустова, права людини і верховенство права можуть існувати та ефективно діяти тільки в поєднанні. Принцип верховенства права, продовжує авторка, це юридично обов'язкова норма сучасного українського правопорядку [503, с. 24]. С. П. Головатий висловлює авторський погляд щодо сутності верховенства права та визначає його як «правовладдя». Автор зазначає, що цей термін якомога найточніше й найстисліше відтворює сутність англійського «the rule of law». У свою чергу правовладдя, на думку автора, це про доктрини, принципи, інститути й процедури, що є вкрай важливими для захисту людини від свавілля держави та що управнюють особу на людську гідність. Якраз у такому єстві, продовжує автор, багато віків тому воно постало як ідея, а вже в сучасному світі, зокрема в європейському, утвердилося як ідеал, цінність і принцип [84, с. 82].

Розгляд верховенства права поза верховенством Конституції, як зазначав Ю. М. Тодика, це шлях до вседозволеності та свавілля [479, с. 68]. На наше переконання, така інтерпретація змісту принципу верховенства

права є достатньо суперечливою, адже положенням Конституції України та фактором її верховенства, як вбачається, не обмежується фактична наявність та фундаментальність принципу верховенства права. Як ми уже зазначали, Конституція є нормативним документом, який відображає і принцип верховенства права та його ключові елементи. Проте така фіксація принципу верховенства права не робить автоматично цю засаду залежною від Конституції України, адже основний закон нашої держави лише номінально фіксує виключність та важливість принципу верховенства права, який є засадою, породженою природними умовами її походження. Цей аспект фактично утворює нормативну незалежність принципу верховенства права від нормативних конструкцій, породжених державою, в тому числі конституційних, адже будь-який нормативний акт і Конституція зокрема є актами, утвореними органом законодавчої юрисдикції, тобто «породженням» позитивістської концепції. За цих умов твердження про можливі негативні наслідки розгляду принципу верховенства права поза верховенства Конституції звужує сприйняття цієї засади до відповідної її регламентації Конституцією, що також спрощує сутність принципу верховенства права до меж принципу законності.

З огляду на це таке формулювання сутності принципу верховенства права з «імперативною прив'язкою» до положень Конституції важко сприйняти як вдалий приклад поєднання принципу верховенства права й основного закону нашої держави. В цьому аспекті слід цілком погодитись з А. М. Колодієм, який наголошував, що принцип верховенства права, проголошений ст. 8 Конституції України, який означає, що право може існувати і поза своєю інституційною формою (законодавством) у вигляді рівного і справедливого масштабу свободи, який відбивається саме у принципах правосвідомості, що є загальнозрозумілими і такими, які використовуються для самоврегулювання суспільних відносин. Принцип верховенства права є основою правоутворення, що здійснюється громадянським суспільством, а тому визначальним у побудові правової

держави і правової керованості в суспільстві загалом [173, с. 286]. Таке сприйняття змісту принципу верховенства права як відображення природно-правової концепції є обумовленим фактором для всіх без винятку галузей права та кримінально-виконавчого права зокрема.

В. І. Леушин, досліджуючи загальні принципи права, стверджував, що такі засади, як гуманізм, справедливість, соціальна рівноправність, суспільний порядок отримали своє вираження у праві у вигляді принципу пріоритету прав людини, принципу справедливості, принципу рівноправності, принципу законності та принципу правосуддя. Саме такі загальноправові принципи автор цілком слушно відносить до основних принципів права [325, с. 174]. Крім цього, як стверджує П. М. Рабінович, для забезпечення дієвості перерахованих принципів діє принцип верховенства права, закріплений у ст. 8 Конституції. Визначальними характеристиками цієї засади, згідно з інтерпретацією Європейського Суду з прав людини, є пріоритет прав людини, визначеність її правового статусу та поширення цієї пріоритетності на діяльність усіх державних органів [422, с. 12].

Частково погоджуючись з автором слід зазначити, що не викликає жодних сумнівів фундаментальна сутність та вагомість принципу верховенства права, стрижнем якого є пріоритет прав людини в усіх сферах суспільних і державних відносин. Водночас дозволимо собі висловити сумніви щодо функціонального спрямування принципу верховенства права за вектором забезпечення дієвості комплексу загальноправових принципів. У цьому аспекті доцільно навести позицію С. П. Головатого, з якою ми цілком погоджуємось. Так, учений наголошує: найбільша цінність принципу верховенства права полягає саме в його «незрівнянній універсальності», завдяки чому його «слід сприймати не просто як універсальний принцип права, а як інтегральний», як «мегапринцип». Як «мегапринцип» він у перебігу еволюції, окрім принципу «nullum crimen sine lege» (ніякого покарання без закону) та принципу рівності всіх перед законом (що є її другою рисою), надалі увібрав у себе інші універсальні принципи, що

постають як «його складники», серед яких було зазначено такі: принцип законності; принцип поділу влади; принцип народного суверенітету; принцип демократії; принцип основоположних прав і свобод людини; принцип nulls poena sine lege (ніякого злочину без закону); принцип юридичної визначеності тощо [85, с. 162]. Таким чином, на наше переконання, в межах кримінально-виконавчого права принцип верховенства права не лише забезпечує дієвість інших загальноправових принципів, а й фактично визначає собою ці засади. Таке сприйняття принципу верховенства права цілком відповідає його сутності та підкреслює його провідне значення в системі загальних принципів.

Одним з актуальних питань є відображення принципу верховенства права в межах чинного законодавства України. У ст. 5 чинного КВК визначено принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. Законодавцем наведено доволі змістовний перелік засад у зазначеній законодавчій нормі, серед яких наявні як загальні, так і спеціальні принципи. Перелік загальних засад сформовано законодавцем у вигляді законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини. В наведеному переліку немає принципу верховенства права. Про мотиви рішення законодавця щодо не включення верховенства права до загальних засад КВК можна лише здогадуватись. Це може бути або банальна технічна помилка або відповідна принципіальна позиція авторів закону. Якщо це була тривіальна помилка, то логічно передбачити, що в законодавця з 2003 року та до сьогодні був час на її виправлення, проте представники органу законодавчої юрисдикції не спромоглися на це. Якщо ж це принципова позиція законодавця, то такий погляд на формування закону, що регулює пласт правовідносин, пов’язаних з виконанням й відбуванням кримінальних покарань у контексті відображення його фундаментальних засад, є вельми суперечливим. На наше переконання, відображенням згаданих загальних засад, які фактично здебільшого є похідними від принципу верховенства

права без безпосередньої фіксації у змісті ст. 5 КВК самого верховенства права, є явним недоліком правової конструкції вказаної норми КВК. Проте серед науковців є прибічники позиції щодо невідображення в змісті нормативних актів принципу верховенства права.

В. О. Гацелюк, досліджуючи це питання у сфері кримінального права, зазначає, що принцип верховенства права, як не парадоксально це звучить, містить загрозу саме законності, а цього в кримінальному праві припускати не можна. Верховенство права має бути забезпечене на етапі видання кримінального закону, верховенство якого виступає у вигляді принципу законності кримінального права [202, с. 239]. М. В. Галабала також з цього приводу зазначає: малоймовірно, що кримінально-правові відносини колись зможуть регулюватися принципом верховенства права [74, с. 497]. С. Я. Лихова у свою чергу пропонує авторський підхід до вирішення питання щодо визначення засади верховенства права. Так, авторка стверджує, що стосовно кримінального права як галузі, де застосовуються чіткі орієнтири в обмеженні природних прав людини і визначені підстави такого обмеження, єдино правильним кроком є ототожнення принципу верховенства права з принципом верховенства закону [237, с. 42]. Зважаючи на наведену та досить розповсюджену тезу щодо складності або неможливості застосування принципу верховенства права в практичній діяльності, слід детально висловити особисту авторську позицію з цього приводу.

Насамперед наведені позиції вітчизняних науковців «просякнуті» відвертим скептицизмом щодо прикладних аспектів застосування принципу верховенства права. З огляду на це верховенство права розглядається як засада, що є притаманною здебільшого утворювачам законів, аніж їх застосовникам. В. О. Навроцький у цьому аспекті вказує, що наявні суперечності між правом та законом мають зніматися у процесі законотворчості, а не застосування закону; правозастосувач, не може підміняти собою законодавця; принцип верховенства права адресований насамперед законодавцю; при правозастосуванні головне – принцип

законності [275, с. 23]. В. Г. Гончаренко, розглядаючи питання застосування засади верховенства права у межах кримінального процесу, зазначав, що засада верховенства права не має конкретного нормативного наповнення етико-правовою вимогою справедливості в регулюванні суспільних відносин. Учений також наголошує, що посилання на засаду верховенства права під час прийняття рішень у спірних питаннях не має ніяких юридичних наслідків і може виступати як додатковий (часто популістський) психолого-емоційний антураж до владного рішення, яке повинно прийматися лише на основі ретельного вивчення фактичних обставин дійсності і бездоганної юридичної кваліфікації діяння, що вимагає владного врегулювання. Тому справедливими, як зазначає науковець, мають визнаватись всі юридичні рішення, які є переконливими з точки зору оцінки фактичних обставин і конкретної норми закону, незалежно від уподобань, настроїв і переконань окремих осіб [87, с. 6].

Отже, таке дещо «недовірливе» сприйняття місця верховенства права в сучасній вітчизняній правовій сфері є доволі розповсюдженою позицією. Авторський скептицизм щодо практичної доцільності верховенства права, як вважаємо, здебільшого продиктований відсутністю чіткої та однозначної дефініції принципу верховенства права не лише у вітчизняній науці, а й у міжнародній практиці. Європейський суд з прав людини неодноразово звертав увагу на ситуативність змістовної інтерпретації верховенства права [326, с. 42]. Т. А. Цувіна з цього приводу слушно наголошує, що наразі неабиякий інтерес становить дослідження інтерпретації верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини, який послідовно виводить усе нові елементи зазначеного принципу при тлумаченні різних статей Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) [512, с. 373]. Однак, як уважаємо, дорікання на відсутності чіткої, конкретизованої дефініції верховенства права як перешкоду подальшого її прикладного застосування є суперечливим рішенням. Як вбачається, принцип верховенства права охоплює в собі надто багато елементів та є доволі

«динамічним» за своєю сутністю. Саме ця «динамічність» свідчить про виникнення нових позицій в інтерпретації засади верховенства права, особливо це явище, як наголошують науковці та як уже зазначалося вище, спостерігається в рішеннях ЄСПЛ. Така сутнісна складність принципу верховенства права фактично робить марними спроби структурувати всі елементні особливості принципу верховенства права в межах конкретизованої термінології. У цьому аспекті слушною є позиція С. П. Головатого, який наголошував, що, як довів міжнародний досвід, поняття «the rule of law» узагалі не піддається формальному визначенню [84, с. 48]. Крім того, окремі спроби зробити це наражаються на досить жорстку критику.

Як приклад, слід навести визначення законодавцем засади верховенства права в межах окремих нормативно-правових актів. Так, у ст. 8 КПК визначена сутність цього принципу в межах кримінального процесуального законодавства, враховуючи яку кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [205]. Майже подібне визначення засади верховенства права міститься в ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України [166]. Вітчизняний науковець С. П. Головатий критикує наведені законодавцем формулювання верховенства права, наголошуючи між іншим на їх невідповідності викладеному в документі Венеційської Комісії 2011 р. європейському стандартові [84, с. 49].

У контексті висловленого також слід згадати позицію КСУ щодо визначення змісту принципу верховенства права, висловлену Судом у рішенні від 02 листопада 2004 року № 15-рп/2004, зміст цієї позиції ми наводили в роботі раніше [70]. Проте ця позиція КСУ також отримала відповідну критику з боку представників наукового середовища. С. П.

Головатий, аналізуючи наведену позицію КСУ, наголошував на тому, що зазначений орган конституційної юрисдикції побудував свою юридичну позицію на ідеях, що не мають нічого спільного з науковою доктриною правовладдя (the rule of law) усіх часів та її сучасною реалізацією на практиці в межах рішень Європейського Суду з людських прав і напрацьованих Венеційською Комісією досліджень [84, с. 52-53]. За цих умов слід зазначити, що КСУ сформулював сутність принципу верховенства права ще задовго до ухваленої у 2011 року Венеційською Комісією «Доповіді про верховенство права» (далі – доповідь Венеціанської комісії), тому піддавати позицію КСУ критиці є дещо недоречним кроком.

Також критично поставився до згаданої позиції КСУ щодо визначення верховенства права І. І. Котюк, який зазначив, що проявом верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством, а включає в себе й інші соціальні регулятори (зокрема норми моралі, традиції, звичаї). На думку науковця КСУ, який запропонував таке розуміння права, мав констатувати перехід правової системи України на англосаксонську правову систему [194, с. 9]. Слід не погодитись з позицією автора з декількох підстав. Перша з них – це помилкове сприйняття верховенства права виключно як відображення норм моралі, традицій, звичаїв тощо. Однією з причин подібного сприйняття верховенства права, на наш погляд, є відсутність у праві дефініції «верховенства права». Це породжує відповідні дискусії серед науковців не лише щодо змісту відповідного принципу, а й, зокрема, щодо його місця в механізмі регулювання правовідносин системи виконання й відбування кримінальних покарань.

За цих умов слід зазначити, що враховуючи сучасні реалії відповідна «всеосяжна» дефініція принципу верховенства права за напрямом широкого її розуміння та у формулюванні, яке влаштувало б більшість представників наукового середовища, навряд чи з’явиться в сучасному як національному, так і міжнародному праві. Однак, попри відсутність відповідної термінології, Європейське співтовариство вже висловило особисту точку зору щодо змісту

верховенства права у вигляді цілком конкретизованих елементів. Як ми вже згадували вище, Венеціанською Комісією висловлено позицію щодо обов'язкових змістовних елементів, які у своїй сукупності й відображають верховенства права (п. 41 Доповіді Венеціанської Комісії). Навіть поверхневий аналіз цих елементів у своїй сукупності цілком дає підстави стверджувати, що зміст верховенства права є набагато ширшим за запропоновану інтерпретацію його І. І. Котюком. Узагалі зміст зазначених елементів не про соціальні, людські традиції та звичаї як пріоритетні елементи правового регулювання в суспільстві. Ці «структурні одиниці» про цілком реальні засади, а не про ефемерні елементи, які складно достовірно визначити. Також зміст цих елементів може бути реалізований виключно за допомогою позитивного права в державі, тобто шляхом відповідної нормативної регламентації та наявності правового механізму, який забезпечуватиме дієве, а не лише декларативне існування цих засад. Крім цього, враховуючи змістовну складову елементів верховенства права, виникнення суперечностей між прикладними аспектами реалізації засад законності та верховенства права завжди матиме інваріантний наслідок – це фактичне визнання неправової природи законного акта, тобто його нікчемності.

Друга підстава – це фактичне протиставлення І. І. Котюком наявної в Україні романо-германської системи права англосаксонській. У цьому аспекті слід зазначити, що у вступній частині доповіді Венеціанської Комісії містяться певні роз'яснення: 1) Поняття «верховенство права» («Rule of Law») сукупно з поняттям «демократія» та «права людини» – це три підвалини, на яких була заснована Рада Європи. Надалі це поняття знайшло своє схвалення у преамбулі Європейської Конвенції з прав людини; 2) Воно також закріплено у низці міжнародних документів щодо прав людини та в інших документах, що містять визначені стандарти; 3) Передумовою цієї доповіді виступає Резолюція 1594 (2007) Парламентської Асамблеї Ради Європи («Принцип верховенства права») [112, с. 169]. Отже, наведені пункти

Доповіді цілком свідчать про загальноєвропейську позицію щодо визначення верховенства права та дорікання І. І. Котюком вищому органу законодавчої юрисдикції нашої держави щодо переходу вітчизняної правової системи на стандарти англосаксонської системи права, спираючись на запропоновану інтерпретацію верховенства права, здійснену КСУ, – є некоректним твердженням.

У цьому аспекті слід погодитись з А. Дідікіним, який вказував, що з огляду на процеси глобалізації та європейської інтеграції протиставляти англосаксонську і романо-германську правову системи немає сенсу. Це підтверджується взаємним впливом таких систем і формування нових, інтегрованих [105]. До того ж зазначене протиставлення взагалі позбавлене сенсу, оскільки сучасна концепція верховенства права, загалом не заперечуючи обов'язковості законодавства, передбачає, що протиставлення останнього судовій правотворчості виникає лише в тих виключних випадках, коли закон сам по собі (чи при його застосуванні в конкретній ситуації) породжує явну несправедливість, веде порушення основоположних прав і свобод людини або посягає на інші фундаментальні цінності демократичного суспільства [335, с. 127]. Слід погодитись із наведеними позиціями науковців, які справедливо наголошують про недоцільність ведення мови щодо протиставлення між собою природно-правових та позитивістських концепцій, які начебто можуть бути породжені внаслідок необґрунтованого нав'язування «чужорідної» англосаксонської концепції про верховенство права. Навпаки автори доповіді Венеціанської Комісії в п. 41 визначили ключові аспекти конвергенції природно-правової та позитивістської концепцій. Про це свідчить п.п. А п. 41 доповіді, відповідно до якого законність є одним з елементів верховенства права. Отже, автори цієї доповіді остаточно визначили абсолютно позитивістське явище у вигляді законності як невід'ємного елемента верховенства права, при цьому обов'язкове дотримання законності сприятиме утвердженню та забезпеченню верховенства права, а не навпаки.

Таким чином європейське співтовариство демократичних держав фактично остаточно визначилось із основоположністю верховенства права у внутрішніх та міждержавних відносинах. Позиція національного законодавця в умовах незмінного євроінтеграційного вектора державного розвитку має корелюватись із позицією держав Європи. До того ж вітчизняний законодавець визначив, що національні суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних та практику ЄСПЛ як джерело права (ст. 17 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини») [371]. Таким чином, ураховуючи наведене питання щодо пріоритетності верховенства права та незмінності правого курсу щодо належної реалізації вказаної засади є аксіоматичним фактом для національної правової системи.

Аналізуючи позиції науковців про скептицизм практичної реалізації засади верховенства права, слід наголосити, що зазначене здебільшого стосується дотримання прав людини та реалізації цих прав в умовах конкуренції публічних та приватних інтересів. Прибічники позитивістської законності відстоюють позицію щодо домінанти формалізованого закону. У свою чергу науковці, які висловлюються щодо провідного місця природно-правової концепції, відстоюють позицію щодо керівного положення верховенства права в сучасній правовій системі. Навіть наявна перспектива використання інтегрального підходу щодо кореляційного, одночасного врахування як приватноправових, так і публічних інтересів не вносить позитивну складову в питання встановлення «балансу сил» між вказаними інтересами. Вирішенню наявної суперечки цілком може допомогти підхід, запропонований німецьким правознавцем та політиком Г. Радбрухом (Gustav Radbruch), так звана «формула Радбруха». Суть позиції науковця полягає в тому, що при конфлікті (неявному, неочевидному для всіх і кожного) позитивного права і справедливості (тобто природного права) пріоритет зазвичай має надаватися позитивному праву; однак у тих випадках, коли зміст законів є настільки кричуще несумісним зі справедливістю, що

фактично повністю її заперечує, судді та інші особи повинні утриматися від застосування таких не правових законів [115, с. 136].

На наше переконання, така формула цілком може стати фактором збалансування позитивістських та природних концепцій у межах прикладної реалізації принцип верховенства права. Це цілком стосується і галузі кримінально-виконавчого права. Підсумовуючи викладене доцільно зазначити, що принцип верховенства права являє собою багатоаспектне правове явище, яке вкрай складно відобразити в межах однієї юридичної категорії. Однак у змісті чинних нормативно-правових актів цілком можна передбачити визначення засади верховенства права у вузькому розумінні, яке за своєю сутністю демонструватиме ключовий характер цього принципу, це домінанта природного права над юридичним позитивізмом. З огляду на зазначене, на наш погляд, у змісті чинного КВК принцип верховенства права слід визначити таким чином: Кримінально-виконавче законодавство формується й реалізується з урахуванням того, що людина, її права та свободи мають найвищу цінність, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави.

3.3. Законність

Ключовим принципом вітчизняного позитивного права, безумовно, є засада законності. Цей принцип відіграє першочергову роль у визначенні порядку функціонування всієї системи виконання й відбування кримінальних покарань. Відображення цієї засади знайшло своє місце в Конституції. Так, у п. 14 ст. 92 Основного закону нашої держави зазначено, що організація і діяльність органів і установ виконання покарань, порядок виконання судових рішень визначаються виключно законами України [185]. Також цей принцип зафіксовано у ст. 5 чинного КВК як одну із засад кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань [217]. Слід зазначити, що вагомість та фундаментальність вказаного принципу одностайно

підтримується науковцями з різних галузей права. Зазвичай дискусійними виявляються питання щодо визначення сутності цього принципу, його місця в системі інших правових засад, а також співвідношення принципу законності з іншими засадами.

В. В. Копєйчиков визначає принцип законності як здійснення всіх правових форм діяльності держави, функціонування громадського суспільства, громадян на основі й у відповідності з нормами права, природними правами та обов'язками людини [234, с. 135]. С. В. Бобровник визначає законність як комплексне політико-правове явище, що відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв'язок права і влади, права і держави [52, с. 258]. В. В. Похмєлкін зазначає, що принцип законності у сфері застосування кримінально-правового примусу є вимогою точного й неухильного дотримання всіх правових норм, які регламентують цей вид діяльності. Автор погоджується з тим, що законність є універсальним принципом, юридичною оболонкою основних ідей, що характеризують інститут призначення покарання [357, с. 29].

На думку Р. Л. Хачатурова, законності відводиться роль об'єднуючого фактора завдяки тому, що всі інші принципи вона об'єднує в єдину систему [342, с. 120]. О. О. Книженко, погоджуючись із вказаною позицією, додатково наголошує, що згідно з цим злочинність і караність визначаються тільки кримінальним законодавством, яке має ґрунтуватися на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Відтак унеможливлюється застосування кримінального закону за аналогією [159, с. 88]. А. Т. Боннер, досліджуючи засаду законності, визначав ключові її елементи (принципи): 1) загальність права, 2) верховенство Конституції і закону, 3) рівність усіх перед законом, 4) наявність соціальних і юридичних механізмів, що забезпечують реалізацію права, 5) «якісне» застосування права, 6) рішучу боротьбу з правопорушеннями, невідворотність юридичної відповідальності; 7) стійкість правопорядку, ефективну роботу всього правового регулювання [519, с. 146]. Визначаючи систему елементів

принципу законності, М. С. Кельман наголошує, що система будується на таких елементах: а) верховенство права; б) єдність законності, в) усезагальність законності, г) реальність характеру законності, ґ) забезпечення прав людини й громадянина, д) невідворотність і своєчасність відповідальності за правопорушення, е) доцільність, є) взаємозв'язок з культурою, ж) взаємозв'язок зі справедливістю, з) демократизм [151, с. 498].

Цілком погоджуючись з науковцями щодо фундаментальності засади законності та критеріїв комплексності до її визначення вважаємо, що така позиція є вельми обґрунтованою. Засада законності фактично відображає собою позитивістську позицію органів державної влади щодо визначення певної категорії правовідносин та їх упорядкування з урахуванням використання багатьох аспектів. Однак така комплексність сприйняття засади законності не повинна «зводити в абсолют» цей правовий принцип. Ця правова засада повинна обіймати відповідне місце в системі регулювання правовідносин у суспільстві, маючи при цьому вирішальний вплив у межах внутрішньодержавного, галузевого права. Проте сприйняття принципу законності не повинно відходити від умов об'єктивної реальності його існування. Умовами цієї реальності є межі сприйняття вказаної засади цивілізованим суспільством та які відображені у відповідних правових актах. Одним з таких актів, безперечно, є Доповідь Венеціанської комісії, де визначена позиція щодо сутності принципу законності в сучасних правових реаліях країн Європи. Ключовим елементом такої сутності є обов'язкова належність принципу законності до більш змістовної та всеосяжної засади верховенства права (п. 41 Доповіді Венеціанської Комісії) [112, с. 177]. Цей факт підкреслює надання природно-правовій концепції, відображенням якої є принцип верховенства права, провідного значення у функціонуванні як внутрішньодержавного, так і міжнародного права. Принципу законності в цій парадигмі відводиться роль засади, яка всіляко має сприяти відображенню та реалізації верховенства права, а не навпаки. Тому твердження щодо визначення законності як системоутворюючої засади, елементом якої є

принцип верховенства права – не корелюється із загальноєвропейською позицією.

За умови наявності демократичного законодавства принцип законності настільки важливий у правореалізації, що стає також обов'язковою умовою і елементом демократії. У громадянському суспільстві і правовій державі він повинен розповсюджуватися й на функціонування органів влади останньої. Адже саме цей принцип у поєднанні з демократичним громадянським суспільством здатний відмежувати особистість від свавілля влади і тим самим забезпечити безперешкодне здійснення інших принципів права. Цей принцип передбачає: а) однакове розуміння і реалізацію нормативно-правових актів на всій території країни; б) рівність у межах нормативно-правових актів усіх перед владою; в) усезагальність вимоги виконувати приписи нормативно-правових актів; г) пропагування права, правове виховання, підвищення рівня правової свідомості і культури на цій основі; д) участь усіх соціальних інституцій в охороні правопорядку; е) організацію дійового контролю за дотриманням нормативно-правових актів; є) необхідність своєчасно попереджувати порушення правопорядку і забезпечувати невідворотність відповідальності за такі порушення [173, с. 302-303]. О. П. Кучинська слушно наголошує, що традиційною для позитивізму є оцінка принципу законності в якості основного як для матеріального, так і для процесуального права [227, с. 147].

Досліджуючи принцип законності А. Х Степанюк зазначає, що законність у кримінально-виконавчій діяльності відображається в здійснюваній меті виконання покарання і її засобах, що роблять діяльність органів та установ виконання покарань результативною, доцільною, коли кримінально-виконавча система працює налагоджено, відрегульовано; правообмеження, властиві покаранням, здійснюються в екзекутивній діяльності цілком і без яких-небудь затримок і відхилень. Законність виступає способом налагодження, впорядкування діяльності органів та установ виконання покарань. Реалізація вимог справедливості і законності в

діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань і в поведінці засуджених приводить до певного упорядкованого стану кримінально-виконавчої діяльності, що характеризується як режим справедливості і законності [465, с. 336]. Визначаючи сутність вказаної засади кримінально-виконавчого права А. Х Степанюк наголошує, що у двоєдиному процесі виконання-відбування покарання, який має у своїй основі протистояння адміністрації і засуджених, закон і законність є не просто засобом організації правової поведінки суб'єктів і учасників кримінально-виконавчої діяльності, але саме тим правовим засобом, який додає адміністрації органів й установ виконання покарань упевненості в тому, що здійснення правообмежень, властивих покаранням, гарантовано від будь-яких випадковостей і небезпечних замахів на закономірність реалізації кари з боку засуджених.

Стосовно вказаної позиції дозволимо собі не погодитись із визначенням автором засади законності крізь призму врегулювання протистояння між засудженими та адміністрацією відповідних кримінально-виконавчих установ. Засада законності та утворений на її основі правопорядок є саме елементами механізму недопущення подібних «протистоянь». Нормами закону забезпечується регулювання кримінально-виконавчих правовідносин, початком яких є певний юридичний факт, породжений чи то рішенням суду, чи то відповідним державним актом або нормативним документом. Гіпотетична конфронтаційна складова в цих умовах засадою законності не враховується, а береться до уваги гіпотетична нейтральність у взаємній поведінці як осіб, до яких застосовуються кримінально-виконавчі заходи, так і посадових осіб, працівників закладів системи кримінально-виконавчої служби. З іншого боку, сприйняття процедури реалізації принципу законності в межах кримінально-виконавчого права як важеля впливу на середовище протистояння між учасниками правовідносин не збігається із загальною парадигмою чинного кримінально-виконавчого закону. Потрібно нагадати, що метою та завданням чинного КВК, визначених у ст. 1 цього закону, є захист інтересів особи, суспільства і

держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами тощо. Навряд чи вдасться досягнути мети та завдань закону в умовах протистояння адміністрації та засуджених. Отже, елемента «протистояння» бажано всіляко уникати як під час нормативного визначення, так і реалізації засади законності. Цей елемент, як вбачається, є доречним у випадку виникнення конфліктних ситуацій, які попереджаються та врегульовуються законом шляхом встановлення відповідних прав та обов'язків сторін, а також запровадження відповідних нормативних санкцій щодо кожної зі сторін. Але знов-таки згадані «конфронтаційні умови» скоріше є певною тимчасовою девіацією від загального режиму законності та правопорядку.

С. Г. Келіна і В. Н. Кудрявцев вказують, що стосовно осіб, які відбувають покарання, застосування принципу законності означає, по-перше, що суд при винесенні вироку керується тільки законом і, по-друге, що права й обов'язки, правовий статус засуджених повинні регулюватися на рівні закону, а не відомчих інструкцій чи наказів посадових осіб [472, с. 250]. Цілком погоджуючись з авторами щодо обов'язковості нормативного врегулювання правового статусу засуджених на рівні закону, необхідно зазначити, що така необхідність продиктована практичними реаліями та відповідно доцільністю врегулювання цього питання в межах норм, що мають вищу юридичну силу. Такий аспект, з одного боку, сприяє конкретизованому, чіткому відображенню й фіксації прав та обов'язків осіб, котрі відбувають кримінальні покарання, а з іншого – створює умови для законодавчого забезпечення й реалізації правого статусу цих осіб. Однак, як вважаємо, не варто лише обмежуватись виключно законами як нормативним відображенням правового статусу засуджених.

Згідно з позицією Венеціанської комісії законність (вищість закону/supremacy of the law) передбачає, що жодна особа не може зазнати покарання, якщо вона не порушила раніше ухвалених приписів права, що вже

набули чинності, та що за порушення закону (the law) має наставати відповідальність. Здійснення приписів права має бути, якщо можливо, забезпечене практично. Під поняттям «приписи права» (law) мається на увазі переважно національне законодавство та загальне право (common law). (п.п. 42, 43 Доповіді Венеціанської Комісії) [112, с. 177-178]. Вжите формулювання «національне законодавство» в конструкції вказаних пунктів доповіді доцільно сприймати в широкому розумінні та не звужувати його до рівня виключно внутрішніх законів. За цих умов цілком доречним є відображення правого статусу засуджених і в межах підзаконних нормативно-правових актів. Такий аспект створюватиме можливість деталізації правового статусу засуджених та можливості розширення прав осіб, які відбувають кримінальні покарання. Тим більше в сучасних реаліях нашої держави така практика є цілком актуальною.

Як приклад можна навести відображення прав та обов'язків засуджених у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5 (далі – Правила). Редакція змісту норм Правил у контексті відображення прав та обов'язків засуджених не суперечить наявному правовому статусу засуджених, відображеному в чинному КВК та цілком відповідає фактору фіксації правового становища засуджених у межах формулювання «національного законодавства». Крім цього, такий нормативний стан цілком відповідає чинній Конституції України, згідно з якою права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією, не є вичерпними (ст. 22) [395]. Отже, права та обов'язки засуджених цілком можуть відображатися у змісті як законів, так і підзаконних нормативно-правових актів. Від держави в цьому аспекті вимагатиметься дотримання правил кореляції змісту таких нормативних актів з метою уникнення та усунення можливих суперечностей щодо їх змісту та відповідно забезпечення реалізації правого механізму з дотримання прав, свобод, а також належного виконання обов'язків засудженими.

Розглядаючи змістовну складову засади законності в системі принципів кримінально-виконавчого права В. І. Селіверстов та І. В. Шмаров вважають, що принцип законності виражається у верховенстві закону, який регулює виконання покарання, пріоритеті цього закону перед іншими нормативно-правовими актами, а також у точному і строгому дотриманні кримінально-виконавчого законодавства не тільки установами й органами, які виконують покарання, але й усіма органами, установами, організаціями, громадянами, причетними до виконання покарання, і самими засудженими [154, с. 95]. Аналогічної позиції дотримується О. О. Шкута, який стверджує, що у процесі формування та реалізації кримінально-виконавчої політики засада законності проявляється у забезпеченні верховенства закону, який регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань та його пріоритети перед іншими нормативно-правовими актами, що регулюють суспільні відносини в цій сфері [527, с. 275].

Єдиним зайвим елементом в такому сприйнятті сутності принципу законності, як вважаємо, є наголошення щодо пріоритетності кримінально-виконавчого закону над іншими нормативно-правовими актами під час врегулювання правовідносин у сфері виконання й відбування кримінальних покарань. Передусім в умовах реалізації зазначеної категорії правовідносин комплексно задіються достатньо велика нормативно-правових актів, кожен з яких має нормативний статус закону. За таких умов наголошувати на пріоритетності КВК над іншими актами законодавства виглядає дещо недоречним. Так під час реалізації кримінально-виконавчих правовідносин також застосовуються й інші законодавчі акти, які регулюють правовідносини у кримінально-правовій, процесуальній сфері тощо. Зокрема умови та порядок застосування до засуджених умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м’яким покаранням крім чинного КВК також регламентовані розділом VIII КПК та ст.ст. 81, 82 КК. З огляду на це, стверджувати про пріоритетність КВК над КПК та КК було б некоректним

рішенням. У таких умовах ці закони застосовуватимуться комплексно, одночасно та на рівних умовах. Правові критерії становлення на шлях виправлення або сумлінною поведінкою і ставленням до праці доведення свого виправлення визначаються нормами КВК. Правові умови існування інституту звільнення від покарання та його відбування у вигляді умовно-дострокового звільнення, та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким регламентовані нормами КК. Процесуальний порядок реалізації засудженими прав передбачених ст.ст. 81, 82 КК, а також існування відповідного процесуального механізму щодо судового розгляду зазначених питань виключно регламентовані нормами КПК. Отже, навряд чи доцільно за таких умов стверджувати про привілейованість жодного з перерахованих законодавчих актів.

Досліджуючи законність як правову засаду О. В. Ткаля зазначає, що законність є одним із найголовніших принципів функціонування правової держави, забезпечення публічних інтересів, охорони прав і свобод громадян, громадських об'єднань, організацій. Вона означає сувору, детальну регламентацію діяльності органів державного управління, а також неухильне дотримання і виконання законів та підзаконних актів громадянами і юридичними особами. Законність передбачає такі стосунки між державними органами, з одного боку, і громадянами – з іншого, які будуються виключно на основі законів, причому обов'язок з їх дотримання лежить на обох сторонах [477, с. 186]. Авторка додатково наголошує, що законність повинна розглядатись не тільки як суворе дотримання чинних нормативно-правових актів. Вона повинна охопити явища вищого і ширшого порядку, а саме – сферу легітимації державної влади від імені народу як єдиного джерела влади [477, с. 186]. Слід цілком підтримати вчену у визначенні сутності принципу законності з окресленням його складової у вигляді охоплення сфери легітимації, яке у свою чергу походить від народу як єдиного джерела влади. Таке сприйняття законності відповідає позиції Венеціанської комісії щодо визначення законності як частини засади верховенства права, яка є

відображенням природно-правової концепції. Також подібне сприйняття законності убезпечує гіпотетичне формування атмосфери зловживань з боку держави з подальшою фіксацією цього процесу в законодавчих актах, що є характерним для держав декларативно «з сильною владою», а по факту – держав з авторитарним або тоталітарним режимами.

Розглядаючи питання визначення засади законності в системі принципів кримінально-виконавчого права, окремо слід детальніше дослідити її співвідношення з верховенством права, враховуючи погляди науковців з приводу цього питання. У межах цього питання С. П. Головатий зазначав наступне: Відтак, юридичні норми ч. 2 ст. 8 Конституції засвідчують, що українській юридичній системі властива одна з найважливіших ознак верховенства права – закріплений в акті позитивного права принцип конституційної законності як принцип ієрархії юридичних норм. Цей принцип якраз є складовою верховенства права, а не стоїть над ним. І як складова принципу верховенства права норми ч. 2 ст. 8 Конституції скеровано на забезпечення узгодженого характеру всієї юридичної системи, що є надто важливим для ситуації, коли правопорядок наповнюють також і норми, які не завжди узгоджуються поміж собою, тобто суперечать одна одній [85, с. 166].

У контексті досліджуваного питання К. В. Горобець наголошує на необхідності існування особливого принципу верховенства закону пов’язаного з тим, що система позитивного права, на відміну від системи природного права, має чітку ієрархічну структуру. Ієрархічність позитивного права базується на принципі верховенства закону як такому порядку організації нормативної структури права, коли вища юридична сила визнається за Конституцією України як Основним Законом, і всі закони та інші нормативно-правові акти приймаються з урахуванням положень Конституції України та не повинні їй суперечити [88, с. 209]. Автор також зазначає, що такий розгляд верховенства права як концептуальної ідеї є набагато ширшим, а саме верховенство права навряд можна звести до

системи норм, навіть найбільш значимих для функціонування права. Видається, що верховенство права, розглянуте як ціннісно-нормативний феномен, отримує своє вираження в нормативній складовій права саме в принципах верховенства закону та верховенства Конституції, адже лише в контексті їх реалізації можна говорити про правову визначеність та про правовий закон як особливий феномен. Таким чином, верховенство права існує не лише в межах правової нормативності, а й поза ними, тобто включається до побудови та розвитку ціннісної структури правової реальності, а тому не є винятково принципом позитивного права. У свою чергу верховенство закону, на відміну від верховенства права, існує виключно в рамках нормативності, що виражає його функціональне призначення в правовій системі [88, с. 210].

Досліджуючи співвідношення принципів верховенства права та законності О. М. Капля пропонує шлях гармонійного поєднання принципу верховенства права та принципу законності в принцип «правозаконності». Автор підкреслює, що у результаті такого поєднання наукова спільнота пропонує забезпечити основні потреби суспільства в справедливому судочинстві та створити жорсткий контроль за дотриманням законів [146, с. 129]. На наше переконання подібна пропозиція виглядає дещо суперечливою з декількох причин. По-перше, запропоноване визначення «правозаконність», яке є наслідком гармонійного поєднання верховенства права та законності в державі з демократичним режимом сприймається як зайвий елемент сучасного правового буття, оскільки в таких умовах законність як принцип системи права приречений існувати у гармонійному поєднанні з верховенством права, по-іншому просто бути не може. В такій державі неправовий закон – девіантне явище. По-друге, турбота про створення механізму справедливого судочинства та жорсткого контролю за дотриманням законів навряд чи буде вирішена утвердженням в теорії права додаткового терміну «правозаконність». Вирішення цих питань можливе лише за умов наявності в державі відповідної політичної волі чинної влади,

усвідомлення нею наявної проблематики та подальше створення відповідного дієвого нормативного механізму в межах позитивного права, який забезпечуватиме потреби суспільства в справедливому судочинстві й жорсткому контролі за дотриманням законів.

У межах досліджуваного питання Г. М. Мамка зазначає, що насамперед верховенство права передбачає відповідність законів та інших нормативно-правових актів Конституції України як основному втіленню загальної ідеї щодо визнання людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю [255, с. 173]. На наше переконання, таке сприйняття сутності принципу верховенства права є дещо помилковим, адже сутність «мега-принципу» верховенства права полягає в іншому. Ця фундаментальна правова засада, яка відповідно до доповіді Венеціанської комісії поєднує в собі шість ключових елементів визначає фактично системний підхід до сприйняття її сутності, при цьому законність є лише одним з елементів цієї системи. Конституція як Основний Закон держави є наслідком законотворчої діяльності єдиного органу законодавчої юрисдикції – Верховної Ради України. Цей нормативний акт хоча й включає в свій зміст загальноправові засади все ж є «продуктом» позитивного права. Основний закон закономірно має вищу юридичну силу та будь-які закони та підзаконні акти мають відповідати Конституції (ст. 8). Проте цей зумовлений факт жодним чином не пов’язаний з верховенством права, який по суті своєї не регламентує ієрархічний порядок взаємозалежності та взаємовідношення елементів позитивного права. На наш погляд у цьому випадку якраз доцільно вести мову не про верховенство права, а про верховенство закону або конституційну законність. Саме цей елемент правової дійсності визначає провідну роль Конституції як Основного Закону нашої держави в системі інших нормативно-правових актів.

Д. А. Гудима, розглядаючи питання співвідношення законності з верховенством права, критично висловлювався щодо збереження в окремих кодифікованих законодавчих актах засади законності, оскільки цей принцип

в Конституції України був замінений засадою верховенства права. На думку автора, це є необхідним, оскільки дійсна ситуація надалі спричиняє в суспільстві дискусії щодо того, як співвідносяться верховенство права і законність [69]. Подібна позиція, на наше переконання, є вельми суперечливою. Так, дійсно, в науковому середовищі досі не існує усталеної позиції щодо співвідношення верховенства права та законності і це попри вже достатньо тривалий час існування позиції Венеціанської Комісії, закріпленої у відповідної доповіді від 2011 року. Проте наявну суперечність неможливо буде вирішити за рахунок «технічної заміни» у змісті закону принципу «законності» на принцип «верховенства права», спираючись на досвід законодавця висловлений у змісті Конституції України. На наше особисте переконання, попри фіксацію в Основному Законі загальноправових засад, саме смислове формулювання верховенства права в ст. 8 Конституції не відповідає змісту цього принципу, який зафіксовано у вищезгаданій доповіді Венеціанської Комісії. Ця норма відображає саме верховенство Конституції як Основного Закону держави, оскільки смисловий зміст цієї статті про провідну ієрархічність Конституції в системі національного законодавства та про позитивістський обов'язок держави забезпечувати реалізацію конституційних положень. Тому ця норма про засаду конституційної законності, а не про верховенство права як принципу права.

Досліджуючи засаду законності в межах кримінально-виконавчого права О. В. Ткачова слушно наголошує, що для забезпечення цього принципу необхідне існування таких компонентів: 1) єдність розуміння; 2) єдність закріплення; та 3) єдність застосування норм кримінально-виконавчого законодавства [478, с. 119]. Т. А. Цувіна щодо визначення засади законності зазначає, що законність є ключовим елементом, з яким пов'язується верховенство права у практиці ЄКПЛ. Законність у практиці ЄСПЛ загалом має значення принаймні у двох аспектах: по-перше, поняттям закону визначаються межі допустимого втручання публічної влади у здійснення гарантованих ЄКПЛ прав, відповідно до чого дискреційні повноваження

органів державної влади не можуть бути безмежними, а мають визначатися законом; по-друге, поняттям закону окреслюються випадки допустимих обмежень окремих конвенційних прав. Зазначені аспекти тісно пов'язані між собою [512, с. 374].

Погоджуючись із авторкою щодо окреслення ключових, європейських векторів визначення та подальшого розвитку засади законності в системі національного права слід навести ключові елементи законності, які на наше переконання відводяться Європейським співтовариством щодо цієї правової засади. Відповідно до доповіді Венеціанської комісії засада законності (вищість закону (supremacy of the law)) являє собою один з ключових елементів більш змістовного принципу – верховенство права. Законність як правовий принцип є багатокомпонентним явищем та в системі елементів верховенства права, враховуючи кількісний та якісний склад цих елементів засад законності містить в собі такі критерії: 1) Неухильне дотримання приписів права (law) публічним суб'єктами, владними структурами та приватними особами (Під приписами права слід розуміти національне законодавство та загальне право ((common law); 2) Забезпечення діяльності посадових осіб лише в межах визначених нормами закону дискреційних повноважень, але за наявності процедур, що забезпечують уникнення зловживань цими повноваженнями; 3) Текст законодавчих актів має відповідати критерію легкодоступності; 4) Чіткість та точність юридичних норм, а також передбачуваність правовідносин регульованих ними; 5) Застосовування державою законів у передбачуваний спосіб та з логічною послідовністю; 6) Реалізація приписів права має бути практично забезпечене державою; 7) Особа може зазнати покарання та нести відповідальність якщо вона порушила чинні приписи права; 8) Відсутність зворотної дії закону (у контексті погіршення правового стану особи (ст. 7 ЄКПЛ)). Вважаємо, що ці елементи у повній мірі відображають собою зміст засади законності в національній правовій системі, у тому числі й в галузі кримінально-виконавчого права. Дотримання вказаних елементів у процесі державного

нормотворення забезпечуватиме дотримання засади законності у відповідному нормативному акті та, врешті-решт, забезпечуватиме дотримання принципу верховенства права.

У контексті висловленого важко погодитись з позицією М. В. Цвіка, відповідно до якої перевірка будь-яких норм чи дій щодо їх відповідності правам людини здійснюється шляхом їх порівняльного аналізу з положеннями Конституції, а пряма дія конституційних норм є підставою найдоступнішого для громадянина судового захисту своїх порушених прав [508, с. 52]. Вважаємо, що звернення до Конституції з метою перевірки будь-якого закону на відповідність дотримання прав людини не є панацеєю та відповідно гарантією дотримання засади законності та принципу верховенства права. Визначені Венеціанською комісією ключові елементи засади законності фіксують саме базові положення законодавчої техніки та створення дієвого й прозорого правового механізму. Відповідність чинних норм насамперед саме цим елементам забезпечуватиме дотримання верховенства права в суспільстві, а отже, й дотримання прав людини. Підсумовуючи викладене вважаємо, що в змісті чинного КВК принцип законності слід визначити таким способом: Держава (в особі уповноважених органів та осіб), засуджені, представники органів місцевої влади, представники установ і організацій незалежно від форми власності, громадськості, окремі громадяни тощо, які залучаються до процесу виконання та відбування кримінальних покарань, зобов’язані неухильно додержуватися вимог Конституції, Кримінально-виконавчого кодексу, міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших актів законодавства.

3.4. Справедливість

Співіснування людей у сучасному суспільстві відбувається з використанням відповідних норм-регуляторів, які формують собою підґрунтя

комплексу відносин між учасниками соціуму. До таких норм передусім належать норми права, які визначені державою та забезпечені її силою. Ці елементи є загальновизнаними та в умовах сучасності фактично безальтернативними для суспільства й держави загалом. Увесь масив норм галузевого законодавства, окрім наявного суто технічного та прагматичного юридичного механізму, містить базисні положення, які визначають та спрямовують законодавство в напрямку дотримання і врахування моральних людських критеріїв, що фактично існують як у праві, так і поза ним. Такими критеріями є принципи права. Серед цих засад окремо слід зупинитись на такій засаді, як справедливість. Цей принцип набуває додаткової актуальності у сфері правореалізації, де кожен із суб'єктів, залучених до цього процесу, сподівається саме на суб'єктивно справедливе рішення органу правозастосування. Абсолютно влучно про це зазначав відомий німецький філософ І. Кант: Ніщо не обурює нас більше, ніж несправедливість: усе інше зло, яке доводиться нам терпіти, ніщо порівняно з нею [78, с. 183]. Англійський учений та філософ Ф. Бекон стверджував, що справедливість є те, що об'єднує людей і створює підстави для права [121, с. 189]. Давньоримський політичний діяч і філософ Цицерон розглядав принцип справедливості як «вищу чесноту» [451, с. 350]. З цивілізаційним розвитком людства питання визначення справедливості набуло додаткової динаміки в науковому середовищі. Зокрема, американський філософ Д. Ролз (John Rawls) підкреслював, що «справедливість є найпершою чеснотою суспільних інституцій» [137]. Наявні наукові погляди щодо визначення засади справедливості впливали на її відображення у вітчизняних словниках. Так, згідно із Великим тлумачним словником української мови справедливість – це об'єктивне, неупереджене ставлення до кого, чого-небудь. Людські стосунки, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам [68, с. 1376], а у Практичному словнику синонімів української мови зазначено, що справедливо – це по правді, як підказує совість [147, с. 391].

Слід зазначити, що серед сучасних науковців існують доволі різнобічні позиції щодо визначення справедливості та окреслення її змісту в межах внутрішньодержавного права. Так, О. Ф. Скакун розглядає справедливість як морально-правову оцінку для всіх сфер життєдіяльності людини та її правового забезпечення [451, с. 234]. А. С. Алексєєв зазначає, що справедливість характеризує рівновагу в праві і співвідноситься з його якістю, яка проявляється у вигляді рівної міри в соціальних відносинах [334, с. 12]. Справедливість як принцип права найчастіше розглядають як «виражений в рівному юридичному масштабі поведінки і у суворій співрозмірності юридичній відповідальності правопорушенню, яке було скоєно» [334, с. 12]. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай, справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення» [84, с. 52]. Ідею справедливості можна визначити як сукупність принципів і норм відносно належної з точки зору досягнутого рівня цивілізації поведінки, його результату, стану [533, с. 291]. По суті, в узагальненому вигляді справедливість слід визначати як прийнятий суспільством та визнаний державою морально виправданий та правильний еталон для порівняння дій чи поведінки певного соціального суб'єкта та відповідної віддачі за них з боку інших суб'єктів (у тому числі та в першу чергу – держави, державної влади, державних діячів, політиків, політичних партій та чиновників) або суспільства в цілому [265].

Аналізуючи наведену інформацію формується небезпідставна уява про справедливість як засаду, яка походить від суб’єктивного, людського сприйняття оточуючих явищ, подій крізь призму внутрішнього уявлення про

баланс інтересів між суб'єктами в суспільстві, державі та врешті-решт про дотримання рівноваги між самою державою та суспільством, а також окремим суб'єктом. Подібне сприйняття сутності засади справедливості об'єктивно пов'язує цей принцип з природною концепцією походження права та засадою верховенства права. Цей критерій об'єктивно та додатковий раз підкреслює провідне значення саме природно-правової концепції походження права, керівну та, відповідно, закономірну роль в ній засади справедливості. Проте серед науковців існують й інші погляди щодо сприйняття справедливості, а саме як елемента позитивного права, тобто породженого волею держави. З цього приводу І. І. Лукашук зазначає, що незважаючи на вкрай непростий шлях, принцип справедливості, на думку багатьох юристів, є принципом позитивного права, що підтверджує, наприклад, рішення Міжнародного Суду ООН у суперечці між Тунісом і Лівією про континентальний шельф, в якому зазначалось: «Правова концепція справедливості є загальним принципом, що безпосередньо застосовується в якості права» [334, с. 13].

На наше переконання, природно-правова засада справедливості, яка набуває закономірної реалізації в нормах позитивного права, в тому числі рішеннях суду будь-якої інстанції, автоматично не перетворюється на породження волі держави. Навпаки, переслідуючи мету дотримання природної концепції справедливості, судові інстанції відображають її у своїх резулятивних рішеннях як підставу та елемент обґрунтування остаточної позиції. Такий прикладний підхід лише зайвий раз підкреслює важливість природно-правової засади справедливості для всієї системи позитивного права. Ця аксіома також закономірна дотична й до позитивного права породженого національними судами, у тому числі в кримінальних справах. З цього приводу цілком слушною є позиція І. Ф. Демидова, який вказує, що свій регулюючий вплив на правозастосовну практику можуть чинити й такі правові ідеї-принципи, які не закріплені у процесуальному законі. Більше того, автор наполягає на тому, що процесуальні дії та відносини

визначаються навіть ідеями-принципами, які не є правовими та специфічними для кримінального процесу, наводячи в якості прикладу гуманізм та справедливість [480, с. 108].

Проте цю позицію піддає критиці О. П. Кучинська, яка зазначає, що вона містить ряд дискусійних моментів. Так, жодним чином не заперечуючи проти необхідності співвідношення правосуддя із поняттями гуманізму та справедливості, науковець вважає, що при визначенні критеріїв віднесення тих чи інших положень до принципів кримінального провадження необхідно завжди враховувати такі фактори, які перетворюють їх з абстрактної теорії кримінального процесу на конкретну технологію кримінальної процесуальної діяльності. Таким чином, враховуючи високий ступінь нормативності, законодавчої урегульованості та регламентованості кримінальної процесуальної діяльності, вважаємо, що і принципи кримінального провадження апріорно, так само, як і сама діяльність, не можуть характеризуватись інакше, як нормативністю. Позанормативний характер принципів перетворював би їх на декларації та зробив би незахищеними перед порушниками, адже жодної відповідальності за недотримання ненормативних положень не може настати. Той факт, що з'являється можливість знехтувати принципами, ставить їх під сумнів, як основні, вихідні положення, а отже - суперечить самому поняттю принципу, а також дає можливість сваволі з боку суб'єктів правозастосування. Таким чином, продовжує авторка, більш правильно було б розглядати принципи кримінальної процесуальної діяльності з позиції саме нормативного підходу, наділяючи їх ознакою обов'язкового нормативного закріплення, завдяки якій принципи кримінального процесу справляють регулятивний вплив на кримінальні процесуальні відносини. Ігнорування правової грані в понятті принципу кримінальної процесуальної діяльності, на наш погляд, збіднює його зміст та ускладнює практичну реалізацію [227, с. 116].

Частково погоджуючись з О. П. Кучинською щодо нормативного визначення засад у праві слід зазначити, що такий підхід дійсно додасть

принципам юридичної форми та визначеності, що врешті-решт, забезпечуватиме їх дотримання та виконання. Однак така позиція є дещо дискусійною, адже нормативне, позитивістське відображення засад у змісті правових норм нормативно окреслюватиме не лише галузеві засади, а й ті, які за своєю сутністю мають природне походження, серед яких засада справедливості. По-перше, визначення цієї засади не знайшло своє відображення у ст. 7 КПК, при цьому важко заперечити актуальність та обов'язковість засади справедливості для всього кримінального процесу, навіть попри її відсутність у переліку засад, відображених у згаданій вище нормі КПК, а по-друге, спроби нормативно визначити цю засаду у змісті КПК, як і будь-якого іншого закону, здійснити досить складно, враховуючи суттєву суб'єктивну складову сприйняття сутності цієї засади.

Попри це Конституційний Суд України (далі – КСУ) спробував надати визначення такої складної та багатогранної засади як справедливість. Свою позицію КСУ висловив в рішенні № 15-рп/2004 від 02.11.2004 р., в якому зазначив наступне: Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення. Окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин повинно бути домірним злочину [436]. У контексті наведеної позиції КСУ доцільно звернути увагу на окремому з її елементів, а саме на позиції визначенні рівності всіх перед законом як елементу сутності справедливості.

Так, О. О. Житник з цього питання зазначає, що у сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом,

відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення [122, с. 63]. О. Ф. Скакун також вказує, що принцип справедливості є важливим при вирішенні конкретних юридичних справ (наприклад, при визначенні міри кримінального покарання). Він конкретизується у принципі рівності [451, с. 224]. А. М. Колодій зазначає, що класична теорія принципу справедливості ґрунтується на твердженні, що право, засноване на справедливості, передбачає реалізацію рівного мірила до поведінки різних людей та їх організацій. Але норма права не може бути визнана справедливою лише на основі рівності, необхідним є врахування індивідуальності, тобто таких особливостей особи, її організацій, які об'єктивно повинні бути враховані для того, щоб рівність у праві стала основою справедливості. Справедливість у правореалізації, праві загалом повинна базуватися не тільки на ідеях рівності, але передбачати й індивідуальний, проте завжди гуманістичний, підхід [173, с. 304]. Такі принципи, як рівність всіх перед законом і судом, рівність у розподілі прав і обов’язків, розмірна відплата за вчинки - усі ці аспекти справедливості, сформульовані Арістотелем, і зараз вважаються квінтесенцією справедливого судового розгляду [34, с. 101]. Х. Л. А. Харт (Herbert Lionel Hart) зазначав, що справедливість традиційно вважалася тим, що підтримує або відновлює рівновагу чи розмірність. Принцип «застосовувати однакові випадки однаково, а різні по-різному» є центральним елементом ідеї справедливості, проте сам по собі він є недостатнім і без доповнення не може забезпечити якогось усталеного взірця поведінки [501, с. 158].

На наше переконання, критерій рівності як обов’язковий атрибут засади справедливості, сприймається логічно у випадку виключно теоретичного осмислення сутності принципу справедливості. Однак за умов прикладного застосування справедливості, зокрема в межах кримінально-виконавчих правовідносин, критерій рівності не може сприйматись як аксіоматичний, незмінний та обов’язковий елемент справедливості. Так, наприклад, в чинному КК України містяться норми, які додатковий раз

підкреслюють умовність та відсутність будь-якої безапеляційності в буквальному сприйняття рівності. Наявність цих норм сконцентрована у Розділі XI КК, зокрема обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, в контексті суб'єктивної їх складової підтверджують відсутність рівності у визначенні обставин справи та обсягу гіпотетичного призначеного кримінального покарання тощо.

У чинному КПК України також містяться норми, що підкреслюють відсутність рівності у практичні складовій права. Як приклад, можна навести окремі елементи процесуального статусу підозрюваного, закріпленого в ч. 3 ст. 46 КПК. Відповідно до цієї норми одночасно брати участь у судовому розгляді можуть не більше п'яти захисників одного обвинуваченого. У свою чергу у п. 3 ч. 3 ст. 42 КПК визначено нормативне положення про можливість отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів для оплати такої допомоги. Проте це жодним чином не означає, що особа може собі дозволити процесуальну привілею на користування безоплатною допомогою п'яти захисників. Ні! Згідно буквального тлумачення цієї норми та згадуваного ЗУ «Про безоплатну правову допомогу» особа має можливість на безоплатну правову допомогу лише одного захисника. При цьому будь-яка інша особа, яка має ідентичний процесуальний статус підозрюваного та за наявності матеріальної можливості може розраховувати на захист своїх інтересів з боку декількох захисників (до п'яти). Отже диспропорція рівності міститься й у чинному КПК.

У змісті чинного КВК України також є норми, які підтверджують, що критерій рівності не завжди є атрибутом справедливості. Наприклад, глава 20 КВК регламентує особливості відбування покарання в колоніях різних видів. Серед іншого норми цієї глави регламентують періодичність надання короткострокових та тривалих побачень для засуджених залежно від відбування зазначених осіб у відповідних дільницях. Так, навіть засуджений,

який відбуває покарання в дільниці ресоціалізації, дотримується установленого порядку відбування покарання, має відповідні заохочення від адміністрації виправного закладу та загалом характеризується позитивно, не завжди має можливість фактичного переведення до дільниці соціальної реабілітації (далі – ДСР), та користуватись «розширеним» переліком прав у тому числі на побачення. Відсутність такої можливості є цілком реальною за повною фактичною «наповненістю» ДСР. Враховуючи це засуджені, які фактично мають ідентичний «позитивний статус», але перебуваючи в різних дільницях вимушено мають нерівні можливості в набутті та реалізації аналогічних прав. Отже й у змісті КВК фактор рівності є дещо умовним явищем. Таким чином, на нашу думку, декларативний елемент рівності як обов'язків атрибут засади справедливості в практичних реаліях є дещо умовним елементом, який доволі часто перетворюється на нормативну фікцію, тому засада справедливості як один з фундаментальних принципів права досить часто йде у розріз з рівністю учасників правовідносин, у тому числі в межах кримінально-виконавчого права.

Досліджуючи сутність засади справедливості Т. І. Фулей наголошує, що в одних галузях права (наприклад, в кримінально-процесуальному праві) принцип справедливості безпосередньо закріплений у вигляді норми, в інших він виводиться з множини норм. Це зумовлює відмінності у формах втілення в життя волі законодавця: у першому випадку вона реалізується безпосередньо в правах і обов'язках, тоді як у другому – у засобах, методах, прийомах правового регулювання, і через них – в окремих правових нормах менш загального значення [498, с. 98]. Проте навіть при відсутності прямої згадки в нормативно-правовому акті, продовжує авторка, справедливість, тим не менше, знаходить закріплення в найрізноманітніших формах: у вигляді рівності між учасниками суспільних відносин, шляхом встановлення певного співвідношення між правами і обов'язками, через визначення відповідного характеру цілей і засобів правових норм, шляхом індивідуалізації санкцій і т.п. [281, с. 118]. Стосовно вказаної позиції, слід наголосити ще раз, що на

наше переконання визначення рівності як елементу засади справедливості у практичних реаліях досить часто перетворюється на протилежне, оскільки цей елемент є вкрай мінливим під час правозастосування.

Слушною з цього приводу є позиція А. Х Степанюка, який наголошує, що справедливість передбачає розходження в обмеженнях правового статусу в залежності, в основному, від поведінки засуджених, а також від минулої злочинної діяльності, від терміну відбутого покарання, від статі, віку, стану здоров'я, професії та ін. Наприклад, стосовно до позбавлення волі обумовленість особистісними характеристиками може проявитися в різних умовах тримання засуджених як у межах однієї установи, так і шляхом переведення з одних установ в інші [465, с. 322]. Цілком погоджуючись з автором, слід вказати, що реалії існування кримінально-виконавчої системи диктують свої правила реалізації засади справедливості та наведені науковцем критерії лише додатковий раз підкреслюють дещо умовне використання критерію рівності при цьому. Також слід погодитися з А. Х. Степанюком, який підкреслює, що принцип справедливості являє собою нормативне, керівне положення, відповідно до якого адміністрація органів й установ виконання покарань при реалізації кари порівнює, співвідносить різні вимоги, підходи, вихідні засади, коректує їхню взаємодію, визначає ступінь впливу кожного з цих компонентів на процес виконання покарання [465, с. 320].

У межах досліджуваного питання В. М. Якубенко зазначає, що поняття «право» та «справедливість» мають тотожну етимологію – «правове, правдиве» [537, с. 71]. Вважаємо, що подібне сприйняття етимологічної тотожності права та справедливості потребує відповідного уточнення. Як ми зазначили вище справедливість має своє закономірне походження з природного уявлення людини про добро та, безпосередньо, справедливість. Враховуючи таке природно-генетичне походження справедливості, позиція В. М. Якубенка є вельми слушною. Однак, у випадку сприйняття права з точки зору позитивістської концепції, запропонована тотожна

етимологічність цілком може не відображати смислового збігу між категоріями «право» та «справедливість». До того ж ці категорії цілком можуть свідчити про протилежне. Яскравим прикладом цього є такий практичний «епізод» у сфері правозастосування, який нещодавно відбувся в російській федерації (далі – рф).

Доволі резонансним став вирок російського суду у справі так званих «канських підлітків». Справа в тому, що правоохоронні органи у 2020 році затримали трьох підлітків, інкримінуючи їм дії з намірів зруйнувати шляхом вибуху будівлю фсб у комп'ютерній грі «Minecraft». Урешті-решт одному з підлітків було призначено покарання у вигляді 5 років позбавлення волі, хоча державний обвинувач клопотав про призначення покарання у вигляді позбавлення волі строком на 9 років. Двох інших підлітків звільнили від відбування кримінального покарання за співпрацю зі слідством, хоча прокурор просив призначити їм кримінальне покарання строком на 6 років 5 місяців. Уся ця правова «вакханалія» відбувалась за умов проголошеної законодавцем рф засади справедливості, яка закріплена у ст. 6 КК рф. Відповідно до цієї норми покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин, повинні бути справедливими, тобто відповідати характеру та ступеню суспільної небезпеки злочину, обставинам його скоєння та особи винного. Порівнюючи задекларване визначення справедливості та реальні, правозастосовчі обставини, не важко дійти висновку, що проголошена справедливість на практиці фактично означає зовсім протилежне. Таким чином, позитивне визначення справедливості у змісті нормативно-правового акта не дає жодних гарантій дотримання вказаної засади. І хоча приклад правозастосовних реалій автократичної держави може виглядати недостатньо показовим для країн зі сталою демократією, проте для нашої держави, яка проходить шлях до становлення справжнього демократичного режиму, варто враховувати подібні кричущі приклади правових реалій окремих держав. З цього приводу слушною є позиція, відповідно до якої від ступеня

справедливості залежить ефективність права, оскільки справедливий закон має більше шансів на втілення в життя і з меншими затратами, аніж несправедливий [498, с. 102].

У межах досліджуваного питання В. М. Якубенко також зазначає, що вірне уявлення про справедливість виникає шляхом узгодження, належної координації позитивного та негативного елементів, за умов, що ідеї рівності та нерівності працюють одночасно [537, с. 72]. Підтримуючи автора в намаганні винайти баланс елементів, які мають відображати собою засаду справедливості в межах галузевого права, слід окремо зазначити наступне. Так, на наше переконання, справедливість не доцільно ототожнювати з такими елементами як негативність та/або нерівність. Такі елементи навряд є слушними для визначення сутності будь-якої правової засади та справедливості зокрема, а утворений «контраст» між порівнянням протилежних елементів, на кшталт «рівність-нерівність» лише викривлює дійсну сутність засади справедливості. За таких умов доцільно вести мову про такі елементи як «об'єктивність», «належність», «неупередженість» тощо. Зазначені елементи відображають собою дійсну сутнісну картину засади справедливості, адже першочергово виключають будь-яку смислову флуктуацію між полярними значеннями.

Досліджуючи сутність засади справедливості А. П. Гель наголошує, що піддаючи засудженого покаранню, держава відновлює справедливість у суспільстві [214, с. 43]. В. В. Кондратішина засаду справедливості визначає як принцип відновлення соціальної справедливості, в аспекті якого вчинення злочину є порушенням справедливості, а застосування покарання – способом відновлення справедливості. При цьому необхідно мати на увазі, що сама по собі кара не є метою кримінально-виконавчої політики. Кримінальне покарання застосовується не для того, щоб причинити моральні та фізичні страждання засудженому. Правообмеження для засудженого мають переслідувати іншу мету, включаючи відновлення соціальної справедливості, що і складає зміст зазначеного принципу кримінально-виконавчої політики

[182, с. 59-60]. Розглядаючи відновлення соціальної справедливості як ціль покарання, Ю. М. Ткачевський підкреслював, що відновлення соціальної справедливості містить у собі насамперед засудження винної особи (засуджує його діяння від імені держави і одночасно впливає на громадську думку), ресоціалізацію засудженого і реалізацію карального змісту покарання [154, с. 100].

Наведені позиції вітчизняних науковців, які досліджують сутність засади справедливості в межах кримінально-виконавчого права, містять загальну конструкцію у вигляді відновлення соціальної справедливості як ключовий елемент засади справедливості. При цьому згадана соціальна справедливість невід'ємно пов'язана з призначенням особі справедливого покарання за скоєне протиправне діяння. На наше переконання використання наведеної конструкції у вигляді відновлення справедливості шляхом призначення особі відповідного покарання за вчинене кримінальне правопорушення дещо виходить за межі врегульованих кримінально-виконавчим правом правовідносин. Відповідно до змісту ст. 1 КВК в межах кримінально-виконавчих правовідносин держава дійсно відновлює соціальну справедливість, проте це відбувається не через призначення особі справедливого покарання, а через створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами тощо.

Таким чином відновлення соціальної справедливості шляхом призначення особі справедливого покарання не відповідає меті кримінально-виконавчого законодавства визначеного законодавцем в межах КВК. Наведена правова конструкція відновлення соціальної справедливості є більш прийнятною для іншої галузі права – кримінальної процесуальної. Так відповідно до завдання кримінального провадження визначеного в ст. 2 КПК … кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений … . Отже справедливість у наведеному контексті є

характерною саме для галузі кримінального процесуального права, хоча законодавець не визначає засаду справедливості як такої, що належить до системи засад кримінального процесуального права. Попри наведені аргументи щодо певної несумісності мети кримінально-виконавчого законодавства та призначеного особі покарання за вчинене кримінальне правопорушення, у контексті визначення засади справедливості кримінально-виконавчого права, у сфері регулювання цієї галузі права визначено окремий, тотожний спектр правовідносин, де фактор призначення покарання за протиправне діяння цілком відповідає контексту принципу справедливості – це сфера дисциплінарних проваджень щодо засуджених. Саме факт справедливого призначення засудженому дисциплінарного стягнення за вчинений дисциплінарний проступок цілком відповідає меті кримінально-виконавчого законодавства, закріпленої в ст. 1 КВК. Також позначене цілком є актуальним під час відшкодування засудженими шкоди за заподіяння матеріальних збитків під час відбування покарання.

Досліджуючи сутність справедливості в межах кримінально-виконавчого права Ю. В. Кернякевич-Танасійчук зазначає, що не потрібно забувати ще про один аспект соціальної справедливості при забезпеченні гарантій дотримання прав людини, який проявляється, зокрема, у процесі створення умов при відбуванні покарання. Слід зауважити, що зворотною стороною принципу соціальної справедливості є необхідність встановлення балансу між життєвим рівнем пересічних громадян і осіб, засуджених до покарання. Зрозуміло, що допоки життя більшості громадян України є існуванням на межі виживання, далеким від європейських стандартів, то абсолютно несправедливо для осіб, які внаслідок своєї злочинної антисоціальної поведінки відбувають покарання, як правило, пов’язані з ізоляцією від суспільства, створювати умови «санаторно-курортного типу» із закріпленим на законодавчому рівні правом (а не обов’язком) працювати та іншими можливостями й гарантіями їх реалізації [154, с. 101].

Слід зазначити, що подібне сприйняття справедливості в системі виконання кримінальних покарань не є новим. Так, Н. Моррiс (Norval Morris) та Д. Ротмен (David Rothman) вказували, що існує одна тема, що ускладнює весь аналіз відповідних тюремних умов - позірний принцип «меншої законності». Ця ідея, яка датується щонайменше XIX ст., полягає в тому, що умови ув'язнених у жодній тюрмі не повинні бути кращі, затишніші чи адекватніші, аніж у тих найзлиденніших членів суспільства, яких не засудили за скоєння злочинів. Інакше, цілком імовірно, може створюватися позитивна спонука для найзлиденніших громадян вдаватися до скоєння злочинів з метою поліпшення своїх умов життя [290, с. 17]. Й хоча автори окреслюють цей принцип як «менша законність», за своїм сутнісним значенням він відображає критерії справедливості виконання й відбування кримінальних покарань з точки зору балансу суспільних та/або соціальних інтересів.

На наше переконання, подібне сприйняття змісту справедливості в сучасному розвинутому суспільстві є недостатньо виправданим. Не дарма вищезгадані автори згадують про XIX ст., тобто часовий період, який характеризувався відсутністю соціального балансу в суспільстві та наявністю фактору «полярності» в життєвих умовах різних верств населення. Відштовхуючись від такого базисного сприйняття суспільного життя та, одночасно, з лише зародженням сучасної кримінально-виконавчої системи подібне сприйняття засади справедливості виглядало цілком виправданим.

Проте в сучасних реаліях сприйняття справедливості як «меншої законності» є сучасним юридичним атавізмом. Так відповідно до ст. 48 Конституції кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Забезпечуючи умови виконання та відбування покарань, держава звісно враховує це положення, де ключовим терміном є «достатність». Цей процес звісно відбувається одночасно з врегулюванням та впровадженням в життя суспільства та держави в цілому зазначеного конституційного положення. Тому стверджувати про відсутність балансу його реалізації як в суспільстві в

цілому так й у сфері виконання кримінальних покарань – не доцільно. Також слід зазначити, що свобода є одним з найцінніших явищ людського буття в розвинутому суспільстві та у випадку, якщо окремі індивіди сучасного суспільства готові обміняти особисту свободу на «тюремне забезпечення», то це свідчить про наявність суттєвих недоліків та прогалин в державній соціальній політиці в цілому. Це звісно потребує вироблення та впровадження дієвих державних механізмів, що забезпечуватимуть достатній життєвий рівень людей в суспільстві в незалежності від місця їх перебування. Але знов таки в межах кримінально-виконавчої системи справедливість має інше змістове забарвлення аніж так звана «соціальна справедливість».

А. Х. Степанюк справедливо стверджує, що основна вимога справедливості при застосуванні покарань полягає у встановленні прямої функціональної залежності між характером і ступенем суспільної небезпеки вчиненого діяння, обставинами його здійснення особистістю винного і мірою правообмеження, застосовуваних до засудженого [465, с. 329]. Зважаючи на це вчений справедливо вважає, що справедливість кримінально-виконавчої діяльності повинна виявлятися: 1) у характері мети кари й у завданнях органів та установ виконання покарання; 2) у засобах досягнення цієї мети і вирішення завдань; 3) у реальних гарантіях дотримання прав людини при відбуванні покарання [465, с. 335]. Наприкінці розгляду цього питання слід ще раз наголосити на складності однозначного та беззаперечного визначення принципу справедливості з точку зору її фіксації у змісті чинного закону, враховуючи доволі питому суб'єктивну складову сприйняття цієї засади. Попри це вважаємо, що у змісті чинного КВК доцільно відобразити текстуальний зміст цієї заяви, який поруч з визначеннями інших загальноправових принципів формував належне сприйняття цих засад.

Ураховуючи викладене в національному кримінально-виконавчому праві принцип справедливості доцільно відображати у такій редакції:

Правовий статус засудженого (права, свободи, законні інтереси, обов'язки) визначається Кримінально-виконавчим кодексом, а також іншими

нормативно-правовими актами, зважаючи на порядок і умови виконання та відбування конкретного виду покарання.

Засуджений несе дисциплінарну, матеріальну відповідальність за скоєний дисциплінарний проступок та/або інше порушення встановленого порядку відбування покарання лише на підставі детально вмотивованого рішення уповноваженої особи установи виконання покарань або суду.

Рішення про притягнення засудженого до дисциплінарної, матеріальної відповідальності приймається за результатом усебічного, повного й неупередженого дослідження обставин скоєння дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання.

Стягнення, що накладаються на засудженого, мають відповідати тяжкості і характеру проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання.

Рішення про притягнення засудженого до дисциплінарної, матеріальної відповідальності може бути оскаржене особою, яка відбуває покарання або її представником до органу виконання покарань вищого рівня, прокурору чи суду у встановленому законом порядку.

3.5. Свобода та особиста недоторканність

Принцип свободи та особистої недоторканності є однією з загальноправових або конституційних засад. Ця засада знайшла широке відображення в міжнародно-правових актах, зокрема в ст. 3 Загальної декларації прав людини 1948 р. [127], ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. [262], ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [180] тощо. Цей принцип також відображено в ст. 29 Конституції. Зі змісту наведених норм міжнародно-правових актів та Основного закону нашої держави не важко дійти висновку, що автори цих документів здебільшого фокусували увагу саме на дотриманні та реалізації цієї засади в межах кримінального процесуального права, тобто

під час кримінального провадження. Використання термінів «арешт» та «затримання» свідчить про змістову концентрацію нормативної інформації саме навколо правовідносин, в межах яких свобода та особиста недоторканність «потерпають» якнайбільше. Це, безумовно, сфера кримінально-процесуальних правовідносин.

Такий підхід є цілком логічним та передбачуваним, ураховуючи важливість коректного нормативного врегулювання цієї сфери правовідносин в державі. Кількість кримінальних правопорушень, які вчиняються в державі та кількість осіб, які залучаються до кримінальних проваджень в якості підозрюваних, обвинувачених – додатковий раз свідчать про нагальність цієї проблематики для всієї держави. Однак, на наше переконання, сфера застосування цієї засади має розповсюджуватись та врегульовуватись й в межах інших сфер правовідносин. Так, зі змісту цієї засади вбачається, що вона також є вельми актуальною для сфери адміністративного права де є наявна правова конструкції затримання за вчинення адміністративних деліктів (ст. 261 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Також ця засада є актуальною й для сфери кримінально-виконавчих відносин, про що більш детальніше мова піде далі.

Відповідно до правила 33.1 Європейських пенітенціарних (в'язничних) правил всі ув'язнені повинні бути звільнені відразу ж після закінчення строку їхнього ув'язнення або при винесенні судом або іншим органом постанови про звільнення [120]. Навіть якщо особа сама висловлює згоду на подальше ув’язнення, таке ув’язнення може бути незаконним та порушувати статтю 5 Конвенції (Європейський Суд довів це у справі Де Вільде (De Wilde), Оомс (Oovs) та Версіп (Versyp) проти Бельгії) [460]. Відповідно до ч. 5 ст. 9, ч. 6 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ст. 38 Декларації прав і свобод людини та громадянина, ч. 5 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен, хто став жертвою арешту, затримання, засудження, має право на відшкодування шкоди [136].

На наше переконання, зміст цієї засади є також вельми актуальним не

лише для врегулювання нормативного порядку звільнення осіб з місць позбавлення або обмеження волі. Цілком доречною ця засада має бути й для інших аспектів кримінально-виконавчої дійсності, зокрема для сфери дисциплінарних покарань в межах кримінально-виконавчого законодавства, навіть попри те, що ЄСПЛ у своїх рішеннях не поділяє таку позицію. Так, відповідно до ст. 132 КВК, заходи стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі можуть передбачати поміщення засуджених чоловіків, які тримаються у виправних колоніях, у дисциплінарний ізолятор з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до чотирнадцяти діб, а засуджених жінок - до десяти діб. Також цією нормою передбачена можливість переведення засуджених, які тримаються у виправних колоніях, крім засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до приміщення камерного типу (одиночної камери) на строк до трьох місяців [217].

Отже згідно наведеного прикладу в кримінально-виконавчих реаліях відбувається відповідна «*нормативна редукція*» (курсив наш – Д.П.) особистої свободи осіб, які відбувають кримінальні покарання у вигляді позбавлення волі. Редукція у даному випадку виявляється у факторі нормативного звуження особистої свободи для осіб, які й так позбавлені волі за відповідним рішення суду. Такий приклад лише додатковий раз свідчить про актуальність засади свободи та особистої недоторканності в межах галузі кримінально-виконавчого права. Однак тут слід наголосити, що ЄСПЛ у своїх рішеннях не визначає за доцільне визначати порушення ст. 5 Конвенції під час застосування заходів дисциплінарного впливу до засуджених, під час виконання покарань. Ми, зі свого боку, не погоджуємося з такою позицією та дотримуємося протилежної точки зору. Про це детальніше зазначатиметься наприкінці цього підрозділу.

Зміст принципу свободи та особистої недоторканності є складним, оскільки охоплює собою декілька елементів. Так, на думку В. В. Назарова, засада свободи та особистої недоторканності у вигляді однойменного права,

незважаючи на тісний взаємозв'язок, це два різні природні права людини, які не слід плутати. Право на свободу в сучасному розумінні розглядається як здатність поводитись на власний розсуд, незв'язність чужою волею, примусом, можливість добиватися здійснення поставленої перед собою мети. У свою чергу право на особисту недоторканність, зазначає В. В. Назаров, це свобода людини від незаконних і необґрунтованих затримань, арештів чи позбавлення волі іншим шляхом, а також будь-яких інших дій, спрямованих на обмеження можливості людини вільно розпоряджатися собою [278, с. 57].

З наведеної позиції вбачається, що автор елементи засади свободи та особистої недоторканності об'єднує елементом особистої волі, обмеження якого має бути суворо регламентованим. За цього фактично неможливо конкретизовано відмежувати між собою елементи свободи та особистої недоторканності. Слід зазначити, що аналогічної точки зору дотримується В. М. Корнуков, який розглядає особисту недоторканність як певний режим відносин між державою, її органами та громадянами за відсутності безпідставного обмеження свободи особи [333, с. 395]. Таке ставлення до структури особистої недоторканності цілком продиктовано змістом міжнародно-правових актів, згаданих вище, які регламентуються собою дотримання вказаного принципу, оскільки укладачі цих міжнародно-правових актів не розділяють між собою елементи єдиної засади у вигляді свободи та особистої недоторканності.

Проте, на наше переконання, в межах кримінально-виконавчого права доцільно дещо змістовніше сприймати сутність принципу свободи та особистої недоторканності з розширеним тлумаченням кожного з його елементів. Першим елементом цієї засади, як вже зазначалось, є свобода. Ця категорія в правовій дійсності держави характеризується одночасно як негативними так й позитивними обов'язками держави щодо її дотримання та реалізації. Щодо визначення її змісту, слід погодитись з позиціями вищевказаних авторів та сприймати свободу як можливість бути, розпоряджатись собою на власний розсуд попри волю інших. З іншого боку,

елемент особистої недоторканності має дещо інше «забарвлення» та стосується й інших особистих аспектів певної особи.

О. А. Лукашева розглядає недоторканність як необхідну умову свободи особи, можливості безперешкодно користуватися соціальними благами, не боятися фізичного або психічного насильства, посягання на життя і здоров'я, вільного вибору форм поведінки з урахуванням її відповідності правопорядку й суспільній моралі [230, с. 63-64]. В. П. Гробова, аналізуючи зміст особистої недоторканності, визначає її через діалектичну єдність наступних елементів: 1) це можливість особи бути захищеною від будь-яких незаконних обмежень її індивідуальної свободи, фізичної та психічної недоторканності. Індивідуальна свобода дає можливість діяти відповідно до своїх інтересів і уявлень, створює умови для здійснення власного, індивідуального вибору, володіє максимальною кількістю можливостей для задоволення потреб розвитку і самовираження особистості; 2) це можливість безперешкодно користуватися свободою від неправомірних посягань на особисту недоторканність; 3) це можливість вимагати від інших осіб не порушувати її недоторканність; 4) це можливість користуватися правом державного захисту у разі виникнення посягань на останню, що забезпечується діяльністю правоохоронних та судових органів держави [93, с. 100].

У наведених позиціях науковців згадуються особисті елементи, зміст яких охороняється засадою особистої недоторканності, це фізична та/або психічна недоторканність. Саме ці елементи, на наш погляд, є ключовими аспектами умовного поділу між собою свободи та особистої недоторканності. Слід погодитись з О. О. Пундою, який наголошує, що категорія «недоторканність» тлумачиться як стан збереження у цілісності, захищеність від будь-якого посягання з боку будь-кого. Що ж охоплюється такою «особистою недоторканністю»? Якщо виходити зі змісту визначених у законодавстві елементів цього особистого немайнового права та з урахуванням місця розташування його у системі немайнових прав, то під правом на особисту недоторканність пропонується розуміти право на тілесну

(фізичну) недоторканність. Але цілком ясно, що лише цим недоторканність особи не вичерпується [419, с. 171].

Як справедливо наголошує Х. В. Майкут, крім права на фізичну недоторканність право на особисту недоторканність фізичної особи, як її особисте немайнове право, у своїй сутності містить й інші основні складові: право на моральну недоторканність, право на психічну недоторканність [250, с. 245]. Л. В. Красицька зазначає, що зміст цієї засади складає заборона посягання на людину загалом, незалежно від форми впливу, за винятком випадків, прямо передбачених законодавством, або коли можливість посягання випливає із обставин і здійснюється в інтересах самої особи [195, с. 131].

Слід погодитись з авторкою, що обмеження права на особисту недоторканність може регламентуватись законодавчими умовами. При цьому слід наголосити, що такі умови мають бути вичерпними, абсолютно конкретизованими та позбавленими фактору подвійного тлумачення. В межах кримінально-виконавчого права регламентація цієї засади здійснюється під час визначення підстав застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї (ст. 106 КВК). У межах зазначеної нормативної конструкції законодавцем конкретизовані умови та порядок застосування заходів, які обмежують саме фізичну недоторканість засуджених за визначених законодавцем умов. При цьому слід зазначити, що психологічна, моральна недоторканість особи як елементи особистої недоторканності – є табуйованими для навмисного обмеження в межах кримінально-виконавчого права. Таке обмеження з боку представників кримінально-виконавчої служби може відбуватись несвідомо та психологічний або моральний вплив здійснюватиметься за залишковою ознакою. Тобто метою за цих умов є застосування саме заходів фізичного впливу, проте неодмінно внаслідок застосування заходів фізичного впливу, особа, до якої такі заходи застосовуватимуться також нестиме особистий тягар психологічних, моральних утисків. За подібних умов така синергія

факторів впливу на особу є неминучою.

Наведена конструкція дотримання засади свободи та особистої недоторканності в межах кримінально-виконавчого права характеризується відповідним ставленням держави до цієї засади. В цьому аспекті слід частково погодитись з В. В. Кожаном, який досліджуючи вказаний принцип наголошує, що критерії цієї засади є синергетичними та закріплюють різні аспекти свободи у філософському розумінні: право на свободу - позитивний, а право на особисту недоторканність – негативний [168, с. 171]. Враховуючи загальний підхід до сприйняття цієї засади в моделі співвідношення інтересів держави та окремої особи, запропонована модель дійсно є актуальною, адже позитивність свободи підкреслює важливість впливу держави у встановленні та врегулюванні цього ключового аспекту життя суспільства. З іншого боку в цьому випадку цілком органічним є сприйняття аспекту негативності особистої недоторканності особи, оскільки держава має утримуватись від зайвого впливу на особу у контексті обмеження її особистої недоторканності. Знов таки, запропонована модель цілком відображає загальний підхід до сприйняття сутності свободи та особистої недоторканності в межах правової дійсності держави. Однак такий «баланс» державного впливу на засаду свободи та особистої недоторканності може цілком видозмінюватись у випадку реалізації згаданого принципу в межах галузевого права.

У галузі кримінально-виконавчого права критерії впливу держави на дотримання та реалізацію принципу свободи та особистої недоторканності характеризуються одночасним застосування як позитивного так й негативного елементів. На наше переконання позитивність впливу держави на дотримання свободи як складового елементу принципу свободи та особистої недоторканності в межах кримінально-виконавчого права перш за все полягає у нормативній регламентації фактору позитивності. Держава у особі відповідних державних органів та посадових осіб утворює нормативну базу, яка регламентує належне дотримання та реалізацію свободи в межах кримінально-виконавчого права. Цей аспект кримінально-виконавчої

дійсності може відображатись у правовій визначеності суб'єктами законодавчої, виконавчої, судової юрисдикцій критеріїв права на свободу, якими користується особа, що відбуває кримінальне покарання. Це може здійснюватись із визначенням меж реалізації свободи в структурі правового статусу засудженого, будь то закріплення відповідних прав в межах законодавчих та підзаконних нормативних актів або зміна правового статусу засудженого за рішенням суду, що також неодмінно впливає на обсяг та зміст реалізації його свободи. Останнє відображається у випадку прийняття судом рішення щодо засудженого умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК) або заміни невідбутої частини покарання біль м'яким (ст. 82 КК). Наведені аспекти визначають собою позитивність свободи в змісті засади свободи та особистої недоторканності у кримінально-виконавчому праві.

При цьому в межах кримінально-виконавчого права актуальним є рівноцінне співіснування як негативного так й позитивного аспектів під час регламентації свободи як невід'ємної частини засади свободи та особистої недоторканності. Негативність в цьому аспекті відображається у визначенні державою певних обов'язків, які можуть бути адресовані як до працівників кримінально-виконавчої служби так й до інших осіб, які відбувають кримінальні покарання у контексті правової заборони від необґрунтованого впливу на свободу інших осіб, які відбувають кримінальні покарання. З іншого боку позитивний аспект відображатиметься у конкретизованій регламентації державою елементів правового статусу засудженого, які визначають собою критерії свободи його співіснування в межах кримінально-виконавчої системи. При цьому негативний та позитивний аспекти в рівній мірі стосуються й елементу особистої недоторканності.

Негативний аспект визначає фактичну фіксацію в законодавстві міжнародно-правового та конституційного положення про недоторканність особи. Наявна правова конструкція при цьому передбачає фактичну заборону будь-кому, будь-то посадовим особам кримінально-виконавчої служби, а

рівно й іншим засудженим, жодним чином впливати на особу, яка відбуває кримінальне покарання. При цьому зазначене догматичне правило має певні винятки, за яких до засудженої особи можуть застосовуватись заходи впливу. За цих умов критерії та умови такого впливу суворо регламентуються законом, що фактично являє собою позитивний аспект відображення елементу недоторканності особи. Таким чином моделі позитивного та негативного права є цілком прийнятними й для визначення сутності принципу свободи та особистої недоторканності у кримінально-виконавчому праві у вигляді відповідно однойменних позитивного та негативного елементів.

Продовжуючи розгляд питання визначення принципу свободи та особистої недоторканності в кримінально-виконавчому праві України, окремо слід навести положення, яке закріплено в межах Цивільного кодексу України (далі – ЦК). Так, у ст. 289 ЦК зазначено, що фізична особа має право на особисту недоторканність. Фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню [509]. Подібна змістова інтерпретація особистої недоторканності відрізняється від положення, яка закріплене в ст. 29 Конституції. Буквальне тлумачення зазначеної конституційної норми, як вже згадувалося раніше, цілком дозволяє дійти висновку, що вона здебільшого сконцентрована навколо правової статусу осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. За цих умов згадане нормативне визначення особистої недоторканності, яке закріплене в ст. 289 ЦК є більш слушним для визначення сутності особистої недоторканності осіб. При цьому запропонована законодавцем в змісті ЦК вказана правова конструкція в рівній мірі може застосовуватися не лише положень цивільного законодавства, але й положень кримінально-виконавчого законодавства та врешті-решт цілком логічно доповнює собою зміст ст. 29 Конституції.

Згаданий зміст ст. 289 ЦК є цілковитим відображенням міжнародно-правових норм, що визначають заборону від катування та іншого

нелюдського поводження з особою. Змістовного відображення ці норми набули у відповідній Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. (далі – Конвенція проти катувань). Згідно з цим міжнародно-правовим актом «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково [181].

На наше переконання наведене визначення катування в міжнародно-правовій практиці за змістовим наповненням та згідно вітчизняних реалій є цілком слушним перш всього для сфер правовідносин в межах галузей права кримінально-правового спрямування, адже в державах, що розвиваються, у тому числі в Україні, наявні шляхи та важелі впливу на осіб, які мають правовий статус підозрюваних, обвинувачених, засуджених тощо – не завжди відповідають сучасним, демократичним уявленням про ставлення до осіб з наведеними правовими статусами.

Крім того, ЄСПЛ також висловив свою позицію щодо заборони катувань та іншого нелюдського поводження, відповідно до якої навіть боротьба проти організованого тероризму або злочинності, не можуть слугувати виправданням катуванню чи нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [135, с. 14]. Отже, заборона катувань та іншого нелюдського поводження як частина відповідного принципу, а також засада свободи та особистої недоторканності – є

аксіоматичними для їх порушення та такі «високі цілі» як боротьба проти тероризму та організованої злочинності у жодному випадку не можуть слугувати приводом для порушення цих принципів.

Водночас з метою створення ефективного механізму забезпечення прав засуджених рішення ЄСПЛ у сфері запобігання катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження обов'язково мають бути впроваджені в національну правозастосовну практику та активно використовуватися в установах виконання покарань [142, с. 147]. Необхідно наголосити, що за таких умов цілком є можливим визначення ЄСПЛ порушення відразу декількох статей Конвенції, які у своїй сукупності являють єдиний правовий механізм захисту людини. Так ЄСПЛ визначає, що ст. 5 Конвенції, разом зі ст.ст. 2, 3 та 4, визначають одне з найважливіших прав, які захищають фізичну безпеку людини, а тому її важливість у демократичному суспільстві є надзвичайною «Маккей проти Сполученого Королівства» (McKay v. the United Kingdom) [5]. Таким чином, конвенціональне та судове визначення змісту принципів, у тому числі засади свободи та особистої недоторканності обов'язковим чином мають знаходити своє відображення та подальший розвиток в профільних нормативно-правових актах, у тому числі в кримінально-виконавчому кодексі.

У межах досліджуваного питання слід окремо навести позицію ЄСПЛ у контексті досліджуваного принципу. Так у рішенні ЄСПЛ у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» вперше було визначено поняття «поводження, що принижує гідність» як поведінка, яка викликала почуття страху та неповноцінності, а також страждання, здатні принизити та образити людську гідність, і, ймовірно, зруйнувати їхню психіку та моральну стійкість. До таких дій було віднесено примушення стояти біля стіни упродовж тривалого часу в надзвичайно незручному положенні; примушування підозрюваного надягати під час допиту на голову пакет; мучення шумом; позбавлення сну і необхідної їжі та пиття [4]. При цьому поводження визнається нелюдським при досягненні мінімального рівня жорстокості.

Оцінка мінімального рівня є відносною: вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість такого поводження, його фізичні та психічні наслідки, а також у деяких випадках стать, вік та стан здоров'я потерпілої особи. Нелюдським можна вважати й таке поводження, якщо воно було умисним, застосовувалося впродовж кількох годин поспіль і призводило або до справжніх тілесних ушкоджень, або до гострих фізичних чи душевних страждань [459]. Використання оціночної категорії «мінімальний рівень жорстокості» та критерії, які його визначають свідчать про абсолютно суб'єктивний фактор сприйняття цієї категорії та фактично породжує вимогу до індивідуалізації визначення мінімального рівня жорстокості в кожному конкретному випадку порушення принципу свободи та особистої недоторканності. Така індивідуалізація має здійснюватись шляхом здійснення ретельної перевірки такого факту з відповідною подальшою його фіксацією.

Суб'єктний фактор сприйняття мінімального рівня жорстокості спонукає науковців до окреслення теоретичних меж вказаної категорії. Так, О. О. Пунда зазначає, що є необхідність розглядати як порушення особистої недоторканності будь-який вплив або контакт, що, з погляду особи, є небажаним, і при цьому зовсім не обов'язково, щоб подібні дії були пов'язані з завданням фізичного болю. Будь-які хвилювання, стреси, відчуття відрази, що викликаються небажаним контактом або впливом оточуючого середовища, необхідно розглядати як порушення особистої недоторканності [419, с. 66]. Ми зі свого боку не погоджуємось з подібною інтерпретацією змісту мінімального рівня жорстокості. Наведений приклад за своїми складовими елементами цілком дозволяє надто широке тлумачення мінімального рівня жорстокості та наведена позиція цілком може породжувати абсолютне полярне сприйняття цього явища. З одного боку, наведена точка зору науковця враховує практично всі елементи гіпотетичного впливу на особу (фізичні та психологічні фактори) та їх недотримання та неврахування породжуватимуть питання про порушення

особистої недоторканності. З іншого боку, запропонована конструкція мінімального рівня жорстокості може призводити й до негативних наслідків. До цих наслідків слід віднести суттєві перешкоди, які може створювати така конструкція для фактичного функціонування правоохоронної та судової системи.

Так, наприклад, під час кримінального провадження дізнавач, слідчий, прокурор тощо, здійснюють комплекс слідчих (розшукових) дій, серед яких є допит, огляд особи, слідчий експеримент та ін. Кожна з наведених слідчих (розшукових дій) характеризується відповідною взаємодією з підозрюваним (обвинуваченим), що цілком може сприйматись останніми особами як психологічний тиск, оскільки за цих умов представники правоохоронних органів вчиняють комплекс дій за для отримання відповідної доказової інформації. Така ситуація також може спостерігатись й під час судового провадження, у випадку здійснення процесуальних дій під час судового розгляду. Крім цього слід зазначити, що під час відбування особою кримінального покарання, у випадку вчинення засудженим дисциплінарного проступку до нього можуть застосовуватись, як приклад, заходи фізичного, дисциплінарного впливу тощо. Під час процедури дисциплінарного провадження засуджений так само відчуватиме певний моральний утиск з боку представників кримінально-виконавчої служби, який може полягати у відібранні пояснень від засудженого з подальшим його запрошенням на засідання дисциплінарної комісії, де представники адміністрації установи виконання покарань заслуховують пояснення засудженого, розглядають відповідні дисциплінарні матеріали та приймають рішення про дисциплінарне покарання. Звісно ж особа, яка відбуває кримінальне покарання під час перебування в приміщенні, де засідає дисциплінарна комісія відчуватиме певний психологічний дискомфорт, перебуваючи серед представників адміністрації закладу. Такий дискомфорт може розцінюватись засудженою особою як певний моральний тиск та врешті-решт як порушення його особистих прав. Спираючись на це засуджений цілком може фактично

безпідставно апелювати або скаржитись на дії членів дисциплінарної комісії затягуючи процес дисциплінарного провадження та перешкоджаючи притягнення його до дисциплінарної відповідальності.

На наше переконання, намагання окремих науковців запропонувати авторський зміст розширеного тлумачення мінімального рівня жорстокості як базового критерію визначення порушення особистої недоторканності матиме скоріш негативні наслідки ніж навпаки. За жодних умов не варто надто широко тлумачити фундаментальні елементи, що використовуватимуться для визначення сутності базових правових категорій, зокрема засади свободи та особистої недоторканності, адже наведений принцип має формувати правовий механізм захисту особистих інтересів особи, а не дарувати індульгенцію від відповідальності за вчинені кримінальні діянні, адміністративні делікти та дисциплінарні проступки.

Визначаючи елементи особистої недоторканності слід безумовно враховувати особисту точку зору особи, почуття якої зазнають утиску. Так розглядаючи моральну недоторканність особи Р. О. Стефанчук зазначає, що її слід розуміти як можливість фізичної особи формувати власну моральність на ґрунті загальноприйнятих моральних засад суспільства, а також вимагати від усіх та кожного не порушувати складеної у свідомості системи моральних пріоритетів та устоїв [467, с. 390]. Погоджуючись з автором слід окремо зазначити, що подібний механізм суб'єктивного сприйняття особою змісту моральної недоторканності має ключове значення, проте для представників державної влади, які можуть отримувати звернення від осіб щодо порушення їх моральної недоторканності мають бути певні критерії реалістичного визначення ступеню та характеру посягань на моральну недоторканність постраждалої особи.

Окремим елементом особистої недоторканності науковці відокремлюють психічну недоторканність. Психічна недоторканність особи є елементом психічного здоров'я особи, адже лише усвідомлення власної психічної недоторканності уможливлює стан психічного благополуччя;

психіка ж, як і тіло під час посягання на фізичне здоров'я, є фактично специфічною «мішенню», через яку здійснюється посягання на психічне здоров'я [107, с. 653]. Забезпечення права на психічну недоторканність відіграє важливе значення в умовах поширення сучасних способів впливу на психіку людини задля досягнення тієї чи іншої мети. Одним з таких способів є використання гіпнозу як цілеспрямованого словесно-звукового впливу на психіку фізичної особи. Застосування гіпнозу покликане слугувати здебільшого лікарським цілям, оскільки допомагає вирішити багато психологічних проблем, які пов'язані з психосоматичними захворюваннями, різного роду залежностями, фобіями тощо [250, с. 246].

Визначаючи сутнісну характеристику психічної недоторканності Р. О. Стефанчук зазначає, що на психічну недоторканість можуть впливати застосування методів біоенергетики, 25-го кадру, низькочастотних звуків (нижче 16 коливань за секунду), які можуть завдати непоправної руйнації організму, використання «детектора брехні» (поліграфа), інших засобів інструментальної діагностики емоційної напруги тощо [467, с. 388]. На наше переконання, наявність «детектора брехні» (поліграфа) в запропонованому автором переліку факторів, які можуть впливати на психічну недоторканність, є вельми дискусійною точкою зору. Передусім слід наголосити, що з 2015 р. на розгляді у ВРУ перебуває законопроєкт «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)». У законопроєкті визначені основні причини необхідності поширення використання поліграфа, а саме: він може бути застосовний для будь-якого виду розслідування і дозволяє швидко виявляти брехню; він забезпечує отримання додаткової інформації, яка прямо або побічно пов'язана з напрямом або об'єктом розслідування; він прискорює хід розслідування при відносно невисоких витратах; він забезпечує об'єктивну і швидку оцінку достовірності повідомленої кандидатом інформації, його потенційної благонадійності і лояльності; він дозволяє виявляти приховані ознаки досконалих або

підготовлюваних зловживань, інших чинників, що впливають на благонадійність співробітників [362].

Отже, для авторів законопроєкту та багатьох науковців з кримінального процесу позитивні наслідки використання поліграфу є вочевидь зрозумілими та обґрунтованими. Крім цього, професійні поліграфологи стверджують про абсолютну безпечність поліграфа для здоров'я осіб, які проходять дослідження [343, с. 39]. Тому використання поліграфа в межах кримінально-виконавчого права є цілком виправданими та, в окремих випадках, необхідним. За цих умов використання поліграфа має здійснюватись з обов'язковим врахуванням положення ст. 28 Конституції, відповідно до якої жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідам. З огляду на це використання поліграфа не є негативним фактором впливу на недоторканність особи та його використання в межах кримінально-виконавчого права має здійснюватись з погодження особи, яку необхідно протестувати за допомогою поліграфа.

Аналізуючи зміст та сутність принципу свободи та особистої недоторканності, запропоновано авторське бачення стосовно ключових елементів цієї засади. Також висловлена особиста точка зору щодо доцільності цієї засади для галузі кримінально-виконавчого права. Проте слід усвідомлювати, що запропоновані авторські конструкції будови цієї засади, а також особисті умовиводи з приводу цього не є безспірними. З цього приводу треба зазначити, що ЄСПЛ, як було згадано раніше, в окремих рішеннях заперечує актуальність ст. 5 Конвенції для певних аспектів галузі кримінально-виконавчого права. Так, згідно з позицією ЄСПЛ дисциплінарні заходи, введені у в'язниці, які мають вплив на умови тримання під вартою, не можуть розглядатися як позбавлення волі. Такі заходи повинні розглядатися в нормальних умовах як зміни умов законного тримання під вартою та не підпадають під дію ч. 1 ст. 5 Конвенції (рішення про неприйнятність у справі «Боллан проти Сполученого Королівства» (Bollan v. the United Kingdom) та «Мунджаз проти Сполученого Королівства» (Munjaz v. the United Kingdom)

[360, с. 11]. Вважаємо, що ЄСПЛ у подальших рішеннях змінить свою позицію з приводу зазначеного та розглядатиме незаконність застосування заходів дисциплінарного впливу в межах кримінально-виконавчого права, внаслідок яких засуджену особу додатково обмежували (позбавляли) волі (нормативна редукція) як такі, що підпадають під дію ст. 5 Конвенції. Проте все ж вказана норма Конвенції може бути цілком актуальною для іншої специфіки правовідносин, що можуть виникати в межах галузі кримінально-виконавчого права. Правовий механізм примусового лікування, який також є прийнятним для позначеної галузі права (ст. 117 КВК), цілком може підпадати під дію ч. 1 ст. 5 Конвенції у випадку виявлення суттєвих порушень прав людини під час реалізації вказаного механізму. Так, у справі «Шторк проти Німеччини» (Storck v. Germany) ЄСПЛ наголосив, що поміщення особи до медичного закладу та примусове її лікування може визнатись судом як порушення ч. 1 ст. 5 Конвенції [26]. Нині, враховуючи формулювання досліджуваної засади в Конвенції, Конституції нашої держави, а також беручи до уваги наведену позицію ЄСПЛ з приводу актуальності ст. 5 Конвенції для сфери виконання кримінальних покарань, було б передчасним однозначно й беззаперечно стверджувати про актуальність принципу свободи та особистої недоторканності для галузі кримінально-виконавчого права. Попри те можна з упевненістю стверджувати, що теоретичні дослідження в контексті визначення відповідності ст. 5 Конвенції різним сферам галузі кримінально-виконавчого права, зокрема у сфері застосування дисциплінарних покарань, здійснюватиметься й надалі та зрештою принцип свободи та особистої недоторканності обґрунтовано займе місце серед інших загальноправових засад кримінально-виконавчого права.

3.6. Гуманізм

Однією із загальноправових засад кримінально-виконавчого права є засада гуманізму. Цей принцип уособлює собою антропоцентричну модель розвитку сучасної правової системи нашої держави. Гуманізм визначає цінність людини як особи, її право на свободу, щастя, розвиток, вияв своїх здатностей [177, с. 56]. Гуманізмом (від лат. humanitas – людяність) називають світогляд, у центрі якого знаходиться ідея людини як найвищої цінності; ідеологія, що орієнтується насамперед на позитив людини при визнанні її негативу, який потребує контролю й обмежень [353, с. 133]. Гуманізм – це відкрита система, що динамічно розвивається, охоплює погляди, уявлення, моральні принципи, які заперечують усі види нерівності між індивідуумом та суспільством, а також практичні дії, які «реалізують цей принцип в економічній, політичній і юридичній сферах буття» [124, с. 39]. Гуманізм – це принцип і показник рівня цивілізованості людини і суспільства, що пронизує всі сфери людської життєдіяльності, має універсальний космополітичний характер, належить до основних соціальних цінностей і виражається через такі категорії, як «справедливість», «рівність», добро», «права і обов'язки людини» [110]. Основою розуміння гуманізму як правового принципу є розуміння гуманізму як філософської категорії. Так, у сучасній філософській літературі під гуманізмом розуміють систему світоглядних орієнтирів, центром яких є людина, її особистість, високе призначення і право на вільну самореалізацію. Гуманізм визначає вивільнення можливостей людини, є критерієм оцінки соціальних інститутів, а людяність – нормою стосунків між індивідами, етнічними й соціальними групами, державами [494, с. 134].

В юридичній літературі відмічається, що гуманізм є однією з засад позитивного права, і це категорично необхідно враховувати під час створення, застосування та тлумачення юридичних актів [353, с. 136]. На наше переконання гуманізм має виключно протилежне, тобто природно-

правове походження, оскільки антропоцентризм сучасного розвитку суспільства є визначальним. Роль держави в цій парадигмі полягає в належному нормативному визначенні та подальшої належного дотримання й реалізації цієї природної засади. Тому позитивістська роль держави у контексті цього є ключовою, але це жодним чином не перетворює «природність» гуманізму на позитивістську модель. Враховуючи специфіку полярного сприйняття сутності гуманізму представниками різних державних режимів (наприклад демократичного та авторитарного) ставити факт самого існування гуманізму від волі держави, а відповідно й позитивістської моделі – доволі неконструктивний шлях. За таких умов, протилежність номінального сприйняття сутності гуманізму жодним позитивним чином не впливатиме на його однозначне визначення.

Відповідно до Великого тлумачного словника української мови, гуманізм – це ставлення до людини, пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності; людяність [68, с. 266]. Визначення людини як найвищої соціальної цінності знайшло своє відображення в ст. 3 Конституції, цей нормативний аспект має суттєвий вплив на формування сучасної системи кримінальної юстиції в усіх її проявах. Принцип гуманізму задекларований не лише на рівні Конституції України. Він пронизує усю правову систему України і правову систему будь-якої цивілізованої держави світу [134, с. 169]. У свою чергу, Д. Т. Бараташвілі зазначає, що принцип гуманізму повинен пронизувати всі типи (види та підвиди), стадії та провадження, процесуальні режими юридичного тлумачення тощо [315, с. 250].

Враховуючим зазначене, засада гуманізму найбільш повно проявляється в кримінальному, кримінально-процесуальному та кримінально-виконавчому праві, оскільки саме в цих галузевих науках широкого розповсюдження набув термін «гуманізація», що означає зміну погляду закону на кримінально карані діяння в бік пом’якшення чи скасування відповідальності. Так само проявом людяності є існування інституту умовного засудження [365, с. 125].

У сфері кримінально-правового впливу гуманізація впливає на визначення специфіки відповідних заходів. У цьому плані пом'якшення покарання далеко не повністю вичерпує смислове навантаження гуманізації. Остання являє собою проблему, вирішення якої має будуватися не тільки на пом'якшенні кримінально-правового впливу на особу, яка вступила в конфлікт із законом, але й на розширенні можливостей захисту прав та інтересів потерпілих від кримінальних діянь [110].

У кримінальному процесуальному законодавстві складові частини принципу гуманізму охоплюють такі засади кримінального провадження, як рівність перед законом і судом, повага до людської гідності, забезпечення права на свободу й особисту недоторканність, недоторканність житла й іншого володіння особи, невтручання у приватне життя, недоторканність права власності тощо [110].

У сфері кримінально-виконавчого права, можемо констатувати, що принцип гуманізму втілюється в особливому підході до застосування санкцій кримінальної норми, що передбачає не тільки і не стільки покарання злочинця, скільки його виправлення та повернення в суспільство як повноцінного індивіда. У свою чергу гуманізм як правова категорія кримінально-виконавчого права характеризується двома напрямами, що стосуються інтересів як суспільства, так і засудженого [110].

Т. В. Рудник зазначає, що зміст принципу гуманізму в кримінально-виконавчому праві тісно пов'язаний з положеннями Конституції України та міжнародно-правових актів з прав людини та поводження з в'язнями і включає такі елементи: заборону катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; повагу й охорону прав, свобод та законних інтересів засуджених; ставлення працівників установ виконання покарань до засуджених з повагою до їх гідності; належні умови тримання засуджених; соціальну і правову захищеність засуджених; особисту безпеку засуджених; відповідальність за катування, інше жорстоке поводження із засудженими [441, с. 9]. Принцип

гуманізму досить виразно проявляється також у цілях, які ставить держава і законодавство при виконанні кримінального покарання – виправленні та ресоціалізації засуджених з метою повернення їх у суспільство повноправними його членами. Крім того, цей принцип поширюється також на всю діяльність органів і установ виконання покарань, пов'язану зі створенням засудженим умов для нормального існування, всієї їх життєдіяльності (харчування, комунально-побутове та медичне забезпечення) в умовах позбавлення волі [541, с. 133]. Також цілком слушною є позиція, що важливе значення для забезпечення належного поводження із засудженими мають положення, закріплені у ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, яка передбачає, що всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне ставлення й повагу до людської гідності. Відповідно до цієї ж статті пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, суттєвою метою якого є їхнє виправлення та соціальне перевиховання [56, с. 89].

Серед науковців досить поширеним є сприйняття сутності гуманізму в межах кримінально-виконавчого права крізь призму правовідносин «держава-засуджений». Так, М. С. Пузирьов та М. І. Лисенко зазначають, що зміст принципу гуманізму щодо засудженого до позбавлення волі полягає в тому, що органи і установи виконання покарань мають застосовувати обмеження прав та свобод особи відповідно до чинного законодавства, не збільшуючи обсягу таких правообмежень. Це означає, що персонал органів і установ виконання покарань має бути безпристрасним щодо діяння засудженого, він не має нести своїм поводженням із засудженим страждання, адже саме покарання і є карою для такої особи [416, с. 143]. Гуманізм як правова категорія кримінально-виконавчого права характеризується двома напрямами, що стосуються інтересів як суспільства, так і засудженого [416, с. 144].

В. О. Уткін з цього приводу зазначає, що на завершальній стадії кримінальної відповідальності органи та установи виконання покарань мають

справу безпосередньо із засудженими, а заклик захищати інтереси потерпілих для цих правоохоронних органів стає не істотним, оскільки вже відходить як би на другий план (точніше, на третій, а то і на п'ятий, якщо судити з черговості утримань за виконавчими листами із заробітку позбавлених волі в Україні (ст. 53 ВТК) і в росії (ст. 107 КВК рф). Тому ті, хто стверджує, що гуманізм у кримінально-виконавчому праві виявляється в захисті суспільства від злочинних зазіхань, тим самим об'єктивно сприяють недооцінці дійсних проблем захисту інтересів потерпілих, свідків (у майновій сфері, у кримінальному процесі і т.д.) [315, с. 250].

На наш погляд нівелювання інтересів інших осіб в межах визначення сутності засади гуманізму в змісті кримінально-виконавчого права створює передумови для завузького сприйняття цього принципу у всій системі кримінальної юстиції. У цьому аспекті слід погодитись, що гуманізм кримінальної юстиції, з одного боку, звернений до охоронюваних прав і свобод людини і громадянина (потерпілого), інтересів суспільства, а з іншого - це гуманність по відношенню до злочинця, який порушив ці права та інтереси [292, с. 288]. У контексті визначення кримінального правопорушення як суспільно-небезпечного діяння першочергово постає завдання щодо забезпечення безпеки самого суспільства від подібних протиправних діянь. Однак за цих умов у кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом зазвичай невід’ємною складовою є наявність конкретної постраждалої особи. Ця особа згодом набуває статусу потерпілої та відновлення порушених прав такої особи є одним з ключових завдань вітчизняної кримінальної юстиції, зокрема посилення захисту прав та інтересів потерпілих, гарантоване відшкодування ним завданої злочином шкоди є одним з ключових елементів Концепції реформування кримінальної юстиції України [409].

Зазначене положення знайшло відображення в чинному законодавстві де визначено черговість відрахувань (відшкодувань), які здійснюються засудженими у примусовому порядку, відповідно до яких, вимоги потерпілих

дійсно не задовольняються першочергово (ст. 121 КВК, ст. 70 ЗУ «Про виконавче провадження»). При цьому законодавець визначив «збільшений» обсяг відрахувань, які можуть здійснюватись із заробітної плати чи пенсії засуджених. Так відповідно до ст. 70 ЗУ «Про виконавче провадження» відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, у зв'язку із втратою годувальника, майнової та/або моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням становить 50 %. При цьому ж згідно цієї є норми закону, інші види відрахувань передбачають аналогічні стягнення як із зарплати так й з пенсії засуджених у розмірі, який не перевищує 20 % [370]. Отже черговість задоволення потреб потерпілих в межах кримінально-виконавчого права може цілком компенсуватись розміром таких відшкодувань. Таким чином засада гуманізму в зазначеній галузі права цілком та закономірно стосується не лише інтересів засудженого та суспільства в цілому, а також окремих потерпілих осіб, які постраждали під час вчинення кримінальних правопорушень. Враховуючи це, вищезгадана позиція В. О. Уткіна щодо неістотності закликів стосовно відстоювання інтересів потерпілих в межах кримінально-виконавчого права – є доволі суперечливою та на наше переконання, в чинному законодавстві, попри його недосконаліть, існує нормативний механізм, який в цілому передбачає правову конструкцію реалізації засади гуманізму щодо постраждалих осіб.

Конструкції згаданих законодавчих норм, які нормативно закріплюють та визначають реалізацію засади гуманізму в межах кримінально-виконавчого права в цілому передбачають доволі широке тлумачення засади гуманізму, яке цілком виходить навіть за межі правовідносин, враховуючи «трикутник» її учасників (засуджений-суспільство-потерпілий). Так згідно ч. 2 ст. 121 КВК відшкодування засудженими витрат на утримання в місцях позбавлення волі здійснюється після відрахування податку на доходи фізичних осіб і аліментів [217]. У змісті зазначеної норми законодавець явно виходить за межі правовідносин пов'язаних із вчиненням кримінальних

правопорушень та виробленого державного механізму протидії й боротьби з ними. Вказана норма закону вочевидь додатковий раз свідчить, що автори КВК визначаючи юридичний механізм охорони та захисту прав й законних інтересів осіб в межах кримінально-виконавчих правовідносин, як на наше переконання, дозволяють собі досить широке тлумачення засади гуманізму. Проте цей факт, враховуючи специфіку кримінально-виконавчих правовідносин є цілком обґрунтованим та логічним.

Так, відповідно до глави 15 Сімейного кодексу України батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття [448]. Ця нормативна та життєва аксіома знайшла не лише відповідне відображення у змісті законодавчих актів, а й у свідомості людей. Цілком виправданою у цьому аспекті виглядає позиція законодавця, який навіть за умов «ізоляції» засудженого під час відбування кримінальних покарань, передбачив нормативну можливість виконання такою особою своїх цивільно-правових зобов’язань у вигляді обов’язкової сплати аліментів. При цьому такі утримання як із заробітної плати так й з пенсії засуджених здійснюються першочергово. Таке піклування є характерним для сфери кримінально-виконавчих відносин, оскільки застосувавши до особи кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, держава створила «компенсаційну процедуру» за якої особа, що відбуває покарання у вигляді позбавлення волі додаткового виконує покладені на неї цивільно-правові зобов’язання передбачені законодавством та/або рішенням суду. До речі тут слід додаткового наголосити, що особа, яка відбуває кримінальне покарання також зобов’язана виконувати рішення національних судів у будь-якій категорії справ, за цих умов лише порядок утримувань за відповідними виконавчими документами є різний. Таким чином нормативне визначення та реалізація засади гуманізму в межах кримінально-виконавчого права України стосується безпосередньо особи, яка відбуває кримінальне покарання, суспільства в цілому, потерпілої від кримінального правопорушення особи та

інших осіб на користь яких здійснюються примусові стягнення за рахунок засудженої особи.

Визначаючи сутність засади гуманізму в кримінально-виконавчому праві А. Х. Степанюк наголошує, що окремі прихильники визначення сутності принципу гуманізму ігнорують ту обставину, що під час виконання покарання як реакції держави на вчинений злочин, уже давно немає в наявності злочинного зазіхання, від якого нібито треба захищати суспільство і громадян, унаслідок чого дане гасло для органів та установ виконання покарань стає не актуальним. У контексті чого науковець погоджується з думкою В. О. Уткіна, що така "двостороння" концепція гуманізму, вироблена в кримінальному праві і така, що має надзвичайно важливе значення для застосування кримінальної репресії, не має самостійного значення в кримінально-виконавчому праві і до принципу гуманізму виконання покарання відноситься дуже віддалено [465, с. 307]. На наше переконання, як ми вже зазначали раніше, «дуальність» сприйняття змісту засади гуманізму не в повній мірі відображає його сутність. Взагалі сприймати цей принцип з позиції дуальної сутності це одночасно й спроба однобічного визначення цієї правової засади. Перш за все слід ще раз відокремити принцип гуманізму як загальноправову засаду або конституційний принцип. Саме така інтерпретація цієї засади дозволяє сприймати її всебічно та коректно, адже намагання зосередити змістове значення принципу гуманізму виключно в межах кримінального права неодмінно звужуватиме кількісний критерій фактору суб’єктності цієї засади, породжуючи модель дуальності цієї засади. Однак як вже вище наголошувалось дуальна природа жодним чином не відтворює змістової характеристики цього принципу, який є елементом правової дійсності, що поєднує в собі набагато більше ніж два «інтересанти», а отже дуальність в цьому випадку не є аксіоматичною. На наше переконання коректне сприйняття змісту засади гуманізму має здійснюватись за початкової позиції невизначеного кола суб’єктів, які можуть бути залучені до реалізації цього принципу або зацікавлені в результатах вказаного процесу.

Тому дуальність сприйняття сутності засади гуманізму, за якої враховуються виключно інтереси винної особи та суспільства, інтереси якого постраждали внаслідок протиправного діяння – не відображає всієї змістовної складової цього багатокомпонентного, загальноправового принципу.

Продовжуючи розгляд сутності засади гуманізму в межах кримінально-виконавчого права, слід також окремо розглянути наявну в теорії кримінально-виконавчого права наступну позицію. Так, А. Х. Степанюк зазначає, що гуманізм кримінально-виконавчої діяльності повинний виявлятися в мінімумі кримінально-правової репресії. Причому, це стосується як позбавлення волі, так і покарань, не зв'язаних з позбавленням волі, оскільки в Мінімальних стандартних правилах ООН у відношенні заходів, не зв'язаних з тюремним ув'язненням (Токійських правилах) чітко викладена вимога, щоб у ході застосування не зв'язаних з тюремним ув'язненням заходів права правопорушника не обмежувалися в більшому ступені, чим це санкціоновано компетентним органом, що виніс первісне рішення. Автор не погоджується зі М. О. Стручковим, який наголошує, що не можна вважати покарання гуманним актом лише в тому випадку, якщо воно вичерпується одним фактом ізоляції. Помістити засудженого в місце ув’язнення ще не означає забезпечити кару. Позбавлення волі є покаранням тоді, коли воно виражається в належній ізоляції злочинця і зв'язано з позбавленнями й обмеженнями ряду особистих прав, і побутових зручностей [471, с. 217]. А. Х. Степанюк наголошує, що такий підхід явно суперечить Мінімальним стандартним правилам поводження з ув'язненими і Європейським тюремним правилам, де сказано, що режим, прийнятий у закладі, повинний прагнути зводити до мінімуму різницю між життям у в'язниці і життям на волі і що умови позбавлення волі і тюремна система не повинні збільшувати страждання, що випливають з ув’язнення [307, с. 43], [363, с. 237].

Стосовно вказаної позиції слід наголосити, що умови мінімальної «кримінально-правової репресії» є цілком обґрунтованими для системи

національних судів, які фактично призначають покарання за вчинені кримінальні правопорушення. В умовах реалізації норм кримінально-виконавчого права, використання вищезгаданого словосполучення є вкрай суперечливим. Передусім поєднання терміна «репресія» із застосуванням заходів кримінально-виконавчого впливу може формувати у «стороннього спостерігача», дещо викривлену уяву про зміст вказаних заходів та сприйняття їх як щось антилюдське та негуманне. Це є цілком можливим враховуючи етимологічний зміст слова «репресія». Так відповідно до Великого енциклопедичного словника репресія (лат. repressio) – придушення, каральний захід, покарання, що застосовується державними органами [307, с. 43]. Репресія змістовно пов’язана з лат. «reprimo» (придушую, приборкую), що складається з префікса re- та дієслова premo- (давлю, топчу, пресую) [117, с. 62]. Отже термін «репресія» як вважаємо, є більш характерним для трагічного минулого нашої країни за часів Радянського союзу, коли визначення «репресований» стало невід’ємною категорією тодішнього буття та пов'язаний був із безпідставним кримінальним переслідуванням й позбавленням волі невинних осіб за волею представників радянської влади. В сучасних умовах доцільно використовувати таку категорію як «тягар відповідальності», яка цілком відповідає сутності заходів кримінально-виконавчого впливу. В умовах багатосуб’єктного сприйняття змісту засади гуманізму саме тягар відповідальності являє собою явище, яке відображає закономірну реакцію суспільства інтереси якого постраждали внаслідок вчинення суспільно-небезпечного діяння; враховує зацікавленість у відновленні справедливості для потерпілих від кримінальних правопорушень осіб; задовольняє потреби інших осіб, які невід’ємно пов’язані з особою, що відбуває кримінальне покарання.

Додатково доцільно зупинитись на положенні окремих норм Токійських правил, які, на думку А. Х. Степанюка є так званим «нормативним бар’єром» щодо застосування до засуджених додаткових заходів впливу, окрім рішення первісного суду. Тут слід зазначити, що

відповідно до розділу IV Токійських правил (Стадія після винесення вироку), а саме п. b ч. 9.2 передбачається звільнення особи у зв'язку з роботою чи навчанням [429]. Така норма Токійських правил цілком корелюється з положенням чинних КК та КВК. Так, наприклад, відповідно до ст. 81 КК обов'язковою умовою умовно-дострокового звільнення від відбування покарання є доведення засудженим свого виправлення шляхом сумлінної поведінки та ставлення до праці. Крім цього, згідно ч. 2 ст. 118 КВК, засуджені до позбавлення волі, які мають заборгованість за виконавчими документами, зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення такої заборгованості. Крім цього існування додаткових заходів впливу на засуджених передбачені п. 3 ч. 1 Європейських пенітенціарних правил [120]. Доречи в цих правилах містяться підрозділи «Дисципліна та стягнення», «Застосування сили» та «Заходи стримування», які передбачають можливість застосування до засуджених заходів дисциплінарного та фізичного впливу за певних умов.

Таким чином, додаткові заходи впливу на засуджених у вигляді примусової праці, заходів дисциплінарного та/або фізичного впливу є не лише обов'язковою умовою для досягнення мети у вигляді захисту інтересів особи та суспільства, а також утворюють механізм правослухняної поведінки, що є передумовою для дострокового звільнення засуджених з місць позбавлення волі. Додаткові заходи впливу на засуджених, крім первісних рішень суду щодо кримінального покарання осіб, є обов'язково-необхідними заходами впливу, які застосовуються до осіб, котрі відбувають покарання в сучасних кримінально-виконавчих реаліях. Підсумовуючи викладене слід зазначити, що гуманізм кримінально-виконавчого права відображається у повазі до людської гідності, неухильному дотриманні прав і свобод засудженого, а також інших осіб, інтереси яких невід'ємно пов'язані з виконанням та відбуванням засудженим кримінального покарання.

3.7. Демократизм

Однією із загальноправових засад кримінально-виконавчого права України є засада демократизму. Цей принцип визначено законодавцем у ст. 5 КВК. Принцип демократизму передбачає, що базисом для права має бути загальне благо. Корені цього принципу сягають стародавнього римського права, де відомою була теза «sabus populi suprema lex» – благо народу – найвищий закон. Сучасне розуміння принципу демократизму передбачає необхідність відповідності законів держави волі й інтересам більшості суспільства, яка виражається в процесі правотворчості на всіх рівнях [132, с. 99]. Основоположним актом для розуміння принципу демократизму є Статут ООН, в якому проголошується мета «сприяти соціальному прогресу і поліпшенню умов життя при більшій свободі» [428, с. 51].

Демократизм як принцип права і в історичному, і в сучасному контексті є вимогою правового характеру, яка проявляється через народовладдя і полягає у відображенні у праві таких загальнолюдських цінностей, як людська гідність, права людини, свобода, рівність, справедливість, а також гарантії їхньої фактичної реалізації, охорони і захисту; визначення і гарантування свободи людини через обмеження свободи інших людей, а також чітке визначення правом міри і меж свободи людини; забезпечення правом формальної рівності людей шляхом надання їм свободи рівної міри, а також легітимності закону через його формування на засадах справедливості [523, с. 13]. Зміст демократизму як загальнолюдського принципу права розкривається у тому, що у праві повинні бути відображені, по-перше, загальні для всього суспільства інтереси, по-друге, узгоджені інтереси більшості соціальних груп, по-третє, певні мінімальні гарантії інтересів меншості. Тобто цей принцип повинен унеможливити ситуацію, при якій інтереси певної групи суб’єктів мали б пріоритет над інтересами усіх інших груп населення [498, с. 94].

Розглядаючи питання багатоелементності засади демократизму М. М. Яцишин наголошує, що принцип демократизму слід розглядати передусім як загальноправовий (конституційний), оскільки закладені у ньому засадничі ідеї демократичної, соціальної, правової держави, про що вже йшлося вище, є концептуальними при визначенні сутності решти принципів як у системі права, законотворення, так і виконання та відбування покарань. Будучи фундаментальним критерієм реалізації правових ідей, які містяться в Загальній декларації прав людини та закріплені у ст. 3 Конституції України, принцип демократизму посідає центральне місце в забезпеченні прав людини при здійсненні правообмежень, властивих покаранням. Він об'єднує навколо цієї ідеї решту принципів: законності – для вирішення завдань кримінально-виконавчого законодавства та для охорони прав і законних інтересів засуджених; органічно пов'язаної з нею справедливості – залучення демократичних правових ідей та втілення їх у діяльність органів та установ виконання покарань; гуманізму – закріплення у правових нормах демократичних ідей людинолюбства, милосердя, любові до ближнього; рівності засудженого перед законом – створення єдиних рівних умов відбування покарання усіма засудженими тощо. Зазначимо, що принцип демократизму, як і інші принципи кримінально-виконавчого права, покликаний відіграти значну роль у наповненні кримінально-виконавчого процесу сучасними керівними положеннями, ідеями та імперативними вимогами, які складають основу державної політики у цій сфері суспільних відносин на сучасному етапі державотворення [541, с. 137].

Частково погоджуючись з авторами щодо важливості та змістовності засади демократизму, слід зазначити, що запропонований вище перелік елементів цього принципу відповідає іншій загальній засаді – це верховенство права. Так, у п. 41 доповіді «Верховенство права» Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія), зазначені обов'язкові елементи засади верховенства права: а. Законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів

права; b. Юридична визначеність c. Заборона свавілля; d. Доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; e. Дотримання прав людини; f. Заборона дискримінації та рівність перед законом [112, с. 177]. Наведені елементи верховенства права, як на наш погляд, фактично охоплюють всі інші загальноправові засади, оскільки верховенство права є консолідуючим принципом, що відображає собою природно-правову концепцію походження, функціонування та подальшого розвитку правової системи. Отже демократизм хоч і є комплексною засадою, все ж включає в собі дещо інші елементи, які розглядатимуться в межах цього питання. Акцентуючи увагу на генетичному зв'язку верховенства права та демократизму слід погодитись з тим, що принцип демократизму у нормотворчій діяльності сучасної держави є однією із форм реалізації народовладдя – участю соціуму у створення загальнообов'язкових правил поведінки. Принцип демократизму знаходить своє вираження у нормативно-правових актах через їх соціалізацію та імплементацію принципу верховенства права. У цьому випадку знову проявляється ідеологічна близькість насамперед основоположних принципів права [190, с. 7].

Серед вітчизняних науковців поширеною є точка зору щодо недоцільності визначення демократизму як принципу кримінально-виконавчого права. Так, авторський колектив підручника кримінально-виконавче право України (Загальна та особлива частини), за загальною редакцією О. М. Литвинова зазначає, що демократизм не може бути принципом кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарання, оскільки він не є загальногалузевим специфічним принципом права, це – лише принцип кодифікації законодавства [214, с. 45]. Аналогічної точки зору дотримується Т. В. Кленова. Не будучи загальногалузевим специфічним принципом права, ідея демократизму стала центральною для всього процесу законодавства. Їй відповідають і правопідготовчі, і правоустановчі норми, наприклад, персоніфікація авторства законопроектів,

їхнього конкурсу, колективності обговорення, врахування суспільної думки й експертних оцінок [465, с. 290]. Х. Я. Гнот також наголошує, що демократизм є принципом кодифікації законодавства, а тому може знаходити свій вияв у колективних обговореннях законопроектів, що передує внесенню їх на розгляд парламентарів, урахуванні громадської думки, кваліфікованій оцінці проектів фахівцями відповідних галузей права, ознайомленні з ними широкої громадськості [82, с. 443].

З приводу окреслених поглядів щодо засади демократизму вважаємо за необхідне висловити особисту точку зору. Перш за все, на наше переконання, сприйняття засади демократизму у відриві від його загальноправового походження та сутності – є вельми суперечливою позицією. Демократизм є виключно загальним принципом, який включає в себе доволі змістовну кількість елементів, які врешті-решт можуть відображатися у галузевих засадах кримінально-виконавчого права. Тому дещо однобічне сприйняття демократизму виключно як принципу кодифікації законодавства не сприятиме змістовному, всебічному та коректному розумінні цієї засади у межах галузі кримінально-виконавчого права. Детальніше про це мова йтиме далі.

Досліджуючи сутність принципу демократизму О. В. Шаган зазначає, що цей принцип розкривається в демократичній процедурі розробки і прийнятті нормативно-правових актів, широкого залучення населення до нормотворчої діяльності [518, с. 66]. А. М. Колодій також наголошує, що сутністю демократизму є вираження волі народу, безпосередня його участь в розробці і прийнятті нормативно-правових актів. Залучення народу до участі у правотворчій діяльності дозволяє виявити потреби, інтереси і волю населення, досконаліше з'ясовувати необхідність юридичної регламентації і позбутися бюрократичного, односторонньо-суб’єктивного підходу [173, с. 284]. У свою чергу А. Х. Степанюк досить скептично ставиться до такої інтерпретації демократизму особливо в межах кримінально-виконавчого права. Так науковець зазначає, що навряд чи в сучасних умовах можна

пояснити демократизм кримінально-виконавчого законодавства залученням широких верств населення до обговорення законопроекту і до прийняття КВК [465, с. 290]. Такий скептицизм є доволі обґрунтованим, враховуючи те, що цю точку зору шановний науковець висловлював у дисертаційному дослідженні від 2002 року. На той час дійсно важко собі було змоделювати теоретичний механізм участі засуджених у визначеному напрямку реалізації засади демократизму, не стверджуючи вже про практичну можливість цього. Проте з того часу в кримінально-виконавчому праві на загальноправовому та галузевому рівні відбулись суттєві нормативні зміни, тому, на наше переконання, скептичність щодо залученням широких верств населення до обговорення законопроекту і до прийняття КВК, на даний час, вже не слід сприймати категорично та безапеляційно.

На сьогодні за умов стрімкого розвитку інформаційних та Інтернет технологій, а також реалії їх впровадження у життя, став цілком можливим фізичний доступ осіб до офіційних сторінок органів державної та місцевої влади. Фактично будь-яка особа цілком може висловити свою точку зору щодо багатьох питань внутрішньої та зовнішньої діяльності держави шляхом надсилання відповідно електронного звернення, у тому числі пропозиції щодо питань правотворчої діяльності держави. Додаткової актуальності це питання набуває з урахуванням реалій залучення до процесу державного нормотворення осіб, які відбувають кримінальні покарання у закладах системи кримінально-виконавчої служби. На даний час в державі також здійснено кроки щодо вирішення цього питання. Так, перш за все, слід зазначити, що відповідно до наказу Мін’юсту від 19.10.2017 № 3233/5 «Про затвердження Порядку організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет» (далі – Порядок про доступ засуджених до мережі Інтернет), особи, які відбувають покарання, при відповідному технічному обладнанні місць позбавлення волі, мають вільний доступ принаймні до офіційних Інтернет сторінок органів державної влади, місцевого самоврядування, міжнародних організацій тощо [391]. Отже

виявивши відповідну ініціативу, будь-яка засуджена особа, може долучитись до нормотворчого процесу в державі шляхом листування з відповідними представниками органів державної чи місцевої влади.

Крім цього, участь засуджених у процедурі розробки і прийнятті нормативно-правових актів в державі, цілком може відбуватись за зворотною ініціативою посадових осіб органів державної, місцевої влади. Відповідно до постанови КМУ від 03.11.2010 № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», консультації з громадськістю проводяться у формі публічного громадського обговорення, електронних консультацій (безпосередні форми) та вивчення громадської думки (опосередкована форма). Консультації з громадськістю у формі публічного громадського обговорення, електронних консультацій та вивчення громадської думки з одних і тих самих питань можуть проводитись одночасно [377]. Органи влади за необхідності цілком можуть долучити до процесу розробки нормативних актів, їх регламентації та впровадження у практичну діяльність, осіб, які мають правовий статус засуджених у державі, використовуючи механізм, що закріплений у загаданій постанові КМУ. Таким чином, зазначений такий прикладний елемент засади демократичності кримінально-виконавчого права, як участь засуджених у нормотворчому процесі на рівні держави та місцевої територіальної одиниці є цілком реальним, актуальним та нормативно визначеним.

Принцип демократизму, який полягає в тому, щоб законодавчі акти відображали інтереси максимально більшої кількості населення країни, випливає із принципу народовладдя, відповідно для якого «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» (ст. 5 Конституції). Свобода при цьому має вирішальне значення і розкривається, по-перше, через вільне формування політичних поглядів та переконань, по-друге, вільне волевиявлення на виборах та шляхом референдуму, яке гарантується державою. З іншого боку, принцип

демократизму як необхідний елемент відповідного політичного режиму передбачає фіксацію в юридичних нормах такого правового становища людини, яке б максимально закріплювало її автономію і мінімізувало втручання держави [111, с. 309]. Визначені автором критерії засади демократизму як то наявності в законі механізму громадянського волевиявлення шляхом участі у виборах органів державної місцевої влади – цілком актуальні й для сфери кримінально-виконавчого права. Обмеження, які застосовуються законом щодо засуджених зі вчинення кримінальних правопорушень звісно звужують громадянські права та свободи таких осіб. Однак попри існування в умовах реалізації заходів державно-правового впливу, особи, які перебувають в закладах кримінально-виконавчої системи зберігають за собою права на волевиявлення та участі у виборах, хоча це право, як вже згадувалося, певним чином закономірно обмежене державою.

С. Русин щодо цього питання зазначає: потрібно розуміти, що дана категорія громадян є суттєво обмежена в активній реалізації виборчого права, тобто не може висувати свою кандидатуру та бути кандидатами до органів державної влади. Для прикладу можна застосувати положення 4 пункту статті 9 Закону України «Про вибори народних депутатів України», в якому не може бути висунутий кандидатом й обраний депутатом громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку. Окрім цього у пункті 6 статті 3 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» визначається те, що громадяни України, які за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі, вважаються такими, що не належать до жодної територіальної громади та не мають права голосу на місцевих виборах [442].

Ще однією із суттєвих проблем, як зазначає автор, є те, що реалізувати у повному обсязі виборчі права засуджених у місцях позбавлення волі, на практиці, досить важко. Зокрема, суть проблеми полягає у можливості

впливу адміністрацій установ виконання покарань, відсутності агітаційних матеріалів, виборчої інформації про кандидатів, ознайомлення з виборчими програмами, відсутності технічних засобів спостереження, режимності та закритості установ виконання покарань. Важливим аспектом, що допоможе вирішити не лише проблему реалізації виборчого права, а й покращити умови відбування покарань засудженими особами це надання доступу, до таких установ, громадським активістам і організаціям. Як наслідок, суспільство отримуватиме інформацію про наявні проблеми та разом із органами влади активно вирішуватиме їх [442].

Детальний розгляд специфіки реалізації виборчого права засудженими не є предметом нашого дослідження, проте дозволимо собі декілька реплік щодо позиції автора. По-перше, спираючись на власний практичний досвід здобувача у виправному закладі доцільно наголосити, що дисертант жодного разу не був свідком чинення адміністрацією перешкод чи тиску на засуджених у межах реалізації останніх своїх виборчих прав. По-друге, спираючись на власний практичний досвід, слід вказати, що в закладах виконання покарань, на період виборчого процесу у державі, облаштовуються окремі приміщення, де здійснюється процедура волевиявлення засуджених (виборчі дільниці). Також у супутніх приміщеннях розміщується виборча інформація про кандидатів (партій, блоків тощо), а рівно й їхні виборчі програми. Кожен із засуджених цілком безперешкодно може ознайомитись з цією інформацією. Крім цього як ми вище зазначали, у межах чинного Порядку про доступ засуджених до мережі Інтернет, особам, які відбувають покарання цілком дозволений доступ до офіційних веб-сайтів органів державної влади України, державних установ тощо. Враховуючи це, засуджені, за їх власним бажанням, можуть отримати доступ до офіційного сайту Центральної виборчої комісії, де всебічно можуть ознайомитись з перебігом виборчого процесу у державі, а також з виборчими програмами кандидатів в депутати, партій тощо. Таким чином,

позиція автора не відповідає дійсності щодо порушення адміністраціями закладів кримінально-виконавчої служби виборчих прав засуджених.

Утім у контексті цього питання слід зазначити, що реалізація засудженими виборчого права у межах процесу загальнодержавного або місцевого волевиявлення є підтвердженням чинного у державі механізму народовладдя. Це у свою чергу є яскравим прикладом дійсності та актуальності засади демократизму для сфери кримінально-виконавчого права. При цьому, наведене не є останнім аргументом щодо обґрунтованого існування та дійсності в межах кримінального-виконавчого права принципу демократизму.

Принцип демократизму відображається в сутності організації процесу виправлення і ресоціалізації засуджених, відкритості органів і установ виконання покарань, насамперед у залученні громадськості до соціально-виховної роботи із засудженими, здійсненні контролю за діяльністю органів і установ виконання покарань. Також у науковій літературі вказується, що елементи демократизму при виконанні та відбуванні кримінальних покарань проявляються і в інших аспектах: в порядку подання і вирішення звернень; мові звернень і листуванні; у колективному обговоренні законопроектів, що передує внесенню їх на розгляд Верховній Раді України, врахування громадської думки, ознайомлення з ними широкого кола громадськості. Цей принцип закріплено у ст. 6, 23, 24, 25 КВК України [527, с. 279]. Демократизм має важливе значення і як принцип юридичної діяльності, надаючи можливість усім заінтересованим суб’єктам брати участь у прийняття рішення та сприяючи його досягненню з урахуванням інтересів учасників, шляхом компромісу, а не сили. Оскільки в сучасних умовах множаться проблеми, котрі можуть бути урегульовані лише глобально, зростає число і значення рішень на глобальному рівні, тому демократія розглядається в її повному масштабі як глобальний феномен. Основними елементами демократії, що взаємопов’язані між собою, є громадянське представництво в органах влади, рівність, політичний плюралізм, контроль і

відповідальність органів влади, регулярні вільні та чесні вибори, економічна свобода, гласність при прийнятті рішень, права людини, багатопартійна система, верховенство права [498, с. 95].

Принцип демократизму виявляється в кримінальному праві у таких формах, як участь представників громадських об’єднань і приватних осіб у призначенні покарання, його виконанні й, зокрема, у звільненні від кримінальної відповідальності (передача на поруки), звільненні від покарання [60, с. 49]. Принцип демократизму забороняє відчуження правоохоронних органів та їх діяльності від народу, виключає їх використання щодо нього у цілому, є перешкодою реалізації авторитарних методів влади у правоохоронній діяльності. Водночас він передбачає широку участь народних мас у формуванні правоохоронних органів, активну його участь у їх роботі, контроль з боку уповноважених народом представників, представницьких органів за правоохоронною діяльністю. Адже самі по собі, незрозумілі і авторитарні "... покарання і страх можуть спонукати людей до удаваності: не переконуючи їх розум, вони навряд чи здатні змусити їх сприйняти думку, але напевне викличуть у них ненависть до особи свого насильника і нав'яжуть їм тим більшу огиду до того і до іншого" [311, с. 199].

Наведені позиції науковців, як на наш погляд, містять в собі елементи прозорості функціонування системи виконання й відбування кримінальних покарань та наявність суспільного (громадського) контролю за діяльності органів та установ виконання покарань. Такий погляд на змістовну складову демократизму є цілком обґрунтованим та характерним для держави зі сталим демократичним режимом. Слід зазначити, що зазначене положення також закріплене у Мінімальних стандартах правил поводження з в'язнями від 1955 р., які передбачають можливість заохочення громадських організацій до співробітництва з персоналом закладів з метою повернення в’язнів до життя в суспільстві [263]. На наше переконання, участь громадських, релігійних організацій є невід’ємною складовою процесу ресоціалізації засуджених. Відновлення у подальшому осіб, які відбувають покарання як повноправних

членів суспільства є одним з ключових елементів практичної складової реалізації засади демократизму в межах кримінально-виконавчого права. За цих умов існує й інший, паралельний вектор реалізації демократизму шляхом участі громадськості у процесі відбування засудженими кримінальних покарань.

Відповідно до ч. 2 ст. 25 КВК громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань у виправних колоніях, арештних домах, виправних центрах та слідчих ізоляторах здійснюють спостережні комісії [217]. До складу спостережних комісій входять представники громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та окремі громадяни. Представники громадських організацій та окремі громадяни становлять не менш як половину складу комісії [386]. Ураховуючи склад спостережних комісій, вони являють собою «владно-громадське утворення», які мають суттєвий вплив на процес виконання й відбування кримінальних покарань та цей вплив є більш змістовнішим у порівнянні з іншими вищезгаданими типами організацій.

Відповідно до Етимологічного словника української мови за редакцією О. С. Мельничука демократія є запозиченням з грецької мови та означає «народне управління» [118, с. 31], а згідно з Великим тлумачним словником української мови демократія вживається у двох розуміннях: 1. Форма управління, політичний лад, за якого верховна влада належить народові. 2. Форма, принцип керівництва яким-небудь колективом, за якого забезпечується активна і широка участь цього колективу у здійсненні всіх заходів [68, с. 283]. З огляду на наведені тлумачення демократії слід зазначити, що в контексті сприйняття демократизму саме крізь призму народовладдя, то спостережні комісії є яскравим прикладом, який цілком відповідає такому контексту демократизму. Так, наприклад, спостережні комісії погоджують постанови начальника кримінально-виконавчої установи

закритого типу щодо зміни умов тримання засуджених осіб у межах однієї виправної колонії, якщо постанови передбачають збільшення обсягу встановлених обмежень і більш суворі умови тримання; подання адміністрації виправної колонії щодо переведення засуджених осіб до виправної колонії з вищим рівнем безпеки; постанови начальника виправної колонії щодо надання дозволу на проживання за межами виправної колонії засудженим жінкам на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку та скасування такого дозволу тощо [386].

Така «легітимація» спостережною комісією рішень адміністрацій кримінально-виконавчих закладів фактично свідчить про наявність певною мірою владних повноважень у змісті правосуб’єктності спостережних комісій. Цей аспект, як на наше переконання, є яскравим прикладом елементу народовладдя як невід’ємної частини демократизму галузі кримінально-виконавчого права України. До речі, законодавці окремих країн СНД у межах нормативно-правових актах тлумачать принцип демократизму саме шляхом участі громадських та інших організацій у виправленні засуджених. Так, згідно ст. 10 (Принцип демократизму) Кримінального кодексу Таджикистану, у випадках, передбачених цим Кодексом, до виправлення осіб, які вчинили злочини, залучаються політичні партії громадські об'єднання, органи самоврядування громадян або колективи за їх клопотанням та за їх згодою (КК Таджикистану) [485]. Подібне положення міститься у ст. 6 (Принцип демократизму) Кримінального кодексу Узбекистану, відповідно до якого, громадські об'єднання, органи самоврядування громадян чи колективи можуть у випадках, передбачених законом, залучатися до виправлення осіб, які вчинили злочини (КК Узбекистану) [486].

Не вдаючись до зайвої критики щодо подібного визначення засади демократизму саме в межах кримінального, а не кримінально-виконавчого закону, як вбачається доцільно слід лише зайвий раз наголосити на

важливості участі недержавних так й змішаних організацій (спостережних комісій, які у своєму складу мають як представників влади так й пересічних громадян) у процесі виправлення й ресоціалізації засуджених. Цей аспект кримінально-виконавчої дійсності додатково підкреслює вагомість та перманенту актуальність принципу демократизму для галузі кримінально-виконавчого права. За цих умов, слід погодитись з позицією, що принцип демократизму визначає широкі можливості участі громадян у реалізації завдань кримінальної політики, завдяки максимально можливій відкритості цієї діяльності, за допомогою гласності, суспільного контролю та врахування громадської думки [169, с. 151]. Саме гласність, відкритість процесу виконання й відбування кримінальних покарань дозволяє в межах держави активно долучати організації різного типу до вказаного процесу. Отже транспарентність такого процесу є невід'ємною складовою внутрішньодержавної діяльності у сфері виконання й відбування покарань, що відповідно, відображає гласність як обов'язковий атрибут засади демократизму кримінально-виконавчого права.

У контексті цього слушною є позиція, що цей аспект принципу демократизму одержав закріплення і в Конституції України, зокрема, щодо права кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір (частина 1 статті 34); права громадянина знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею (частина 3 статті 32); гарантією судового захисту права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації; гарантією права вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також

право на її поширення, та неможливістю засекречення такої інформації (частина 2 статті 50) [185].

Окремо в межах цього питання заслуговує додатковий елемент демократизму кримінально-виконавчого права. Так, визначаючи демократизм у цій галузі права крізь призму участі організацій різного типу у процесі виконання й відбування покарань, дещо поза увагою залишається інший різновид організацій, що також мають суттєвий вплив на систему кримінально-виконавчого права – це самодіяльні організації засуджених. Згідно зі ст. 127 КВК самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі створюються в колоніях з метою розвитку в засуджених корисної ініціативи, соціальної активності, здорових міжособових взаємовідносин, участі у вирішенні питань організації праці, навчання, відпочинку, побуту, впливу на виправлення засуджених, розвитку корисних соціальних зв'язків [217]. Також у ст. 80 КВК міститься положення, відповідно до якого з метою розвитку навичок самоорганізації засуджених військовослужбовців, заохочення корисної ініціативи та використання громадського впливу на їх виправлення і ресоціалізацію в ротах дисциплінарного батальйону створюються самодіяльні ради із числа засуджених військовослужбовців, які не порушують встановлені правила поведінки і сумлінно ставляться до праці та військової служби [217].

На наше переконання визначення такого явища у межах кримінально-виконавчого права як «самодіяльні організації», цілком відповідає сутності засади демократизму цієї галузі права. Враховуючи мету утворення таких організацій можна стверджувати про їх спрямування на відновлення засуджених як повноправних членів суспільства, повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві (ст. 6 КВК). Ключовим моментом цього є безумовно внутрішнє усвідомлення засудженими конструктивності цього процесу із визначенням чіткого внутрішнього орієнтиру на особисту ресоціалізацію. Як вбачається, найбільш позитивний результат цього досягатиметься за умов знаходження

засуджених серед «однодумців», які своїм прикладом спонукатимуть інших засуджених до соціально прийнятної поведінки та суспільно-корисної діяльності. Отже, фактор закріплення у межах кримінально-виконавчого права правового положення щодо функціонування самодіяльних організацій, цілком відповідає демократизму сучасного кримінально-виконавчого права.

У межах питання, яке розглядається, вважаємо за потрібне розглянути вельми цікавий погляд в теорії кримінально-виконавчого права щодо визначення засади демократизму. Так, автори підручника «Кримінально-виконавче право України» за загальною редакцією В. М. Трубникова, визначаючи перелік принципів кримінально-виконавчого права, пропонують авторський погляд щодо цього із визначенням у вказаному переліку засади «демократичного централізму». Науковці зазначають, що демократичний централізм є одним із принципів державного управління, знаходить своє вираження в тому, що установи виконання покарань становлять єдину систему, побудовану на основі підпорядкування нижчих ланок вищим при централізації у вирішенні головних питань з децентралізацією оперативних функцій і при перевірці виконання та контролю з боку вищих органів [211, с. 67]. На наше переконання, запропоноване формулювання цієї засади є дещо внутрішньо суперечливим, оскільки поєднання в одному визначенні атрибутів із полярним змістом навряд чи можливо конструктивно корелювати між собою. Свобода, колегіальність, абсолютна прозорість – з одного боку, та категоричний імператив, підпорядкування та обмеженість доступу – з іншого, утворюють правову атмосферу взаємної неприйнятності. Якщо ж у контексті цього питання вести мову про певну самостійність підпорядкованих державних органів, то тут доцільно вказати про децентралізацію. Це явище цілком дозволяє підлеглим установам, посадовим особам органів кримінально-виконавчої служби власноруч приймати певні адміністративні рішення у межах визначених законом повноважень.

Однак тут не слід забувати, що децентралізація за таких умов являє собою лише певні адміністративні «поліпшення» для підпорядкованих

органів, підрозділів тощо. Повної свободи дії така «поліпшеність» не передбачає, а тому стверджувати про наявності атрибутів демократичності при цьому навряд чи доцільно. Також тут слід додатково зазначити, що відокремлювати будь-то централізацію, децентралізацію або навіть запропоновану науковцями засаду «демократичного централізму» в окремий принцип кримінально-виконавчого права – є доволі суперечливим умовиводом. На наше переконання явища централізації та/або децентралізації є цілком органічними та природними для державної влади у будь-якій її проявах. Це в повній мірі стосується як органів законодавчої так й виконавчої влади. Ці «природні» елементи й відображають всю сутність державної влади, а отже зайвий раз приділяти цьому увагу, тим більш у контексті визначення цього як одного з принципів кримінально-виконавчого права – не доцільно. Тим більш, що в переліку принципів кримінально-виконавчого права міститься принцип законності, який фактично передбачає собою імперативну регламентацію діяльності органів й установ виконання кримінальних покарань виключно у межах «правової парадигми» визначеної нормативно-правовими актами. Цими ж нормативно-правовими актами у повній мірі визначається як централізація так й децентралізація у діяльності органів й установ виконання покарань.

Таким чином, ураховуючи викладене принцип демократизму кримінально-виконавчого права полягає в гарантуванні засудженим права на участь у всеукраїнському референдумі; забезпеченні використання засудженими права голосу на загальнодержавних виборах; формуванні державою належних умов для створення засудженими самодіяльних організацій (самодіяльних рад) та забезпечення участі засуджених у роботі цих організацій (рад); залученні спостережних комісій, громадських, релігійних, благодійних організацій тощо для виправлення і ресоціалізації засуджених.

3.8. Недоторканність права власності

Принцип недоторканності права власності є однією з фундаментальних засад сучасної правової системи. Цей принцип набув широкого розповсюдження як у сфері внутрішньодержавного права, так і в міжнародному праві. Так, відповідно до ст. 1 Протоколу 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції) кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [180]. Це положення також знайшло відображення в Основному законі нашої держави. Відповідно до ст. 41 Конституції кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним [185].

Коментуючи згадане положення Конвенції К. І. Скловський зауважує, що в ст. 1 Протоколу 1 ідеться передусім про вилучення майна державою (конфіскація, реквізиція та інші механізми переходу майна від приватної особи до держави), тобто описується проблема меж втручання публічної влади у відносини власності. Хоча можуть виникати й спори між мешканцями будинку, району, міста тощо. Критеріями допустимості такого втручання є виконання вимог закону; здійснення в суспільних інтересах; дотримання справедливого балансу інтересів [331, с. 112]. Така позиція, як вбачається, відповідає контексту гіпотетичного обмеження недоторканності права власності в межах сучасної правової системи, проте, на наше переконання, не слід відразу ототожнювати нормативно визначений вплив можливого позбавлення права власності виключно із конфіскацією майна, адже такі позбавлення також можуть мати тимчасовий характер обмеження недоторканності права власності у контексті користування й розпорядження майном.

Питання визначення принципу недоторканності права власності набуло широкого розповсюдження серед науковців. Так, І. П. Кулікова визначає недоторканність права власності як стан захищеності права власника від довільного втручання з боку інших осіб і держави, як мету й результат правового регулювання майнового обігу, що забезпечує власникам можливості безперешкодно здійснювати правомочності щодо належного їм майна [331, с. 112]. О. М. Клименко визначає сутність цього принципу як конституційну гарантію права власності у формі абсолютного обов'язку кожного не порушувати право власності інших осіб, а також у позитивному обов'язку держави щодо охорони й захисту прав усіх власників [158, с. 52]. П. В. Пушкар зазначає, що принцип непорушності права власності передбачає недоторканність цього права та майна власника, забороняє свавілля при втручанні в реалізацію цього права й обумовлює дотримання ключових принципів захисту власності: правомірності, законності, пропорційності, «справедливої збалансованості» втручання у відносини власності, наявності й адекватності компенсації та належних юридичних гарантій захисту від такого втручання [420, с. 105]. Принцип непорушності не означає «безмежності» права власності, адже воно має певні межі й може піддаватися обмеженням та обтяженням [35, с. 5].

Загалом погоджуючись із наведеними позиціями, слід зазначити, що сутність недоторканності права власності одночасно передбачає наявність відповідної протекції від стороннього впливу на існування та реалізацію цього права. На цей факт справедливо звертають увагу науковці. За такої умови серед наведених позицій цілком обґрунтовано міститься аргументація щодо недопустимості саме свавільного впливу на недоторканність права власності. Недопустимість такої свавільності цілком логічно адресована до всіх суб'єктів правовідносин та до держави зокрема. Водночас така недопустимість впливу не є аксіоматичною, адже за умов наявності відповідних нормативно визначених державою критеріїв, недоторканність права власності зазнає певних обмежень та навіть вилучень. Детальніше про

це йтиметься в цьому питанні. Також в межах наведених позицій окремо слід звернути увагу на використанні в конструкції вищевказаного принципу терміну «непорушність». На наше переконання цей термін має абсолютно синонімічне походження до терміну «недоторканність», тому в межах цієї роботи вказані терміни вживатимуться як тотожні. У цьому контексті слушно зазначає О. В. Дзера, що «непорушність» полягає у недоторканності як права власності, так і самого майна власника [104, с. 70].

У контексті досліджуваного питання слід вказати, що серед науковців досі немає єдності щодо визначення належності цього принципу. Так, А. С. Гайдук вважає, що принцип недоторканності права власності близький за своєю суттю до загальноправових принципів морально-етичного характеру [331, с. 113]. Г. М. Куцкір окреслює недоторканність права власності як міжгалузеву засаду [225, с. 8]. А. О. Ткаченко відносить принцип недоторканності права власності до галузевих засад [331, с. 113]. На наше переконання принцип недоторканності права власності являє собою загальноправову (загальну) засаду, яка є актуальною для всієї правової системи держави та розповсюджується на всі галузі вітчизняного права у тому числі на галузь кримінально-виконавчого права. Додаткове визначення цього принципу в межах Конституції, лише зайвий раз підкреслює цей факт.

Необхідно зазначити, що право власності та недоторканність як його невід'ємна засада є предметом доволі розповсюдженої судової практики ЄСПЛ. Так, у справі «Маркс проти Бельгії» (Marckx v. Belgium) від 1979 р. ЄСПЛ наголосив: «Визнаючи, що кожен має право мирно володіти своїм майном, ст. 1 Першого протоколу до Конвенції у своїй суті забезпечує право власності» [12]. Аналогічного висновку щодо права будь-якої особи на безперешкодне користування своїм майном ЄСПЛ доходить в справі та «Спорронг і Лоннрот проти Швеції» (Sporrong and Lonnroth v. Sweden) рішення від 1982 р. [13].

Відповідно до висновків ЄСПЛ ст. 1 Першого протоколу Конвенції містить три окремі норми: 1) що відображена в першій фразі першого абзацу

та несе в собі загальний характер, виражає принцип поваги до права власності, безперешкодного користування майном; 2) що міститься в другій фразі того ж абзацу, має предметом уваги позбавлення права власності за певних умов; 3) норма, яка згадана в другому абзаці, визнає саме можливість державам-учасницям регламентувати на власний розгляд використання майна в загальних інтересах. Як свідчить практика ЄСПЛ, найчастіше втручання у право власності фізичних та юридичних осіб відбувається з боку держави, зокрема органів виконавчої чи судової влади шляхом прийняття нормативно-правових актів чи при винесенні незаконного рішення суду [226, с. 279]. Слід зазначити, що таке втручання у право власності, а відповідно й обмеження дії принципу недоторканності цього права можливе за умов й цілком законних дій органів як виконавчої так й судової влади. Ця умова закріплена в Конституції нашої держави у ст. 41, де зазначено, що конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом [185]. На наше переконання обмеження державою реалізації принципу недоторканності права власності, а відповідно й реалізація вказаного права в межах системи кримінальної юстиції та кримінально-виконавчого права зокрема, не обмежується зазначеним конституційним положенням. Для того, щоб це обґрунтувати, передусім необхідно проаналізувати загальну структуру права власності.

Так, зміст права власності складається з тріади прав власника – володіння, користування, розпорядження [500, с. 201]. Під правом володіння розуміють юридично забезпечену можливість власника мати майно у своєму безпосередньому фізичному або юридичному віданні, у сфері свого фактичного господарського чи іншого впливу. Право користування – це юридична закріплена можливість власника щодо господарського, підприємницького, культурно-побутового використання майна та вилучення з нього корисних властивостей. Право розпоряджання – це юридично закріплена можливість власника самостійно вирішувати юридичну і

фактичну долю майна шляхом його відчуження іншим особам, зміни його стану чи призначення тощо [221, с. 514]. Якщо екстраполювати цю модель права власності на комплекс правовідносин, які врегульовані нормами кримінально-виконавчого права, то принцип недоторканності цієї засади зазнає вилучень та обмежень у контексті всіх елементів наведеної тріади прав. До речі необхідність такого впливу держави на вказану засаду простежується не лише в позиції законодавця, визначеної зокрема в ст. 41 Конституції, а також знаходить свою підтримку серед багатьох науковців.

З. В. Ромовська справедливо наголошує на існуванні межі та недопустимості фетишизації права власності: у нормах закону, моралі і звичаю можуть установлювати певні обтяження й обмеження (своєрідні гальма) на користь іншого – члена сім'ї, родича, співвласника, сусіда, громади, держави [440, с. 31]. Є. О. Мічурін розглядає такі елементи, як вияв необхідності узгодження інтересів і прагнення досягти розумного компромісу між інтересами уповноважених осіб і суспільства, збалансування майнових прав різних осіб для уникнення конфліктів під час здійснення прав [266, с. 114].

Аналізуючи вищевказану тріадну модель права власності, слід зазначити, що недоторканність права володіння як елемента наведеної тріади права власності може зазнавати обтяжень у межах кримінально-виконавчого права. Ця засада може фактично «нуліфікуватися» державою за умов конфіскації майна (глава 11 КВК). Таке припинення права володіння в структурі права власності в межах кримінально-виконавчих правовідносин характеризується *дисперсністю за суб'єктивною ознакою* (курсив наш - Д.П.). Так, відповідно до ч. 2 ст. 49 КВК, не підлягає конфіскації майно, що належить засудженому на правах приватної власності чи є його часткою у спільній власності, необхідне для засудженого та осіб, які перебувають на його утриманні [217]. Багатогранність структури права власності передбачає не лише його розподіл за вищезгаданою тріадою. Систематика цього права також враховує суб'єктів на яких воно розповсюджується. За цих умов право

власності засудженого може бути спільним з іншими суб’єктами правовідносин з близькими родичами та членами сім’ї як приклад. За таких умов одночасне право власності різних осіб на один предмет створює умови право володіння, коли застосована конфіскація до одного суб’єкта правовідносин, неодмінно стосуватиметься права володіння іншого учасника правовідносин. Така дисперсія механізму конфіскації майна неодмінно стикається із наявною засадою недоторканності права власності іншого суб’єкта. В такому «протистоянні» законодавець цілком справедливо віддає перевагу принципу недоторканності права власності «стороннього» учасника правовідносин перед державним механізмом конфіскації майна. Цей факт є цілком відповідає змісту концептуального положення вітчизняної Конституції, згідно з яким утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції) [185].

Окремо в межах цього питання також слід зупинитися на двох таких елементах як недоторканність права користування та розпорядження майном в межах кримінально-виконавчого права. Ці елементи тріади права власності можуть зазнавати відповідних обмежень в кримінально-виконавчій дійсності. Так, Є. О. Мічурін визначає обмеження майнових прав фізичних осіб як елемент механізму правового регулювання, спрямований на охорону прав суспільства, інших уповноважених осіб, що має базуватися на таких принципах, як об’єктивність; розумність; обґрунтованість; винятковість; правомірність; пропорційність; установлення законом; соціалізація [266, с. 130, 166, 168]. Н. Безсмертна під обмеженням права власності розуміє рамки діяльності власника з реалізації правомочностей володіння, користування та розпорядження, які складають зміст суб’єктивного права власності. Обмеження права власності встановлюються нормами права та правовими принципами, наприклад, такими як добросовісність, розумність, моральність [45, с. 105].

Стосовно сутності обмеження як фактору впливу на дотримання й реалізацію принципу недоторканності права власності В. І. Курдиновський

зазначав, що обмеження права власності полягає у вилученні певних повноважень з його змісту [222, с. 81]. Стосовно цього питання більш змістовне тлумачення фактору обмеження права власності надає І. П. Куликова, на думку якої, обмеження права власності – це стримуючі фактори, які не дають власнику можливості здійснювати свій приватний інтерес у суперечності з інтересами публічними; ці обмеження вводяться лише на підставі закону і не вилучають правомочностей зі складу суб'єктивного права власності, а лише блокують, повністю або частково, можливість їх здійснення [150, с. 152].

На наше переконання за умов визначення сутності обмеження недоторканності права власності доцільно акцентувати увагу на тимчасовості такого заходу, оскільки фактор обмеженості передбачає певну «строковість» у можливості повноцінної реалізації права власності. У цьому контексті цілком погоджуємось з О. В. Музиченком, який зазначає, що обмеженням права власності є передбачене законом тимчасове звуження можливості здійснення правомочностей власника, які полягають в обов'язку утримуватися від будь-яких дій або зазнавати дії з боку третіх осіб [273, с. 49]. Слушно також з цього питання наголошує Н. С. Моргун, на думку якого під обмеженням права власності слід розуміти об'єктивно сучасні обставини тимчасового характеру, що, позбавляючи власника можливості здійснювати свої окремі повноваження, звужують його свободу щодо здійснення дій над належним йому майном [267, с. 29]. Актуальною з цього приводу також є позиція Г. Ф. Шершеневича, який зазначає, що внаслідок пружності під тиском законних і договірних обмежень право власності стискається, але набуває знову колишньої форми одразу, як усувається перешкода [268, с. 279].

Додатково у контексті цього питання слід навести позицію КСУ, визначену ним у рішенні від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005. Так, КСУ наголошує, що до обмеження прав належить звуження їх змісту й обсягу, проте сутність змісту основного права не може бути порушена [434]. У п. 2.1

Рішення від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016, КСУ також зазначив, що обмеження щодо реалізації конституційних прав не можуть бути свавільними та несправедливими, мають установлюватися виключно Конституцією й законами, переслідувати легітимну мету, бути зумовленими суспільною необхідністю її досягнення, пропорційними й обґрунтованими. При цьому законодавець має запровадити таке правове регулювання, що дасть змогу оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права й не порушувати сутнісний його зміст [431].

Отже, обмеження права власності та його недоторканності характеризується елементами нормативної обґрунтованості та тимчасовістю. Ця «елементна база» є цілком актуальною і для сфери кримінально-виконавчого права. Окреслений факт цілком простежується на прикладі наступного юридичного механізму, який міститься в кримінально-виконавчому законі. Так, відповідно до ч. 7 ст. 102 КВК зберігання засудженими при собі речей, а також предметів, які заборонено використовувати в колоніях, не допускається. Виявлені у засуджених речі та предмети, які заборонено використовувати в колоніях, вилучаються, про що посадовою особою колонії складається протокол. За клопотанням установи виконання покарання слідчий суддя розглядає питання про конфіскацію таких речей та предметів або про передачу їх на зберігання до звільнення засудженого відповідно до положень розділу VIII КПК України. Зберігання грошей, цінних паперів забезпечується адміністрацією колонії [217]. Також згідно з ч. 3 ст. 153 КВК з особою, яка звільняється, в обов'язковому порядку проводиться повний розрахунок, повертаються особисті документи, цінності та речі, які їй належать, видаються гроші, що зберігалися на її особовому рахунку, або перераховуються на вказаний засудженим рахунок чи відкритий для нього рахунок …[217].

Наведене свідчить про наявність у межах кримінально-виконавчого права юридичного механізму обмеження права користування та розпорядження власністю засудженими. При цьому позначений механізм

цілком відповідає критеріям нормативної визначеності та тимчасовості, який корелюється зі строком відбування особою покарання в установах національної кримінально-виконавчої системи. Однак наведені обмеження права користування та розпорядження власністю засудженими також простежуються й на іншому прикладі.

З цього приводу слушно зазначає В. І. Сергєєвич, який вказує, що з метою суспільного блага можуть бути встановлені деякі обмеження власника: він платить повинності з власності; не може спалити свій будинок у разі загрози небезпеки сусідові тощо [91, с. 38]. Такий елемент обмеження, як «плата повинності з власності» є також цілком доречною й для сфери вітчизняного кримінально-виконавчого права. Так, із власних доходів засуджені вимушено сплачують відповідні кошти за окремими вимогами, встановленими чинним законодавством. Відповідно до розділу VI «Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі», затвердженої наказом Мін'юсту від 07.03.2013 р. № 396/5, із заробітної плати засуджених здійснюються утримання у вигляді: податку на доходи, сплати аліментів та відшкодувань за виконавчими документами (п. 6.2.) [380]. Також згідно з «Порядком відшкодування вартості витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань», затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 14.02.2017 р. № 80, з особистих коштів засуджених здійснюються утримання в рахунок відшкодування витрат, пов'язаних з їх утриманням [387].

Таким чином, наведені приклади свідчать про наявність у межах сучасного вітчизняного кримінально-виконавчого права правового механізму, який містить елементи обмеження права власності засуджених та відповідно засади недоторканності цього права. Тому, попри невизначеність цього принципу в межах ст. 5 КВК, змістовна характеристика сучасних правовідносин та положення нормативно-правових актів сфери кримінально-виконавчого права свідчать про дійсну актуальність вказаного принципу для всієї кримінально-виконавчої системи. Такий умовивід є цілком логічним,

ураховуючи вагомість цієї засади для інших галузей права, що формують сучасну вітчизняну систему кримінальної юстиції. Тому галузь кримінально-виконавчого права як невід'ємна складова цієї системи, аналогічним чином відповідає та базується на фундаментальних, загальноправових засадах, ураховуючи принцип недоторканності права власності. З огляду на викладене зміст принципу недоторканності права власності в межах кримінально-виконавчого права слід відображати таким чином: 1) Засудженим забезпечується право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю у порядку, передбаченому КВК та іншими нормативно-правовим актами; 2) Позбавлення або обмеження права власності під час виконання та відбування кримінальних покарань здійснюється посадовими особами установ виконання покарань у порядку, передбаченому КВК та іншими нормативно-правовим актами, а також на підставі вмотивованого судового рішення, відповідно до положень розділу VIII КПК; 3) Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

3.9. Конфіденційність

Визначаючи конфіденційність правовим принципом, передусім слід зазначити, що буквальне тлумачення цієї засади в сучасних правових реаліях нашої держави трапляється в декількох нормативно-правових актах, мова про які йтиметься нижче. При цьому змістова складова аспектів, які фактично утворюють собою цей принцип містяться як у Основному законі нашої держави, так й у галузевих кодифікованих законах.

Перш ніж розглянути конфіденційність як правову засаду, необхідно проаналізувати етимологію терміна «конфіденційність». Так, конфіденційність чи конфіденційний – це те, що не підлягає розголосові; довірчий, таємний. Конфіденційність як властивість інформації визначається як відомості, які знаходяться у володінні, користуванні чи розпорядженні

окремих фізичних чи юридичних осіб [68, с. 570]. Термін «конфіденційність» (конфіденціальність) походить з латинського «confido», що означає «твердо надіюсь, покладаюсь». Цей термін також трапляється в мовах сучасних європейських держав. Так, наприклад, у польській мові вживається слово konfidencjonalny, konfidencja. У словацькій мові – konfidencia. У чеській мові – confidence, в болгарській – конфиденция. В усіх випадках вказаний термін містить майже ідентичний смисловий зміст та визначається як «довіра», «довірчий», «довірче повідомлення», «довірча розмова» тощо [118, с. 559].

Як уже зазначалося, змістовна складова аспектів, що формують собою принцип конфіденційності, насамперед закріплено у змісті Основного закону нашої держави, а саме у ст.ст. 31, 32. Ці ключові аспекти (елементи) у свою чергу не лише відбивають сутність засади конфіденційності, а й тим самим окреслюють вектори її сприйняття, тлумачення, а рівно й відображення нормами галузевого законодавства. Слід зазначити, що в сучасних правових умовах цей принцип безпосередньо пов’язаний з таким явищем, як особиста інформація в контексті сприйняття її як предмета сучасних правовідносин, а також визначення правового режиму її регламентації й регулювання.

Отже, стосовно згаданих вище конституційних аспектів конфіденційності слід зазначити, що до них належать, по-перше, «аспект приватності» інформації, який фактично набуває рис особистої таємниці в умовах сучасних правовідносин різних категорій. По-друге, «аспект невтручання», який визначає недоторканність приватної інформації та адресується до третіх осіб, утворюючи для них так званий «правовий бар’єр» від будь-якого їхнього тиску, впливу, неправомірного (без згоди чи погодження) набуття ними такої приватної інформації тощо. По-третє, «аспект доступності», тобто фактична можливість будь-якої особи отримати особисту інформацію про себе від органів влади, юридичних осіб тощо. По-четверте, «аспект захисту», який передбачає наявність правових механізмів охорони, відстоювання та відновлення порушених прав, що визначені засадою конфіденційності.

Наведені конституційні аспекти умовно можна поділити на дві групи. До першої належить аспект приватності, який фактично є ідентифікатором інформації у контексті її суб'єктної належності до окремої особи. До другої групи у свою чергу належать аспекти невтручання, доступності та захисту. Ці елементи утворюють правовий режим визначення й регламентації конфіденційної інформації в межах сучасних правовідносин. Ця група аспектів є основою для подальшого формування правового базису (правових норм) використання й захисту конфіденційної інформації. Н. А. Мазаракі стосовно цього наголошує, що такі правові норми захищають адвокатську, лікарську таємницю, таємницю сповіді для того, щоб люди могли довіритись, розкрити важливу інформацію з метою отримання професійної поради, не боючись, що повідомлені ними факти будуть розголошені чи використані проти них у суді [249, с. 31].

Необхідно зазначити, що окреслені конституційні елементи конфіденційності, з урахуванням їх групової специфікації, відображені у визначенні категорії інформації в ЗУ «Про інформацію». Так, у ст. 21 цього закону наводиться визначення інформації з обмеженим доступом, до якої у тому числі належить й конфіденційна інформація. Конфіденційною, відповідно до цього закону, вважається інформація про фізичну особу, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, а також інформація, визнана такою на підставі закону. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, якщо інше не встановлено законом [396].

Аналогічне за змістом визначення конфіденційної інформації міститься в ЗУ «Про доступ до публічної інформації». Відповідно до ст. 7 цього закону конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов [376]. Крім законодавчого

тлумачення, визначення конфіденційної інформації також здійснюється й вітчизняними науковцями. Так, А. Г. Дідук зазначає, що конфіденційна інформація характеризується незагальновідомістю та нелегкодоступністю, комерційною цінністю або значущістю та ін., а як наслідок, необхідністю зберігатися в секреті. Відповідно, особа, яка законно контролює таку інформацію, може надати до неї доступ, або обмежити доступ третіх осіб. З цими та іншими, притаманними їм ознаками закон і пов'язує певні правові наслідки [106, с. 144].

Продовжуючи розгляд вказаних вище аспектів засади конфіденційності слід зазначити, що вони також знаходять відображення в межах чинних вітчизняних кодифікованих законодавчих актах та профільних законах. Так, чинний КПК відображає окремі згадані конституційні аспекти засади конфіденційності у ст. 14 «Таємниця спілкування» та ст. 15 «Невтручання у приватне життя». У даному випадку вказані процесуальні норми визначають собою аспекти приватності та невтручання принципу конфіденційності. Ці елементи вказаного принципу знаходять подальшу фіксацію в КПК у вигляді встановлення певних обмежень і заборон для посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження у напрямку отримання процесуально важливої інформації від учасників кримінального провадження, які користуються так званим «професійним імунітетом». Вказане положення закріплено в ст. 65 КПК та стосується обмежень у допиті таких суб'єктів як адвокат, нотаріус, журналіст, священнослужитель та ін. Також слід зазначити, що конфіденційність у контексті згаданих її елементів закріплено у процесуальному механізмі здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні (ст. 27 КПК). У такому аспекті засада конфіденційності впливає на правову регламентацію іншого загального принципу, який є невід'ємною складовою сучасного судового процесу – принципу гласності. За вказаного процесуального механізму здійснення закритого судового засідання реалізація принципу гласності примусово

обмежується з метою нерозголошення, у тому числі особистої інформації, яка є конфіденційною.

Характеризуючи такий «прикладний перетин» двох вказаних загальних принципів В. Скрипченко слушно зазначає, що кожен має право на ознайомлення в установленому законодавством порядку із судовими рішеннями, які набули законної сили, у будь-якій розглянутій у відкритому судовому засіданні справі. Це право може бути обмежено відповідно до закону в інтересах нерозголошення конфіденційної інформації про особу, державної чи комерційної таємниці, що охороняється законом [453, с. 124].

КПК не єдиний кодифікований нормативно-правовий акт, норми якого регламентують реалізацію принципу конфіденційності в межах процесуальних правовідносин. Вказана засада також є актуальною й для сфери адміністративного процесуального права. Так, у ч.ч. 8-12 ст. 10 КАСУ «Гласність судового процесу» зазначається, що розгляд справи у закритому судовому засіданні проводиться у випадках, коли відкритий судовий розгляд може мати наслідком розголошення таємної чи іншої інформації, що охороняється законом, необхідності захисту особистого та сімейного життя людини, а також в інших випадках, визначених законом [166]. Також у главі 4 «Врегулювання спору за участі судді», розділу ІІ «Позовне провадження» зазначається, що інформація, отримана будь-якою із сторін, а також суддею під час проведення врегулювання спору, є конфіденційною. Під час проведення врегулювання спору за участю судді протокол наради не ведеться та не здійснюється фіксування технічними засобами. За необхідності до участі в нарадах залучається перекладач. Перекладач попереджається про конфіденційний характер інформації, отриманої під час проведення врегулювання спору за участю судді. Під час врегулювання спору за участю судді забороняється використовувати портативні аудіотехнічні пристрої, а також здійснювати фото і кінозйомку, відео та звукозапис [166].

Додатково необхідно зазначити, що окремо від нормативно-правових актів, що регулюють сферу публічно-правових відносин, принцип

конфіденційності в повній мірі є актуальним й для нормативних документів сфери приватного права. Так, наприклад, конфіденційність є в рівній мірі слушною й для вищезгаданого правового механізму врегулювання спору за участю судді, але у контексті відображення його у змісті ЦПК (ст. 203) та ГПК (ст. 188). Також засада конфіденційності є невід'ємною складовою інших профільних законодавчих актів, таких як ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. 4), ЗУ «Про медіацію» (ст.ст 4, 6), де цей принцип безпосередньо визначений як один з тих, що формують основу правовідносин, урегульованих зазначеними вище законами України.

З огляду на перераховану вище низку нормативно-правових актів у різних сферах галузевих правовідносин із відображенням в їхньому змісті принципу конфіденційності, слід наголосити, що ця засада є актуальною і для сфери кримінально-виконавчого права. Так, одним із ключових положень правового статусу засудженого є можливість користуватись правовою допомогою відповідного фахового спеціаліста. Згідно з ч. 2 ст. 8 КВК засудженому гарантується право на правову допомогу, конфіденційні юридичні консультації (побачення) із захисником (захисниками) у кримінальному провадженні, адвокатом (адвокатами) тощо [217]. Доцільно зазначити, що можливість отримання засудженими подібних конфіденційних консультацій в рівній мірі стосується всіх осіб, які відбувають покарання в незалежності від виду останнього (ст.ст. 51, 59, 73, 143, 151 КВК). Згідно з ч. 2 ст. 8 КВК право засудженого на конфіденційне побачення з фахівцем в галузі права симетрично породжує обов'язок для адміністрації установи виконання покарань щодо створення необхідних умов для проведення вказаного конфіденційного побачення. Отже, за вказаних умов у межах кримінально-виконавчого права відбувається фактична реалізація конфіденційності за аспектами приватності, невтручання та захисту вказаної правової засади.

Конфіденційність кримінально-виконавчого права також полягає в окремих елементах реалізації засудженим до позбавлення волі права на

листування. Згідно з ч. 4 ст. 113 КВК, кореспонденція, яку засуджені адресують Уповноваженому ВРУ з прав людини, ЄСПЛ, Міжнародному кримінальному суду, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій, до суду та прокуророві, перегляду не підлягає і надсилається за адресою протягом доби з часу її подачі. Кореспонденція, яку засуджені одержують від зазначених органів та осіб, перегляду не підлягає [217]. Також вказане стосується і листування із захисником. Варто вказати, що за своїм змістом інформація, яка міститься в таких листах цілком відповідає саме категорії конфіденційної інформації, враховуючи її тлумачення законодавцем у розділі ІІ ЗУ «Про доступ до публічної інформації».

Принцип конфіденційності, як вбачається, також знаходить своє відображення у правовій регламентації й процедурності здійснення в установах виконання покарань душпастирської опіки засуджених. Цей різновид діяльності представників релігійної сфери нашої держави визначено у ст. 128[1] КВК. У межах досліджуваного питання доцільно зупинитись на окремій частині вказаної норми КВК, в якій саме відображено прикладний аспект реалізації засади конфіденційності в межах кримінально-виконавчого права, це ч. 8 вказаної статті. За для детального аналізу та вироблення коректних умовиводів слід навести повний текст вказаної норми. Отже відповідно до ч. 8 ст. 128[1] КВК: Таємниця сповіді є недоторканною і охороняється законом. Забороняється оприлюднювати, фіксувати технічними засобами та відтворювати будь-яку інформацію, отриману зі сповіді. Відомості, отримані зі сповіді, не можуть бути предметом досудового розслідування, досудового слідства чи кримінального провадження, використовуватися як доказ. Ніхто в жодному разі не може допитувати священнослужителя, перекладача чи іншу особу з питань, пов’язаних з конфіденційністю сповіді [217].

Першочергово слід наголосити, що ця кримінально-виконавча норма є яскравим прикладом актуальності принципу конфіденційності для сучасного кримінально-виконавчого права нашої держави. Інформаційний зміст сповіді цілком відповідає сутності конфіденційної інформації. Ураховуючи цю беззаперечну істину, а також аспекти приватності, невтручання та захисту засади конфіденційності, законодавець у вказаній нормі КВК визначив відповідний кримінально-виконавчий механізм реалізації конфіденційності під час сповіді засуджених. У такому сенсі крок законодавця до створення додаткового механізму охорони особистих прав засуджених у кримінально-виконавчому праві заслуговує на схвальну оцінку. Однак запропонована законодавцем правова конструкція ч. 8 ст. 128[1] КВК потребує відповідного корегування, оскільки в окремих своїх елементах не є досконалою.

Згадана частина статті розпочинається з речення: Таємниця сповіді є недоторканною і охороняється законом. При цьому закінчується вказана ч. 8 ст. 128[1] КВК реченням: Ніхто в жодному разі не може допитувати священнослужителя, перекладача чи іншу особу з питань, пов’язаних з конфіденційністю сповіді. Таким чином, у межах однієї частини статті КВК законодавець використовує дві «властивості» сповіді, її «таємниця» та «конфіденційність». Слід зазначити, що в чинному вітчизняному законодавці та серед науковців використовується визначення сповіді саме з урахуванням «таємниці» як її ключової властивості. Так, наприклад, у ч. 8 ст. 224 КПК йдеться саме про таємницю сповіді [205]. О. В. Негодченко та Г. О. Блінова також дотримуються зазначеної позиції та під таємницею сповіді розуміють охоронювані законодавством України таємні відомості, що були передані священнослужителям віруючими під час сповіді, за незаконне отримання, розголошення чи використання яких настає юридична відповідальність [280, с. 106]. Словосполучення «конфіденційність сповіді» в межах сучасних правових реалій фактично трапляється лише у змісті ч. 8 ст. 128[1] КВК.

У межах вказаної кримінально-виконавчої норми законодавець фактично використовує два визначення «таємниця сповіді» та

«конфіденційність сповіді». Однозначно стверджувати, чи вживає законодавець ці два визначення як синонімічні – не можливо, адже будь-які роз'яснення чи тлумачення КВК з цього приводу відсутні. Вбачається, що законодавцем під час текстового формулювання ч. 8 ст. 128[1] КВК була допущена смислова неточність та поруч із визначенням «таємниця сповіді» помилково використано словосполучення «конфіденційність сповіді». Отже, з метою однозначного та коректного сприйняття змісту ч. 8 ст. 128[1] КВК доцільно формулювання «конфіденційність сповіді» замінити на «таємницю сповіді» [319, с. 60].

У межах досліджуваного питання дозволимо собі також зупинитись на інших формулюваннях юридичної конструкції ч. 8 ст. 128[1] КВК. Так, у вказаній нормі, зокрема, зазначено: «Відомості, отримані зі сповіді, не можуть бути предметом досудового розслідування, досудового слідства чи кримінального провадження, використовуватися як доказ». Слід зазначити, що за вказаних умов, законодавець у межах кримінально-виконавчого закону дозволив собі формулювання категорій, які є невід'ємною складовою іншої процесуальної галузі права – кримінальної процесуальної, тим самим допустивши суттєву некоректність вказаного формулювання. З точки зору юридичної техніки наведений текст є доволі неоднозначним за своїм змістом. Так, відповідно до ст. 3 КПК, досудове розслідування є відповідною стадією кримінального провадження (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК), у свою чергу досудове слідство не є стадією провадження, а є лише однією із двох форм досудового розслідування (п. 6 ч. 1 ст. 3 КПК), кримінальне провадження, у свою чергу, не визначається ні як стадія ні як форма, це словосполучення визначається та сприймається як загальне, яке за своє сутністю охоплює як досудове розслідування так й судове провадження (п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК). Отже, одночасне використання у чинній редакції ч. 8 ст. 128[1] КВК визначень «досудове розслідування», «досудове слідство» та «кримінальне провадження», які перераховані через кому як відокремлені (самостійні) стадії (етапи) провадження не відповідає сутності їх визначення й сприйняття

в межах КПК. За цих умов, враховуючи смислову складову чинної редакції ч. 8 ст. 128[1] КВК є доцільним використання лише одного визначення «кримінальне провадження» для належного й змістовного відображення позиції законодавця у цій нормі закону.

Наостанок щодо корегування змісту ч. 8 ст. 128[1] КВК слід звернути увагу на таке формулювання: Ніхто в жодному разі не може допитувати священнослужителя, перекладача чи іншу особу з питань, пов'язаних з конфіденційністю сповіді [217]. З особистої, авторської точки зору сприйняття цього текстового уривку частини статті, а саме «Ніхто в жодному разі не може …» важко взагалі сприйняти як професійний, юридичний! Такий текст більш тяжіє саме до формулювань, що використовується у публіцистичних текстах. Тому за цих умов вказаний текстуальний уривок зі змісту ч. 8 ст. 128[1] КВК потребує корегування. При цьому, оскільки в конструкції вказаної кримінально-виконавчої норми згадується про таку процесуальну дію як допит, який, знов таки, визначено нормами КПК, то логічно було б запозичити вже зафіксовану та сталу текстуальну конструкцію щодо процесуального обмеження здійснення допиту окремої категорії учасників кримінального провадження, яка міститься у ст. 65 КПК.

Таким чином, ураховуючи викладене, доцільно змінити чинний текст ч. 8 ст. 128[1] КВК та викласти його у такій редакції: Таємниця сповіді є недоторканною і охороняється законом. Забороняється оприлюднювати, фіксувати технічними засобами та відтворювати будь-яку інформацію, отриману *під час* сповіді. Відомості, отримані *під час* сповіді, не можуть бути предметом *здійснення кримінального провадження та* використовуватися *в ньому як* доказ. *Не можуть бути допитані як свідки* священнослужитель, перекладач *або* інша *особа про відомості, одержані ними під час сповіді засуджених* (курсив наш – Д.П.).

Продовжуючи розгляд питання що визначення засади конфіденційності в межах кримінально-виконавчого права, слід навести нормативно-визначений приклад, за умов якого фактично реалізуються всі аспекти

принципу конфіденційності, які наведені раніше. Так, наказом Мін'юсту від 08.06.2012 № 847/5 затверджено Інструкцію про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів (далі – Інструкція). У рамках дослідження на увагу заслуговує розділ IV цієї інструкції «Ведення особових справ засуджених (осіб, взятих під варту)». Згідно з п. 8 Інструкції, особисті документи засудженого (особи, взятої під варту) (паспорт, трудова книжка, свідоцтва про народження та шлюб, документи про освіту тощо), зберігаються в конверті, долученому до особової справи … [379]. Такі особисті документи засуджених містять інформацію, яка відповідно до чинного законодавства належить до категорії конфіденційної інформації. Вказані особисті документи зберігаються в особових справах засуджених. До речі, відповідно до п. 10 розділу IV Інструкції, за загальним правилом, особові справи засуджених (осіб, взятих під варту) зберігаються у приміщенні підрозділу в сейфах чи металевих шафах, в алфавітному порядку [379].

Слід зазначити, що ці два положення Інструкції цілком засвідчують актуальність аспектів приватності, невтручання і захисту конфіденційної інформації, яка міститься в особистих документах засуджених. Крім цього, згідно з п. 12 розділу IV Інструкції посадова особа підрозділу установи виконання покарань (СІЗО) за клопотанням засудженого (особи, взятої під варту) ознайомлює з його (її) особовою справою. Ознайомлення засудженого (особи, взятої під варту) з особовою справою проводиться шляхом зачитування документів, що в ній знаходяться, вголос або самостійного прочитання у присутності працівника підрозділу, про що складається відповідний акт, який долучається до особової справи засудженого (особи, взятої під варту) [379]. Наведене дослівне визначення окремого положення Інструкції цілком підтверджує актуальність аспекту доступності принципу конфіденційності в межах кримінально-виконавчого права. Згадані особисті документи зберігаються в особових справах засуджених до моменту їхнього

звільнення. Згідно з п. 11 розділу V цієї Інструкції саме під час здійснення процедури звільнення засуджені отримують вказані особисті документи, розписуються на внутрішньому боці другого аркуша обкладинки особової справи з обов'язковим особистим записом про те, що вони не мають (мають) претензій (претензії) до адміністрації установи (СІЗО) [379]. Знов-таки, це положення засвідчує той факт, що посадові особи, визначені у п. 1 розділу І цієї Інструкції, зберігають особисті документи засуджених до моменту їх звільнення, тим самим вказані посадові особи забезпечують реалізацію аспекту захисту засади конфіденційності в межах кримінально-виконавчих правовідносин.

Підсумовуючи наведене зауважимо, що принцип конфіденційності є загальноправовою засадою. Цей принцип попри «поодиноке» його буквальне відображення в окремих нормативно-правових актах є актуальним для всієї правової сфери нашої держави. З огляду на його багатогранні конституційні (загальні) аспекти, цей принцип є актуальним як для галузей приватного, так і публічного права. У цьому контексті галузь кримінально-виконавчого права не є винятком. З огляду на положення чинного КВК та інших нормативно-правових актів зазначеної галузі права, принцип конфіденційності є невід'ємною складовою доволі широкого спектру правовідносин, які визначені й регламентовані нормами зазначених нормативно-правових актів.

Таким чином, у кримінально-виконавчому праві принцип конфіденційності слід визначати таким чином: Кожному засудженому гарантується конфіденційність юридичних консультацій, побачень із захисником, представником, а також законним представником та іншими особами у порядку, визначеному КВК та іншими нормативно-правовими актами.

Держава забезпечує конфіденційність листування і телефонних розмов засудженого із захисником у кримінальному провадженні, а також листування з посадовими особами органів влади України, міжнародними

судовими та іншими організаціями в порядку, визначеному КВК та іншими нормативно-правовими актами.

Держава забезпечує зберігання та схоронність особистих документів засудженого під час виконання й відбування кримінального покарання. Порядок ознайомлення засудженого з особистими документами та їх отримання після звільнення регламентований чинним законодавством.

Таємниця сповіді засудженого священнослужителю (капеланові) є недоторканною і охороняється законом.

Висновки до розділу 3

1. Загальноправові принципи є основоположними засадами, що відіграють ключове значення для галузі кримінально-виконавчого права. Ці принципи акумулюють у собі суспільні ідеї, національні та цивілізаційні надбання у сфері життєдіяльності суспільства, відображають суспільне уявлення про добро та справедливість, а також є імпульсом для подальшого формування й розвитку інших категорій принципів.

Загальноправові принципи фактично являють собою загальносоціальні засади, які відображаються у праві, зокрема в Основному законі. Ця категорія принципів є фактичним відображенням природно-правової концепції побудови системи права. Загальноправові принципи є основою для всієї системи засад галузі кримінально-виконавчого права, відображають не лише внутрішньосоціальні засади українського суспільства, а й одночасно містять у собі результат міжнародного досвіду та відповідні міжнародні засади у сфері розбудови та функціонування сфери права, у даному разі – сфери кримінально-виконавчого права.

2. Верховенство права є фундаментальним принципом у системі правових засад. Цей принцип є відображенням природно-правової концепції розвитку правової системи, стрижнем якого є пріоритет прав людини в усіх сферах суспільних і державних відносин. У межах кримінально-виконавчого

права принцип верховенства права не лише забезпечує дієвість інших загальноправових принципів, а й фактично визначає собою ці засади. Сутність принципу верховенства права у межах кримінально-виконавчого законодавства полягає в тому, що останнє формується й реалізується з урахуванням того, що людина, її права та свободи мають найвищу цінність, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави.

3. Принцип законності відіграє першочергову роль у визначенні порядку функціонування всієї системи виконання й відбування кримінальних покарань. Зазначений принцип означає, що держава (в особі уповноважених органів та осіб), засуджені, представники органів місцевої влади, представники установ і організацій незалежно від форми власності, громадськості, окремі громадяни тощо, які залучаються до процесу виконання та відбування кримінальних покарань, зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції, Кримінально-виконавчого кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших актів законодавства.

4. Принцип справедливості як загальноправова засада також має суттєве значення для всієї системи кримінально-виконавчого права. Цей принцип набуває додаткової актуальності у сфері правореалізації, де кожен із залучених до цього процесу суб'єктів щиро сподівається саме на суб'єктивно справедливе рішення органу правозастосування. У КВК цей принцип означає, що кримінально-виконавче законодавство ґрунтується на принципі справедливості, який передбачає регламентацію порядку й умов виконання та відбування покарань на основі об'єктивного, належного, неупередженого ставлення до засуджених, їх прав та обов'язків.

5. Принцип свободи та особистої недоторканності являє собою засаду, визначення місця якої в системі принципів кримінально-виконавчого права є на сьогодні дискусійним питанням, зважаючи на формулювання досліджуваної засади в Конвенції, Конституції, а також беручи до уваги позицію ЄСПЛ з приводу актуальності ст. 5 Конвенції для сфери виконання

кримінальних покарань. Попри це, з авторської точки зору, враховуючи складові елементи принципу свободи та особистої недоторканності, ця засада повинна займати належне місце в системі принципів кримінально-виконавчого права.

6. Принцип гуманізму кримінально-виконавчого права відображається у повазі до людської гідності, неухильному дотриманні прав і свобод засуджених, а також інших осіб, інтереси яких невід'ємно пов'язані з виконанням та відбуванням засудженими кримінальних покарань.

7. Принцип демократизму кримінально-виконавчого права полягає у гарантуванні засудженим права на участь у всеукраїнському референдумі; забезпеченні використання засудженими права голосу на загальнодержавних виборах; формуванні державою належних умов для створення засудженими самодіяльних організацій (самодіяльних рад) та забезпечення участі засуджених у роботі цих організацій (рад); залученні спостережних комісій, громадських, релігійних, благодійних організацій тощо для виправлення і ресоціалізації засуджених.

8. Принцип недоторканності права власності у кримінально-виконавчому праві доцільно визначати таким чином: Засудженим забезпечується право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю у порядку, передбаченому КВК та іншими нормативно-правовим актами. Позбавлення або обмеження права власності під час виконання та відбування кримінальних покарань здійснюється посадовими особами установ виконання покарань у порядку, передбаченому КВК та іншими нормативно-правовим актами, а також на підставі вмотивованого судового рішення відповідно до положень розділу VIII КПК. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

9. Принцип конфіденційності в межах кримінально-виконавчого права слід визначати таким чином: Кожному засудженому гарантується конфіденційність юридичних консультацій, побачень із захисником (-ами),

представником (-ами), а також законним представником (-ами) та іншими особами у порядку, визначеному КВК та іншими нормативно-правовими актами. Держава забезпечує конфіденційність листування й телефонних розмов засудженого із захисником у кримінальному провадженні, а також листування з посадовими особами органів влади України, міжнародними судовими та іншими організаціями у порядку, визначеному КВК та іншими нормативно-правовими актами. Держава забезпечує зберігання та схоронність особистих документів засудженого під час виконання й відбування кримінального покарання. Порядок ознайомлення засудженого з особистими документами та їх отримання після звільнення, регламентований чинним законодавством. Таємниця сповіді засудженого священнослужителю (капеланові) є недоторканною і охороняється законом.

РОЗДІЛ 4. МІЖГАЛУЗЕВІ ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

4.1. Поняття та сутність міжгалузевих принципів кримінально-виконавчого права

Міжгалузеві принципи, як і загальноправові, являють собою групу основоположних засад, які відіграють ключову роль для галузі кримінально-виконавчого права. Міжгалузеві засади разом із галузевими формують подальший вектор розвитку й відображення загальноправових принципів із специфікою, характерною для міжгалузевої їх реалізації. В. М. Косович, аналізуючи вказане питання, відносить міжгалузеві принципи до категорії так званих «спеціальних засад». Так, науковець зазначає, що серед різноманітних класифікацій вирізняється, з огляду на їх відбиття в нормативно-правових актах України, тобто практичність використання, розмежування принципів, на загальні (основоположні) та спеціальні (міжгалузеві, галузеві й інституційні) [189, с. 43] В. В. Лямзєнко та Л. В. Котова зазначають, що міжгалузеві принципи відображають єдині риси кількох галузей права [248, с. 118].

Б. І. Сташків, розглядаючи вказане питання, наголошує, що міжгалузеві принципи являють собою вихідні начала, які характеризують спільність і специфіку суміжних галузей права і функціонують у межах двох чи більше галузей права. Такі принципи можливі при регулюванні схожих суспільних відносин, наприклад, принцип матеріальної відповідальності в трудовому та цивільному праві, принципи здійснення правосуддя в цивільному, адміністративному, господарському і кримінальному процесах [464, с. 327].

Змістовно до вирішення питання сутнісного визначення міжгалузевих принципів підійшов О. В. Зайчук, який виділяє три групи міжгалузевих принципів. На думку автора, кожна група характеризує певний бік права, але не щодо структури (ідеї, норми, відносини), а стосовно змісту правової

матерії. На думку автора, перша група принципів характеризує загальне відношення до права та закону. До цієї групи, як вважає науковець, належать такі положення: кожний громадянин окремо й суспільство загалом, підкоряючись законам, повинні мати можливість примусити до виконання закону й самого володарюючого; закон – це те, що народ наказує та встановлює; законів повинні додержуватись; свобода полягає в дотриманні законів, а не у їх ігноруванні; хто користується правом, той не порушує будь-чиїх інтересів; закон не має зворотної дії. Друга група принципів, на думку вченого, характеризує ставлення до людини як вищої цінності. Як принципи виступають такі положення: людина не має бути засобом досягнення мети; усі люди народжуються вільними і рівними в правах; людина має право на особисту недоторканість; ніхто не може бути визнаний винним у скоєнні злочину, інакше, як за вироком суду (презумпція невинуватості); здійснення громадянином своїх прав не повинно порушувати прав інших громадян. До третьої групи принципів науковець відносить ті, що пов'язані з встановленням істини при вирішенні спорів, із дослідженням доказів. Сюди можна віднести такі положення: ніхто не може бути суддею у власній справі; ніхто не може посилатися у своє виправдання на незнання законів; нехай буде вислухана й друга сторона; відповідальність наступає тільки за вину. Автор підсумовує, що наведений перелік не є вичерпним, однак він відображає загальний підхід до проблеми, бажання сконцентрувати в принципах права їх юридичний зміст і звільнити їх від ідеологічних конструкцій [133, с. 24].

О. В. Гальцова та А. Х. Степанюк, поділяючи точку зору О. Л. Захарова, зазначають, що міжгалузеві принципи конкретизують зміст загальноправових принципів та забезпечують їх внутрішню єдність, спрощують тексти законів, роблять правові приписи більш гнучкими і пристосованими для регулювання й охорони динамічних суспільних відносин, а у випадках наявності прогалин правовому регулюванні суспільних відносин вони покликані виконати роль компенсуючого

механізму. Саме міжгалузевим принципам відведена значна роль у регулюванні суспільних відносини, тому їх дослідження має велике значення для встановлення сутності права, правильного застосування правових норм і подальшого удосконалення законодавства. Автори зазначають, що міжгалузеві принципи становлять інтерес для кримінально-виконавчого права, вони тісно пов'язані із загальноправовими, конкретизують зміст останніх. Зі свого боку, до міжгалузевих принципів, на думку вчених, належать: диференціація й індивідуалізація виконання покарань; невідворотність виконання і відбування покарань; повага до прав і свобод людини [76, с. 37-38].

З приводу вказаного питання М. І. Козюбра зазначає, що міжгалузеві принципи права – це найбільш загальні та стабільні вимоги, що притаманні декільком галузям права, визначають їх характер та напрями подальшого розвитку. Наприклад, процесуальні галузі права мають такі спільні принципи, як: змагальність сторін, гласність судового процесу, незалежність суду, розумність строків та ін. Міжгалузевими можна вважати принцип відповідальності за вину, заборону двічі притягувати особу до юридичної відповідальності одного виду за вчинення нею одного й того самого правопорушення (non bis idem) [129, с. 76].

І. С. Михалко вказує, що міжгалузеві принципи характерні для суміжних галузей законодавства, що можуть бути об'єднані в певний комплекс видів галузей законодавства, наприклад, комплекс галузей кримінально-правового циклу. При всьому міжгалузеві принципи кожної галузі законодавства мають певні особливості залежно від урегульованих нормами права суспільних відносин. До міжгалузевих принципів кримінально-виконавчого законодавства можна віднести такі: принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань, невідворотності виконання і відбування покарань [260, с. 22]. Аналогічної точки зору дотримуються А. М. Бабенко, О. О. Борисова та І. О. Шаповалова, які

зазначають, що міжгалузеві принципи властиві кільком спорідненим галузям права [37, с. 6].

О. О. Шкута дещо по-іншому визначає спорідненість галузей права у межах визначення міжгалузевих принципів. Так, науковець зазначає, що міжгалузеві засади – це своєрідна система координат, у межах якої розвиваються кілька відповідних галузей права, й одночасно вектор, що визначає напрям розвитку цих галузей. Ці принципи властиві кільком спорідненим галузям права (наприклад, принципи гласності та змагальності сторін судового розгляду – у кримінальному процесуальному та цивільному процесуальному праві тощо [527, с. 273]. Отже, автор визначає спорідненість не лише за об'єктом (предметом) правовідносин (наприклад, правовідносини в межах кримінальної юстиції), а й у межах субординації правового регулювання за процесуальною ознакою належності галузей права, проводячи паралелі між кримінальним та цивільним процесом. Як вбачається, такий напрям сприйняття сутності відображення міжгалузевих принципів кримінально-виконавчого права є більш слушним. До міжгалузевих принципів учений відносить принцип справедливості та принцип невідворотності виконання і відбування покарань [527, с. 280].

На наше переконання, спорідненість галузей права під час визначення принципів як міжгалузевих доцільно визначати, використовуючи їх зв'язок як галузей матеріального, так і процесуального права. При тому окреслена спорідненість може відбуватись між різними нормативно-правовими актами, які своєю сутністю виходять за межі системи кримінальної юстиції.

Досліджуючи зазначене питання, Е. М. Наджафлі вказує, що міжгалузеві принципи є спільними засадами декількох галузей права, які найчастіше мають подібні елементи, такі як: суб'єкти, характер правовідносин; відмінним у цьому випадку є лише об'єкт [277, с. 112]. Частково погоджуючись з автором, вважаємо, що запропонована конфігурація елементів міжгалузевості окремих принципів не завжди має подібну інтерпретацію. Принципи можуть бути основою врегулювання

правовідносин у межах однієї галузі права, але з одночасним застосуванням нормативно-правових актів, що належать до різних галузей права. Така конвергенція законодавчих та підзаконних нормативно-правових документів у межах врегулювання правовідносин однієї конкретної галузі права свідчитиме про єдність як правовідносин, у контексті визначення їхнього змісту та об'єкта регулювання.

Якщо мова йде про врегулювання певних правовідносин у межах галузі кримінально-виконавчого права, де «наріжним каменем» є засуджений та його правовий статус, то відповідно об'єкт таких правовідносин є обов'язковим їх елементом. Проте якщо міжгалузеві засади стають основою для врегулювання правовідносин у різних галузях права, які попри їх схожість не перекликаються у практичній площині, а реалізуються «колінеарно», то за таких умов уже доцільно вести мову про відмінність не лише в об'єкті правовідносин, а й у суб'єктах, які задіяні в цьому процесі [320, с. 78]. Детальніше про це буде йти мова під час дослідження запропонованого переліку міжгалузевих засад кримінально-виконавчого права.

Ураховуючи викладене, міжгалузевими принципами слід вважати правові засади, які є актуальними й реалізуються в різних галузях права. Специфіка цих засад полягає в критеріях конвергентності та колінеарності. Конвергентність полягає в застосуванні норм різних галузей права для визначення правового положення конкретних суб'єктів та/або правовідносин у галузі кримінально-виконавчого права, наприклад: застосування норм КК, КВК та КПК при умовно-достроковому звільненні засуджених від відбування покарання). Колінеарність передбачає актуальність й реалізацію міжгалузевого принципу в різних галузях права під час визначення правового положення різних суб'єктів та/або правовідносин у різних галузях права, наприклад: актуальність принципу презумпції невинуватості для сфер кримінально-виконавчого, кримінального процесуального та

адміністративного права). Детальніше про ці критерії йтиметься в цьому розділі наукового дослідження.

Окремим питанням у контексті визначення міжгалузевих принципів кримінально-виконавчого права є з'ясування переліку засад, які відносяться до цієї категорії. Це питання є доволі дискусійним серед науковців. Крім наведених вище позицій учених у межах цього питання, слід зазначити, що А. А. Музика до міжгалузевих принципів відносить справедливість та невідворотності виконання й відбування покарань [213, с. 21]. Аналогічної позиції також дотримуються автори навчального посібника з кримінально-виконавчого права за загальною редакцією О. М. Джужі [206, с. 24].

В. М. Трубніков, В. П. Філонов, О. І. Фролов вбачають специфіку міжгалузевості принципів кримінально-виконавчого права у зв'язку позначеної галузі права з галузями кримінального та кримінального процесуального права [482, с. 33]. До міжгалузевих засад автори відносять такі принципи: поєднання переконання та примусу; справедливість; рівність засуджених; виправлення засуджених та попередження скоєння нових злочинів; невідворотність виконання покарання; моральність [482, с. 32-34]. Своєю чергою К. Б. Марисюк зазначає, що міжгалузеві принципи – це загальні керівні положення, що характерні для двох або більше галузей кримінально-правового циклу. До таких принципів автор відносить засаду диференціації виконання покарань та індивідуалізацію виконання покарань [257, с. 15]. На наше переконання, враховуючи сутність міжгалузевих принципів, а також критерії конвергентності та колінеарності цієї групи засад, до міжгалузевих принципів кримінально-виконавчого права слід віднести такі засади: презумпція невинуватості, диференціація та індивідуалізація виконання покарань, диспозитивність, публічність, змагальність, невідворотність виконання і відбування покарань.

4.2. Презумпція невинуватості

Принцип презумпції невинуватості знайшов відображення у змісті Основного Закону нашої держави, у ст. 62. Фіксація цієї засади в Конституції є наслідком внутрішньодержавної правової політики щодо імплементації норм міжнародного права у вітчизняне законодавство. Першоджерелом цієї засади є Загальна декларація прав і свобод людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 10.12.1948 р., відповідно до якої «кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинуватою доти, поки її винуватість не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, за якого їй забезпечуються всі можливості для захисту» (ч. 1 ст. 11) [127]. У ч. 2 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 р., проголошується: «Кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинуватим, поки винуватість його не буде доведена згідно з законом» [262]. Аналогічно за змістом цей принцип зафіксовано в Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), де зазначено: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні кримінального злочину, вважається невинуватою доти, поки її вину не буде доведено згідно з законом (п. 2 ст. 6)» [180]. Цей принцип також зафіксовано в Африканській хартії прав людини і народів: «Кожна людина має … право вважатися невинуватою доти, поки її винуватість не буде встановлена компетентним судом» (п. «b» ч. 1 ст. 7) [36].

Засада презумпції невинуватості має змістовне історичне походження. У світовій історії юриспруденції це правило бере витоки з римського права, зокрема з положення «In dubio pro reo», що в перекладі означає «маючи сумніви, утримайся» [255, с. 132]. До речі, у даному аспекті цілком слушною є позиція, що давньоримська формула «praesumptio boni viri» («учасник судового позову вважається таким, що діє сумлінно, поки інше не доведено») застосовувалася стародавніми римлянами разом із ще однією – «ei incumbit

probation qui dicit» («хто стверджує, той і доводить»). Водночас, зважаючи на те, що дані формули застосовувалися при розгляді майнових спорів, не поширюючись на справи про скоєння злочинів, вважаємо за необхідне підтримати позицію науковців [347, с. 135], які мають сумнів щодо походження принципу презумпції невинуватості з глибин римського права, в контексті сприйняття цієї засади як невід'ємного елемента системи кримінальної юстиції.

Згодом цей принцип був сформульований у французькій Декларації прав людини і громадянина (1789 р.) таким чином: «Оскільки кожна людина припускається невинуватою, доки її не оголосять винуватою (судом), то в разі необхідності її арешту будь-яка надмірна строгість, не зумовлена необхідністю, повинна суворо каратися законом» [196, с. 169]. Ч. Беккаріа в 1764 р. уперше в праці «Про злочини та покарання» запропонував керуватися презумпцію невинуватості за такою формулою: ніхто не може бути визнаний злочинцем, доки не проголошено вирок, і суспільство не повинно залишати обвинуваченого без своєї підтримки до того, як буде вирішено, що він порушив умови, додержання яких йому забезпечувало цю підтримку [46].

Ця прогресивна гуманістична ідея була сприйнята і втілена під час французької буржуазної революції в Декларації прав людини і громадянина 1789 р., яка згодом стала преамбулою до Конституції Франції 1791 р. Презумпція невинуватості фактично викладена в межах двох статей вказаної Декларації і передбачає таке: «Жодна людина не може бути піддана обвинуваченню, затриманню або ув'язненню інакше, як у передбачених Законом випадках і встановлених формах» (ст. 7); «Кожна людина вважається невинуватою доти, доки вона не визнана винною» (ст. 9) [186].

Як вже було зазначено, принцип презумпції невинуватості визначений у змісті Конституції, тому за загальним правилом ця засада сприймається як конституційна або загальноправова (загальна) [443, с. 15]. Ця засада є конституційною в більшості країн світу і становить обов'язковий атрибут демократичного правосуддя [201, с. 17]. Зі свого боку ми також

дотримувались аналогічної позиції, відстоюючи точку зору щодо виключно загальноправового походження принципу презумпції невинуватості [347, с. 136]. Проте на сьогодні наше сприйняття цього принципу дещо змінилось, а отже, віднесення засади презумпції невинуватості до категорії загальних є дещо суперечливим умовиводом.

Так, насамперед слід зазначити, що запропонований законодавцем зміст засади недоторканності в ст. 62 Конституції здебільшого орієнтований саме на сферу кримінальних процесуальних відносин, ураховуючи дослівний зміст указаної статті Основного Закону. У цьому контексті слід погодитись із Г. Ю. Юдківською, яка наголошує, що аналіз ст. 62 Конституції в її сьогоднішній редакції дозволяє дійти висновку, що на конституційному рівні закріплено право кожного громадянина користуватись гарантіями презумпції невинуватості тільки у сфері кримінально-процесуальних відносин, коли ставиться питання про встановлення винуватості особи у вчиненні злочину: «Особа вважається невинуватою у вчинені злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину». Тобто за чинною редакцією Конституції презумпція невинуватості виступає як елемент галузевого (кримінально-процесуального) права [534, с. 39].

Однак, на наше переконання, таке сприйняття принципу презумпції невинуватості, хоча й відповідає дослівному змісту згаданого положення Конституції, проте в цілому не сповна відображає сутність цього принципу, який насправді є набагато ширшим за буквальне тлумачення згаданої конституційної норми. На наш погляд, принцип презумпції невинуватості має набагато «всеосяжне» значення, попри визначений законодавцем зміст цієї засади в Конституції. Відображення цього принципу в Основному Законі фактично фіксує номінальний вплив цієї засади поза межами конкретного галузевого права, у даному випадку галузі кримінального процесуального права. З цього питання влучно зазначає В. Т. Нор, що принцип презумпції

невинуватості знаходить свій вплив на правовий статус особи не лише у кримінальних процесуальних, але й інших правових відносинах, у яких вона виступає суб'єктом. За обвинуваченим у вчиненні злочину до вступу обвинувального вироку в законну силу зберігаються трудові, житлові, сімейні та інші права і свободи людини [286, с. 392].

Серед науковців, наприклад, існує позиція щодо визначення презумпції невинуватості серед принципів кримінального права. Так, презумпція невинності (невинуватості), яка може розглядатися, як гарантія свободи і гідності людини у кримінальному праві, є у ньому прогресивним, демократичним і гуманістичним принципом [173, с. 208]. Презумпція невинуватості є елементом загальноправового статусу громадянина. Цієї позиції дотримувались В. Т. Томін і Б. Т. Безлепкін, які наголошували: презумпція невинуватості – це компонент системи більш високого рівня, ніж кримінальний процес. Вона характеризує не становище обвинуваченого у кримінальному процесі, а є елементом загальноправового статусу громадянина. Об'єктивація презумпції невинуватості в цьому випадку полягає в тому, що кримінальне судочинство – це єдиний спосіб її спростування [481, с. 88]. Екстраполюючи зміст засади презумпції невинуватості на суб'єктивному рівні, В. В. Крижанівський справедливо наголошує: «Безумовно вірно, що сферу дію презумпції невинуватості не слід обмежувати вказівкою на конкретну процесуальну фігуру (обвинувачений, підсудний чи підозрюваний)» [201, с. 25].

Слід погодитись із вказаними позиціями щодо сутнісного змісту, у тому числі за фактором суб'єктної складової, принципу презумпції невинуватості. Запропоновані умовиводи науковців є цілком актуальними й для сфери кримінально-виконавчого права, оскільки, як вбачається, комплекс правовідносин кримінально-виконавчого права є доволі різнобічним, тому за певних умов ця засада є вельми актуальним та необхідним критерієм визначення правового положення засуджених осіб. Задля визначення таких умов слід додатково дослідити позиції науковців щодо цього питання.

Я. Берназюк зазначає, що презумпція невинуватості, крім кримінального процесу, підлягає застосуванню у справах про адміністративні правопорушення та означає, що всі сумніви стосовно події порушення та винуватості особи, яка притягується до відповідальності, тлумачаться на її користь; недоведені подія та вина особи мають бути прирівняні до доведеної невинуватості цієї особи [51, с. 16]. В. М. Кудрявцев висловлював дещо ширший особистий погляд щодо поширення презумпції невинуватості на всі види стягнень та інших заходів відповідальності за правопорушення в дисциплінарному чи адміністративному порядку, а також на діяльність товариського суді, оскільки, як зазначає автор, презумпція невинуватості означає, що перед тим, як накладати будь-яке стягнення за правопорушення, треба довести, що воно скоєне саме цією особою. Нескладно розуміти, що в презумпції невинуватості знаходять своє відображення не тільки правові, але й моральні гуманістичні принципи [347, с. 137]. А. П. Гуляєв також наголошував, що визнання презумпції невинуватості як міжгалузевого принципу важливо в практичному плані. Відомо, що заходи дисциплінарної та адміністративної відповідальності застосовуються значно ширше, ніж кримінальної. При тому досить суттєво торкаються права та свободи громадян, їхня честь і гідність. «Хіба не потребують належних гарантій інші права та свободи громадян, їхня честь та гідність, право на труд, на духовні і матеріальні блага? Чи не слугує такою гарантією сама презумпція невинуватості у скоєнні правопорушення?» [347, с. 137].

Частково погоджуючись з автором, слід зазначити, що сучасні правові реалії дійсно підтверджують факт того, що кількісні показники адміністративних та/або дисциплінарних стягнень значно перевищують показник застосовуваних кримінальних покарань. Цей фактор є цілком обумовленим кількісними показниками скоєних адміністративних та дисциплінарних проступків у порівнянні з кримінальними. При тому стягнення як за адміністративними так й дисциплінарними деліктами застосовуються за умов доведення вини особи та, безумовно, як наслідок,

полягають у певних правових обмеженнях для винної особи. При цьому, подеколи санкції від адміністративних так й дисциплінарних проступків пов'язані з певними обмеженнями волі винуватої особи. Отже, за таких умов принцип презумпції невинуватості є цілком актуальним і для таких категорій проваджень. За таких умов, за своєю належністю принцип презумпції невинуватості тяжіє до категорії міжгалузевих засад. Рівноцінний вплив цього принципу на правовідносини в різних галузях права лише додатковий раз засвідчує вагомість цієї засади для всієї сфери національного, публічного права, де є наявний юридичний механізм доведення провини особи у вчиненому проступку.

У такому контексті слушно зазначає Г. Ю. Юдківська, що в процесі і кримінального, й адміністративного, і дисциплінарного провадження здійснюється доказування винуватості особи в скоєнні протиправного діяння та, відповідно, обґрунтовується питання застосування до винуватого належної юридичної санкції. Отже, презумпція невинуватості є міжгалузевим принципом, що діє в тих галузях права, які визначають процедуру встановлення винуватості особи в скоєнні правопорушення та залучення її до юридичної відповідальності [534, с. 39].

Крім позицій науковців, на фактор розповсюдженості принципу презумпції невинуватості на інші правовідносини, за винятком кримінально-правових, також наголошував Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). ЄСПЛ неодноразово підтверджував свою позицію про те, що на національному рівні певні правопорушення можуть вважатися адміністративними або дисциплінарними проступками, однак, з огляду на цілі Конвенції, окремі з таких проступків слід визнавати «кримінальними правопорушеннями» в автономному, конвенційному значенні цього поняття [513, с. 84]. Так, у рішенні у справі Альберт та Ле Ком проти Бельгії (Albert and Le Compte v. Belgium) Суд наголосив, що принцип, викладений у частині другій статті 6 Конвенції, може застосовуватися й до дисциплінарного провадження [1]. Враховуючи цю позицію, у рішенні по справі Енгель та

інші проти Нідерландів (Engel and Others v. the Netherlands) було визнано, що конвенційне поняття «кримінальне правопорушення» охоплює й окремі правопорушення, що, відповідно до національного законодавства, вважались дисциплінарними, та в подальших рішеннях ЄСПЛ поширив це поняття й на значну частину правопорушень, що, за внутрішнім правом багатьох держав, визнано адміністративними [10].

Серед іншого, у висновку ЄСПЛ по цій справі зазначено: «У суспільстві, де діє принцип верховенства права, покарання у вигляді позбавлення свободи віднесені до «кримінальної сфери», за рахунок тих, які за своїм характером, довготривалістю або способу виконання не можуть вважатися такими, що спричиняють значну шкоду. Окремо слід зазначити, що це рішення ЄСПЛ стосувалось колишніх військовослужбовців, які проходили військову службу в Збройних силах Нідерландів та до яких було застосовано заходи дисциплінарного впливу за допущені проступки [10].

На наше переконання, наведені приклади та, зокрема, аргументація ЄСПЛ щодо визначення критерію «позбавлення волі» як ключового для визначення дисциплінарного проступку як кримінального в контексті розповсюдження на нього принципу презумпції невинуватості більшою мірою має відношення й до сфери кримінально-виконавчого права. Так, відповідно до ст. 132 КВК, можуть застосовуватися такі заходи стягнення: поміщення засуджених чоловіків, які тримаються у виправних колоніях, у дисциплінарний ізолятор із виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до чотирнадцяти діб, а засуджених жінок – до десяти діб; поміщення засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, у карцер без виведення на роботу на строк до чотирнадцяти діб; переведення засуджених, які тримаються у виправних колоніях, крім засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до приміщення камерного типу (одиночної камери) на строк до трьох місяців [217].

Наведені приклади дисциплінарних покарань фактично свідчать про наявність «кумулятивного ефекту» покарання у вигляді позбавлення волі, за умов, коли особа, перебуваючи в статусі засудженого, тобто особи, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, додатково обмежується в праві на свободу фактичної ізоляцією від інших засуджених. Така «кратність» позбавлення волі, підставою якої, за наведених умов, є саме дисциплінарний проступок, цілком відповідає позиції ЄСПЛ щодо розповсюдження на таку категорію правовідносин принципу презумпції невинуватості в розумінні (п. 2 ст. 6 ЄКПЛ). Також змісту ст. 6 ЄКПЛ, а фактично й ст. 62 Конституції відповідає й процедурність дисциплінарного провадження, яке здійснюється посадовими особами установ виконання й відбування покарань у випадку вчинення засудженими дисциплінарних проступків, яка визначена в ст. 135 КВК.

Так, зокрема, відповідно до ч. 6 цієї статті КВК, матеріали про порушення доповідаються на засіданні дисциплінарної комісії начальником відділення соціально-психологічної служби (далі – начальник відділення СПС) у присутності особи, яка вчинила порушення, та інших запрошених осіб… [217]. При всьому слід зазначити, що на практиці зазначені матеріали не лише доповідаються начальником відділення СПС, а й особисто збираються ним та відповідним чином оформлюються. Тобто увесь тягар доведення провини при цьому покладається на представника державного органу, а саме співробітника виправного закладу. Згідно зі змістом ст. 135 КВК під час засідання дисциплінарної комісії заслуховуються пояснення засудженого та його представника, свідків, інших осіб. Тут слід наголосити, що надавати засудженим будь-які пояснення, заперечення тощо стосовно дисциплінарного проступку є виключно його правом, а не обов’язком (ч. 5 ст. 135 КВК, ч. 1 ст. 8 КВК).

Таким чином, процедурність дисциплінарного провадження за дисциплінарними проступками в межах КВК, є віддалено схожою до проваджень у кримінальних справах, у яких весь тягар доведення провини

особи покладається на посадових осіб, які реалізують функцію обвинувачення у кримінальному провадженні. До таких передусім належать: прокурор, слідчий, дізнавач тощо. Ці посадові особи збирають відповідні докази та, урешті-решт, формують обвинувальну тезу. При всьому підозрюваний у кримінальному провадженні так само користується принципом презумпції невинуватості, який, окрім Конституції, також визначено в ст. 17 КПК. Своєю чергою цей принцип гармонічно пов'язаний з іншою засадою, визначеною в ст. 18 КПК «Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї», відповідно до якої надавати свідчення є виключно правом винної особи [205]. За змістом вказані принципи КПК у певних умовах є цілком актуальними й для сфери кримінально-виконавчого права під час реалізації процедури дисциплінарного провадження. Отже, за підставою, порядком здійснення провадження та наслідками, дисциплінарні проступки в межах кримінально-виконавчого права є сферою розповсюдження та впливу засади презумпції невинуватості та спорідненого принципу щодо свободи від самовикриття.

З огляду на викладене доцільно наголосити, що конституційні засади, визначені в ст.ст. 62, 63 Конституції, є актуальними для всіх сфер правозастосування, де законом передбачена певна правова процедурність, за якою кожний з учасників таких правовідносин реалізує визначену законом правосуб'єктність. Це однаково відноситься й до проваджень у справах про адміністративні правопорушення, до кримінальних проваджень, а також проваджень за дисциплінарними проступками, скоєними засудженими до позбавлення волі. Попри вочевидь обґрунтовану важливість та обов'язковість принципу презумпції невинуватості до чинної сфери правозастосування, у науковому середовищі панує позиція, яка ставить під сумнів факт доцільності існування цієї засади, а рівно й інших презумпцій. Так, відповідно до цієї позиції, будь-які презумпції, які б вони не були, являють собою спробу створити абстрактну істину, відірвану від конкретних обставин даної справи; будь-які презумпції неминуче вносять у процес елементи

формалізму, спонукають суд до того, щоб, замість подолання труднощів дослідження того чи іншого питання, піти лінією найменшого опору, схилитися до заздалегідь підказаного рішення [532, с. 293].

Зі свого боку ми дотримуємося протилежної позиції, оскільки, як уже зазначалося, презумпція невинуватості є важливим міжгалузевим принципом, що набуває додаткової актуальності у сфері правозастосування. Тут слід цілком погодитись із І. Л. Петрухіним, який вважав, що презумпція невинуватості є «переломленням в сфері права більш широкого соціально-етичного принципу, за яким громадяни в своїй більшості зацікавлені в підтриманні правопорядку, добровільно дотримуються вимог закону, не скоюють правопорушень… (презумпція добропорядності громадян). Виключення із цього правила необхідно довести із дотриманням усіх вимог відповідної процедури, а поки це не зроблено, громадянин вважається невинуватим» [534, с. 29]. Ч. С. Касумов слушно ототожнював презумпцію невинуватості із презумпцію правопорядності. Він наголошував, що в основі презумпції невинуватості лежить презумпція добропорядності громадянина. Науковець зазначав, що презумпція невинуватості, іншими словами, є припущенням добропорядності всіх радянських громадян. Зміст цього положення полягає в тому, кожен громадянин, поки не доведено протилежне, вважається добропорядним, тобто таким, хто співвідносить свою поведінку з тими правилами, принципами, правовими нормами, які встановлені в цьому суспільстві» [73, с. 33].

Таке трактування змісту вказаних презумпцій цілком відповідає сучасному відображенню принципу презумпції невинуватості, закріпленого в змісті Конституції, адже допоки провину особи не буде доведено, вона вважається такою, яка не вчиняла протиправні діяння, а отже, є правопорядною. При всьому таке визначення правопорядності особи не має бути виключно декларативним та перетворюватись на нормативну фікцію, адже буквальне неприйняття цієї засади, а відповідно, і її недотримання створюватиме підвалини до подальшого формування «інквізиційних

процесів», де особа визначалась винною фактично за формальних процедур з обов'язковою упередженою складовою.

Сучасні правові реалії, як вбачається, на жаль, містять певні сфери, де фактично є наявною вищенаведена «упереджена процедурність», тому в межах досліджуваного питання вважаємо за доцільне окремо зупинитись на особливостях реалізації презумпції невинуватості у правовідносинах, пов'язаних із попереднім ув'язненням. Відповідно до чинного законодавства, слідчі ізолятори є серед інших місцями попереднього ув'язнення (ст. 4 ЗУ «Про попереднє ув'язнення»). Так само, згідно зі ст. 1 ЗУ «Про попереднє ув'язнення», попереднє ув'язнення є запобіжним заходом, який у випадках, передбачених КПК України, застосовується щодо підозрюваного, обвинуваченого (підсудного) та засудженого, вирок щодо якого не набрав законної сили. Метою попереднього ув'язнення є запобігання можливому ухиленню особи, взятої під варту, від органів досудового розслідування та суду, перешкоджанню кримінальному провадженню або зайняттю злочинною діяльністю, а також забезпечення виконання вироку та видачі особи (екстрадиції) або її транзитного перевезення [402]. Згідно зі ст. 1 Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ПВР СІЗО), ці правила розроблені відповідно до КПК, КВК, ЗУ «Про попереднє ув'язнення», регулюють порядок й умови перебування в слідчих ізоляторах (далі – СІЗО) осіб, які тримаються під вартою, та окремих категорій засуджених [394].

Отже, фактично слідчі ізолятори є установами Державної кримінально-виконавчої служби України, правовий режим функціонування яких комплексно визначається різними нормативно-правовим актами. Така конвергенція законодавчих актів створює правовий механізм, за якого СІЗО фактично функціонують в умовах міжгалузевого правового регулювання. У даному випадку цими галузями права є кримінальне процесуальне та кримінально-виконавче право. Першоосновою правовідносин у межах СІЗО є КПК, адже, як уже зазначалось, метою попереднього ув'язнення є критерії,

визначені не лише в ст. 2 ЗУ «Про попереднє ув'язнення», а також у ст. 177 КПК. Проте під час перебування особи в СІЗО її правовий статус регулюється Конституцією, ЗУ «Про попереднє ув'язнення» та нормами КВК. Таким чином, практичні реалії функціонування СІЗО в нашій державі є яскравим прикладом «прикладної апроксимації» в сучасних умовах.

Нормативно-правові акти, що регулюють правовий статус осіб, які перебувають у СІЗО, відповідним чином базуються на правових принципах, серед яких, як уже зазначалось, є презумпція невинуватості. Перебуваючи в статусі ув'язнених, особи є такими, які тримаються під вартою, відповідно до вмотивованого рішення суду про обрання як запобіжного заходу тримання під вартою (ст. 1 ПВР СІЗО). У розумінні КПК така ув'язнена особа фактично є підозрюваною або обвинуваченою (ст. 177 КПК), а отже, про винність особи у вчиненні кримінального правопорушення стверджувати не можна, оскільки цей факт може бути визначено виключно вмотивованим рішенням суду. Проте правовий статус такої ув'язненої особи містить елементи, які цілком дозволяють стверджувати про невиправдане звуження прав ув'язнених осіб та порушення засади презумпції невинуватості. Про це детальніше мова піде далі.

За новими Правилами (ПВР СІЗО) інститут попереднього ув'язнення в Україні залишається негуманним, таким, що порушує фундаментальні права людини, спрямованим на покарання осіб, які очікують вирішення питання щодо їхньої винуватості у вчиненні злочину. Мін'юст ще більше викрив підхід до презумпції невинуватості, адже перебування в СІЗО залишатиметься набагато обтяжливим, ніж відбування покарання у виправних колоніях [113, с. 49]. Слід погодитись із певним викривленням практичної реалізації засади презумпції невинуватості в практичній діяльності СІЗО, адже наявні певні обмеження в ПВР СІЗО навряд чи відповідають змісту презумпції невинуватості.

Так, наприклад, згідно з ПВР СІЗО, ув'язнені та засуджені мають право сидіти або лежати на ліжках у вільний час, передбачений розпорядком дня.

Також, згідно із цим же розпорядком, особи, які перебувають у СІЗО, мають право на щоденну прогулянку тривалістю одна година. Вагітним жінкам і жінкам, які мають при собі дітей, неповнолітнім особам, а також хворим з дозволу лікаря та за їхньою згодою тривалість щоденної прогулянки встановлюється до двох годин. Також таким особам, як приклад, забороняється мати при собі напої енергетичної дії. Знову-таки окреслені обмеження застосовується до осіб, щодо яких відсутній обвинувальний вирок суду, а отже, особа є невинуватою у вчиненні злочину! Вельми «цікавими» також виглядають певні обмеження щодо предметів першої необхідності, засобів особистої гігієни, інших речей та предметів, які при собі може мати ув'язнений. Наприклад, обмеження у вигляді однієї пари взуття за сезоном або одного комплекту постільних речей, рушника. Ув'язненим також дозволяється мати при собі підручники для тих, хто навчається, у необхідній для навчання кількості [394]. До речі, тут важко зрозуміти, хто та яким чином визначає цю необхідну кількість? Причому, згідно з цими же ПВР СІЗО, літературу релігійного змісту дозволяється мати без обмеження в кількості екземплярів. На даний час засудженим заборонено передавати та мати при собі продукти, що потребують додаткового приготування шляхом термічної обробки [394].

З цього приводу В. О. Човган досить слушно зазначає, що досі в ПВР СІЗО залишається безпідставна норма про заборону продуктів, що потребують додаткового приготування шляхом термічної обробки, що формально виключає передачу макаронів, круп, овочів та ін. Замість того, щоб дозволити мати в камерах холодильники, усе ще залишається заборона продуктів, які швидко псуються і потребують зберігання в спеціальних умовах. Як вказується в доповіді Human Rights Watch, за результатами моніторингу радянської каральної системи (публікація 1991 року) таке безглузде радянське обмеження пояснювалося в ті часи співробітниками пенітенціарних установ тим, що ці продукти є висококалорійними, а тому надають можливість ув'язненим добре підготуватися до втечі. У наш час

оцінка розумності такого обґрунтування нічого, крім посмішки, не заслуговує [113, с. 40].

При тому слід нагадати, що наведені обмеження є чинними саме для ув'язнених, тобто щодо осіб, які не визнані судом винними у вчиненні злочину. До того ж зазначені обмеження застосовуються до осіб, щодо яких судом може бути винесено й виправдувальний вирок. Особливо важко сприймати доцільність подібних обмежень за умов існування в КПК альтернативного процесуального заходу триманню під вартою у вигляді застави. З цього питання слушним є зауваження В. О. Човгана, який зазначає, що вражає те, якими цинічними виглядають Правила (ПВР СІЗО) на фоні норми, передбаченої ч. 3 ст. 183 КПК України, яка визначає, що при прийнятті рішення про взяття особи під варту має бути визначено розмір альтернативної застави. Така норма дозволяє практично більшості з осіб, які потрапили на орбіту кримінального правосуддя і мають достатні кошти, заплативши певну суму, вільно гуляти на волі в той час як ті, що не мають можливості заплатити, будуть змушені на собі відчути весь негативний потенціал нових Правил. Отже, є гроші – можеш вільно гуляти на волі, якщо немає – переживай усе те, що тебе чекатиме в українських СІЗО [113, с. 36].

Викладені обмеження, що містяться в ПВР СІЗО, є обмежувальними заходами, доцільність застосування яких, за відсутності обвинувального вироку суду, обґрунтувати достатньо важко. Доцільність існування більшості з вказаних обмежень також важко обґрунтувати й щодо засуджених, а не лише щодо ув'язнених. За цих умов фактично відбувається часткове ототожнення правових статусів указаних суб'єктів. Такий крок держави навряд є слушним. Актуальною з цього приводу є позиція М. В. Романова: «Важливим моментом є не лише те, що національне законодавство є суперечливим та таким, що не відповідає міжнародним актам. Проблема полягає в іншому. Проголошення принципу невинуватості та механізми його реалізації свідчать про ставлення держави та суспільства до цієї гарантії. Знак «дорівнює» між підозрюваними, підсудними та засудженими говорить

про безапеляційно каральний характер всієї кримінальної політики та системи держави. Тобто вимоги закону не виходять на рівень імперативного і є констатацією того, що презумпція невинуватості – це виключно декларація, яка не має механізмів реалізації та гарантування» [410, с. 9].

За своєю природою, як вбачається, такі обмеження здебільшого походять з радянської системи карального правосуддя, коли особа стосовно якої застосовувався запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, негласно вважалась винуватою у вчиненні злочину, а отже, подібні обмежувальні заходи гармонійно вписувались у подібну каральну модель. За умов сьогодення складно обґрунтувати наявність подібних нормативних утисків у чинній редакції ПВР СІЗО щодо ув'язнених, адже, як слушно вказує Г. М. Мамка: «До встановлення в судовому порядку факту порушення закону в конкретному випадку кожен вважається таким, що діяв правомірно, тобто невинуватим, що відображає правову презумпцію невинуватості» [255, с. 129].

Отже, принцип презумпції невинуватості, попри його визначеність у змісті Конституції, слід вважати міжгалузевою засадою. По-перше, як уже зазначалось, за сферою розповсюдження цей принцип є характерним саме для сфери публічного права, де за умов вчинення певних деліктів особами, як учасниками правовідносин, держава в особі уповноважених суб'єктів користується те реалізує правовий механізм доведення провини певної особи та застосування до неї покарання, яке може бути пов'язаним із суттєвим обмеженням свободи людини як фундаментального, природного права. По-друге, спираючись на наведений умовивід, достатньо складно обґрунтувати слушність існування принципу презумпції невинуватості у сфері цивільно-правових правовідносин. На наш погляд, специфіка правовідносин, які, як наприклад, врегульовані нормами, цивільного, господарського, трудового, сімейного права тощо, навряд чи є прийнятними для твердження щодо доцільності існування у сфері їх регулювання принципу презумпції невинуватості, хоча серед вітчизняних науковців існує й протилежна позиція.

Так, перший заступник голови Верховної Ради Руслан Стефанчук та група вчених-юристів презентували напрацьовані зміни до Цивільного кодексу України (ЦК). Одне з нововведень, яке пропонується, це закріпити в ньому презумпцію невинуватості. Автори проєкту Концепції пропонують оновити Книгу другу ЦК України щодо особистих немайнових прав особи, зокрема, запровадити цивільно-правову охорону презумпції невинуватості особи. Жодного відношення до інших галузей права така норма не матиме. Її застосування пов’язується виключно з необхідністю захисту т.зв. «доброго імені» особи до встановлення його вини компетентним судом [364].

Не вдаючись до детального аналізу спектру цивільно-правових правовідносин на предмет їх врегулювання, у тому числі принципом презумпції невинуватості, вважаємо, що станом на тепер для цивільних правовідносин є більш характерним саме принцип презумпції винуватості, оскільки, як слушно наголошує О. Назаренко, на даний час у ЦК України визначена презумпція вини особи, яка вчинила правопорушення. Це означає, що особа вважається винною в завданні шкоди, невиконанні зобов'язання або іншому правопорушенні, якщо не буде доведено іншого. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання (ст. 614 та ст. 1166 ЦКУ) [364]. Тому, як вбачається в сучасних правових реаліях, принцип презумпції невинуватості є характерним саме для сфери публічного права в контексті врегулювання деліктних правовідносин.

Підсумовуючи викладене слід зазначити, що принцип презумпції невинуватості у кримінально-виконавчому праві необхідно формулювати таким чином: Особа вважається невинуватою у вчиненні дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання і не може бути піддана заходам стягнення, доки не буде доведено та встановлено наявність у діях чи бездіяльності особи всіх ознак дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання. Ніхто не зобов’язаний доводити свою невинуватість у вчиненні дисциплінарного проступку та/або іншого порушення

встановленого порядку відбування покарання. Відсутність ознак дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання виключає застосування до особи заходів стягнення. Матеріали про дисциплінарний проступок та/або інше порушення встановленого порядку відбування покарання не можуть ґрунтуватися на припущеннях, а також на інформації та доказах, отриманих незаконним шляхом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи.

4.3. Диференціація та індивідуалізація виконання покарань

Засада диференціації та індивідуалізації покарань визначена у змісті ст. 5 КВК України. Зміст зазначеного принципу полягає в тому, що засуджені, зокрема до позбавлення волі, розподіляються на більш-менш однорідні групи з метою застосування до них вимог режиму і засобів впливу, а також для запобігання негативної дії з боку осіб, які вчинили рецидив злочинів, та засуджених за тяжкі (особливо тяжкі) злочини, на інші категорії засуджених [184, с. 37]. Ураховуючи текстуальну будову, цей принцип кримінально-виконавчого права фактично є «складносурядним», оскільки поєднує в собі два елементи, які номінально можуть сприйматись відокремлено один від одного, але у своєму поєднанні формують єдине, комплексне поняття. Ці елементи – «диференціація» та «індивідуалізація». Сприйняття змісту та їх співвідношення є доволі розповсюдженою темою для обговорення серед вітчизняних науковців.

Диференціація та індивідуалізація виконання покарання – принципи кримінально-виконавчого права та законодавства, виконання і відбування покарань, які є похідними від принципів (напрямів, методів) кримінально-правової політики диференціації й індивідуалізації кримінальної відповідальності. У загальному вони передбачають, що до різних груп засуджених повинні застосовуватись різні правові обмеження в залежності

від їх соціально-демографічної характеристики, ступеня тяжкості вчиненого злочину, форми вини, попередньої злочинної діяльності, а також враховуватися індивідуальні особливості засудженого та його поведінка під час відбування покарання [366, с. 300]. Погоджуючись з автором, слід зазначити, що галузь кримінально-виконавчого права, як частина вітчизняної системи кримінальної юстиції, тісно взаємопов’язана з іншими галузями права вказаної системи, зокрема з галуззю кримінального права. Відповідно, є закономірним «генетичний зв'язок» між принципами, які визначають відповідальність та покарання. Однак кримінально-правовий фактор призначення покарання дещо відрізняється від кримінально-виконавчого, який фактично являє собою процес відбування цього покарання, оскільки останній здебільшого характеризується критерієм «тривалості» та відповідно може видозмінюватись за своїм змістом протягом процесу виконання й відбування кримінального покарання. Навпаки кримінально-правовий аспект фактично визначається в «одномоментному» юридичному факті призначення покарання за вчинений злочин, хоча цьому й передує процес збору процесуально важливої інформації, яка визначає суб’єкта злочину та обставини вчинення кримінального правопорушення із подальшою диференціацією та індивідуалізацією відповідальності винуватої особи. Проте ця важлива інформація має суттєве значення під час стадій досудового розслідування й судового провадження в кримінальних справах, при цьому вказана інформація фактично втрачає свою актуальність після диференційованого та індивідуалізованого визначення судом обсягу й змісту кримінальної відповідальності, оскільки подальший процес фактичного виконання й відбування покарання передбачає іншу змістовну складову як диференціації, так й індивідуалізації покарань.

Авторами тлумачних словників «диференціація» визначається як поділ, розчленування чого-небудь на окремі різнорідні елементи [68, с. 301]. Так само індивідуалізація» – це надання кому-, чому-небудь індивідуальних ознак, рис. Врахування особливості кожної одиниці при вивченні сукупності

предметів чи явищ [68, с. 504]. Індивідуалізація (від лат. individuum) – це «щось неподільне» [118, с. 302]. Вітчизняні науковці, екстраполюючи загальнотеоретичне визначення диференціації й індивідуалізації на галузь кримінально-виконавчого права, у подальшому окреслюють їх зміст як базових елементів нормативного регулювання кримінально-виконавчих правовідносин. При тому їхні позиції щодо цього подеколи суттєво відрізняються стосовно сприйняття сутності та змісту диференціації й індивідуалізації як принципу виконання й відбування покарань.

П. М. Ісаков та І. В. Білоус зазначають, що диференціація та індивідуалізація виконання покарань – це галузевий принцип кримінально-виконавчого права, що передбачає встановлення умов розділення й утворення однорідних груп засуджених, які передбачають проведення правомочними суб'єктами аналізу поведінки засудженого в період відбування покарання з метою виділення групи ознак, пов'язаних зі зменшенням, збереженням, збільшенням обсягу правообмежень для засудженого. Диференціація та індивідуалізація виконання покарань являє собою єдиний, взаємообумовлений і взаємопов'язаний процес, який дозволяє скорегувати виправний вплив в залежності від групових та індивідуальних ознак засуджених. Принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань пронизує практично всі норми кримінально-виконавчого права і дозволяє забезпечити реалізацію цілей кримінального покарання щодо конкретного засудженого. Даний принцип походить від такого принципу кримінального права, як диференціація й індивідуалізація відповідальності. У кримінально-виконавчому праві він виражається в диференціації й індивідуалізації виконання (відбування) покарання [143, с. 326]. Загалом погоджуючись з авторами щодо визначення змісту цього принципу кримінально-виконавчого права, на наше переконання, все ж доцільно сприймати диференціацію та індивідуалізацію покарань як міжгалузевий принцип. Такий аспект змістової складової вказаної засади ми також розглядатимемо в цьому питанні наукового дослідження.

Автори навчального посібника «Реалізація принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань у кримінально-виконавчій діяльності України» за загальною редакцією О. Г. Колба та О. М. Джужі зазначають, що у змісті визначеного ст. 5 КВК принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань об'єднані не два різних принципи, хоча й тотожні по деяких формах прояву, а два однорідні принципи, один із яких носить загальний характер (диференціація), а інший – конкретний (індивідуалізація) [427, с. 47]. У юридичній літературі «диференціація» та «індивідуалізація» нерідко змішуються, хоча вони мають відносно самостійне значення. При цьому диференціація та індивідуалізація тісно взаємопов'язані та нерозривні. У науці до сих пір не вирішено однозначно питання про співвідношення диференціації та індивідуалізації виконання покарання [143, с. 329]. До речі, слід наголосити, що наукова позиція стосовно відокремленого сприйняття диференціації та індивідуалізації в межах кримінально-виконавчого права є доволі розповсюдженою. При тому таке сприйняття супроводжується виходом за межі суто смислового значення із обґрунтуванням доцільності рівня текстуально-нормативної фіксації вказаної відокремленості. Так, на думку В. Я. Конопельського, у змісті ст. 5 КВК закріплені два однорідні принципи, один з яких має загальний характер (диференціація), а інший – конкретний (індивідуалізація). При тому, продовжує автор, з метою спрощення реалізації даного принципу на практиці та відвернення правових помилок і порушень прав засуджених, пропонується роз'єднати та виділити в ст. 5 КВК України окремо принцип диференціації та принцип індивідуалізації виконання і відбування покарань [183, с. 90].

І. В. Шмаров та А. П. Гель вважають, що диференціація виконання покарання полягає в тому, що до різних категорій засуджених (залежно від тяжкості вчинених ними злочинів, злочинної діяльності в минулому, форми вини, поведінки в процесі відбування покарання) застосовується каральний вплив у різних об'ємах. Засуджені, згідно з цим принципом, поділяються на більш-менш однорідні групи з метою застосування до них відповідних вимог

режиму і засобів впливу, а також для запобігання негативному впливу з боку рецидивістів та засуджених за тяжкі злочини на інші категорії засуджених. Один із методів диференціації виконання покарання – направлення засуджених для відбування покарань до різних органів й установ виконання покарань залежно від виду призначеного покарання, класифікація засуджених та розподіл їх по виправних колоніях різного рівня безпеки. Так само принцип індивідуалізації виконання покарання базується на обліку не групових, а індивідуальних особливостей особи засудженого, які враховуються при відбуванні ним покарання [413, с. 68], [209, с. 41].

М. С. Пузирьов визначає диференціацію як виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, що заснована на законі реалізації органами й установами виконання покарань карального та виправного впливу щодо визначених (класифікованих) категорій засуджених та спрямовану на вирішення завдань кримінально-виконавчого законодавства. Так само, на думку автора, індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк – це здійснюваний органами й установами виконання покарань безперервний, динамічний, особистісно орієнтований процес впливу на засуджених, що включає вивчення, аналіз, оцінку їхніх особистісних якостей, поведінки під час відбування покарання, ставлення до основних засобів виправлення і ресоціалізації, взаємовідносин з іншими засудженими та персоналом органів й установ виконання покарань та, зважаючи на це, зміну їх правового статусу [413, с. 78]. Аналогічно за змістом диференціацію та індивідуалізацію визначають П. М. Ісаков та І. В. Білоус [143, с. 330].

А. Х. Степанюк та І. С. Яковець наголошують, що диференціація виконання покарання проявляється, перш за все, у встановленому порядку виконання та відбування покарання, який застосовується дозовано залежно від ступеня суспільної небезпеки різних категорій засуджених, тобто шляхом фактичної реалізації кари, що випливає з позбавлення волі. Індивідуалізація ж виконання покарання полягає в тому, що в умовах дотримання загальних

приписів закону відносно виконання покарання має місце індивідуальний підхід до кожного засудженого, що означає вибір потрібних саме даному засудженому заходів [466, с. 28]. Ми зі свого боку цілком погоджуємося з позиціями зазначених авторів з приводу виділення двох ключових критеріїв для відокремленого сприйняття між собою диференціації та індивідуалізації. Це критерії множинності щодо диференціації та особистісний критерій, як базис для індивідуалізації покарань. Вважаємо, що такий підхід до сприйняття сутності диференціації та індивідуалізації є в цілому доречним. Проте, на наше переконання, відокремлене етимологічне та змістове визначення диференціації та індивідуалізації не має бути подальшим вектором до відокремленого їх сприйняття й визначення, оскільки, врешті-решт, диференціація та індивідуалізація покарань являє собою один складносурядний та неподільний принцип, елементи якого невід'ємно пов'язані між собою.

Одним, як на наш погляд, теоретичним недоліком відокремленого сприйняття диференціації та індивідуалізації є формування наукових позицій щодо утворення додаткових базисних елементів у межах кримінально-виконавчого права. Так, В. Я. Конопельський зазначає, що принцип диференціації та індивідуалізації покарань поділяється на два підпринципи – диференціацію та індивідуалізацію [183, с. 93]. Ідею існування окремих підпринципів у складі принципу диференціації та індивідуалізації покарань також висловлюють автори навчального посібника за загальною редакцією О. Г. Колба та О. М. Джужі. Так, на думку науковців, у змісті визначеного в ст. 5 КВК принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань об'єднані не два різних принципи, хоча й тотожні по деяких формах прояву, а два однорідні підпринципи, один із яких носить загальний характер (диференціація), а інший – конкретний (індивідуалізація) [427, с. 47].

З одного боку, такий підхід до визначення принципу диференціації та індивідуалізації покарань підкреслює вагомість його елементів. З іншого, наведена позиція формує теоретичне підґрунтя до поділу фундаментальної

категорії «принцип» на менші за обсягом теоретичного значення категорії – «підпринципи». Така «теоретична дисперсія», на наше особисте переконання, лише ускладнюватиме конкретизоване й однозначне сприйняття принципу диференціації та індивідуалізації покарань, що, відповідно, не кращим чином впливатиме на формування нормативної бази кримінально-виконавчого права, враховуючи «сепаратне» визначення вказаного принципу. За цих умов доцільно або поділити принцип диференціації та індивідуалізації покарань на самостійні відокремлені засади «диференціація покарань» й «індивідуалізація покарань», як пропонують О. Г. Колб та О. М. Джужа, або все ж таки сприймати цей принцип як єдину засаду.

М. С. Пузирьов схиляється до першого варіанту та відокремленого сприйняття вказаного принципу. Так науковець наголошує, що принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк – це основні засади, керівні ідеї, що закріплені в нормах кримінально-виконавчого законодавства, і є вимогами, які визначають, що до різних категорій засуджених, з урахуванням їх соціально-демографічної, кримінально-правової та кримінально-виконавчої характеристик, повинен застосовуватись різний обсяг карально-виправного впливу, а також що засоби виправлення й ресоціалізації засуджених повинні застосовуватись з урахуванням індивідуальних особливостей особистості засудженого та його поведінки під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк [413, с. 79]. До речі, окремі науковці відстоюють позицію щодо існування лише індивідуалізації покарань, а наявність диференціації як принципу ставлять під сумнів [366, с. 301]. Аналогічної точки зору також дотримуються О. О. Наташев та М. О. Стручков [415, с. 88].

На наш погляд, як ми вже й зазначали на початку цього питання, принцип диференціації та індивідуалізації покарань є єдиною та неподільною, «складносурядною» засадою. Цей принцип включає елементи, які лише у своєму поєднанні утворюють єдине й коректне сприйняття принципу диференціації та індивідуалізації покарань. У цьому контексті ми

цілком погоджуємось із позицією М. П. Мелентьєва та О. Я. Гришко, відповідно до якої диференціація без індивідуалізації безглузда, а індивідуалізація без диференціації неможлива [329, с. 313]. Отже, як ми вже зазначали, невід'ємні елементи одного принципу диференціація та індивідуалізація співвідносяться як загальне до єдиного. Така собі «теоретичне дедукція» співвідношення диференціації та індивідуалізації не суперечить етимології цих категорій, та при всьому є цілком органічною для коректного сприйняття й розуміння цього комплексного принципу. І. В. Шмаров, влучно зазначає, що індивідуалізація виконання покарання є логічним продовженням його диференціації [538, с. 335]. Підтримуючи цю точку зору, слід зазначити, що процес виправлення засуджених послідовно відбувається згодом, після здійснення диференціації, тобто вже за індивідуального підходу до кожної особи із визначенням «особистісно-оптимальної моделі» ресоціалізації засудженого. З приводу цього питання про органічний зв'язок диференціації та індивідуалізації слушно наголошує М. О. Стручков, на думку якого, для того щоб індивідуалізація покарання здійснювалась у розумних межах, важливо диференціювати покарання та виправно-трудовий вплив, тобто встановити загальні вимоги не для всіх засуджених, а для більш-менш однорідних їх груп. Доцільно поділити засуджених на визначені групи, категорії. Іншими словами, в інтересах ефективного, відповідно до принципів індивідуалізації виконання покарання та здійснення виправно-трудового впливу, необхідно класифікувати засуджених до позбавлення волі [413, с. 69].

Однак такий «прогресивно-лінійний» вплив диференціації на індивідуалізацію завжди матиме зворотній, «регресивний» ефект взаємодії цих елементів. Тут цілком влучно зауважує М. С. Пузирьов, що можливим і цілком виправданим видається перехід (сходження) як від диференціації (загального) до індивідуалізації (одиничного, окремого), так і від індивідуалізації (одиничного, окремого) до диференціації (загального). У першому випадку має місце дедуктивний метод пізнання, у другому –

індуктивний. І такий дуалізм не є помилковим, оскільки в цьому й полягає діалектика як загальнофілософський метод пізнання і дослідження диференціації та індивідуалізації виконання покарання [415, с. 104].

В умовах відбування засудженими покарань у вигляді позбавлення волі зворотній (регресивний) вплив індивідуалізації покарань на диференціацію можна спостерігати в умовах як позитивної, так й негативної динаміки поведінки осіб, які відбувають покарання. Так, наприклад, за умов вчинення засудженим злісного порушення встановленого порядку відбування покарання (ст. 133 КВК) ініціюється відповідний дисциплінарний механізм впливу з боку держави щодо такого порушника. Крім фактично застосовуваного дисциплінарного стягнення щодо засудженого, ця особа вважається злісним порушником режиму утримання. У випадку повторного скоєння злісного порушення режиму утримання засуджений, враховуючи положення ст. 94 КВК, може бути переведений з дільниці ресоціалізації до дільниці посиленого контролю. За таких умов подальший порядок відбування покарання засудженим враховуватиме фактори групового впливу у вигляді встановлення режиму відбування покарання дотичного до виправної колонії вищого рівня безпеки (ст. 97 КВК). Таким чином, у подальшому спрацьовує диференціація відбування покарання у вигляді відокремлених групових факторів виховного впливу та застосування норм чинного КВК щодо категорій засуджених, які відбувають покарання в різних дільницях виправних колоній. Аналогічний вплив індивідуалізації на диференціацію відбування покарань відбувається за умов позитивної поведінкової динаміки засуджених та за умов, коли засуджений стає на шлях виправлення: він може бути знов переведений з дільниці посиленого контролю до дільниці ресоціалізації (ст. 101 КВК). Також позитивний поведінковий вплив індивідуалізації на диференціацію можна спостерігати за умов переведення засуджених з дільниці ресоціалізації до дільниці соціальної реабілітації, де фактична диференціація відбування покарань також має певні відмінності.

Окремо в межах зазначеного питання слід проаналізувати доволі розповсюджену позицію серед вітчизняних дослідників у сфері кримінально-виконавчого права щодо зв’язку принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань з іншими засадами кримінально-виконавчого права. А. Х. Степанюк та І. С. Яковець вважають, що диференціація та індивідуалізація виконання покарань є принципом, який походить від принципу справедливості [466, с. 301]. П. М. Ісаков та І. В. Білоус також дотримуються аналогічної позиції та наголошують, що принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань, як і в кримінальному праві, обумовлюється принципом справедливості. Справедливо призначене покарання утворює міцну основу для його справедливого виконання. Лише наявність цих двох компонентів здатна забезпечити досягнення цілей покарання [143, с. 327]. М. С. Пузирьов наголошує на важливості зв’язку принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань із такими засадами, як: справедливість та раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки [414, с. 138].

Протилежної позиції з приводу цього питання дотримується Л. М. Горбач, яка зауважує: «З огляду на те, що в законі України про кримінальну відповідальність принцип справедливості не визначений, апелювання до його змісту як суб’єктів правозастосування, так і науковців при тлумаченні принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань є дещо некоректним кроком, тим більше, що останній має свою чітку виражену соціально-правову природу, а саме закріплений у ст. 5 КВК України» [427, с. 49].

З приводу окресленого питання, слід наголосити, що ми погоджуємось із теоретичними поглядами поважних вітчизняних науковців щодо фактичного зв’язку принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань із засадою справедливості. Дійсно, цей зв'язок перш за все продиктовано логікою екзистенціального поєднання двох ключових елементів системи кримінальної юстиції: злочину та відповідальності. Без

сумнівів, що в цій дуальній правовій парадигмі принцип справедливості відіграє провідну роль, де належне забезпечення й реалізація якого фактично є маркером ступеню розвитку системи кримінальної юстиції. При тому очевидна та логічна «конекція» принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань із засадою справедливості не є дуальною. Так у даному випадку науковці наголошують на генетичному взаємозв'язку засади диференціації та індивідуалізації виконання покарань із загальноправовим принципом справедливості. Однак система загальних принципів кримінально-виконавчого права не обмежується наявністю лише однієї засади справедливості. Цей принцип є безумовно важливим, але являє собою лише одну з багатьох засад, які належать до категорії загальних (загальноправових чи конституційних).

На наше переконання, крім справедливості, є очевидним взаємозв'язок принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань із принципами законності, гуманізму, демократизму, свободи та особистої недоторканності, презумпції невинуватості та, безумовно, верховенства права. Усі перераховані загальні принципи тією чи іншою мірою пов'язані та взаємозалежні із міжгалузевими та галузевими засадами. Цей взаємозв'язок є теоретично та практично перманентним, оскільки, чи то вироблення наукової позиції стосовно окремого принципу, чи то врегулювання цього питання на рівні нормативного визначення, у будь-якому разі потребуватиме комплексного підходу та зважування всіх аспектів як теоретичного, так й прикладного щодо співвідношення окремої засади з іншими, враховуючи комплекс загальноправових принципів.

При тому звужувати зв'язок принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань з іншими принципами до дуальної моделі взаємозв'язку лише із засадою справедливості є не зовсім обґрунтованим кроком та не повною мірою сприятиме належному і всебічному визначенню принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань, тому цей принцип

рівномірно взаємопов’язаний не лише з іншими принципами однієї категорії, а також із засадами, що належать до інших категорій.

У контексті цього питання також слід зважити на згадану вище позицію Л. М. Горбач щодо відсутності логіки пошуку взаємозв’язку між принципом диференціації та індивідуалізації виконання покарань із засадою справедливості через відсутність (невизначеність) цієї засади в законі України про кримінальну відповідальність. Так, на нашу думку, попри відсутність текстуального закріплення в змісті Кримінального кодексу загальних засад, у тому числі й принципу справедливості, їх вплив на сам закон є беззаперечним, оскільки цей нормативно-правовий акт, а рівно як і всі інші, мають утворюватись та функціонувати у правовій парадигмі, визначеній законодавцем у Конституції нашої держави, а отже, більшою мірою відповідати «духу» Основного закону, який у позитивному контексті «просякнутий» як нормативно-визначеними принципами, так й неписаними засадами, фактична наявність та важливість яких виходить зі змісту правових норм та є беззаперечним фактом сучасної правової дійсності.

Отже, відсутність текстуальної фіксації окремої засади або навіть групи принципів у змісті нормативно-правового акту жодним чином не свідчить про фактичну неприйнятність та недоречність таких принципів до конкретного закону, тим більше, якщо при цьому мова йде про загальноправові принципи, які фактично за визначенням є актуальними та доречними для будь-яких вітчизняних нормативно-правових актів та врегульованих ними правовідносин. Тому взаємозв’язок галузевих (міжгалузевих) принципів із загальними засадами – це «генетичний зв’язок вищого порядку» та є набагато ширшим за буквальну матеріальну фіксацію такого зв’язку в межах конкретизованого нормативно-правового акта.

У межах досліджуваного питання додаткового обґрунтування потребує факт належності принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань саме до категорії міжгалузевих засад.

З приводу цього питання серед науковців також існують розбіжності в поглядах. Так, М. С. Пузирьов окреслює принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань саме межами галузі кримінально-виконавчого права [413, с. 78]. Аналогічної позиції дотримуються П. М. Ісаков та І. В. Білоус [143, с. 326]. Так само М. О. Стручков, І. В. Шмаров, І. А. Сперанський, сприймаючи відокремлено диференціацію та індивідуалізацію виконання покарань, відносили їх до міжгалузевих принципів, які можуть застосовуватись у правовому регулюванні нормами кримінального та кримінально-виконавчого права [329, с. 312]. Свою точку зору про недоцільність роз'єднання між собою комплексного принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань ми висловлювали раніше. Ще раз зазначимо, що цей принцип є неподільним та лише в такій конструкції мірою сутність виконання покарань.

Отже, міжгалузевий характер принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань на прикладі належності його до галузей кримінального й кримінально-виконавчого права простежується в практичній площині вирішення окремих питань звільнення від покарання та його відбування, які одночасно регламентовані розділом XII КК та главою 23 КВК. На практиці конвергенція галузей кримінального та кримінально-виконавчого права в контексті реалізації, у тому числі засади диференціації та індивідуалізації виконання покарань досить часто зустрічається, як, наприклад, під час реалізації процедур умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, а також заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Під час вирішення цих питань судом враховуються як вимоги ст.ст. 81, 82 КК України, відповідні норми КВК, а також матеріали справи, сформовані адміністрацією закладу виконання покарань, які свідчать, що засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці дійсно довів своє виправлення (у випадку умовно-дострокового звільнення) або засуджений став на шлях виправлення (у випадку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким). На наше переконання, саме такий «пласт» правовідносин

свідчить про міжгалузеву сутність принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань, згідно з якою лише категорія «позитивних» засуджених (груповий критерій) може претендувати на застосування до них вказаних механізмів. При тому підхід до набуття «позитивного статусу» завжди суто індивідуальний для кожного засудженого, враховуючи специфіку оцінювання та зважування адміністраціями установ виконання покарань стану виправлення кожного із засуджених.

Міжгалузевий характер диференціації та індивідуалізації виконання покарань не обмежується зв'язком із галуззю кримінального права. Практична площина кримінально-виконавчих правовідносин розширює «кордони» сприйняття та, відповідно, реалізації принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань у напрямі інших сучасних правових полів у нашій державі. Так під час виконання та відбування покарань засудженими можуть виникати питання, які потребуватимуть одночасного врегулювання як нормами кримінально-виконавчого права, так і нормативно-правовими актами у сфері охорони здоров'я. Як приклад, слід зважити на наступну інформацію. Відповідно до звіту Центру громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України (далі – Центру громадського здоров'я МОЗ України) Україна має прогалини в боротьбі з туберкульозом (далі – ТБ) серед ув'язнених. Рівень захворюваності на ТБ у пенітенціарній системі шокує: у 2019 році захворюваність на туберкульоз серед ув'язнених/засуджених була у 22,3 рази вище, ніж у загальній кількості населення [65].

Таке явище, на жаль, є доволі розповсюдженим у реаліях вітчизняної кримінально-виконавчої системи. Однак до засуджених, у яких було виявлено це захворювання, в обов'язковому порядку застосовується певні лікувально-ізоляційні заходи, які базуються на вказаних вище галузях права. Так, відповідно до п. 5 Порядку надання медичної допомоги хворим на туберкульоз особам, узятим під варту, чи які тримаються в установах

виконання покарань, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 червня 2014 р. № 205, хворі на заразні форми туберкульозу особи, взяті під варту, отримують медичну допомогу в стаціонарних умовах в дільницях слідчих ізоляторів спеціалізованих туберкульозних лікарень Державної кримінально-виконавчої служби (відомчі туберкульозні лікарні) [389]. Також, згідно з розділом ІІІ Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі, затвердженого наказом Мінюсту та МОЗ України від 15.08.2014 р. № 1348/5/572, направленню на госпіталізацію в лікарняні заклади ДКВС підлягають засуджені, у яких виникли захворювання або загострилися хронічні хвороби, лікування яких потребує госпіталізації до лікарняних закладів ДКВС. Відповідно до додатку 7 цього ж Порядку, засуджені хворі на туберкульоз, у залежності від різновиду цього захворювання та ускладнень, пов'язаних із ним, направляються в спеціалізовані туберкульозні лікарні або фтизіохірургічні відділення [392].

У таких спеціалізованих медичних закладах режим утримання засуджених врегульовується як нормами МОЗ, що визначають процес лікування осіб, які відбувають покарання, так і нормами кримінально-виконавчого законодавства. Так, відповідно до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затвердженого наказом Мін'юсту від 28.08.2018 р. № 2823/5 (далі – Правила), вони також стосуються й засуджених, які знаходяться у лікарняних закладах, враховуючи певні особливості, пов'язані із захворюванням засудженого та визначеною процедурою його лікування. До речі, згідно з цими Правилами, на осіб, які хворі на активну форму туберкульозу, вимоги цих Правил повністю поширюються, як на засуджених, що перебувають у лікарняних закладах [395].

Отже, враховуючи зміст перерахованих вище нормативно-правових актів, правовий статус засуджених за умов перебування в лікувальних закладах регламентується комплексом нормативних документів, що належать

як до сфери відання Мін'юсту, так і МОЗ. Така комплексність також базується, у тому числі, на міжгалузевій сутності принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань. Оскільки лікування засуджених від захворювань, які потребують ізоляції від інших осіб, що відбувають покарання, вимагають додаткового як індивідуального, а рівно й групового впливу задля визначення подальших умов та порядку відбування покарання. Засада диференціації та індивідуалізації виконання покарань за таких умов є однією з ключових. Отже, практичний аспект реалізації правових норм, які регламентують питання, пов'язані з відбуванням покарань, свідчать про широке застосування нормативно-правових актів міжгалузевого походження. Такі правові акти, попри їх різногалузеве походження, усе ж сфокусовані навколо засуджених у контексті врегулювання правовідносин, пов'язаних виключно з ними. Тобто, конвергенція правових норм фактично відбувається щодо засуджених, враховуючи й базові загальноправові положення, що визначають зміст та спрямування цих правових норм. Таким чином, принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань за умов одночасного врегулювання певних правовідносин під час відбування покарань нормами різних галузей права (наприклад, кримінального або нормами МОЗ) характеризується *критерієм конвергентності* (курсив наш – Д.П.) з подальшим поділом цього критерію на різновиди в залежності від кількості нормативно-правових актів, які використовуються для врегулювання конкретних правовідносин. Саме зазначений критерій (ознака) засади диференціації та індивідуалізації виконання покарань є характерною для наступного практичного аспекту реалізації вказаного міжгалузевого принципу.

Під час виконання й відбування засудженими покарань може виникати низка питань практичного характеру, які нормативно врегульовані та вирішуються комплексно із застосуванням низки правових актів. Мова йде про питання, що визначені в ч. 1 ст. 537 КПК. Окремі з цих питань, про які вже згадували вище, одночасно врегульовані як нормами кримінального,

кримінального процесуального, так й кримінально-виконавчого законодавства. Ці питання стосуються порядку застосування до засуджених умовно-дострокового звільнення (ст. 81 КК; п. 2 ч. 1 ст. 537 КПК; ст. 152 КВК) та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 81 КК; п. 3 ч. 1 ст. 537 КПК; ч. 3 ст. 154 КВК). Також такий комплексний підхід до врегулювання окремих питань під час виконання покарань з одночасним застосуванням «тріади» галузевих законів визначений законодавцем для процедури прийняття уповноваженим органом рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого (ст. 84-1 КК; п. 13-4 ч. 1 ст. 537 КПК; ст. 152 КВК).

Аналогічний підхід також є актуальним для вирішення питання про звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК; п. 6 ч. 1 ст. 537 КПК; ст. 152 КВК). Цілком обґрунтованим у даному випадку є умовивід, що згадані вище питання, попри «потрійність» нормативного, галузевого врегулювання, також базуються на міжгалузевих принципах, у тому числі на засаді диференціації й індивідуалізації виконання покарань. На наше переконання, зазначені питання в обов'язковому порядку мають вирішуватись перш за все з урахуванням індивідуальних (особистих) рис кожного із засуджених із подальшим формуванням узагальнених, диференційованих критеріїв, які є характерними вже для відповідної групи (кола) таких засуджених, та з подальшим визначенням конкретизованого правового механізму вирішення окремих питань, окреслених вище. Така специфіка прикладного відображення принципу диференціації й індивідуалізації виконання покарань є різновидом вищезгаданого критерію конвергентності та являє собою *тріадну конвергентність* (курсив наш – Д.П.) (тобто відображення собою змісту трьох нормативно-правових актів, які застосовуються для врегулювання окремих правовідносин).

Крім наведеного прикладу одночасного використання трьох галузевих законів системи кримінальної юстиції, під час виконання покарань у кримінально-виконавчій сфері все ж таки більш розповсюдженою є система

«дуального» міжгалузевого врегулювання питань під час виконання покарань. Так звана *дуальна конвергентність* (курсив наш – Д.П.) у межах кримінально-виконавчого права спостерігається не лише на прикладі застосування норм кримінально-виконавчого права та положень нормативно-правових актів МОЗ. Указану дуальність також можна прослідкувати й між кримінально-виконавчим та кримінальним процесуальним правом. Як приклад, можна навести «міжгалузеву процедурність» щодо вирішення питань стосовно примусового годування засуджених (ст. 116 КВК та ч. 4 ст. 539 КПК) та про застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі, у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиночної камери) (ст.ст. 134, 135 КВК та ч. 4 ст. 539 КПК) [346, с. 1662].

Указані зразки міжгалузевого врегулювання правовідносин, які виникають під час виконання покарань, також цілком зосереджені навколо особи засудженого. Вирішення цих питань без врахування індивідуальних факторів кожного із засуджених та подальше визначення політики внутрішньогалузевого врегулювання для відповідних груп, осіб, що відбувають покарання, цілком та повністю ґрунтується на комплексі принципів. Серед інших до таких принципів також належать міжгалузеві засади, провідне місце серед яких, ураховуючи питання, які вказані вище, належить принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

Усі перераховані приклади тріадної та дуальної конвергентності нормативно-правових актів, які, ґрунтуючись на комплексі засад, у тому числі міжгалузевих, одномоментно застосовуються для регулювання певної категорії правовідносин, пов’язаних із виконанням покарань за вчинені кримінальні правопорушення. Така модель конвергентності нормативно-правових актів, відповідним чином екстраполюється й на сприйняття правових засад, на яких вона ґрунтується. У цьому контексті, на наше переконання, є цілком логічним те, що міжгалузева конвергентність є також прийнятною й для принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань. Однак попри наведені приклади, така модель також не є повною

для остаточного з’ясування сутності вказаного принципу. Задля підтвердження цього дозволимо собі дещо вийти за межі чинних нормативно-правових актів, які тим чи іншим чином регулюють правовідносини, пов’язані з особою засудженого, за вчинене кримінальне правопорушення. У межах сучасних правових реалій нашої держави, інститут покарання у вигляді позбавлення волі також є характерним не лише для системи кримінальної юстиції. У сфері регулювання адміністративного права також існує інститут покарання, елементом якого є позбавлення волі. Так, згідно зі ст. 32 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), адміністративний арешт установлюється і застосовується лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до п'ятнадцяти діб [167].

Визначаючи паралелі зі сферою кримінальної юстиції, у межах КУпАП у випадку вчиненого протиправного діяння (адміністративного делікту) може бути передбачена адміністративно-правова санкція у вигляді короткочасного позбавлення волі у вигляді адміністративного арешту. За цих умов дещо схожою є правова конструкція реакції та «державної репресії» як за скоєними кримінальним правопорушеннями, так й за окремою категорією адміністративних деліктів. У випадку застосування до правопорушників адміністративного арешту, відповідно до ст. 327 КУпАП, таких осіб тримають під вартою в місцях, що їх визначають органи Національної поліції. Такими місцями є ізолятори тимчасового тримання органів внутрішніх справ України (далі – ІТТ). Так само умови перебування арештованих осіб в ІТТ та, відповідно, умови й порядок виконання адміністративного покарання у вигляді адміністративного арешту визначаються відповідними правилами внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України, затверджених наказом МВС України від 02.12.2008 № 638 (далі – ПВР ІТТ). Враховуючи зміст вказаного підзаконного нормативного акту, слід зазначити, що для нього є актуальним й прийнятним принцип диференціації

та індивідуалізації виконання покарань, який цілком знаходить своє відображення у визначенні основ діяльності персоналу ІТТ, регламентації прав й обов'язків арештованих осіб, порядку забезпечення прав таких осіб тощо [393].

Таким чином, міжгалузевий характер принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань цілком обумовлений прикладним аспектом його реалізації. Практична складова цієї засади регламентована не лише нормативно-правовими актами системи кримінальної юстиції. Враховуючи багатоаспектність правовідносин, які можуть виникати під час виконання покарань, їх нормативне врегулювання комплексом нормативно-правових актів, які мають вищу юридичну силу, так і підзаконними актами, принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань більшою мірою належить до категорії міжгалузевих засад. У такому контексті цей принцип у межах кримінально-виконавчого права характеризується критерієм конвергентності, який може поділятися на різновиди в залежності від кількості використання різногалузевих нормативних актів для врегулювання конкретних правовідносин у межах галузі кримінально-виконавчого права (дуальна, тріадна конвергентність тощо). При тому, враховуючи сучасні правові реалії та актуальність цієї засади для інших галузей права, зокрема адміністративного, принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань доцільно також характеризувати *критерієм колінеарності* (курсив наш – Д.П.), оскільки такий критерій засвідчує одночасний вплив цього принципу на регулювання паралельних правовідносин, які не мають «точок перетину» за жодною з ознак, враховуючи, у тому числі, суб'єктивну складову цих правовідносин (особу правопорушника).

Принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань у кримінально-виконавчому праві, на наше переконання, слід визначати таким чином: Порядок та умови виконання і відбування кримінальних покарань регламентується та здійснюється з урахуванням диференційованого

визначення установи виконання покарань, де відбуватиме покарання засуджений, виду покарання, режиму виконання та відбування покарань.

Виправлення і ресоціалізація засудженого здійснюється з урахуванням позитивних змін у його особистості, які створюють у засудженого готовність до самокерованої правослухняної поведінки, а також свідомого відновлення його в соціальному статусі повноправного члена суспільства, готовність до повернення засудженого до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

4.4. Диспозитивність

Одним із принципів, який серед інших формує та відображає кримінально-виконавчі правовідносини, є міжгалузева засада диспозитивності. Виникнення цього принципу в сучасному праві справедливо пов'язують зі зміною стереотипів поведінки особи, оскільки в нинішньому світі про захист особистих прав у суді повинна турбуватись безпосередньо зацікавлена особа. Не суд зобов'язаний її захистити, не хтось «згори» – мудріший, а самій особі належить узяти на себе відповідальність за реалізацію своїх прав [251, с. 98]. Зазвичай принцип диспозитивності пов'язують із процесуальними галузями права, де він є базовим регулятором, що визначає правосуб'єктність зацікавлених сторін. При тому галузь кримінально-виконавчого права як одна з тих, для якої принцип диспозитивності так само є цілком актуальним, науковцями фактично не згадується.

М. Й. Штефан та Я. Сахно пропонують таке визначення цієї засади: диспозитивність (від лат. dispono – розпоряджаюся) полягає в наданій зацікавленим особам, які беруть участь у справі, можливості вільно розпоряджатися правами й обов'язками, виконуючи процесуальні дії, спрямовані на порушення, розвиток і припинення справи в суді, а також використовувати інші процесуальні засоби з метою захисту суб'єктивних

майнових та особистих немайнових прав й охоронюваних законом інтересів, а рівно й державних і громадських інтересів [529, с. 51], [445, с. 132]. Указані автори ототожнюють принцип диспозитивності зі сферою цивільно-процесуальних правовідносин, при цьому відокремлюючи сферу реалізації цього принципу межами судової стадії цивільного процесу. Така позиція є доволі розповсюдженою серед науковців. Є. В. Васьковський з цього питання зазначав: «Позовний процес існує для перевірки й остаточного встановлення обґрунтованості вимог, які в переважній більшості випадків випливають із цивільних прав, а оскільки всі цивільні права, за деякими винятками, перебувають у повному розпорядженні своїх володарів, то така ж свобода розпоряджатися має бути надана громадянам стосовно тих самих вимог у суді». Як зазначав науковець, «у цьому полягає принцип диспозитивності» [64, с. 216].

Принцип диспозитивності забезпечує єдність, спрямованість та узгодженість норм цивільного процесуального права, визначає їх зміст. Фактично, диспозитивність – це свобода сторін у розпорядженні своїми матеріальними і процесуальними правами [72, с. 344]. В. А. Кройтор з приводу визначення принципу диспозитивності вказує, що ця засада являє собою закріплення в нормах цивільного процесуального права положення про можливості осіб, що беруть участь у справі, розпоряджатися своїми матеріальними і процесуальними правами, а також засобами їх захисту, які активно впливають на виникнення, рух та закінчення цивільного процесу з метою захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів [219, с. 41].

А. В. Андрушко зазначає, що принцип диспозитивності – це нормативно-керівна засада цивільного процесуального права, яка закріплює вільне, на свій розсуд, здійснення і розпорядження юридично заінтересованими особами матеріальними правами щодо предмета спору, процесуальними засобами захисту порушеного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу, що спрямовані на розвиток, зміну або припинення розгляду цивільної справи в суді в межах дозволених законом й

у встановленому процесуальному порядку [33, с. 182]. Під принципом диспозитивності також розуміють і нормативно-керівні положення цивільного судочинства, що визначають рушійною силою цивільного процесу ініціативу та волевиявлення заінтересованих у результатах справи осіб, які реалізуються в межах закону [510, с. 95].

Наведені наукові позиції змістовно відображають сутність та гармонічність засади диспозитивності для галузі цивільного процесуального права. Жодним чином не піддаючи сумніву актуальність принципу диспозитивності для сфери цивільних процесуальних відносин вважаємо, що попри вочевидь логічність цього фактору цивільної процесуальної дійсності, вказаний принцип є актуальним й для інших галузей вітчизняної правової системи. У контексті питання, що розглядається слушною є позиція, згідно якої принцип диспозитивності полягає в можливості учасників окремих видів судочинства, і в першу чергу сторін, розпоряджатися своїми матеріальними і процесуальними правами, активно впливати на процес і з метою захисту своїх прав та інтересів, до недавнього часу визначався як галузевий принцип цивільного процесу. З прийняттям змін у процесуальне законодавство, зараз перетворився на міжгалузевий та прямо закріплений у Цивільному процесуальному, Господарському процесуальному кодексах України та Кодексі адміністративного судочинства України [64, с. 215].

Загалом, погоджуючись із вказаною позицією щодо розповсюдження засади диспозитивності на інші, крім цивільного процесу, галузі права, все ж вважаємо, що наведений вище їх перелік є неповним. Так, передусім за умов визначення першочергової актуальності принципу диспозитивності для стадій судових проваджень у різних сферах правовідносин, цей принцип також цілком актуальним для кримінального процесуального права. Зокрема у ст. 26 КПК (Диспозитивність) визначена сутність диспозитивності для сфери кримінального процесу України й окреслено ключове положення цього принципу у вигляді того, що сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених КПК.

Загалом у змісті вказаної процесуальної норми передбачені фактично всі елементи цілковитого володіння й розпорядження учасниками правовідносин особистою правосуб'єктністю, враховуючи ініціативу у виникненні правовідносин, активна участь у реалізації цих правовідносин та їх завершення за волею ініціюючої сторони. У контексті цього цілком актуальним є науковий погляд, що диспозитивність – це усвідомлена необхідність активної та цілеспрямованої діяльності суб'єктів, наділених диспозитивними правами, реалізація яких впливає на виникнення, зміну або припинення кримінальних процесуальних правовідносин та спрямована на відстоювання власних або представницьких інтересів у кримінальному провадженні [361, с. 219].

На наш погляд, особиста зацікавленість у певних категоріях правовідносинах є їх рушійною силою та відображає собою диспозитивність їх регуляції. Причому, така особиста зацікавленість є індикатором приватної суб'єктності окремих правовідносин, де фактично воля окремих осіб приватного права є провідною. Однак серед науковців існує позиція, згідно з якою диспозитивність є принципом, який має враховувати не лише волю зацікавлених осіб приватного права. Так, М. А. Гурвич відстоює так звану «теорію руху», відповідно до якої диспозитивність має відношення до всіх осіб, котрі беруть участь у справі (незалежно від їхнього характеру і їхнього юридичного інтересу), а також суду [328, с. 3]. Вважаємо, що фактор вільного розпорядження особистою правосуб'єктністю є прийнятною саме для зацікавлених осіб, які не є посадовими особами в процесі. Такі посадові особи наділені державою певними повноваженнями, а відповідно вони й реалізують волю держави в таких правовідносинах, а не відстоюють особистий інтерес в провадженні, тому наділення диспозитивністю таких осіб, зокрема й суд, є помилковим, адже за вказаних умов йтиметься про реалізацію саме принципу публічності згаданими посадовими особами.

Як вбачається, в контексті відображення сутності принципу диспозитивності актуальною є позиція представників «теорії інтересу», яку,

зокрема, відстоював Р. Е. Гукасян. Згідно з цією теорією суб'єктами диспозитивності повинні визнаватися тільки ті особи, які виражають волю на отримання конкретного правового результату, а не просто правосудного рішення. Керуючись цим критерієм, можна відразу виключити суд із числа володільців диспозитивних прав, тому що будь-який особистий, прямий або непрямий інтерес у результаті розгляду справи є підставою для відводу судді. Навпаки, віднесення до них позивача й відповідача сумнівів не викликає [282, с. 307]. На наш погляд, контекст цієї позиції є актуальним й для галузей права, що регулюють правовідносини у сфері кримінальної юстиції, зокрема для сфери кримінально-виконавчого права.

Отже, суб'єктний фактор зацікавленої особи є ключовим у реалізації міжгалузевого принципу диспозитивності. Екстраполюючі сутність цієї засади на галузь кримінально-виконавчого права, слід зазначити, що цей принцип передусім є одним з основних, які формують спектр кримінально-виконавчих правовідносин, що врегульовані декількома галузями права. Мова йде про процедурність звільнення від покарання та його відбування, які врегульовані розділом V КВК та розділом VIII КПК. Актуальність принципу диспозитивності для сфери кримінально-виконавчого права цілком простежується на правових умовах застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.

Так, відповідно до ст. 107 КВК засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право звертатися до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням. Скориставшись цим правом, засуджені фактично ініціюють правовий механізм, який надалі, окрім норм кримінально-виконавчого права, регулюється нормами кримінального процесуального законодавства. Таким чином, на диспозитивних началах ініціюється міжгалузевий правовий механізм, у межах якого вирішуються питання щодо умовно-дострокового

звільнення від відбування покарання або щодо заміни невідбутої частини покарання більш м’яким. При тому після диспозитивної ініціації засудженим своєї волі шляхом використання права у вигляді звернення до адміністрації щодо формування та подальшого внесення до суду відповідного подання, подальший його розгляд здійснюється виключно в порядку, передбаченому розділом VIII КПК.

Відповідно до ч. 3 ст. 539 КПК суд розглядає це подання (клопотання) згідно з правилами судового розгляду, передбаченими статтями 318-380 КПК, тобто відповідно до загальних положень судового розгляду в кримінальному провадженні. Крім цього, згідно з ч. 5 ст. 539 КПК, судом у таке засідання викликаються засуджений, його захисник, законний представник, прокурор та представники відповідного органу або установи виконання покарань. Ураховуючи зміст указаних процесуальних норм, правовий статус засудженого за таких умов корелюється із правовим статусом обвинуваченого в кримінальному провадженні, звісно ж ураховуючи специфіку предмету судового розгляду. При всьому не слід забувати, що участь обвинуваченого в кримінальному провадженні у контексті надання відповідних свідчень, завжди здійснюється у диспозитивному контексті, адже надання показань протягом кримінального провадження є виключно правом, а не обов’язком обвинуваченого. Це ж правило однаково стосуватиметься й засудженого за умов розгляду судом подання (клопотання) про умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або щодо заміни невідбутої частини покарання більш м’яким.

Знову-таки участь засудженого в такому засіданні цілковито залежить від його диспозитивної волі. Усвідомлюючи це, законодавець у межах зазначеної процесуальної норми визначив, що неприбуття в судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час розгляду клопотання (подання), не перешкоджає проведенню судового розгляду, крім випадків, коли їх участь визнана судом обов’язковою або особа повідомила про поважні причини неприбуття (абз. 2 ч. 5 ст. 539 КПК).

У цьому випадку в змісті вказаної процесуальної норми закріплено певний «запобіжний процесуальний механізм», за умов якщо засуджений відмовиться з'явитись до суду, зловживаючи його диспозитивним правом на це. В умовах практичної діяльності такий факт, з великою долею вірогідності, трапляється дуже рідко, проте наявність вищевказаного запобіжного процесуального механізму лише зайвий раз засвідчує те, що держава в особі судових органів вимушена рахуватись із диспозитивною волею засуджених щодо розпорядження їх правом про початок та подальшу реалізацію правових механізмів умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, та утворювати компенсаційний (запобіжний) процесуальний механізм з метою забезпечення сталого функціонування судової системи за умов гіпотетичної, «диспозитивно-правової протидії» з боку засуджених [308, с. 34].

Таким чином, нормативне відображення міжгалузевих правових механізмів умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким свідчить про диспозитивну основу реалізації однойменного права для засуджених як в межах кримінального процесуального, так і в межах кримінально-виконавчого права. Тому принцип диспозитивності є цілком актуальним і для вітчизняної кримінально-виконавчої сфери. У цьому контексті слід погодитись з І. І. Брус, що у загальному порядку саме з ініціативою або волевиявленням осіб, які беруть участь у справі, пов'язується дія принципу диспозитивності процесу [64, с. 216]. Також слушною є позиція Г. П. Тимченко, відповідно до якої диспозитивність можна визначити як закріплене нормами процесуального законодавства основне положення, згідно з чим у межах, установлених законом, суб'єкти, які звернулися до суду, мають можливість виконувати різноманітні дії щодо захисту своїх прав за своєю волею і враховуючи свої інтереси, а діяльність суду визначається волевиявленням таких осіб [475, с. 75].

Досліджуючи сутність засади диспозитивності, О. А. Красавчиков зазначав, що диспозитивність передбачає встановлення прав, які можуть набуватися та здійснюватися суб'єктами на власний розсуд [516, с. 300]. Є. А. Суханов вбачає зміст диспозитивності в можливості самостійно обирати варіанти відповідної поведінки, у праві вступати чи не вступати у правовідносини, звертатися до суду за захистом чи ні, у відсутності будь-якої підтримки в реалізації приватних інтересів [328, с. 4]. В. Ф. Яковлєв визначав диспозитивність через надання суб'єктові можливості здійснювати свою правоздатність на власний розсуд, набувати суб'єктивні права або не набувати їх, обирати конкретний спосіб їх набуття, регулювати за власним розсудом у встановлених рамках зміст правовідносин, розпоряджатися належним їй суб'єктивним правом, застосовувати або не застосовувати заходи захисту порушеного права і т.ін. [328, с. 4]. Цілком погоджуючись із позицією вказаних науковців щодо розширеного тлумачення засади диспозитивності як основи для будь-якої ініціативності зацікавленого суб'єкта приватного права в межах сучасних правовідносин, вважаємо, що таке сприйняття диспозитивності є цілком актуальним й для галузі кримінально-виконавчого права. У цьому сенсі слід цілком погодитись із З. В. Ромовською, яка зазначає, що диспозитивність в основному проявляється у наявності диспозитивних норм, на що вказують слова «може» або «має право» [439, с. 174].

Сприймаючи засаду диспозитивності крізь призму окресленої моделі її сутності, вважаємо, що саме в запропонованому контексті її слід використовувати в межах кримінально-виконавчого права, відображаючи сутність правового статусу засуджених осіб. Не обмежуючи сприйняття диспозитивності межами судових процесів, цілком доцільно її сприймати як принцип, який забезпечує зацікавленій особі можливість сповна реалізовувати свою правосуб'єктність, ураховуючи як комплекс природних, так й позитивних прав. Саме така модель є актуальною для визначення правового статусу засуджених й поза вищезгадані процесуальні механізмами

умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Тому права засуджених, які визначено в ст. 107 КВК, мають «диспозитивний грунт», адже їх реалізація цілком залежить від волі засудженого.

У межах цього питання окремо слід звернути увагу на наявність диспозитивності в дискреційних умовах оскарження засудженими рішень посадових осіб органів чи установ виконання покарань. Так, згідно з ч. 7. ст. 135 КВК рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності особи, яка відбуває покарання, має бути детально вмотивоване та може бути оскаржене особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, або її представником до органу виконання покарань вищого рівня, прокурора чи суду. Диспозитивність цієї норми відображається в можливості оскарження засудженим рішення дисциплінарної комісії установи виконання покарань. При цьому диспозитинвість у такому випадку полягає не лише в самому факті оскарження, а й у можливості вибору засудженим варіанту оскарження: чи то до органу кримінально-виконавчої системи вищого рівня, чи прокурору або до суду. За таких умов диспозитивність полягає у двох аспектах правового статусу засуджених у межах оскарження результату процедуру дисциплінарного провадження. Така диспозитивність є *бінарною* (курсив наш – Д.П.). Крім цього, у межі диспозитивності укладається зміст правового статусу засудженого під час самої процедури дисциплінарного провадження, визначеної в ст. 135 КВК.

Досліджуючи диспозитивність як правовий принцип, М. П. Курило зазначає, що: 1) цей принцип діє в усіх процесуальних галузях права не лише з однаковим змістом, але й з однаковим його інстанційним поширенням у кожній із процесуальних галузей права; 2) у даний принцип закладено вольову ознаку щодо використання або відмови від використання особою свого матеріального чи процесуального права; 3) даний принцип завжди визначає початкову частину кожної стадії судового процесу, незалежно від виду судочинства; 4) незважаючи на те, що даний принцип діє в межах

процесуальної форми судових процесів, він має місце й поза межами процесуальної форми [223, с. 272].

Серед науковців, які досліджують принцип диспозитивності, згадуються визначення матеріального та процесуального права як елементів принципу диспозитивності. Є. Васьковський, досліджуючи диспозитивність, виділяв такі її види: а) матеріальна диспозитивність – заявлені вимоги щодо конкретного права; б) формальна диспозитивність – належне відповідному суб'єкту право розпоряджатися процесуальними засобами [361, с. 218]. В. Т. Нор також зазначає, що матеріальна диспозитивність – це стан, коли фізична чи юридична особа вирішує на власний розсуд, як їй розпорядитися своїм суб'єктивним правом – реалізувати його чи утриматись від цього [287].

Так само формальна диспозитивність загалом зводиться до свободи особи щодо розпорядження наданими їй процесуальними засобами або свободи вибору процесуальних засобів захисту та здійснення їх учасниками кримінального процесу, розпорядження процесуальними правами в динаміці юрисдикційного процесу [287]. Досліджуючи матеріальну та формальну диспозитивність у межах кримінального процесуального права, О. Герасимчук зазначає, що в контексті кримінально-процесуального права матеріальна диспозитивність полягає у свободі сторін розпоряджатися долею обвинувачення. Ця свобода є значною мірою обмежена публічними інтересами, що є базовими в кримінальному процесі. Матеріальна диспозитивність включає виражені в правових нормах елементи–можливості правових дій зацікавленої особи, які полягають у впливі на рух кримінальної справи. У першу чергу сюди відносяться передбачені можливості щодо ініціювання порушення й закриття справи [81, с. 129]. Підсумовуючи елементи матеріальної диспозитивності, автор виокремлює такі: 1) ініціювання порушення справи; 2) ініціювання закриття справи; 3) діяльність потерпілого щодо подальшого підтримання обвинувачення у випадку відмови прокурора від обвинувачення чи зміни прокурором в суді попереднього обвинувачення; 4) діяльність щодо зміни матеріальних вимог

(зміни обвинувачення) у справі; 5) діяльність щодо апеляційного чи касаційного оскарження [81, с. 131].

Формальна диспозитивність загалом зводиться до свободи особи щодо розпорядження наданими їй процесуальними засобами [81, с. 129]. Науковець також наголошує, що в змісті формальної (процесуальної) диспозитивності виділяють такі правомочності особи, як: зупинення провадження справи; оскарження дій процесуальних органів (крім апеляційного та касаційного); відмови від захисника чи представника; надання доказів у справі та доказування обставин, що входять у предмет доказування; подання та свобода розпорядження предметом цивільного позову; свобода вступу до процесу; свобода пошуку й надання доказів; свобода у доведенні перед судом переконливості доказів; свобода у заявленні клопотань; свобода у заявленні відводів; свобода виступу в дебатах [81, с. 131].

Приклад співвідношення матеріальної й формальної диспозитивності цілком простежується в порівнянні однойменних різновидів права. Так, І. Берестова зазначає, що матеріальне право визначає суб'єктивні права та встановлює конкретні засоби (способи) їх захисту. У свою чергу процесуальне право оформляє порядок здійснення судом захисту суб'єктивних прав, тобто застосування вказаних засобів захисту. Тобто процесуальне право відповідає на питання «як» – як суд захищає суб'єктивні права, визначені в матеріальному праві [49, с. 79].

Отже, на наше переконання, диспозитивність як принцип є завжди актуальною за умов процедурної форми правовідносин. Лише за умов дієвої, процесуальної реалізації, наданої суб'єкту правовідносин відповідної правосуб'єктності, доцільно стверджувати про реалізації диспозитивності як правового принципу. При цьому, як на наше переконання, диспозитивність здебільшого ототожнюються саме з формальною (процесуальною) частиною її відображення, тобто під час процесуалізації правосуб'єктності учасника правовідносин (на прикладі кримінально-виконавчого права – засудженого).

Однак визначена науковцями матеріальна частина диспозитивності також має своє закономірне місце в моменті визначення законодавцем гіпотетичної варіативності дій засудженого до моменту фактичної реалізації ним своєї правосуб'єктності. Наприклад, як ми вище зазначали, у правах засуджених є наявна варіативна бінарність моделі оскарження рішення про притягнення їх до дисциплінарної відповідальності (ч. 7. ст. 135 КВК). Ця модель полягає у виборі засудженим диспозитивної моделі поведінки, яка полягає, по-перше, у вирішенні фактичного питання оскарження дій дисциплінарної комісії; по-друге, вибір варіантів такого оскарження (чи то орган кримінально-виконавчої системи вищого рівня, чи то прокурор, чи суд). Указана варіативна бінарність, за умов її визначення в нормах кримінально-виконавчого права, є матеріальною диспозитивністю. Тобто, номінально визначену законодавцем варіативність поведінки, яку засуджений, користуючись засадою диспозитивності, може обрати. Причому, у разі фактичного обрання засудженим певного механізму поведінки (оскарження дій дисциплінарної комісії, у випадку із запропонованим прикладом, згідно з ч. 7 ст. 135 КВК), цілком вміщується в модель формальної (процесуальної) диспозитивності. За цих умов засуджений реалізує в процесуальному (формальному) сенсі особисту правосуб'єктність, яка фактично відображає собою процесуальну (формальну) диспозитивність.

Таким чином, на наше переконання, матеріальну диспозитивність слід сприймати як статичну частину принципу диспозитивності, тобто як певний формальний елемент, визначений у межах правової конструкції. За умов, коли вказаний формальний елемент (конструкція) реалізується в межах кримінально-виконавчих правовідносин, тут доцільно вести мову про процесуальну диспозитивність.

Окремо в межах досліджуваного питання слід звернути увагу на суб'єктну складову реалізації принципу диспозитивності в межах кримінально-виконавчого права. Щодо цього аспекту кримінально-виконавчої дійсності, слід погодитись із Ю. В. Неклесою, який вказує на те,

що ініціатива зацікавлених осіб складає головний зміст принципу диспозитивності, а ініціативу органів й осіб, яким законом надано право захищати інтереси інших осіб, слід розглядати як доповнення принципу диспозитивності. І, відповідно, суб'єктами диспозитивних прав необхідно визнати тільки осіб, що беруть участь у справі, і, причому, тільки тих із них, хто має заздалегідь сформований конкретний юридичний інтерес до результату справи (націленість на певний правовий результат) [77, с. 131]. Погоджуючись із науковцем у цьому питанні, слід зазначити, що принцип диспозитивності в контексті суб'єктної складової його реалізації доцільно ототожнювати лише з особою засудженого. Інші особи, які залучаються до кримінально-виконавчих правовідносин на стороні засудженого (чи то захисник та/або законний представник, згідно з ч. 2 ст. 8 КВК), лише у певному обсязі користуються правосуб'єктністю засудженого, оскільки представляють саме його інтерес у правовідношеннях з державою. Така «представницька» участь указаних учасників правовідносин не наділяє представників засудженого (захисник, законний представник) статусом самостійних суб'єктів реалізації диспозитивності в межах кримінально-виконавчого права, оскільки їхня участь є лише допоміжною (додатковою).

Отже, підсумовуючи викладене, принцип диспозитивності в кримінально-виконавчому праві слід визначати таким чином: Розгляд і вирішення судами справ щодо дострокового звільнення від відбування покарання (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким тощо) здійснюється за ініціативи (заява, клопотання, прохання та ін.) засудженого, його представника та/або законного представника в порядку, визначеному законом. Участь засудженого під час вирішення питання щодо застосування до нього дисциплінарного та іншого стягнення, надання пояснень з цього приводу, клопотань, доказів тощо, а також ознайомлення з матеріалами провадження, користування послугами представника, оскарження дій та рішень посадових

осіб органів й установ виконання покарань з вказаного питання є правом засудженого.

4.5. Публічність

Публічність як правовий принцип є актуальним для вітчизняної системи кримінальної юстиції, в якій ця засада набула широкого розповсюдження. Крім практичної зумовленості факту наявності цього принципу у сферах правовідносин, передбачених системою кримінальної юстиції, цей факт також підтверджено текстуальним визначенням вказаної засади в межах окремих нормативно-правових актів. Однак таке відображення не є характерним для всіх нормативно-правових актів кримінально-правової сфери. Так, у змісті ст. 5 КВК не згадується про цей принцип, а отже, законодавець не сприймає цю засаду як обов'язковий елемент системи принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, а відповідно, і галузі кримінально-виконавчого права. Однак, попри те вбачається, що такий принцип є вельми актуальним для вказаної галузі, та, незважаючи на відсутність його визначення в ст. 5 КВК, ця засада знаходить своє фактичне відображення у згаданій галузі права та у змісті КВК.

Термін «публічність», згідно з Юридичною енциклопедією, походить від латинського слова publicum, тобто народ, суспільство [524, с. 198]. Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови, категорія «публічний» – це той, який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний [68, с. 1187]. Ураховуючи таке змістовне визначення публічності Д. С. Роговенко вказує: «Слід констатувати, що публічність є складовою принципу гласності, оскільки виступає як спосіб закріплення й забезпечення гласності» [438, с. 172]. Н. Дроздович з цього приводу зазначає, що в ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод фігурує термін «public» – публічний. Отже, зміст цієї норми свідчить про те, що

йдеться про публічний, тобто відкритий судовий розгляд, що скоріше є аналогом вітчизняного принципу гласності кримінального процесу, аніж про діяльність від імені держави [114, с. 99]. Р. Д. Рахунов вважає, що публічність правильніше називати державним началом у діяльності органів влади, оскільки сам термін «публічність» часто застосовують у розумінні гласності певного процесу [332, с. 129].

До речі, сприйняття змісту публічності як синонімічного до засади гласності не завжди схвально сприймається серед науковців. Так, С. Г. Бандурін зазначає, що не слід забувати про недопустимість вживання поняття «публічність» у кримінальному процесі в розумінні «гласний», «відкритий» [283, с. 314]. І. Ізарова з приводу цього питання зазначає, що співвідношення та зв'язок принципів публічності та гласності часто стає предметом дискусій. На думку авторки, термін «гласність» і його етимологічне значення сягає до слова «глас» або усне відтворення інформації вголос, тому використання терміна «гласність» як принцип судочинства уявляється не зовсім точним. Саме принцип публічності є загальною засадою судочинства, який включає відкритість та доступність судового розгляду, тоді як гласність судочинства являє собою його усність, поєднану з повною технічною фіксацією [141, с. 68]. На наше переконання, принципи гласності та публічності є різними за змістом у контексті буквального тлумачення й сприйняття кожного з них. Однак у випадку визначення такого ключового фактора як «прилюдність» принципу публічності не повинно вводити в оману для подальшого сприйняття цієї засади як синонімічної до гласності. Ці принципи, як уже було сказано, відображають різні базисні складові моделі формування правовідносин, причому так звана прилюдність є невід'ємною складовою принципу публічності в сучасних реаліях. Детальніше про такий елемент мова йтиме в межах цього питання.

Отже, попри згадану вище наявну дискусію серед науковців щодо сприйняття сутності принципу публічності, у сфері права все ж більш розповсюдженим є визначення публічності як категорії, що відображає

діяльності уповноважених суб’єктів, тобто публічних (державних) органів з провадження в кримінальних справах. Така діяльність здійснюється з метою захисту інтересів як пересічних громадян, так і держави в цілому [332, с. 130].

В. Т. Маляренко з цього приводу зазначає, що публічність судочинства – це загальноправова засада, яка зобов'язує державу, її органи, посадових та службових осіб визнавати, дотримуватися, захищати як найвищу цінність права і свободи людини, визнавати, дотримуватись та захищати інтереси держави, громадських об'єднань, соціальних та етнічних груп за обов'язками служби, усупереч можливим будь-яким діям і волевиявленням, що мають інші цілі [252, с. 371]. М. О. Чельцов-Бебутов, визнаючи публічність самостійним принципом, виділяє в ньому начало законності (легальності) і начало судового керівництва (начало інструкційне), науковець також зазначає, що процесуальні дії відбуваються в державному інтересі здійснення правосуддя і досягнення його цілей, а не в інтересах і з розсуду окремих громадян [285, с. 69]. Враховуючи зазначене, подібне тлумачення публічності як правової засади набуло широкого розповсюдження у сфері кримінального процесу. М. С. Сторогович з цього приводу наголошував, що публічність у кримінальному процесі відображає процесуальну діяльність, за якої розслідування, розгляд і вирішення кримінальних справ здійснюється державними органами (слідчими, прокурорами, суддями) у державних інтересах і в силу їх посадових обов'язків, поза залежністю від волі і розсуду громадян й організацій, інтереси яких безпосередньо порушені злочинами [285, с. 70].

Таке сприйняття змісту публічності знайшло своє відображення у змісті ст. 25 КПК, відповідно до якої прокурор, слідчий зобов’язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та

особи, яка його вчинила. Термін «публічність» використовується для характеристики тих суспільних відносин, основоположним елементом яких є суспільний, державний інтерес. На думку більшості процесуалістів, публічність є специфічним принципом кримінального процесу [332, с. 130].

Окреслений контекст сприйняття публічності цілковито логічно передбачає примат публічних інтересів та позиції державних органів над приватноправовим інтересом пересічних осіб. І. Демидов з цього приводу зазначає, що принцип публічності виражає державний початок, суть якого полягає в тому, що захист суспільства та громадян від злочинних посягань є важливим та відповідальним обов'язком правоохоронних органів, а не справою самих громадян. Наприклад для науки радянського періоду, продовжує автор, є традиційним розуміння принципу публічності як примату (верховенства) суспільного та державного інтересу над інтересами конкретних потерпілих осіб від злочинних посягань [114, с. 98].

Важко переоцінити важливість принципу публічності для сфери кримінального процесуального права, однак на наше переконання сутність цієї засади не обмежується фактором сприйняття її лише в контексті кримінальних процесуальних правовідносин. Враховуючи сутнісний зміст цього принципу, він однаково є характерним та актуальним й для інших галузей права, де є державний механізм впливу на регулювання внутрішньогалузевих правовідносин. В. П. Тимощук з приводу цього питання слушно наголошує, що в традиційному для вітчизняного адміністративного права вимірі цей принцип можна розуміти як обов'язок адміністративного органу розглядати та вирішувати справи від імені держави або територіальної громади з урахуванням публічних інтересів [474, с. 36]. Аналогічної точки зору також дотримується С. М. Тараненко, який зазначає, що публічність державних адміністративних органів та посадових осіб є природною, з точки зору права, особливістю, яка характеризує їх діяльність [470, с. 11]. Л. А. Савченко, аналізуючи сутність принципу публічності, визнає його актуальність і для сфери правовідносин у галузі фінансового

права. Так автор зазначає, що публічність і прозорість діяльності суб'єктів фінансового контролю забезпечується через налагодження зв'язків із громадськістю шляхом розгляду та надання на звернення (запити, скарги, заяви) громадян письмової або усної інформації за погодженням з ініціаторами контрольних заходів» [444, с. 75].

Причому, крім сфер правовідносин, де традиційно позиція держави як учасника правовідносин має провідний і вирішальний вплив, актуальність принципу публічності також обґрунтовується і для сфер правовідносин, де традиційно домінуючою є приватноправова ініціатива сторін провадження. М. Й. Штефан у контексті цього питання визначає, що зміст принципу публічності цивільного судочинства передбачає правила, які надають право і зобов'язують органи прокуратури, державного управління, інші організації та окремих громадян захищати в цивільному судочинстві права інших осіб, державні й громадські інтереси, а також встановлене Цивільним процесуальним кодексом України активне процесуальне правове становище суду [528, с. 62].

Отже, наведені приклади наукових поглядів на сутнісну складову та актуальність принципу публічності для різних галузей права, цілком дозволяють стверджувати про доцільність цієї засади й для сфери кримінально-виконавчого права. Для позначеної галузі права є характерним сприйняття принципу публічності крізь призму двох ключових його контекстів. Перший, як згадано на початку, це «модель прилюдності», другий – як маркер ключового значення держави в регулюванні й вирішенні внутрішньогалузевих правовідносин. Перш за все, слід цілком погодитись із А. В. Кряжковим, який наголошує, що публічність – постійно еволюціонуюча категорія [332, с. 131]. У цьому випадку обидва контексти повністю відбивають зміст принципу публічності, при цьому перманентне реформування вітчизняної правової системи свідчить, що згадані контексти відображення публічності тісно поєднані між собою, та лише у своїй цілісній

системі всебічно відображають засаду публічності кримінально-виконавчого права.

Задля визначення сутності відображення принципу публічності в межах кримінально-виконавчого права, доцільно першочергово дослідити вищезазначений, так званий, другий контекст публічності, а саме участь держави в регулюванні правовідносин кримінально-виконавчого змісту. Так, відповідно до окремих положень загальної частини КВК, завданнями кримінально-виконавчого законодавства України, серед іншого є визначення порядку застосування до засуджених заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки, нагляд і контроль за виконанням кримінальних покарань тощо. Ці та інші завдання, визначені законодавцем, є елементами, які відображають собою фактичну діяльність, реалізовану перш за все державою в особі відповідних посадових осіб органів кримінально-виконавчої системи. Держава при цьому забезпечує необхідні умови для виправлення і ресоціалізації засуджених, їх соціальну і правову захищеність та особисту безпеку (ст. 7 КВК). За цих умов провідну роль відіграють посадові особи органів державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВСУ) у встановленні та забезпеченні режиму виконання та відбування покарання, пробації, суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи із засудженими, їх загальноосвітнє і професійно-технічне навчання тощо. Навіть такий елемент механізму виправлення й ресоціалізації засуджених, як громадський вплив, так само не може реалізовуватись без відповідної участі держави в цьому процесі, оскільки виключно в межах взаємодії органів, установ ДКВСУ з громадськими організаціями, на підставі відповідних нормативно-правових актів, договорів, меморандумів тощо, здійснюється взаємодія з громадськістю в напрямі виправлення і ресоціалізації засуджених.

Така «державна монополія на публічність» у межах реалізації правовідносин сфери виконання й відбування покарань, відповідно, відображається в змісті правосуб’єктності посадових осіб органів, установ

виконання покарань. Тому публічність, як принцип кримінально-виконавчого права, попри відсутність його буквального визначення в змісті кримінально-виконавчого закону, фактично обумовлений реаліями сучасної кримінально-виконавчої системи й відображений у правосуб'єктності посадових осіб органів й установ ДКВСУ. Крім цього, публічність як принцип кримінально-виконавчого права, як уже визначалось раніше, відображений не лише в повноваженнях та їх реалізації уповноважених осіб органів й установ виконання покарань. Слід також погодитись із тим, що зміст цієї засади також зафіксовано в повноваженнях інших суб'єктів, представників держави, які також, відповідно до своїх повноважень, залучаються до сфери виконання й відбування покарань.

У межах цього питання слід зупинитись на такому учаснику кримінально-виконавчих правовідносин, як прокурор. Так, згідно з п. 4 ч. 1 ст. 2 ЗУ «Про прокуратуру», на цей правоохоронний орган покладається функція з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [405]. Ця функція відповідним чином дублюється в змісті норм КВК. Так, наприклад, у ст. 22 КВК закріплено аналогічне за змістом положення, а також наголошено на обов'язковості виконання вказівок прокурора органами та установами виконання покарань. Загалом у змісті КВК закріплена достатня кількість норм, які свідчать про вирішальний вплив прокурора на реалізацію кримінально-виконавчих правовідносин. При всьому такий вплив у межах реалізації принципу публічності так само є актуальним як для працівників кримінально-виконавчої служби, як зазначено вище, так і для засуджених, які відбувають покарання.

Так, згідно з ч. 7 ст. 135 КВК, рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності особи, яка відбуває покарання, має бути детально вмотивоване та може бути оскаржене особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, або її представником до органу

виконання покарань вищого рівня, прокурора чи суду [217]. Прокурор, при цьому, користуючись повноваженнями, визначеними у ст. 26 ЗУ «Про прокуратуру», прийматиме рішення щодо розгляду цієї скарги та застосування правових заходів реагування на неї. Таким чином, публічність, як правова засада є провідною в контексті визначення повноважень співробітників як органів й установ виконання покарань, так й прокурора, який залучається до процесу виконання й відбування покарань.

Наступною доцільно також окреслити «модель прилюдності» в контексті визначення сутності принципу публічності в межах кримінально-виконавчого права. Слід зазначити, що за цих умов не слід у буквальному сенсі сприймати прилюдність як елемент публічності, адже специфіка кримінально-виконавчих правовідносин, усе ж таки передбачає «інформаційний доступ» до них у доволі обмеженому форматі. За цих умов така прилюдність має суттєві відмінності від, наприклад, гласності та відкритості судових засідань у кримінальних справах. У такому випадку, визначаючи вказану модель засади публічності кримінально-виконавчого права, доцільно використовувати термін «транспарентність» (прозорість). Саме така термінологія свідчить про певну відкритість вказаних правовідносин та їх доступність за відповідних умов, визначених законодавцем. Зазначена транспарентність сфери виконання й відбування покарань відображається в доступі до цієї категорії правовідносин державних органів, які не належать до сфери ДКВСУ та інших правоохоронних органів.

Отже, прозорість діяльності органів й установ виконання покарань також може полягати в наданні певним посадовим особам права без спеціального дозволу (акредитації) в будь-який час безперешкодно відвідувати установи виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок (ст. 24 КВК). Слід зазначити, що у вказаній нормі КВК наводиться доволі широкий перелік таких осіб, які, на відміну від вищезгаданих учасників кримінально-виконавчих правовідносин, за напрямком професійної діяльності зазвичай фактично «не задіяні» в

широкому сенсі та на постійній основі в межах кримінально-виконавчого права. Тим не менш, зважаючи на суспільну важливість їх посадових функцій й повноважень, ці особи так само можуть залучатись до сфери кримінально-виконавчого права, реалізуючи повноваження, визначені у ст. 24 КВК. Як уже була зазначено, таке залучення може бути вельми епізодичним, проте, як вбачається, законодавець, фіксуючи в згаданій нормі КВК доволі змістовний перелік посадовців, тим самим прагнув зайвий раз наголосити на підкреслити транспарентності сфери кримінально-виконавчого права, визначаючи можливість доступу до неї як посадових осіб, які належать до різних гілок влади, так і представників громадськості.

Прозорість, як невід'ємний атрибут публічності кримінально-виконавчого права, також відображається в доступі до цієї сфери осіб, які не належать до органів державної влади. При цьому такий доступ не є номінальним, а участь таких осіб має суттєве значення для наслідків реалізації правовідносин у вказаній галузі права. Мова в даному випадку йде про спостережні комісії. Так, відповідно до п. 9 Положення про спостережні комісії, затверджених постановою КМУ від 01.04.2004 р. № 429 (далі – Положення про спостережні комісії), до складу спостережних комісій входять представники громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та окремі громадяни. При всьому представники громадських організацій та окремі громадяни становлять не менш як половину складу комісії [386]. Згідно зі ст.ст. 24, 25 КВК, спостережні комісії фактично здійснюють організацію громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання покарань. Такий громадський контроль відображається в залученні представників спостережних комісій до правових механізмів, що реалізуються в межах кримінально-виконавчого права. Одним з яких є процедура дисциплінарного провадження (ст. 135 КВК), до котрої залучаються члени спостережних комісій. При цьому члени спостережних

комісій мають право дорадчого голосу на засіданні дисциплінарної комісії установи виконання покарань [336, с. 28].

Крім суто «дорадчих повноважень», спостережні комісії, згідно з їх повноваженнями, також погоджують відповідні рішення з адміністраціями установ виконання покарань. До таких рішень належать переведення засудженого для подальшого відбування покарання з одного виправного центру до іншого (ч. 6 ст. 57 КВК), зміна умов тримання в межах однієї колонії (ч. 2 ст. 100 КВК), зміна умов тримання засудженого шляхом переведення його до виправної колонії іншого (вищого) рівня безпеки (ч. 3 ст. 100 КВК), дозвіл (скасування дозволу) жінкам, засуджених до позбавлення волі, на проживання за межами виправної колонії на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку (ч.ч. 1, 4 ст. 142 КВК). Також спостережні комісії виконують й інші завдання, визначені Положенням про спостережні комісії.

Отже, такий приклад транспарентності принципу публічності кримінально-виконавчого права свідчить не лише про доступ представників громадськості до кримінально-виконавчих правовідносин, а й про суттєвий вплив цих осіб на врегулювання таких правовідносин. Тому слід цілком погодитись із А. В. Богацькою, яка зазначає, що діяльність спостережних комісій у місцях позбавлення волі є надзвичайно важливою, як один із механізмів громадського моніторингу дотримання законодавства установами виконання покарань та забезпечення дотримання прав засуджених. Крім того, спостережні комісії можуть мінімізувати порушення законодавства персоналом установ виконання покарань щодо недотримань норм про працю і такого поводження з ув’язненими, що принижує їхню честь та гідність [57]. Слід з цього питання також погодитись з О. О. Шкутою, який зазначає, що в роботі спостережних комісій безпосередньо виявляються різноманітні форми народовладдя та представницької демократії через здатність громадян

самостійно вирішувати назрілі суспільно-економічні проблеми, у тому числі й у кримінально-виконавчому процесі [526, с. 179].

Таким чином, наявність публічності як принципу кримінально-виконавчого права підтверджується передусім провідним впливом посадових осіб системи ДКВСУ на сферу правовідносин, які в межах кримінально-виконавчого права реалізують відповідні повноваження, що визначені законодавцем. Також публічність кримінально-виконавчого права полягає у транспарентності цієї сфери правовідносин у вигляді доступності до них як посадових осіб вищого рівня цієї ж системи, а також і представників інших органів державної влади, місцевого самоуправління, громадських організацій тощо. Отже, принцип публічності, попри його невизначеність законодавцем у змісті ст. 5 КВК, є вельми актуальним для цієї галузі права та знаходить своє відображення в контексті чинних норм кримінально-виконавчого права. Крім цього, на наше переконання, принцип публічності також охоплює таку законодавчу засаду, як участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів й установ виконання покарань, яка так само фактично відображає собою окремий елемент транспарентності принципу публічності у кримінально-виконавчому праві.

Підсумовуючи викладене, доцільно навести особисту точку зору щодо визначення принципу публічності у кримінально-виконавчому праві: Посадові особи органів й установ виконання покарань у межах своїх повноважень забезпечують реалізацію мети та завдань кримінально-виконавчого законодавства України під час виконання та відбування засудженими кримінальних покарань.

Нагляд за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань здійснюється прокурором.

Держава забезпечує безперешкодно відвідування установ виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок особами, визначеними в ч. 1 ст. 24 КВК.

Здійснення громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань забезпечується спостережними комісіями, а також громадськими організаціями, об'єднаннями тощо.

4.6. Змагальність

Принцип змагальності є невід'ємним атрибутом національної правової системи. Ця засада знайшла своє відображення в багатьох галузях права, де відіграє ключову роль у регулюванні та збалансуванні інтересів учасників правовідносин. Слід зазначити, що про вагомість цього принципу свідчить факт його наявності в межах чинної Конституції України. Так ця засада серед інших згадується у ст. 129 Конституції.

Узагалі термін «змагальність», за тлумачним словником, визначається як судовий процес, у якому обидві сторони мають рівні активні права при виключних повноваженнях суду [139, с. 133]. Змагальність – прагнення змагатися, добитися кращих результатів у чому-небудь порівняно з іншим [68, с. 464]. Під терміном «змагальність» у тлумачних словниках розуміється: 1) прагнення змагатися, вступати в боротьбу, у спір з метою досягти кращих результатів у чому-небудь порівняно з іншими; 2) демократичний принцип судового провадження, відповідно до якого розгляд справи відбувається у формі спору сторін у судовому засіданні, при рівних процесуальних правах учасників процесу та при виключних повноваженнях суду [437, с. 7]. Змагальність – спір, у ході якого досягається істина [29, с. 99]. Визначаючи змагальність, як правовий принцип, М. Й. Штефан зазначає, що ця засада відображає один з об'єктивних законів природи, суспільства і свідомості – закон єдності і боротьби протилежностей. Це той самий випадок, коли в спорі зароджується істина. Змагальність покладає тягар доказування на сторони і знімає, за загальним правилом, обов'язок зі збирання доказів [299, с. 52].

Наведене цілком дозволяє відокремити ключові аспекти вказаної засади: суб'єктний та стадійний. Перший елемент свідчить про обов'язкову наявність двох сторін у провадженні, які відстоюють особистий інтерес. Інтереси цих сторін є полярними, що вимушено створює атмосферу їх суперечності та протиборства між собою. При цьому арбітром між цими сторонами виступає суд як єдиний орган, що реалізує функцію правосуддя в державі. Аспект стадійності, відповідно, визначає сферу актуальності цього принципу саме стадією судового провадження. Така «двохаспектна модель» принципу змагальності є загальноприйнятною та актуальною для переважної більшості сфер галузевого права. Зокрема, зміст згаданої вище ст. 129 Конституції фактично підтверджує зазначену конструкцію принципу змагальності. Так, у цій статті Основного закону нашої держави наголошується, що однією з основних засад судочинства є змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості [185].

Окреслене положення Конституції також знайшло подальше відображення в змісті окремих галузевих законів. Зокрема в ст. 22 КПК визначено принцип змагальності у сфері кримінального процесуального права. У структурі цієї процесуальної норми представлено доволі широкий зміст вказаної засади та, серед іншого, зазначено: «Кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодексом… . Суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків» [205]. Принцип змагальності також міститься у ст. 9 КАСУ, де зазначено, що розгляд і вирішення справ в адміністративних судах здійснюються на засадах змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості… . Суд вживає визначені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у

тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи [166]. Ця правова засада також відображена в ст. 12 ЦПК, у якій зазначено, що цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін. Учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом… . Суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість …, керує ходом судового процесу…, сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених ЦПК [511]. Майже аналогічне за змістом визначення засади змагальності міститься в ст. 13 ГПК [89].

Отже, наведене засвідчує ключове значення окреслених нами суб'єктного та стадійного аспектів засади змагальності. Дотримуючись аналогічної конструкції принципу змагальності, П. Д. Баранчик зазначає, що зміст змагальності полягає в тому, що, незалежно від виду судочинства, сторони протиставлені одна одній, відповідно до своїх інтересів, і судовий розгляд справи відбувається у формі спору між ними [40, с. 145]. Змагальність сторін – це встановлена законом можливість реалізації та практична реалізація наданих їм процесуальних прав при безумовному виконанні покладених на них процесуальних обов'язків на всіх стадіях судового процесу за участі компетентного суду [244, с. 769]. М. М. Полянський наголошує, що засада змагальності сприяє пошуку істини та полягає в змагальності сторін, здійснюваній і контрольованій за активної участі суду в розгляді справи [116, с. 129]. На думку В. М. Савицького, змагальність – це спеціальний судовий термін, що позначає процес, при якому сторони можуть активно захищати свої права [271, с. 250]. В. І. Тертишніков, наголошує, на тому, що даний принцип відображається в змагальній формі ініціативи та активності осіб, які беруть участь у справі, і суду при здійсненні прав і виконанні обов'язків з визначення кола обставин, що мають значення для вирішення справи, і при відборі, дослідженні та оцінці доказів, що підтверджують або спростовують ці обставини [473, с. 25].

Слід зазначити, що така «двохаспектна модель» є актуальною для всіх процесуальних галузей права, тобто як для сфер публічно-правових, так і для приватноправових правовідносин. Указане дозволяє окремо визначити ключовий елемент суб'єктного аспекту засади змагальності. Мова йде про варіативність належності учасників правовідносин як до категорії приватних осіб (фізичних, юридичних), так і до публічних осіб, представників державних органів. Слушною з цього приводу є позиція Л. А. Чебишева-Дмитрієва, відповідно до якої: закон під загальними формами судочинства повсюди проводить публічний початок, що виступає кожного разу, коли ним забезпечується або інтерес приватний, або інтерес публічний, який потребує, щоб суд промовляв у своєму вироку істину матеріальну [92, с. 190]. Отже, аспекти суб'єктності й стадійності є ключовими для визначення сутності принципу змагальності для всіх без винятку галузей права. Вищезазначені приватноправові й публічно-правові елементи аспекту суб'єктності, а також загальновизнаний аспект стадійності у вигляді стадії судового розгляду справи, провадження тощо, як вбачається, є цілком актуальними й для галузі кримінально-виконавчого права, про що мова піде далі.

Чинна редакція КВК України в переліку принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, зафіксованих у ст. 5 цього закону, не містить такої засади, як змагальність. Крім того, серед науковців, ідея актуальності принципу змагальності для галузі кримінально-виконавчого права також не знайшла широкого відображення в межах наукових досліджень. Причому, аналіз чинних наукових робіт, які присвячені цьому принципу, доводить, що зазначені наукові рукописи у своїй питомій вазі сконцентровані навколо вже сформованих положень чинних процесуальних законів (КПК, ЦПК, ГПК, КАСУ) та відповідно до теоретичних поглядів, концепцій щодо них. На наше переконання, враховуючи концептуальний зміст засади змагальності, вона цілком є актуальною й для визначення, структурування й урегулювання окремого пласту правовідносин сфери кримінально-виконавчого права.

У цьому контексті слушним є твердження І. О. Харченко, яка наголошує, що принцип змагальності в стадії виконання вироку, хоча й не діє прямо, як це відбувається в стадії судового розгляду, однак при вирішенні питань, які виникають у стадії виконання вироку, можуть простежуватися, хоча й не обов'язково, певні елементи та риси принципу змагальності, тобто прояв основних функцій кримінального процесу в правах, обов'язках, а отже, і в діях окремих суб'єктів [502, с. 424]. Щодо вказаного питання, також слід навести наукову позицію О. Г. Яновської, яка зазначає, що у випадку вирішення питання про звільнення засудженого від покарання за хворобою, засуджений має право брати участь у доказуванні не лише факту хвороби, а й характеристики його поведінки, вимагаючи надати документи, які б свідчили про відсутність стягнень, оспорювати негативні дані, що не відповідають дійсності, адже лише активна діяльність сторін, спрямована на доведення своїх правових позицій перед судом, зможе розкрити поняття змагальності не в статиці, а в динаміці процесу реалізації цього принципу [539, с. 199]. Наведене твердження є цілком слушним за сутністю та вельми цікавим за своїм змістом. Так, перш за все, авторка обґрунтовує динамічну складову принципу змагальності на прикладі реалізації правового інституту звільнення від відбування покарання, а саме звільнення від відбування покарання на підставі хвороби. Загальні правила реалізації цього інституту, враховуючи фундаментальні його положення й принципи, у тому числі є однаково актуальними для положень законів, що регламентують порядок його реалізації (КК, КПК, КВК). Наведене так само має відношення, у тому числі й до порядку умовно-дострокового звільнення засуджених від відбування покарання.

Слід зазначити, що О. Г. Яновська обґрунтовує актуальність змагальності на прикладі інституту звільнення від відбування покарання з точки зору фахівця з кримінального процесу, оскільки під час аргументації своєї позиції вчена використовує терміни «доказування», «сторони провадження» тощо. Це є природним та логічним з точку зору кримінального

процесу та дещо не збігається зі змістом чинного КВК у контексті визначення стадійності розгляду справ, у тому числі, стадії судового розгляду справи. Чинна модель інституту звільнення від відбування покарання побудована таким чином, що саме процедурність розгляду цього питання цілком й повністю сконцентрована в межах КПК (розділ VIII). Однак указаний беззаперечний факт не робить інститут звільнення від відбування покарання цілком галузево-залежним від галузі кримінального процесу. Цього висновку можна дійти з декількох підстав. По-перше, використання терміна «сторони», під кутом зору їх кримінального процесуального розуміння, під час реалізації інституту звільнення від відбування покарання є не зовсім слушним. Так, згідно з п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК, а також глави 3 КПК, у чинному кримінальному процесуальному законі закріплено дві сторони: 1) сторона обвинувачення, 2) сторона захисту. Далі, згідно з положенням п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК, обвинуваченням в межах кримінального процесу визнається твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому КПК.

Таким чином, сторона обвинувачення має доводити винність у вчиненні злочину певною особою, а сторона захисту – виправдовувати це твердження та протистояти йому. Аналізуючи зміст КПК та стадійність кримінального провадження, реалізація обвинувачення та захисту у вигляді однойменних функцій здійснюється впродовж усього кримінального провадження, враховуючи стадії судових проваджень з перегляду судових рішень. Однак після остаточного рішення суду апеляційної (касаційної) інстанції у справі за загальним правилом та здебільшого провадження у справі завершується. Відповідно і припиняється змагальний процес у вигляді «протистояння» сторін обвинувачення та захисту, адже результат цього «протиборства» знайшов своє логічне відображення у вироку суду (обвинувальний чи виправдувальний). З цього моменту вести мову про принцип змагальності, враховуючи виключно його зв’язок зі сторонами

кримінального провадження (обвинувачення та захисту), є не зовсім слушним кроком. При тому, як уже зазначалось, розгляд судом питання звільнення від відбування покарання відбувається вже після завершення вказаних вище кримінальних процесуальних стадій, тому застосування терміна «сторони» у згаданому кримінально-процесуальному контексті для визначення учасників справи щодо звільнення від відбування покарання потребує відповідного корегування. Те саме однаково відноситься й до терміна «доказування», адже процедурність доказування в межах КПК є невід'ємною від реалізації процесуальних функцій обвинувачення та захисту, а відповідно, і сторін, що реалізують ці функції.

Попри визначення виключно нормами КПК порядку розгляду судом питання звільнення засуджених від відбування покарання (за хворобою, з причини умовно-дострокового звільнення тощо), використання сталої кримінальної процесуальної термінології при цьому, з причин вказаних вище, доцільно з відповідною долею її змістовного коригування. Тому в подальшому, як вбачається, дослідження міжгалузевого інституту звільнення від покарання, у тому числі, має бути присвячене й виробленню відповідної термінології. На наше переконання, ця термінологія має враховувати й положення чинного КВК та в контексті розгляду судом зазначеного питання звільнення від відбування покарання доцільно використовувати словосполучення «учасники провадження» або застосовувати сталий термін «сторони» з відповідним їх текстуальним коригуванням. Засуджений та його представник (захисник) при цьому не є стороною захисту, а являють собою осіб, що відстоюють в справі особистий інтерес засудженої особи. При цьому прокурор, як учасник розгляду судом такої справи не є державним обвинувачем, а є учасником судового розгляду, який, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 2 ЗУ «Про прокуратуру», реалізує функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [405]. Тому, як вбачається, у

випадку застосування терміна «сторони» під час визначення міжгалузевого інституту звільнення від відбування покарання, зміст його повинен містити дещо відмінне від його визначення в змісті КПК [317, с. 299].

Розбіжність у сприйнятті та змістовному наповненні терміна «сторони» під час реалізації міжгалузевого інституту звільнення від відбування покарання та визначення цього ж терміна під час здійснення стадій кримінального провадження, у вигляді досудового розслідування й судового розгляду справи, тим не менш не змінює загальну «концепцію процесуальної суперечки», протистояння під час розгляду судом зазначеного питання. Таке протистояння є відображенням принципу змагальності в реалізації інституту звільнення від відбування покарання. При тому, як уже зазначалось, це не є змагальність у стандартному, кримінально-процесуальному розумінні, тобто протистояння сторін провадження, які реалізують функції обвинувачення та захисту. У даному випадку змагальність змістовно полягає в іншому. Особа, яка відбуває покарання, відповідно до положень ст. 539 КПК, подаючи до суду клопотання (подання) щодо звільнення від відбування покарання, відстоює виключно особистий, приватний інтерес. Представник такої особи у вигляді захисника (адвоката), а рівно й законний представник так само відстоюють інтерес засудженої особи, тобто її особистий інтерес.

Також згідно з положенням ст. 539 КПК під час розгляду судом питань, пов’язаних із вироком, у тому числі звільнення від відбування покарання, бере участь прокурор. Як зазначалось вище, увесь обсяг правосуб’єктності прокурора при цьому продиктований єдиною метою нагляду за додержанням законів, яку він реалізує шляхом виконання функції нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов’язаних з обмеженням особистої свободи громадян (ст. 2 ЗУ «Про прокуратуру»). Таким чином, участь прокурора, як представника правоохоронного органу, а відповідно, й держави, під час розгляду судом питань, пов’язаних із виконанням вироку, у тому числі звільнення від відбування покарань,

здійснюється в межах державного (публічного) інтересу з дотримання законності.

Отже, у процедурі розгляду судом питань, які мають вирішуватись під час виконання вироків у кримінальних справах, у судовому провадженні беруть участь особи, які відстоюють як особистий, так й державний інтерес. За умов, коли під час розгляду судом питання звільнення від відбування покарання прокурор не заперечуватиме проти позиції, клопотання засудженого та/або його представника щодо вказаного питання, то про змагальність за таких умов вести мову не доречно. Проте, як це буває досить часто, прокурор цілком може заперечувати проти задоволення судом зазначеного клопотання засудженого та/або його представника. Саме з цього моменту фактично ініціюється змагальний процес, у якому особи, що відстоюють особистий інтерес у справі, з одного боку, «протистоять» прокурору як уповноваженій особі, представнику держави, який відстоює її інтерес. У такому «конкурентному протистоянні» головну роль, звісно, відіграватиме суд, який вирішуватиме таку «суперечку» по суті. Отже, принцип змагальності під час реалізації міжгалузевого інституту звільнення від відбування покарання відображається в наявності двох сторін розгляду цього питання, які конкурують між собою, відстоюючи полярні інтереси в справі (особистий та державний).

Наведений приклад свідчить, що використання сталої кримінально-процесуальної термінології під час реалізації судом процедури звільнення від відбування покарання, не відповідає дійсному контексту та сутності цього міжгалузевого інституту. Тому в цьому випадку, як свідчить вищенаведена аргументація, слушним є саме міжгалузевий підхід її визначення та сприйняття. Отже, враховуючи сутність інституту звільнення від відбування покарання, а також нормативну міжгалузевість його врегулювання, ключові його засади є однаково актуальними й для всіх галузей, що при цьому задіяні, враховуючи галузь кримінально-виконавчого права.

Додатковою аргументацію на користь позиції щодо актуальності засади змагальності для кримінально-виконавчого права є право засудженого на правову допомогу у вигляді залучення захисника (адвоката) для відстоювання особистих інтересів у справі (ч. 2 ст. 8 КВК). Крім того, особи, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 14 ЗУ «Про безоплатну правничу допомогу», мають право на безоплатне залучення адвоката у межах вторинної правової допомоги [369]. Участь адвоката засудженого під час розгляду судом питань, пов'язаних із виконанням вироку, у тому числі звільнення від відбування покарання, здійснюватиметься виключно в контексті відстоювання та захисту особистих інтересів засудженої особи. При тому, правовий характер процедури захисту інтересів засудженої особи активно реалізується захисником на диспозитивних й змагальних основах.

Диспозитивний характер відображається в активній позиції та діях захисника щодо формування відповідної доказової інформації, яка далі в змагальному процесі буде ним відстоюватись під час судового розгляду питань звільнення від відбування покарання. При цьому така роль адвоката не є декларативною, а має суттєве практичне підґрунтя. Вищезгадана науковець О. Г. Яновська в аргументації своєї позиції щодо актуальності засади змагальності для вирішення питання про звільнення засудженого від покарання за хворобою зазначала про важливість отримання засудженим інформації, яка є доказом його хворобливого стану, а також іншої інформації щодо позитивної характеристики засудженого, зокрема відсутність у нього дисциплінарних стягнень [539, с. 200]. На наше переконання, саме в отриманні подібної та іншої процесуально-важливої інформації ключову роль може відігравати саме захисник (представник) засудженого.

Як приклад важливості участі захисника засудженого під час розгляду судом питань, пов'язаних із звільнення від відбування покарання, слід навести такий приклад. Так, у травні 2018 р. засуджений О. звернувся до Рівненського районного суду із заявою про звільнення від відбування

покарання у зв'язку із хворобою. Суддя К. під час розгляду судом вказаної заяви зазначив, що на даний час засуджений відбуває покарання в Державній установі «Городищенська виправна колонія (№ 96)». У своїй заяві він (засуджений) вказує на те, що за час відбування покарання зарекомендував себе з позитивної сторони і, оскільки він хворіє, то у зв'язку із хворобою просить його звільнити від відбування покарання. Крім того, в описово-мотивувальній частині свої ухвали суддя К. наголосив, що засуджений подає до суду лише свою заяву про звільнення його від відбування покарання у зв'язку із хворобою, однак не долучає до заяви довідку лікаря про стан свого здоров'я. Також засудженим не долучено копію вироку, згідно з яким він відбуває покарання, характеристики установи виконання покарань за весь період відбуття ним покарання, у тому числі ставлення до роботи, навчання, дотримання вимог правил поведінки та інші дані. Таким чином, суддя К. резюмує, що відсутність вищезазначених матеріалів не дає можливості суду вирішити по суті питання про звільнення засудженого від відбування покарання у зв’язку із хворобою. Тому, у резулятивній частині ухвали суддя вирішив повернути засудженому його заяву про звільнення від відбування покарання у зв'язку із хворобою для подальшого належного її оформлення [490].

До речі, відповідно до Реєстру судових рішень, засуджений більше не звертався до вказаного суду з вищезазначеного питання. Як вбачається, за умов, якщо б інтереси засудженого обстоював адвокат, то використовуючи професійний досвід й навички, а також визначені законодавством права, зібрати вказану доказову інформацію в такому провадженні було б цілком можливо, що б дозволило належним чином відстояти особисті інтереси засудженого в справі. Вищезазначену інформацію адвокату можна цілком отримати із використанням такого правового інструмента отримання доказів як адвокатський запит. Порядок використання адвокатом цього механізму передбачено у ст. 24 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Узагалі адвокатський запит є цілком ефективним механізмом отримання необхідної

інформації від адміністративних органів, які з великою долею вірогідності нададуть адвокату необхідну інформацію, ніж ігноруватимуть запит адвоката, наражаючи себе на небезпеку адміністративної відповідальності [16, p. 476].

Отже, участь захисника засудженого під час розгляду судом питання щодо звільнення від відбування покарання у зв'язку із хворобою, застосування умовно-дострокового звільнення тощо є однією з ключових детермінантів актуальності засади змагальності для міжгалузевого інституту звільнення від відбування покарання. Слід зазначити, що така детермінанта актуалізує змагальність як принцип кримінально-виконавчого права й в інших сферах правовідносин, що виникають у межах зазначеної галузі права. За цих умов доцільно наголосити, що визначена нами «двохаспектна модель» змагальності у вигляді наявності аспектів суб'єктності та стадійності, саме в другому аспекті, за загальним правилом, обмежується судовою стадією розгляду справи. Таке стадійне сприйняття реалізації принципу змагальності є вочевидь обґрунтованим, враховуючи кількісну складову процесуальних нормативно-правових актів, де ця засада відображена. Однак, таке «загальне сприйняття» стадійної належності змагальності підтримується далеко не всіма науковцями.

С. В. Лунін з цього питання вказує, що визначені у ст. 129 Конституції засади, у тому числі змагальність, є базисними міжгалузевими конституційними принципами, що мають фундаментальний характер для всіх правових форм здійснення правосуддя. Але це не означає, що вони повинні діяти лише в стадії судового розгляду. Очевидно, що в цій стадії вони виявляються найбільш повно, чітко і виразно [244, с. 767]. Так окремі провідні науковці у сфері кримінального процесу відстоюють позицію щодо розповсюдження принципу змагальності не лише на судові стадії кримінального провадження, а й на стадії досудового розслідування. Такої позиції, зокрема, дотримуються Ю. П. Аленін, В. Т. Маляренко [253, с. 70] та Ю. М. Грошевий [95, с. 695]. Учений В. М. Бібіло, досліджуючи сутність

принципу змагальності, зазначає, що підстава для суперечностей у межах змагальності виникає вже на досудовому слідстві в процесі доказування [271, с. 252]. Предмет змагальності в досудовому провадженні, тобто те, на що спрямована пізнавальна, практична діяльність будь-кого (будь-чого), полягає у вирішенні на досудових стадіях кримінально-процесуального конфлікту, що виник між протилежними сторонами процесу з приводу кримінально-правового спору в межах кримінально-процесуальних правовідносин. Кримінально-процесуальний спір, як і кримінально-процесуальний конфлікт, є специфічним різновидом юридичного конфлікту, іманентними ознаками якого є існування сторін та наявність у них протилежних (несумісних) інтересів [437, с. 22].

Наведені приклади наукових позицій щодо необмеження змагальності виключно стадією судового розгляду справи свідчать про сприйняття цього принципу як невід'ємної складової повного циклу процедурності, яка реалізується у кримінальному провадженні, враховуючи всі стадії його реалізації, тобто як стадії досудового провадження, так й судового розгляду. Таке «розширене» сприйняття меж реалізації принципу змагальності заслуговує на увагу, адже слід погодитись із позиціями вищезазначених науковців з приводу того, що конфлікт інтересів сторін у провадженні виникає ще до стадії судового розгляду справи, а тому процесуальна змагальність між особами, які відстоюють протилежний інтерес, виникає на стадії, яка передує судовому розгляду. Цей фактор яскраво простежується у сфері кримінально-процесуальних правовідносин, коли стадії судового розгляду передує стадія досудового розслідування.

Наведена аргументація щодо специфіки реалізації змагальності є цілком актуальною й для сфери кримінально-виконавчого права, яка також має певну стадійність, враховуючи залучення суду до розгляду окремої сфери питань. Так, відповідно до ч. 5 ст. 135 КВК, особа, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, має право користуватися послугами адвоката або фахівця в галузі права за власним вибором під час підготовки до

засідання дисциплінарної комісії, який представлятиме її інтереси під час засідання комісії. Якщо особа, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, не має доступу до адвоката або фахівця в галузі права, адміністрація установи виконання покарання зобов'язана надати йому можливість звернутися за отриманням правової допомоги до суб'єктів надання такої допомоги [217].

Як вбачається, законодавець вказаною кримінально-виконавчою нормою засвідчує той факт, що за певних умов між адміністрацією кримінально-виконавчої установи та засудженим, який відбуває покарання, виникає певний правовий конфлікт, який у межах кримінально-виконавчого права вирішується шляхом реалізації юридичної моделі дисциплінарного провадження. У таких умовах засуджений має право відстоювати особистий інтерес у цьому провадженні, користуючись при всьому правом щодо залучення представника в особі адвоката або іншого фахівця в галузі права. Такий представник обстоюватиме особистий інтерес засудженого в правовому конфлікті з «носіями» державного інтересу, посадовими особами установи виконання покарань. За цих умов представник засудженого може залучатись ще до засідання дисциплінарної комісії, фактично на стадії підготовки до такого засідання та, відповідно, збирати необхідну доказову інформації в такому дисциплінарному провадженні.

Згідно з ч. 1 ст. 134 КВК, при призначенні заходів стягнення враховуються причини, обставини і мотиви вчинення порушення, поведінка засудженого до вчинення проступку, кількість і характер раніше накладених стягнень, а також пояснення засудженого щодо суті проступку. Стягнення, що накладаються, мають відповідати тяжкості і характеру проступку засудженого [217]. Також згідно з ч. 3 ст. 134 КВК стягнення може бути накладене лише на особу, яка вчинила проступок, і не пізніше десяти діб з дня виявлення проступку, а якщо у зв'язку з проступком проводилась перевірка, то з дня її закінчення, але не пізніше шести місяців з дня вчинення проступку [217]. Указані кримінально-виконавчі норми фактично визначають

характер доказової інформації, яку враховує дисциплінарна комісія під час прийняття рішення, що одночасно є тією процедурно важливою інформацією, яку адвокат має допомогти засудженому зібрати якісно та в повному обсязі, а також належним чином допомогти особі, яка відбуває покарання, підготуватись до засідання дисциплінарної комісії. Також указані норми фактично регламентують терміни збирання та оформлення адвокатом відповідної інформації.

Отже, фактично ще до початку самої процедури дисциплінарного провадження адвокат цілком уповноважений допомагати засудженому захищати особистий інтерес у сфері кримінально-виконавчих правовідносин перед державою, в особі відповідних осіб органів й установ виконання покарань, які є представниками держави та, відповідно, відстоюють державний інтерес. Таке «протиборство» відбувається виключно за наявності правового принципу змагальності, що в такому випадку цілком корелюється із засадою диспозитивності, яка, своєю чергою, цілком покладає на розсуд засудженого та його представника сприйняття кількісного та якісного складу зібраної доказової, процедурно важливої інформації для подальшої підготовки до засідання дисциплінарної комісії.

Подальша реалізація змагальності під час процедури дисциплінарного провадження набуває рис змагального процесу, адже, відповідно до ч. 6 ст. 135 КВК, засуджений та його представник беруть участь у засіданні дисциплінарної комісії та надають відповідні пояснення з приводу обставин проступку та фактично зібраних матеріалів в дисциплінарному провадженні, відстоюючи особистий інтерес засудженого в такому провадженні. За таких умов вже простежується стадійність реалізації принципу змагальності в процедурі дисциплінарного провадження, яка охоплює стадії підготовки та, безпосередньо, проведення засідання дисциплінарної комісії. У рамках дисциплінарного провадження процедура засідання дисциплінарної комісії може вважатись одним із ключових, але не завершальним етапом реалізації принципу змагальності. На наше переконання, засада змагальності має й інші

стадії своєї реалізації, про які йтиметься далі. Перед тим, як конкретизувати вказану подальшу стадійність відображення змагальності, слід навести наступні позиції науковців.

Так, М. А. Маркуш зазначає, що принцип змагальності діє на всіх стадіях кримінального судочинства, зокрема й під час реалізації судом функції судового контролю на стадії досудового слідства [289]. З. М. Ейбатов, досліджуючи питання судового контролю, зазначає що він може відображатись у розгляді слідчим суддею скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора. Факт подання скарги, на думку автора, уже є проявом засади змагальності, адже для змагальної процедури притаманна наявність різних позицій у сторін, які вони доказують у процесі розгляду справи. Зокрема, правова позиція захисту, з питання розгляду скарги, кардинально відрізняється і суперечить позиції правоохоронного органу чи особи, дії якої оскаржуються. Загалом, як підсумовує автор, можна говорити, що засада змагальності несе особливе значення під час розгляду скарг та у кримінальному процесі в цілому, адже виступає гарантією захисту й відновлення порушених прав та інтересів особи [116, с. 130].

Вважаємо, що такий підхід має цілком раціональне підґрунтя та оскарження рішень посадових осіб у дисциплінарному провадженні також може вважатись відображенням змагальності цієї процедури. Відповідно до ч. 7 ст. 135 КВК, рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності особи, яка відбуває покарання, має бути детально вмотивоване та може бути оскаржене особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі або її представником до органу виконання покарань вищого рівня, прокурора чи суду [217]. Дослівне тлумачення вказаної кримінально-виконавчої норми фактично передбачає варіативність оскарження рішення дисциплінарної комісії за вибором засудженого (чи то вищий орган виконання покарань, чи прокурор, чи суд). Доречі визначена у законі можливість отримання засудженим або його представником копії рішення

дисциплінарної комісії із можливістю подальшого оскарження цього рішення визначається як «процедурна справедливість», яка у свою чергу позитивно впливає на обстановку в установі виконання покарань та на попередження рецидиву [515, с. 513].

Слід зазначити, що за умов оскарження засудженим рішення дисциплінарної комісії до суду, виявляється яскраво виражена міжгалузевість цієї процедури, а рівно й засади змагальності, яка ознаменує собою цю процедуру, оскільки розгляд такої скарги здійснюватиметься судом уже в межах кримінального процесуального законодавства, відповідно до п. 13-1 ч. 1 ст. 537 КПК; п. 1 ч. 2 ст. 539 КПК; ч. 5 ст. 539 КПК. За цих умов здійснюється судовий контроль із використанням кримінально-процесуального механізму за діями, рішеннями дисциплінарної комісії, які реалізувались у межах іншої галузі права – кримінально-виконавчої. Таким чином, визначена єдність галузей права національної системи кримінальної юстиції на прикладі стадій здійснення процедури дисциплінарного провадження щодо засуджених, які відбувають покарання, є яскравим прикладом нормативно-правової кореляції різних за сферою регулювання процесуальних законів, що, відповідно, відображається й у конвергентності засад, які покладено в основу цих законів, враховуючи принцип змагальності. Тому, враховуючи наведені приклади справедливо можна стверджувати про актуальність принципу змагальності для сфери кримінально-виконавчого права.

З огляду на це та підсумовуючи викладене, принцип змагальності в кримінально-виконавчому праві слід визначати таким чином: Вирішення судом питань, пов’язаних із виконанням вироку, у тому числі звільнення від відбування покарання, здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання засудженим, його захисником та/або законним представником їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими законодавством.

Держава забезпечує можливість засудженому за власним вибором користуватися послугами адвоката або фахівця в галузі права під час процедури дисциплінарного провадження. У випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, правова допомога засудженому надається безоплатно за рахунок держави.

Засудженому, його представнику та законному представнику гарантується право на оскарження рішень та дій (бездіяльності) посадових осіб органів й установ виконання покарань до органу виконання покарань вищого рівня, прокурора чи суду у встановлених законом випадках та порядку.

4.7. Невідворотність виконання і відбування покарань

Досліджуваний принцип кримінально-виконавчого права серед інших знайшов своє відображення в КВК. При тому законодавець, розпочинаючи саме з цієї засади, відобразив комплекс принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань у ст. 5 КВК. Це, безумовно, свідчить про важливість цього принципу для галузі кримінально-виконавчого права, оскільки саме з ним асоціюється дієвість усієї системи кримінальної юстиції та зрештою справедливість покарання для всіх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

Невідворотність покарання сприймається як логічне продовження справедливості у сфері юриспруденції. Так, Н. Малеїн зазначає, що принцип справедливості має пропорційно встановлювати відповідальність за негативне діяння – негативну плату [535, с. 126]. Згаданий підхід є цілком логічним, ураховуючи безпосередній зв’язок, у загальносоціальному сприйнятті, між протиправністю діяння та неминучістю покарання за це. Таке буквальне сприйняття відплати соціуму правопорушникам походить від звичаєвого права та «принципу Таліону» (лат. Lex talionis, Jus talionis – рівна міра покарання, рівнозначна відплата) або «око за око, зуб за зуб» [367]. Ця

«рівноцінна модель» асоціюється із максимально наближеним до неї за смислом – принципом справедливості. Проте в умовах сучасного розвитку юриспруденції, зв'язок принципу невідворотності виконання і відбування покарань не обмежується лінійним поєднанням із засадою справедливості. Такий зв'язок є комплексним, багатовекторним та охоплює як загальноправові принципи, так міжгалузеві й галузеві засади. До речі, це правило однаково відноситься до будь-якого принципу системи засад кримінально-виконавчого права.

На комплексний зв'язок принципу невідворотності виконання і відбування покарань з іншими засадами звертав увагу П. А. Фефелов, який зазначав, що невідворотність покарання є загальною вимогою законності і що невідворотність покарання і гуманізм тісно зв’язані між собою [330, с. 393]. Найбільш повно сутність галузевого зв’язку зазначеного принципу з іншими засадами розкрив провідний вітчизняний науковець А. Х. Степанюк, який наголосив, що принцип невідворотності виконання покарання є особливою засадою правової регламентації власне екзекутивної діяльності, дозволяючи диференціювати такі, що входять до системи принципів кримінально-виконавчого права і доповнюють один одного, принципи поважання прав людини, гуманізму, справедливості й законності. Як «особливе», принцип невідворотності виконання покарання виступає сполучною ланкою між вказаними загальними принципами і принципами виконання окремих видів покарань. Науковець також зазначає, що принцип невідворотності виконання покарання не тільки дає можливість розчленувати систему загальних принципів, наділивши кожного з них індивідуальністю, але і як «особливе» має багато подібних моментів із загальними принципами кримінально-виконавчого права, одночасно доповнюючи і конкретизуючи їх. Реалізуючись у структурі кримінально-виконавчої діяльності, принцип невідворотності виконання покарання може виконувати своє функціональне призначення лише у взаємозв'язку з іншими вимогами, вихідними засадами екзекутивної діяльності [465, с. 349].

Досліджуючи сутність цієї засади, В. Я. Конопельський вказує, що зміст цього принципу полягає в тому, що особа, яка вчинила злочин, повинна понести за це кару. Таким чином, установлюються соціальна справедливість та рівновага, оскільки винна особа несе кару за порушення закону, а потерпіла отримує компенсацію (матеріальну або моральну) за спричинену шкоду. У кримінально-виконавчому праві цей принцип є центральним у діяльності органів та установ виконання покарання [213, с. 166]. Таке сприйняття сутності принципу невідворотності виконання і відбування покарань є в цілому вірним, але, як вбачається, дещо спрощеним. Якщо сприймати порушення закону в контексті його визначення галузями права системи кримінальної юстиції, то в цьому випадку мова справедливо йтиметься про суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення (ст. 11 КК). У таких умовах доцільно перш за все стверджувати, що соціальна справедливість й рівновага полягатиме у призначенні винній особі покарання в межах санкції, передбаченої законом, тобто визначене законодавцем покарання, яке є максимально збалансованим за своїми негативним наслідками для правопорушника, враховуючи тяжкість й характер скоєного ним протиправного діяння.

Однак, як свідчить практика, факт отримання потерпілою особою компенсації за спричинену шкоду (матеріальної або моральної), як складової процесу відбування покарання, не є «наріжним каменем» вищевказаного принципу, а зазвичай сприймається як додатковий його аспект, який через низку об'єктивних причин досить часто не враховується у практичній діяльності. Цей аспект є однією з нагальних проблем вітчизняної системи кримінальної юстиції, враховуючи велику кількість кримінальних правопорушень із матеріальним складом, які вчиняються кожного року в нашій державі. Тому в сучасних правових реаліях елемент «невідворотність» у конструкції зазначеної засади стосується зазвичай лише дуальних та при цьому протилежних інтересів і полягає у вибудовуванні правовідносин між

державою, яка відстоює суспільний інтерес, та особою, яка вчинила кримінальне правопорушення. Інтереси третіх осіб, таких як потерпілі особи, на жаль, залишаються осторонь зазначеної дуальності інтересів та досить часто не задовольняються.

Продовжуючи розгляд вказаного питання, слід зазначити, що згадувана дуальність інтересів також сконцентрована у визначенні цієї засади законодавцем в змісті закону. Саме формулювання принципу із використанням категорій «виконання» й «відбування» окреслює можливий склад учасників кримінально-виконавчих правовідносин у сфері застосування покарань. Виконання охоплює суб'єктів, представників держави, які є співробітниками ДКВСУ та ін., що реалізують указаний напрям внутрішньодержавної діяльності. Відбування стосується осіб, щодо яких є наявні вироки судів, що набрали законної сили або інші законні підстави, які підтверджують юридичний факт відбування ними кримінальних покарань. Тому визначення цього принципу має здійснюватись з урахуванням та кореляцією із згаданою суб'єктною дуальністю інтересів. Однак у сучасній літературі зустрічаються й дещо «звужене» тлумачення вказаного принципу з фокусуванням на особі, яка відбуває покарання. Відповідно, така засада визначається як «принцип невідворотності призначення і виконання покарань» та означає безумовність виконання покарання, призначеного судом, обов'язок засудженого терпіти кару [206, с. 24]. Вважаємо, що такий варіант тлумачення, як було зазначено вище, не враховує інший бік визначення вказаного принципу, а отже, поза увагою залишається суб'єкти, які реалізують внутрішньодержавну політику у сфері виконання покарань, тому більш доречними виглядають наступні визначення принципу досліджуваного принципу.

Х. Я. Гнот зазначає, що принцип невідворотності виконання і відбування покарання є підґрунтям практичної діяльності органів та установ виконання покарань і забезпечує їхню кримінально-виконавчу діяльність та реалізацію кримінальної відповідальності засудженого [82, с. 443]. Принцип

невідворотності виконання і відбування покарання є підґрунтям кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань і приводить таким чином в дію реалізацію на практиці зміст кримінальної відповідальності засудженого [238, с. 256].

О. О. Шкута з цього питання зазначає, що принцип невідворотності виконання і відбування покарань означає безумовність виконання покарання, призначеного судом, обов'язок засудженого терпіти кару (тобто передбачену законом сукупність правообмежень, підставами яких є вирок суду, що набрав законної сили та ін.). Принцип невідворотності виконання і відбування покарань є підґрунтям практичної діяльності органів та установ виконання покарань і забезпечує їх кримінально-виконавчу діяльність та приводить у дію реалізацію кримінальної відповідальності засудженого [527, с. 280]. Автор, як вбачається, також висловлює вельми слушну точку зору, що вказаний принцип одночасно відіграє роль важливого спеціально-кримінологічного заходу запобігання втечам із виправних колоній. Спеціально-запобіжна сила покарання досягається, перш за все, його невідворотністю. Невідворотність покарання спроможна стримати особу, яка утримується у виправній колонії, від злочинного діяння, коли, відбуваючи покарання, пов'язане з позбавленням волі, за попередній злочин, вона починає усвідомлювати неминучість покарання за будь-який злочин (у т. ч. втечу) у майбутньому [527, с. 281].

Окремо в межах досліджуваного питання слід звернути увагу на згадуваний науковцями в наведених вище позиціях обов'язок засудженого «терпіти кару». Таке формулювання, як вбачається, містить два аспекти. Перший – це внутрішнє усвідомлення та прийняття особою, яка відбуває покарання, неминучості факту відповідальності за скоєне протиправне діяння в минулому. Другий аспект – це зовнішні обставини, які об'єктивно існують поза внутрішнім, суб'єктивним сприйняттям засудженого та характеризуються наявністю комплексного державного, правового механізму покарання винних осіб за скоєні кримінальні правопорушення. При всьому

справедливим є те, що цей механізм містить не лише інваріантний результат у вигляді «терпіння кари» засудженою особою. Такий механізм має й альтернативні заходи впливу на осіб, які відбувають покарання. У цьому контексті слід погодитись з І. Г. Богатирьовим, який справедливо наголошує, що кара не абсолютна, не сліпа зброя в руках правосуддя, позаяк невідворотність покарання дозволяє державі у вказаній сфері застосовувати як покарання у виді позбавлення волі, так і його альтернативи [212, с. 154]. Ідентичної позиції дотримується О. О. Шкута [527, с. 281]. Слушною з цього питання також є думка В. О. Навроцького: «Невідворотність має існувати не щодо покарання, а щодо реакції держави на вчинений злочин – іншими словами, слід вести мову про те, що обов'язком держави та її відповідних органів має бути не застосування покарання, а реагування на кожний вчинений злочин. Форми ж такого реагування можуть бути самі різноманітні» [276, с. 67].

Наведені позиції науковців є абсолютно слушними з причини того, що будь-який принцип кримінально-виконавчого права, у тому числі невідворотність виконання і відбування покарань, має сприйматись і реалізовуватись лише з використанням комплексного підходу. Він передбачає урахування інших як галузевих, міжгалузевих й загальних засад під час визначення одного, конкретизованого принципу. Екстраполюючи це правило на досліджуваний принцип, слід наголосити, що він так само є частиною комплексу засад різного походження, а отже, неодмінно задіює й інші принципи. Враховуючи позиції науковців у контексті можливості застосування альтернативних заходів як частини сутнісної характеристики принципу невідворотності виконання і відбування покарання, подібний крок учених цілком відповідає сприйняттю вказаного принципу в поєднанні з такими засадами як гуманізм, справедливість, диференціація та індивідуалізація виконання покарань тощо. Указаний вище комплексний підхід цілком обґрунтовує застосування як заходів кари, так й альтернативних покаранню заходів.

Аналізуючи сутність досліджуваного принципу, слід зазначити, що його міжгалузева сутність є вочевидь обґрунтованою. Проте серед науковців існує точка зору щодо віднесення цієї засади до категорії загальноправових [257, с. 15]. Вважаємо, що вказана засада є виключно міжгалузевою, перш за все враховуючи міжгалузеву її сутність у системі кримінальної юстиції. До речі, позиція щодо належності принципу невідворотності виконання і відбування покарань до категорії міжгалузевих засад кримінально-виконавчого права є превалюючою серед науковців. Її поділяють О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб [212, с. 154], А. Х. Степанюк [465, с. 346], О. О. Шкута [527, с. 280], А. А. Музика [213, с. 21], К. А. Автухов [28, с. 10] та ін.

Учені, які дотримуються міжгалузевої сутності принципу невідворотності виконання і відбування покарань, розглядають її, як уже було вказано, у контексті конвергованого зв'язку галузей права, що належать до системи кримінальної юстиції нашої держави. Так А. Х. Степанюк зазначає, що принцип невідворотності покарання відображає зв'язок між злочином і покаранням, з його допомогою простежується наступність стадій кримінальної відповідальності. Невідворотність покарання – об'єктивно існуючий, повторюваний, істотний зв'язок етапів кримінальної відповідальності, що характеризує її поступальний розвиток [465, с. 350]. В. Я. Конопельський з цього приводу також слушно наголошує: «Принцип невідворотності виконання й відбування покарань є притаманним як кримінальному та кримінальному процесуальному, так і кримінально-виконавчому праву. Цей принцип є похідним від принципу невідворотності покарання та кримінальної відповідальності» [213, с. 165]. О. Г. Кальман вважає, що досліджуваний принцип є похідним від кримінально-правових базисних положень невідворотності покарання та невідворотності кримінальної відповідальності, виконуючи роль механізму кримінально-виконавчої діяльності. Даний принцип невіддільний від кримінально-виконавчої діяльності і визначає її основні ознаки [411, с. 17]. І. В. Шмаров

наголошує, що принцип невідворотності виконання покарань являє собою трансформований стосовно особливостей кримінально-виконавчого права такий принцип кримінального права, як невідворотність відповідальності, оскільки одна з форм з реалізації останньої – застосування покарання [482, с. 33]. Є. С. Назимко, аналізуючи сутність зазначеного принципу, наголошує: «Принцип невідворотності виконання покарання є похідним від принципу невідворотності покарання та невідворотності кримінальної відповідальності. Принцип невідворотності покарання, що визначає послідовність стадій кримінальної відповідальності і виступає у кримінально-виконавчому праві уже як принцип невідворотності виконання покарання, встановлює правила, за якими здійснюється кара, виконуючи роль механізму кримінально-виконавчої діяльності. Принцип невідворотності невіддільний від кримінально-виконавчої діяльності, безпосередньо наявний у ній, визначає її істотні риси. Невідворотність виконання покарання є підґрунтям практичної доцільної діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань, принципом винятково кримінально-виконавчої діяльності, а не чимось зовнішнім стосовно неї. Він виступає як вихідна засада кримінально-виконавчої діяльності, як об’єктивна необхідність доведення до логічного завершення зусиль правоохоронних органів по реалізації кримінальної відповідальності» [207, с. 21]. Цілком поділяючи точку зору поважних науковців із питань концептуального зв’язку досліджуваного принципу з фундаментальною кримінально-правовою засадою щодо невідворотності відповідальності й покарань за вчинене кримінальне правопорушення, слід додатково навести особисту точку зору щодо окремих факторів міжгалузевої сутності принципу невідворотності виконання і відбування покарань.

Указаний принцип, як було сказано вище, цілком відповідає сутності міжгалузевих зв’язків галузей права, які формують собою систему кримінальної юстиції нашої держави, проте практичні реалії реалізації вказаної засади свідчать, що актуальність вказаного принципу виходить за межі правового регулювання кримінально-правової, процесуальної,

виконавчої галузей права. Так, під час призначення покарання за певною категорію злочинів, суд може застосувати додаткове покарання у вигляді конфіскації майна (ст. 59 КК). Далі, відповідно до ч. 2 ст. 48 КВК, виконання покарання у виді конфіскації майна здійснюється органом Державної виконавчої служби України (далі – ДВС) за місцезнаходженням майна відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» [217]. Указана норма є бланкетною та посилається на нормативно-правові акти, які регламентують діяльність ДВС, а саме ст. 62 ЗУ «Про виконавче провадження» [370] та пп. 32–35 Інструкції з організації примусового виконання рішень, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України 02.04.2012 № 512/5 [378]. Слід зазначити, що цей державний орган, хоча й знаходиться в підпорядкуванні Міністерства юстиції України, але, на відміну від Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС), не належить до переліку правоохоронних органів та його діяльність регламентована нормативно-правовим актами, які здебільшого належать до сфері правового регулювання галузі адміністративного права.

Під час прикладної реалізації зазначених норм, які регламентують діяльність ДВС, державні виконавці виконуючи рішення національних судів щодо конфіскації майна, здійснюють це фактично одночасно й паралельно до діяльності ДКВС. При всьому вектори практичної діяльності вказаних державних органів фактично не перетинаються між собою, тобто є самостійними та паралельними. За цих умов кожен із перерахованих державних органів практично реалізує міжгалузевий принцип невідворотності виконання і відбування покарань. Отже, наведений приклад цілком свідчить, що ця засада в умовах прикладної її реалізації є актуальною не лише для галузей права системи кримінальної юстиції, а цілком задіє правові механізми галузі адміністративного права. За цих умов, як вже було сказано, напрями діяльності ДКВС та ДВС фактично не перетинаються, однак у практичних реаліях досить часто трапляються й протилежні випадки.

Національні суди, ухвалюючи обвинувальний вирок у кримінальному провадженні, можуть прийняти рішення щодо задоволення цивільного позову в справі, а також рішення про інші майнові стягнення в справі, зокрема про відшкодування процесуальних витрат (ч. 4 ст. 374 КПК). На підставі такого вироку судом видається виконавчий лист, тобто виконавчий документ, який підлягає примусовому виконанню, відповідно до чинного законодавства (ст. 3 ЗУ «Про виконавче провадження»). У виконавчому листі серед іншого зазначається резолютивна частина судового рішення, що передбачає заходи примусового виконання (ст. 4 ЗУ «Про виконавче провадження»). Такий виконавчий документ, як уже було сказано, підлягає примусовому виконанню органом ДВС. Державний виконавець, керуючись Розділом ІХ ЗУ «Про виконавче провадження», а також п. 11 Розділу Х Інструкція з організації примусового виконання рішень затвердженої наказом Мін'юсту від 02.04.2012 № 512/5, направляє виконавчі документи до відповідних органів й установ виконання покарань про стягнення коштів із заробітної плати, пенсії та інших доходів засуджених [370], [378]. Адміністрації органів й установ виконання покарань ДКВС, отримавши такі виконавчі документи від ДВС, забезпечують виконання зазначених виконавчих документів, керуючись ст. 121 КВК та пп. 3.1. та 6.2. Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі, затвердженої наказом Мін'юсту від 07.03.2013 № 396/5 [217], [380].

Такий «прикладний перетин» у діяльності двох різних державних органів цілком відбувається в парадигмі фактичної реалізації принципу невідворотності виконання і відбування покарань. Це свідчить про те, що сфера дії вказаної засади виходить за межі правовідносин, урегульованих галузями права системи кримінальної юстиції. Тому не є аксіоматичними згадані вище погляди науковців, які ототожнюють сферу реалізації досліджуваного принципу виключно з посадовими особами органів й установ виконання покарань системи ДКВС. Як свідчить практика, перелік суб'єктів,

які також забезпечують виконання цієї засади, доцільно розширити за рахунок ДВС, а також приватних виконавців, які на рівні з ДВС, керуючись ЗУ «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» та ч. 2 ст. 5 ЗУ «Про виконавче провадження», також уповноважені державою на здійснення виконавчих дій, у тому числі направлення виконавчих листів щодо засуджених до органів й установ виконання покарань ДКВС.

Принцип невідворотності виконання і відбування покарань являє собою міжгалузеву засаду, яка походить від кримінально-правового принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Цей міжгалузевий принцип у низці інших міжгалузевих засад визначає та спрямовує функціонування національної системи кримінальної юстиції. Найбільш змістовно відображається під час реалізації внутрішньодержавного, правового механізму з виконання й відбування кримінальних покарань та розповсюджується на діяльність державних органів й інших осіб, які забезпечують його реалізацію.

Таким чином, принцип невідворотності виконання і відбування покарань полягає в наступному: Держава забезпечує належну регламентацію порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань, враховуючи основні та додаткові покарання, інші заходи впливу, призначені рішеннями судів та інших уповноважених органів.

Засуджений зобов’язаний неухильно дотримуватися вимог чинного законодавства, яке регулює порядок й умови виконання та відбування кримінальних покарань, а також інших заходів впливу, призначених рішеннями судів та інших уповноважених органів.

Висновки до розділу 4

1. Міжгалузеві принципи являють собою групу основоположних засад, які разом із галузевими принципами формують подальший вектор розвитку й

відображення загальноправових принципів із специфікою, характерною для міжгалузевої їх реалізації. Специфіка цих засад відображається в критеріях конвергентності та колінеарності. Конвергентність полягає в застосуванні норм різних галузей права для визначення правового статусу конкретних суб'єктів та/або правовідносин у галузі кримінально-виконавчого права (наприклад, застосування норм КК, КВК та КПК при умовно-достроковому звільненні засуджених від відбування покарання). Колінеарність передбачає актуальність і реалізацію міжгалузевого принципу в різних галузях права під час визначення правового статусу різних суб'єктів та/або правовідносин у різних галузях права (наприклад, актуальність принципу презумпції невинуватості для сфер кримінально-виконавчого, кримінального процесуального та адміністративного права). Систему міжгалузевих принципів становлять такі засади: презумпція невинуватості, диференціація та індивідуалізація виконання покарань, диспозитивність, публічність, змагальність, невідворотність виконання і відбування покарань.

2. Принцип презумпції невинуватості у кримінально-виконавчому праві доцільно формулювати таким чином: Особа вважається невинуватою у вчиненні дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання і не може бути піддана заходам стягнення, доки не буде доведено та встановлено наявність у діях чи бездіяльності особи всіх ознак дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні дисциплінарного проступку дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання. Відсутність ознак дисциплінарного проступку дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання виключає застосування до особи заходів стягнення. Матеріали про дисциплінарний проступок та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання не можуть ґрунтуватися на припущеннях, а також на інформації та

доказах, отриманих незаконним шляхом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи.

3. Принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань у кримінально-виконавчому праві, на наше переконання, слід визначати таким чином: Порядок й умови виконання та відбування кримінальних покарань регламентується та здійснюється з урахуванням: диференційованого визначення установи виконання покарань, де відбуватиме покарання засуджений, виду покарання, режиму виконання та відбування покарань. Виправлення і ресоціалізація засудженого здійснюється з урахуванням позитивних змін у його особистості, які створюють у засудженого готовність до самокерованої правослухняної поведінки, а також свідомого відновлення його в соціальному статусі повноправного члена суспільства, готовність до повернення засудженого до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

4. Принцип диспозитивності у кримінально-виконавчому праві полягає в наступному: Розгляд і вирішення судами справ щодо дострокового звільнення від відбування покарання (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м’яким тощо) здійснюється за ініціативи (заява, клопотання, прохання та ін.) засудженого, його представника та/або законного представника в порядку, визначеному законом. Участь засудженого під час вирішення питання щодо застосування до нього дисциплінарного стягнення, надання пояснень з цього приводу, клопотань, доказів тощо, а також ознайомлення з матеріалами дисциплінарного провадження, користування послугами представника, оскарження дій і рішень посадових осіб органів й установ виконання покарань з вказаного питання є правом засудженого.

5. Принцип публічності у кримінально-виконавчому праві слід визначати таким чином: Посадові особи органів й установ виконання покарань у межах своїх повноважень забезпечують реалізацію мети та завдань кримінально-виконавчого законодавства України під час виконання

та відбування засудженими кримінальних покарань. Нагляд за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань здійснюється прокурором. Держава забезпечує безперешкодно відвідування установ виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок особами, визначеними в ч. 1 ст. 24 КВК. Здійснення громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань забезпечується спостережними комісіями, а також громадськими організаціями, об'єднаннями тощо.

6. Принцип змагальності в галузі кримінально-виконавчого права доцільно сприймати в такому змісті: Вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку, у тому числі звільнення від відбування покарання, здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання засудженим, його захисником та/або законним представником їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими законодавством. Держава забезпечує можливість засудженому за власним вибором користуватися послугами адвоката або фахівця в галузі права під час процедури дисциплінарного провадження. У випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, засудженому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави. Засудженому, його представнику та законному представнику гарантується право на оскарження рішень та дій (бездіяльності) посадових осіб органів і установ виконання покарань до органу виконання покарань вищого рівня, прокурора чи суду у встановлених законом випадках та порядку.

7. Принцип невідворотності виконання і відбування покарань у кримінально-виконавчому праві полягає в наступному: Держава забезпечує належну регламентації порядку й умов виконання та відбування кримінальних покарань, враховуючи основні та додаткові покарання, інші заходи впливу, призначені рішеннями судів та інших уповноважених органів. Засуджений зобов'язаний неухильно дотримуватися вимог чинного законодавства, яке регулює порядок й умови виконання та відбування

кримінальних покарань, а також інших заходів впливу, призначених рішеннями судів та інших уповноважених органів.

РОЗДІЛ 5. ГАЛУЗЕВІ ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

5.1. Поняття та сутність галузевих принципів кримінально-виконавчого права

Галузеві принципи являють собою нормативно конкретизовані положення, що відображають загальноправові принципи у специфічних для конкретної галузі права правових конструкціях. Саме галузеві принципи є остаточною формою пристосування й подальшої реалізації загальноправових засад у межах конкретизованої галузі права. Така «лінійна» конструкція співвідношення й реалізації правових принципів є характерною й для галузі кримінально-виконавчого права. Слід цілком погодитися з С. Г. Келіною та В. Н. Кудрявцевим, які слушно вказують на марність зусиль виділяти в «чистому» вигляді галузеві принципи, ігноруючи той факт, що відповідну галузь права і законодавства пронизують фундаментальні, керівні вимоги (законність, гуманізм та ін.), які конкретизують свій зміст, здобувають специфічний аспект щодо даної галузі права» [465, с. 291].

Виникнення, формування галузевих принципів та їх зміст визначаються специфікою суспільних відносин, які вони регулюють [540, с. 227]. Галузеві принципи – це принципи, що відображають специфіку галузі права [213, с. 166]. Галузеві принципи – це ті принципи, які притаманні саме конкретній галузі права, вони є основою і визначають напрям розвитку відповідної галузі права [241, с. 215]. Специфічність й притаманність галузевих принципів до конкретної галузі права є, безумовно, ключової характерною ознакою цих засад у порівнянні з іншими категоріями принципів. При тому зосередження уваги на вказаній ознаці не має жодним чином нівелювати значення як загальних, так й міжгалузевих засад для конкретної галузі права. Тому не можна цілком погодитися з твердженням, що вивчення та дослідження галузевих принципів дає змогу визначити основний зміст галузі

права, з’ясувати її напрями розвитку та зробити висновки про перспективи удосконалення [241, с. 214]. На наше переконання, визначення основи й подальшого напряму розвитку галузі права здійснюється з урахуванням не лише галузевих принципів, а й загальноправових та міжгалузевих засад. Лише комплексний підхід до сприйняття сутності принципів галузі права, який враховує як загальноправові, міжгалузеві та галузеві засади, може стати основою визначення напряму розвитку галузі права.

Визначаючи характеристику галузевих принципів, В. В. Локтіонова та І. О. Таран слушно вказують, що ця категорія принципів є певними інструментами, які насамперед конкретизують загальні ідеї згідно з призначенням і застосуванням правових засобів організації суспільних відносин і досягнення програмних цілей відповідної галузі права. Ці принципи надають певної узгодженості та плановості механізму правового регулювання суспільних відносин, а також розкривають місце права в суспільному житті [241, с. 216].

Як зазначає І. С. Михалко, галузеві принципи охоплюють і цілком відображають предмет правового регулювання всієї галузі права, деталізують засади кримінально-виконавчої діяльності, конкретизують й уточнюють правовідносини в процесі виконання і відбування покарань [260, с. 23]. О. О. Шкута наголошує, що галузеві принципи є специфічними саме для конкретних галузей права, включаючи кримінально-виконавче законодавство. Водночас діалектичні зв’язки не виключають наявності у кримінально-виконавчому законодавстві, поряд із галузевими, також і загальноправових та міжгалузевих принципів. Науковець також зазначає, що галузеві принципи – це своєрідна система координат, у рамках якої розвивається певна галузь права, й одночасно вектор, що визначає напрям розвитку цієї галузі [527, с. 272]. Цілком погоджуючись із твердженням щодо провідної ролі, яку відіграють галузеві принципи в галузі кримінально-виконавчого права, вважаємо, що названу «систему координат» розвитку галузі кримінально-виконавчого права утворюють не лише галузеві

принципи. Комплексний підхід до сприйняття сутності принципів кримінально-виконавчого права, про який ми згадували раніше, є більш доречним у цьому випадку. Слід вказати, що загальноправові та міжгалузеві принципи, попри їх походження та «ширшу» галузеву розповсюдженість, застосовуються в межах галузі кримінально-виконавчого права у видозмінених, пристосованих для позначеної галузі права нормативних конструкціях. Це, відповідно, пов'язано із специфікою правових відносин, які регулюються вказаними принципами. За таких умов, у межах кримінально-виконавчого права, усі без винятку принципи, незалежно від їх групової належності, однаково являють собою базисні для галузі права елементи. Враховуючи це, формування основ для розвитку галузі права відбувається з обов'язковим застосуванням всіх категорій принципів (загальноправових, міжгалузевих, галузевих).

Спираючись на комплексність сприйняття системи принципів кримінально-виконавчого права, не можна повністю погодитись з І. С. Михалко щодо визначення окремих, характерних особливостей, які є притаманними галузевим засадам. Так, на думку вченої, галузеві принципи кримінально виконавчого законодавства в порівнянні із загальноправовими принципами швидше реагують на динаміку соціальних інтересів [260, с. 23].

На наш погляд, авторська інтерпретація подібних особливостей галузевих принципів є вельми суперечливою. По-перше, така особливість, з одного боку, наголошує на дієвості галузевих засад у сфері кримінально-виконавчих правовідносин, а з іншого – формує уявлення про меншу ефективність загальноправових та міжгалузевих засад у порівнянні з галузевими принципами. По-друге, такий авторський підхід виявляє практичну важливість і доцільність галузевих принципів, утворюючи їх сприйняття як пріоритетних у системі з іншими принципами кримінально-виконавчого права.

Жодним чином не принижуючи важливість галузевих принципів та цілком усвідомлюючи їх важливість для всієї кримінально-виконавчої сфери,

ми не є прибічниками позиції щодо їх пріоритетності з точки зору практичної доцільності. Галузеві принципи вбудовані в кримінально-виконавчу систему на рівні з іншими засадами, які належать як до загальних, так і до міжгалузевих. Актуальність галузевих принципів як фундаментальних положень для кримінально-виконавчого права є беззаперечною, однак ця обставина жодним чином не кореспондує до їх сприйняття як таких, що швидше реагують на певні соціальні процеси, ніж інші принципи. Реактивна складова на певні «подразники» у вигляді тенденцій або змін у соціальному середовищі є однаково характерною для всіх принципів, незалежно в незалежності від їх походження.

Ця рівномірність не є номінальною, а містить цілком явний прикладний аспект, який відображається, по-перше, у їх пристосуванні до виниклих тенденцій та/або змін, а по-друге, у комплексному, практичному застосуванні принципів як базисних положень правового регулювання в соціальній сфері, враховуючи й сферу кримінально-виконавчого права. Змістовність та багатокомпонентність правовідносин під час виконання й відбування покарань передбачає їх урегулювання із застосуванням саме комплексу принципів кримінально-виконавчого права. Враховуючи це, буде хибним уявлення про надання при цьому пріоритетності саме галузевим принципам, ігноруючи загальноправові та міжгалузеві засади.

Як ми зазначали вище, як загальноправові, так й міжгалузеві принципи є пристосованими до специфіки сфери кримінально-виконавчого права, попри їх походження. Така «пристосованість» є необхідною складовою для визначення доцільності цих принципів для галузі кримінально-виконавчого права, а також для подальшого вироблення правового механізму, який буде свідчити про ефективність цих засад. Через те принципи кримінально-виконавчого права в контексті визначення їх ефективності крізь призму комплексного застосування становлять собою єдину, неподільну систему засад, у якій відсутня пріоритетність будь-якої групи принципів. Особливість галузевих принципів кримінально-виконавчого права полягає саме в їх

унікальності для конкретної галузі права. Ця унікальність обумовлена специфікою галузі права та врегульованих нею правовідносин (враховуючи суб'єктів, структури правовідносин тощо). Отже, такі принципи є характерними для конкретної галузі права та, фактично, «не існують» поза її межами. Саме це й є ключовою ознакою галузевих принципів кримінально-виконавчого права.

Таким чином, галузевими принципами доцільно вважати правові засади, які є характерними виключно для галузі кримінально-виконавчого права, де вони відображені й реалізуються. Окремим питанням постає визначення складу галузевих принципів кримінально-виконавчого права. З цього приводу В. Я. Конопельський зазначає, що до галузевих засад кримінально-виконавчого права належать принципи: рівності засуджених перед законом, взаємної відповідальності держави та засудженого, диференціації й індивідуалізації виконання покарання, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом та участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів та установ виконання покарань [213, с. 166]. О. В. Гальцова та А. Х. Степанюк до складу галузевих принципів відносять: 1) принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки; 2) принцип поєднання покарання з виправним впливом; 3) принцип взаємної відповідальності держави й засудженого; 4) принцип участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів й установ виконання покарань [76, с. 36]. М. М. Яцишин до галузевих принципів відносить: рівність засуджених перед законом, взаємна відповідальність держави і засуджених, диференціація та індивідуалізація покарань, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання із заходами виправного впливу, участь громадськості в діяльності органів й установ виконання покарань [542, с. 172].

На наше переконання, до галузевих принципів кримінально-виконавчого права належать: рівність засуджених перед законом і судом; взаємна відповідальність держави і засудженого; раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки; поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом. Саме ці принципи у своїй кількісній і якісній складовій є унікальними для галузі кримінально-виконавчого права та, відповідно, повною мірою відображають собою групу галузевих засад.

5.2. Рівність засуджених перед законом і судом

Досліджувана засада є однією із галузевих у кримінально-виконавчому праві України. Цей принцип походить від загальноправового принципу рівності та уособлює собою антропоцентричну модель розвитку сучасної правової системи нашої держави. Визначення засади рівності знаходить своє відображення не лише в межах національного законодавства. Перш за все цей принцип визначається міжнародно-правовими актами. Так, згідно зі ст. 7 Загальної декларації прав людини від 1948 р., усі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації [127]. Відповідно до ст. 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 1966 р., «всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону» [262]. Згідно з протоколом 12 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р., всі особи є рівними перед законом і мають право на рівний захист за законом [180].

О. Коровайко, аналізуючи зміст міжнародно-правових актів, які відображають собою зміст засади рівності у праві, слушно наголошує, що реалізація міжнародних стандартів рівності в широкому сенсі має полягати в

закріпленні норм у законодавстві, що встановлюють та гарантують реалізацію вказаного принципу міжнародного права, а у також забезпеченні неухильного дотримання заборони дискримінації [187, с. 241]. Наголошуючи на важливості міжнародно-правових актів для подальшого визначення засади рівності в межах національного законодавства, М. А. Костенко слушно вказує, що розгляд засади рівності здійснюється через аналіз основних вимог, встановлених Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права, Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, Бангалорськими принципами поведінки суддів, Кодексом суддівської етики [191, с. 24].

Цілком погоджуючись із такою позицію, слід зазначити, що важко переоцінити важливість цього принципу як для національної правової системи загалом, так і для конкретної галузі права окремо, враховуючи правові реалії відображення засади рівності в межах міжнародно-правових актів. Тому за цих умов цілком логічною є позиція вітчизняного законодавця, який першочергово відобразив такий принцип у межах Основного закону нашої держави. Так, відповідно до ст. 24 Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

У контексті зазначеного питання необхідно наголосити, що у своєму рішенні № 9-рп/2012 від 12 квітня 2012 р. Конституційний Суд України (КСУ) прямо вказав, що рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства. Гарантована Конституцією України рівність усіх людей у їхніх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей

як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. У правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [432].

Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія) у доповіді «Верховенство права» № 512/2009 від 4 квітня 2011 року щодо визначення принципу рівності дійшла висновку про таке: відповідно до позиції Венеційської комісії, формальна рівність все ж таки є важливим аспектом верховенства права, за умови, що вона допускає нерівний підхід до тієї міри, яка є необхідною для досягнення сутнісної (субстантивної) рівності, та може бути розширена, не шкодячи тому принципові, що лежить в основі заборони дискримінації, який разом із рівністю перед законом становить основний і загальний принцип стосовно захисту прав людини. Рівність перед законом означає, що кожна фізична особа є підпорядкованою тим самим законам, і жодна фізична особа чи група осіб не мають особливих юридичних привілеїв [112, с. 181-182].

Венеційська комісія в межах зазначеної доповіді наголошує про важливий зв’язок засади рівності з принципом верховенства права, за формулою «частина-загальне». Такий висновок є цілком логічним та передбачуваним, адже загальноправовий принцип рівності, а рівно як й інші засади цієї категорії, є складовими елементами одного «мегапринципу» верховенства права. Цей фундаментальний принцип відображає природно-правову концепцію походження та розвитку права в державі. Покладений в основу сучасної правової системи будь-якої держави принцип верховенства права фактично «цементує» базові природні права людини як обов’язковий, базисний орієнтир для подальшої розбудови системи позитивного права. У контексті цього питання слід цілком погодитись із М. Костенко щодо того, що рівність є складовою багатогранності верховенства права у кримінальному провадженні, відповідно до якого людина, її права та свободи

визнаються найвищими цінностями та визначать зміст і спрямованість діяльності держави [192, с. 120].

Засада рівності, як самостійно, так і в комплексі з іншими засадами, фактично формує фундамент для подальшого розвитку та становлення галузі кримінально-виконавчого права в руслі природно-правової концепції, відповідно до якої людина та її природні права являють собою наріжний камінь усієї системи виконання й відбування кримінальних покарань. Відповідна сутнісна складова цієї засади між іншим породжує питання щодо групової її належності. Так серед науковців побутує точка зору, що принцип рівності є і міжгалузевим, оскільки властивий декільком галузям права, у тому числі й процесуальним. І це цілком природно, позаяк сутність права як соціального феномена полягає в зрівнюванні нерівних суб'єктів [188, с. 345].

На наше переконання, одночасний та суттєвий вплив засади рівності на реалізації норм у межах різних галузей права, у тому числі процесуальних, не змінює належності засади рівності до категорії міжгалузевих принципів. Тут слід наголосити, що будь-яка загальна засада має властивість бути одночасно актуальною для багатьох галузей права, а може, навіть і для всіх без винятку, наприклад, засади верховенства права та законності. Утім належність цих засад до категорії загальноправових (загальних) є визнаним фактом серед науковців, та окреслювати їх у межах міжгалузевих принципів було б не достатньо обґрунтованим кроком. До речі, слід зауважити, що раніше ми дотримувались позиції щодо сприйняття принципу рівності в межах кримінально-виконавчого права виключно як належного до категорії загальноправових засад [316, с. 209], однак у подальшому, досліджуючи позначену засаду, дещо змінили свою позицію, про що мова піде далі.

Отже, конституційний принцип рівності, як уже було вказано, має рівноцінний вплив на всі галузі внутрішньодержавного права, у кожній з яких ця засада має свою специфіку нормативного відображення та реалізації. Це правило також є цілком логічним й актуальним для галузі кримінально-виконавчого права. Зафіксована в межах закону та нормативно «насичена»

специфічними правовими елементами в межах вказаної галузі права, засада рівності набуває доволі своєрідних ознак, які, урешті-решт, відокремлюють галузеве її відображення від загальноправової сутності цього принципу. Указані ознаки, звісно ж пов'язані з характерними особливостями сфери кримінально-виконавчих правовідносин. Однією з указаних особливостей, безумовно, є засуджена особа, яка відбуває кримінальне покарання. Правовий статус такої особи та специфіка реалізації ним визначеної законом правосуб'єктності, мають кардинальні відмінності від аналогічного статусу та його реалізації пересічним громадянином у соціумі. За таких умов принцип рівності, який одночасно є актуальним для всього соціуму й внутрішньодержавного права, у сфері кримінально-виконавчого права набуває суттєвих видозмін та коригувань з урахуванням, як уже було сказано, специфіки особи засудженого в контексті нормативної й прикладної регламентації її правового статусу. Крім того, додатковою особливістю за цих умов також є своєрідність правовідносин сфери кримінально-виконавчого права, у межах яких засуджена особа реалізує визначену законом особисту правосуб'єктність. Така своєрідність правовідносин пов'язана з іншими учасниками таких правовідносин, а також законодавчих умов визначення вказаних правовідносин та окреслення порядку їх реалізації у кримінально-виконавчому праві.

Наведені особливості сфери кримінально-виконавчого права суттєвим чином вливають і на сприйняття правових принципів, які у вигляді базисних положень закладають основу правової регламентації як визначенню правового статусу засудженого, так й регламентації правовідносин, у яких ця особа бере участь. Це повністю має відношення й до загального принципу рівності, який у галузі кримінально-виконавчого права набуває суттєвих та унікальних рис. Ураховуючи згадані галузеві особливості, є цілком допустимим стверджувати про сприйняття змісту цієї засади в межах кримінально-виконавчого права як галузевого принципу.

Досліджуючи зазначений принцип, В. В. Король та Л. В. Мединська зазначають, що дотримання в державно-правовій системі вимог рівності сприяє розкриттю права не тільки як засобу втілення інтересів членів суспільства, але й як інструмента реалізації особистих інтересів індивідів, їхньої свободи. За своєю суттю вони є якісною характеристикою права, забезпечують його зміст [188, с. 343]. Слід цілком погодитись із позицією, що конституційний принцип рівності людини й громадянина визначається як гарантування кожному члену суспільства, незважаючи на будь-які його індивідуальні ознаки, за винятком обставин, передбачених Конституцією й законодавством, однакових можливостей для реалізації конституційних прав і свобод, покладення на осіб, які перебувають в однаковому правовому становищі, рівних обов'язків, а також забезпечення рівності всіх перед законом і судом [358, с. 18]. Будучи формально проголошеною та нормативно закріпленою, засада рівності перед законом і судом вимагає свого забезпечення, тобто вжиття заходів, здатних зробити можливість її втілення у правозастосовну практику реальною [256, с. 110].

Дослідники відокремлюють два різновиди принципу рівності. Це формальна (законна) рівність та фактична рівність. О. І. Коровайко з цього приводу зазначає: «Реалізація у сфері кримінального судочинства засади рівності, при очевидній необхідності визнання рівності формальної, насамперед повинна ставити за мету забезпечення рівності фактичної. Інакше ми матимемо справу з декларативними положеннями в законодавстві та правозастосовній практиці. Ось чому суд має одночасно забезпечити обидва аспекти засади рівності» [187, с. 239]. С. П. Погребняк, досліджуючи цю тематику, вказує, що вимога формальної рівності можливостей реалізується в праві через принцип рівності перед законом, принцип рівності перед судом, принцип рівності прав і свобод людини і громадянина і принцип рівності обов'язків людини і громадянина. Своєю чергою ідея фактичної (реальної) рівності можливостей реалізується у праві за допомогою принципу

диференціації правового регулювання і принципу позитивної дискримінації [350, с. 33].

Щодо визначення формальної рівності В. С. Нерсесянц наголошує, що принцип абстрактної, формальної рівності фактично відмінних між собою суб'єктів, які виступають у ролі учасників певного кола відносин, є основним у будь-якому праві, що виражає його специфіку, на відміну від інших видів соціальних норм і типів соціальної регуляції [316, с. 209-210]. Формальна рівність полягає в наданні всім рівних можливостей, реалізація яких залежить від таланту, розуму кожної людини. З правової точки зору кожний індивід визнається формально рівним суб'єктом права [316, с. 210]. Стосовно вказаного питання слід наголосити, що, на наше переконання, формальний аспект засади рівності є нічим іншим, як загальновизнана засада рівності перед законом. Тобто формальність рівності фактично вказує на наділення її певною нормативною формою, визначення в змісті нормативно-правового акту та, як наслідок, наявності правового механізму забезпечення дотримання цієї засади всіма суб'єктами правовідносин.

Окреслення рівності перед судом як невід'ємного елемента формальної рівності, яке допускає С. П. Погребняк, є дещо суперечливим кроком, адже, як ми вбачаємо, рівність перед судом більш тяжіє не до номінальної, формальної (законної) рівності, а до фактичної рівності. Рівність перед судом відображає важливість засади рівності саме в «рухливому» правовому процесі, коли суб'єкти правовідносин реалізують визначену законом їх правосуб'єктність. Саме за умов, коли номінальна рівність реалізується у сфері правозастосування, то за таких обставин доцільно вже вести мову про аспект фактичної рівності (реальної). Така рівність є відображенням рівності перед судом.

Аналізуючи змістовну характеристику засади рівності О. І. Коровайко пропонує наступну структуру досліджуваної засади: матеріальне підґрунтя – однакова для всіх підпорядкованість закону і суду, процесуальна реалізація – рівні правові можливості участі у відстоюванні свої прав, свобод та законних

інтересів, забезпечувальна основа – заборона дискримінації та надання додаткового захисту окремим категоріям осіб [187, с. 240]. Запропонована структура засади рівності, на наш погляд, цілком відповідає її змістовній характеристиці. Єдиним нюансом, який потребує уваги, є віднесення автором підпорядкованості суду до матеріального підґрунтя засади рівності. Як ми вже зазначали, будь-які згадки про суд чи судовий процес, кореспондують сприйняття елемента структури засади саме до елементу процесуальної реалізації принципу рівності, оскільки судовий процес не є статичним, а відображає собою динамічний процес, а отже, відповідає саме елемента процесуальної реалізації рівності в межах відповідного галузевого законодавства.

Визначені загальнотеоретичні концепції щодо формальної та фактичної рівності в практиці нормотворення трансформуються у два ключові елементи засади рівності. Як ми вже зазначали, це рівність перед законом та рівність перед судом. Щодо визначення їх сутності, то О. Б. Загурський зазначає, що необхідно розмежовувати рівність перед законом та рівність перед судом: дані положення органічно пов’язані між собою, проте це не позбавляє кожного з них самостійного, змістовного наповнення. Рівність перед законом означає, що існує єдиний закон України про кримінальну відповідальність і кримінальний процесуальний закон, які не створюють яких-небудь перешкод або, навпаки, обмежень у залежності від політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану і т.ін. Рівність перед судом, на думку науковця, означає, що судовий розгляд здійснюється всіма судами і у відношенні до всіх громадян в одному й тому самому кримінальному процесуальному порядку, незалежно від раси, політичних, релігійних чи інших переконань, етнічного чи соціального походження обвинуваченого й потерпілого. Крім того, рівність перед судом означає те, що не існує кланових, станових чи виключних судів, на діяльність яких впливали б вищезазначені ознаки [130, с. 308].

Автор також наголошує, що рівність перед законом полягає в тому, що стосовно кожної особи йому належить мати однакову силу впливу. Перед законом всі повинні бути рівні, права всіх мають бути однаково захищеними. Іншими словами, закон не повинен зважати на існуючі індивідуальні відмінності між людьми, за винятком допустимих відступів – відповідальності неповнолітніх, вагітних жінок тощо. Це проголошує і Конституція України, яка вказує, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками (ч. 2 ст. 24). В Україні перед законом рівні не лише громадяни, а й іноземці та особи без громадянства [130, с. 309].

І. К. Полховська вказує, що рівність перед законом полягає в тому, що стосовно кожної особи йому належить мати однакову силу впливу. Перед законом всі повинні бути рівні, права всіх мають бути однаково захищеними. Іншими словами, закон не повинен зважати на існуючі індивідуальні відмінності між людьми, за винятком допустимих відступів – відповідальності неповнолітніх, вагітних жінок тощо. Рівність перед судом, на погляд ученої, означає, що особи можуть звертатися до суду для захисту своїх прав і свобод. Причому суд, будучи однаковим для всіх, має керуватися тільки законом. Сутність принципу рівності особи перед судом полягає в безперешкодному доступі осіб до правосуддя, незалежно від будь-яких непередбачених законом обставин [358, с. 11].

В історії розвитку людської культури рівність містила різні змістовні навантаження (морально-етичне, соціально-політичне, юридичне), оскільки використовувалося для закріплення морального, правового та ідеологічного ставлення людини до дійсності та слугувало своєрідним чинником у виборі ціннісних орієнтирів розвитку суспільства. У найбільш яскравій формі зміст та сутність рівності історично розкривався у взаємозв’язку людини з державою, і саме цей зв’язок визначав її юридичний зміст [233, с. 118]. В. О.

Задорожна наголошує, що зміст принципу рівності всіх перед законом і судом етичний, соціально-правовий і техніко-юридичний зміст. При всьому етичний елемент визначає зміст інших. Соціально-правовий є основним і підлягає закріпленню у кримінально-процесуальному законодавстві. Техніко-юридичний є допоміжним і служить для оформлення інших елементів [316, с. 211].

Вважаємо, що доцільно визначити три аспекти, які відображають собою зміст цієї засади: соціальний, матеріальний, процесуальний. Соціальний аспект відображає роль та значимість категорії осіб та окремої людини в суспільстві. Матеріальний аспект фіксує номінальне, текстуальне відображення правосуб'єктності відповідної категорії осіб, а рівно й окремої особи в змісті нормативно-правових актах. Процесуальний аспект визначає процедурність реалізації визначеної нормативно-правовим актом (актами) правосуб'єктності. Вважаємо що етичний елемент є дещо зайвим у запропонованій системі елементів засади рівності. Як вбачається, етичне уявлення про певний елемент суспільної дійсності є цілковитим відображенням внутрішньо людського, суб'єктивного сприйняття цього явища. Таке сприйняття є надбанням культурного, цивілізаційного досвіду та, перебуваючи в статусі загальновизнаної й загальноприйнятної думки, стає частиною загальнотеоретичного уявлення про певне явище чи категорію. При цьому таке людське сприйняття на рівні відчуттів є обов'язковим елементом суспільної картини визнання сутності та доцільності окремого суспільного елементу. Це є обов'язковим атрибутом формування елементів правової дійсності, у тому числі таких базисних положень галузевого права, як засади. Проте вже сформований у законі принцип за визначенням містить етичний елемент, який був фактично основою його утворення. Така картина взаємозв'язку етичних аспектів та правових засад має відношення саме до загальноправових принципів. Тому немає сенсу зайвий раз відокремлювати етичний аспект окремої правової засади, оскільки це відображатиме певну «тавтологію» його сутнісної характеристики.

Слід зазначити, що в конструкції чинної ст. 5 КВК України серед інших принципів, які знайшли своє відображення в законі, міститься засада рівності засуджених перед законом. Фіксація цієї засади в змісті вказаної норми КВК є фактичним відображенням конституційної засади, визначеної в ст. 24 Конституції, з відповідним урахуванням специфіки галузі кримінально-виконавчого права, про що йшлося раніше. Як ми вже зазначали, серед науковців є поширеною точка зору щодо відображення змісту рівності у двох взаємопов'язаних аспектах: номінальний та фактичний, тобто визначення рівності перед законом та судом. До речі, таке сприйняття змісту засади рівності міститься в інших кодифікованих нормативно-правових актах, таких як: Кримінальний процесуальний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс, Кодекс адміністративного судочинства України тощо. У змісті згаданих законодавчих актів засада рівності визначається саме як рівність перед законом та судом. Як вважаємо, таке «дуальне» сприйняття змісту принципу рівності є актуальним й для змісту чинного КВК.

Фіксація в законі елемента рівності перед судом є здебільшого характерною для законів із процесуальним змістом, позаяк фактична реалізація засади рівності в межах цих законів відбувається крізь призму реалізації учасниками процесу визначеною законом правосуб'єктності. За умов, коли учасники процесу відстоюватимуть особистий інтерес у справі, завжди поставатиме закономірне питання збалансування їхніх прав, обов'язків між собою в межах процесу. На наш погляд, такий підхід є слушним й для чинного КВК України. Так, у чинній редакції ст. 154 КВК визначено порядок дострокового звільнення від відбування покарання. І хоча такі питання національний суд має вирішувати в межах чинного КПК, рішення, яке виноситиме суд, неодмінно впливатиме на особу засудженого та на його правовий статус, визначений саме КВК. Наприклад, відповідно до ч. 7 цієї статті КВК законом передбачений правовий механізм повторного звернення до суду в разі відмови ним в умовно-достроковому звільненні від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким

[217]. Ураховуючи тісний зв’язок різних галузей права в межах регулювання однорідних правовідносин, відображення базових положень галузі права, таких як принципи, що фактично визначають та спрямовують ці правовідносини, мають корелюватись між собою. Тому змістовне визначення засади рівності, як у межах КВК, так і КПК, має охоплювати два ключові елементи: як номінальний, так і фактичний, тобто відображатись як рівність перед законом та судом.

Серед вітчизняних науковців панує точка зору, відповідно до якої піддається сумніву доцільність наявності в змісті КВК засади рівності. Так, А. Х. Степанюк з цього питання зазначає наступне: «Не можна всерйоз говорити і про втілення в діяльності органів та установ виконання покарань принципу рівності засуджених перед законом. Звичайно, як і будь-який інший принцип, дане положення відображає прагнення законодавця надати той зразок, якому треба слідувати при втіленні в дійсність норм кримінально-виконавчого законодавства. Але про яку «рівну міру свободи» можна говорити у відношенні осіб, підданих різним заходам покарання, а отже, різному ступеню обмежень прав і свобод? Отже, принцип рівності засуджених перед законом не може бути принципом кримінально-виконавчого законодавства, а може якоюсь мірою проявитися хіба що як основна засада виконання того чи іншого покарання» [465, с. 290]. «І ще один аспект цієї проблеми, – продовжує автор, – соціальна нерівність, розшарування суспільства на багатих і бідних, не може не позначитися й на положенні засуджених. Це стосується як процесу виконання-відбування покарань, не пов’язаних із позбавленням волі (наприклад, штрафу, каральна сторона якого об'єктивно виявляється по-різному в залежності від матеріального становища засуджених), так й умов відбування покарання в місцях позбавлення волі. Навіть ізоляція позбавлених волі від суспільства на сьогодні не виключає деякої нерівності в житло-побутових умовах, посилюваної, як уже було показано, можливістю надання додаткових платних послуг. Як видається, ще більша диференціація засуджених за

матеріальним становищем зможе відбутися у випадку, якщо законодавець візьме до уваги аргументацію вчених на користь необхідності створення приватних в'язниць, що дозволить зняти з порядку денного багато гострих проблем функціонування місць позбавлення волі» [465, с. 291].

З приводу наведеної позиції вважаємо за потрібне висловити особисту точку зору. Зі свого боку, ми дотримуємось протилежного погляду щодо наявності засади рівності в межах КВК. Рівність як принцип є фундаментальним елементом у формуванні, визначенні та подальшої реалізації елементів, положень кримінально-виконавчого законодавства. Як уже раніше згадувалось, закон не повинен зважати на існуючі індивідуальні відмінності між людьми, за винятком допустимих відступів – відповідальності неповнолітніх, вагітних жінок тощо [358, с. 11]. У цьому аспекті слід погодись із С. П. Погребняком, який пропонує формулу «диференційована рівність з можливістю позитивних дій» та вказує, що «всі, хто знаходиться в однаковому становищі, мають рівні права, свободи та обов’язки й є рівними перед законом і судом; але права, свободи та обов’язки є різними, коли право враховує розумні й об’єктивні відмінності між особами або створює тимчасові сприятливі умови для певної категорії осіб з метою компенсації існуючої фактичної нерівності» [354, с. 10].

Слушно з цього приводу висловлюється Т. І. Фулей, яка зазначає, що водночас принцип юридичної рівності не означає фактичної рівності суб'єктів; у дійсності суб'єкти права відіграють різну роль та користуються різним впливом. Тому між правом і фактичним станом речей є певне протиріччя. Окрім того, законодавство доволі чітко передбачає існування багатьох категорій суб’єктів за матеріальними критеріями. До того ж важливо, що вказаний принцип зумовлює рівний допуск до всіх видів співробітництва і на рівних підставах, рівний захист через внутрішньодержавні та міжнародно-правові механізми [498, с. 92]. Справедливо також щодо цього питання зауважує Ю. В. Кернякевич-Танасійчук: «Варто зазначити, що принцип рівності засуджених перед

законом проявляється не лише в рівності їхніх прав і свобод, але й в однаковому ступені їх захисту. При цьому повної, абсолютної рівності не може існувати. Наприклад, за допомогою диференціації та індивідуалізації виконання покарань відбувається законне та необхідне коректування дії принципу рівності засуджених перед законом» [154, с. 97].

Диференційовані умови застосування засади рівності є цілком логічними та обґрунтованими в реаліях правозастосування, у тому числі під час виконання й відбування кримінальних покарань, оскільки фактично неможливо шаблонно визначити умови реалізації окремої правової засади в межах складної та багатокомпонентної сфери правовідносин галузі кримінально-виконавчого права. Різні заходи покарань, а відповідно, і різні ступені обмеження прав і свобод осіб, які відбувають покарання, про що зазначає А. Х. Степанюк, дійсно є абсолютними реаліями сучасної кримінально-виконавчої системи. Однак така «різність» застосовуваних заходів кримінально-виконавчого впливу є об’єктивно необхідною, враховуючи категорії громадян соціуму, які можуть бути задіяні в межах кримінально-виконавчих правовідносин (чи то жінки, чи то неповнолітні тощо). За таких умов стверджувати щодо ідентичності застосування заходів кримінально-виконавчого впливу до таких категорій осіб на рівні з іншими особами є вельми суперечливим кроком. Тому окреслені реалії існування засади рівності в практиці застосування покарань за вчинення кримінальних правопорушень є цілком обґрунтованими, враховуючи вразливість зазначених категорій засуджених, однак ці реалії цілком відповідають соціальному аспекту засади рівності у кримінально-виконавчому праві України, про який згадувалось раніше.

Окремо в межах питання, що досліджується, слід звернути увагу на дорікання, висловлені А. Х. Степанюком щодо політики держави з приводу розширення практики застосування платних послуг у системі виконання й відбування кримінальних покарань як фактору, що порушує засаду рівності у кримінально-виконавчому праві нашої держави. На перший погляд, дійсно,

запровадження таких послуг, які фактично забезпечують поліпшені умови відбування кримінальних покарань є явищем, яке не відповідає сутності засади рівності, оскільки отримання таких послуг ставиться в цілковиту залежність від матеріального стану засудженого та/або його сім'ї, близьких родичів тощо. Однак таке сприйняття цього явище було б поверхневим та не відображала всієї його глибини. Для повного усвідомлення сутності таких платних послуг слід навести інформацію з офіційного джерела інформації Мін'юсту. Так, слідчі ізолятори України заробили 7 087 891 грн, завдяки реалізації платних камер. Більше 4 млн грн з них – Київський слідчий ізолятор. Загалом нині камери з поліпшеними умовами перебування відкрито вже у 29 СІЗО по всій Україні. Нагадаємо, що всі кошти, зароблені в ході експериментального проєкту, спрямовуються на відновлення безкоштовних камер слідчих ізоляторів [264].

Отже, заходи, що можуть запроваджуватись та запроваджуються державою у вигляді надання платних послуг з поліпшених умов утримання осіб у межах кримінально-виконавчої системи, на перший погляд, певною мірою не відповідають засаді рівності в межах кримінально-виконавчого права. Проте сприйняття цього питання комплексно та всебічно свідчить, що такі державні заходи врешті-решт поліпшуватимуть умови утримання всіх без винятку засуджених за рахунок коштів, отриманих від надання платних послуг. Такий підхід держави, на наше переконання, урешті-решт, відповідає засаді рівності галузі кримінально-виконавчого права України, оскільки забезпечуватиме створення прийнятних умов відбування покарань для всіх без винятку засуджених.

Підсумовуючи викладене вважаємо, що принцип рівності засуджених перед законом і судом у кримінально-виконавчому праві слід визначати таким чином: Усі засуджені є рівними перед законом і судом. Не може бути привілеїв чи обмежень прав засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, за мовними або іншими ознаками. У випадках

і порядку, передбачених законом, певні особи (вагітні жінки, матері-годувальниці, неповнолітні, іноземці, особи з інвалідністю тощо) під час виконання й відбування кримінальних покарань користуються додатковими гарантіями.

5.3. Взаємна відповідальність держави і засудженого

Перш ніж розпочати детальний розгляд цього принципу необхідно зазначити, що ця засада за своєю сутністю є однією з найбільш дискусійних у системі принципів кримінально-виконавчого права України. Дискусійний характер цього принципу пов'язаний з багатьма факторами, починаючи від його значення й сутності до сприйняття його загалом як правової засади. Детальніше ці «характерні складові» вказаного принципу розглядатимуться далі. На початку слід зазначити, що законодавець визначив своє ставлення до актуальності принципу взаємної відповідальності держави та засудженого, закріпивши цю засаду в ст. 5 КВК. Отже, слушність вказаного принципу для системи кримінально-виконавчих правовідносин є законодавчо затвердженою та, забігаючи наперед, слід наголосити, що такий крок законодавця є цілком правильним.

Однак запропонована авторська точка зору має супротивників серед вітчизняних науковців. Так, авторський колектив підручника «Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини», за загальною редакцію О. М. Литвинова та А. Х. Степанюка наголошує: «Необхідно звернути увагу на той факт, що наведений законодавцем у ст. 5 КВК України перелік принципів кримінально-виконавчого законодавства викликає багато запитань у науковців і є небезспірним. Автори підручника також наголошують, що є незрозумілим, як саме може реалізуватися принцип «взаємної відповідальності держави і засудженого» у межах кримінальної відповідальності, яка є застосуванням державного примусу органами та

установами виконання покарань і виражається в обмеженні прав та свобод засудженого» [214, с. 45].

Указана позиція поважних науковців є доволі цікавою та показовою й надалі неодноразово згадуватиметься. Це відображається в тому, що вона основана на декількох ключових елементах. По-перше, наявність кримінальної відповідальності як різновиду відповідальності, яку несуть засуджені особи. По-друге, реалізований посадовими особами кримінально-виконавчої служби державний примус, що виявляється в обмеженні правосуб'єктності осіб, які відбувають покарання. Така складова у вигляді «елементної бінарності», на думку вчених, робить неможливим реалізацію вказаного принципу в межах кримінально-виконавчого права, оскільки за таких умов вести мову про «взаємність відповідальності» не доводиться. Як вбачається, наведена позиція є цілком актуальною у випадку сприйняття змістовного значення категорії «відповідальність» у парадигмі «особа-злочин-покарання». Однак таке сприйняття відповідальності не є оптимальним у сучасних умовах, оскільки вказана парадигма відображає лише так звану «негативну відповідальність».

Негативна, ретроспективна чи охоронна відповідальність, передбачає покарання за злочини, за невиконання чинного законодавства [140, с. 35]. О. І. Цибулівська з цього питання зазначає, що в юриспруденції поняття відповідальності використовується для означення негативних наслідків для особи чи організації, що здійснили протиправний вчинок, тому й відповідальність може бути тільки негативною чи ретроспективною [327, с. 114]. Цей різновид відповідальності характеризує специфічні правовідносини між державою і правопорушником унаслідок державно-правового примусу, характеризується засудженням протиправного діяння суб'єкта правопорушення, покладанням на останнього обов'язку зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового, організаційного характеру за вчинений злочин [157, с. 149]. Ретроспективна форма реалізації юридичної відповідальності – це спосіб закріплення юридичних обов'язків

правопорушника зазнавати осуд, обмеження прав матеріального, правового чи особистого характеру. Вона характеризується такими ознаками: 1) юридичним зобов'язанням зазнавати несприятливих наслідків, що витікають із факту здійснення злочину; 2) осудженням правопорушника; 3) зазнаванням обмежень матеріального, правового, особистого характеру; 4) використанням державного примусу; 5) здійсненням покарання [125, с. 46].

Н. В. Іванчук з приводу цього питання наголошує, що концепція негативної чи ретроспективної відповідальності є домінуючою у світовій юриспруденції. Прихильники цієї концепції, на думку автора, здебільшого розглядають відповідальність як реакцію держави на правопорушення, як державний примус, спрямований на виконання законів. Негативна юридична відповідальність, своєю чергою, проявляється як в осуді злочину, так і у визначенні для правопорушника відповідних санкцій [140, с. 35].

Беручи за основу таку концепцію відповідальності К. А. Автухов зазначає, що принцип взаємної відповідальності держави і засудженого є найбільш суперечливим, оскільки покарання являє собою форму державного примусу, у кримінально-виконавчому праві застосовується переважно імперативний метод, що припускає нерівність суб'єктів виконання й відбування покарання. Цей принцип можна визначити таким чином: особа, притягнута до кримінальної відповідальності, зобов'язана підкоряти свою поведінку правообмеженням, що відбивають зміст покарання, а адміністрація органів та УВП так само «взаємно» зобов'язана підкоряти свою діяльність правам та інтересам засудженого [28, с. 13]. Ідентичної позиції щодо вказаної засади, зокрема, стосовно відокремлення ключового значення імперативності та, відповідно, породженої нею нерівності представників держави та засудженого дотримується О. О. Шкута [527, с. 83] та автори науково-практичного коментаря до КВК України, які додатково наголошують, що в найзагальнішому вигляді вказаний принцип можна визначити так: особа, притягнута до кримінальної відповідальності, зобов'язана підпорядковувати свою поведінку правообмеженням, що відбивають зміст покарання, а

адміністрація органів та установ виконання покарань так само «взаємно» зобов'язана підкоряти свою діяльність правам та інтересам засудженого [466, с. 24].

Отже, визначення сутності кримінальної відповідальності з погляду аспекту негативності, відповідно, як наслідок підштовхує до сприйняття відповідальності як явища, що засновано на імперативності, а отже, нерівності суб'єктів, які залучені до таких правовідносин. Така модель сприйняття відповідальності не є переконливою з декількох причин. Перш за все, наголос на імперативності як ключового рушійного елементу не є чимось екстраординарним у цьому випадку, а цілком закономірним відображенням сутності публічно-правових відносин сфери кримінальної юстиції. Наприклад, у сфері кримінальних процесуальних правовідносин засада імперативності є основою для професійної діяльності представників держави в межах кримінального провадження. «Імперативний базис» для представників держави в такій категорії правовідносин є цілком природнім. У цьому контексті дискусійним є умовивід науковців, що імперативність неодмінно призводить до нерівності учасників правовідносин, тобто засуджених та адміністрацій виправних закладів, а отже, як наслідок, породжує неможливість існування фактора «взаємності» в сутнісному визначенні відповідальності.

Суперечливість такого умовиводу, по-перше, полягає в намаганні науковців визначити лінійну залежність «імперативності» з «нерівністю». На наш погляд, така модель співвідношення цих категорій у контексті визначення взаємності відповідальності держави та засуджених заснована на дещо хибному, сутнісному їх сприйнятті. У вищезгаданій галузі кримінального процесуального права імперативність ототожнюється саме із специфікою практичної діяльності представників держави в межах кримінального провадження. Відображена в однойменному методі правового регулювання імперативність, відповідно до його положень, вибудовує правовідносини між суб'єктами кримінального процесу за допомогою

підкорення одних іншим («за вертикаллю») [240]. При всьому цей метод відображається в структурі повноважень, слідчих, дізнавачів, прокурорів тощо, відповідно до яких перераховані учасники кримінального провадження зобов'язані суворо дотримуватись вимог закону та реалізовувати свої повноваження в послідовності та в обсязі, визначеному законом. В умовах кримінальної процесуальної дійсності вказаному методу правового регулювання «протиставляється» диспозитивний метод регулювання. Цей метод, на противагу публічності, адресовано до учасників кримінального провадження, які відстоюють особистий, приватний інтерес у кримінальному провадженні, тобто до підозрюваного (обвинуваченого), потерпілого, представників указаних учасників тощо. Наявність такого методу передбачає пряму залежність реалізації вказаними учасниками кримінального провадження своєї правосуб'єктності виключно за власним переконанням. Метод участі вказаних осіб у провадженні може передбачати або активну їхню участь в обстоюванні особистих інтересів, або, навпаки, повну нейтральність і незацікавленість участі у провадженні. Але в будь-якому разу це залежатиме від особистої внутрішньої позиції таких учасників правовідносин.

Такий екскурс до теорії кримінального процесу цілком підтверджує авторський умовивід, що імперативність в умовах правовідносин сучасної, вітчизняної системи кримінальної юстиції являє собою метод правового регулювання діяльності уповноважених державою суб'єктів правовідносин. Це відображається у специфіці внутрішньої адміністративної побудови системи органів й установи кримінально-виконавчої служби, що передбачає вертикальну ієрархічність підкорення й підзвітності нижчих за рангом посадових осіб тим, які є вищого рівня в адміністративній ієрархії. Також це відображається у внутрішній специфіки повноважень посадових осіб органів й установ виконання покарань та одночасного визначення прав й обов'язків осіб, які відбувають покарання. Таке структурне співвідношення дійсно демонструє домінанту моделі «наказ-підкорення», тобто наявність

імперативного методу в контексті співвідношення правових статусів представників адміністрації установ виконання покарань та засуджених, які перебувають у цих закладах кримінально-виконавчої служби. Але ж знову-таки, імперативний метод відображає саме зміст та характер професійної діяльності уповноважених суб'єктів. Однак, цей метод не має жодного відношення до існування в структурі правовідносин такої категорії, як «відповідальність», враховуючи фактор її взаємності, адже відповідальність, принаймні в контексті негативного, ретроспективного її сприйняття, передбачає можливість й здатність «нести кару» за діяння (дії/бездіяльність), тобто наявність фактичної деліктоздатності в структурі правових статусів осіб, які відбувають покарання. Позаяк «взаємність» у такому контексті передбачає не буквальну рівність відповідальності, а фактичну наявність можливості відповідати за вчинені діяння (деліктоздатність), відповідно до своїх правових статусів. Тому категорія «взаємність» у контексті визначення відповідальності учасників кримінально-виконавчих правовідносин жодним чином не тяжіє до категорії «рівність» у сенсі буквального, дослівного її сприйняття.

Однобічне ототожнення категорії «відповідальність» виключно із особою, яка відбуває покарання, є відлунням історичного періоду нашої держави, за якого беззаперечна домінанта держави відображалась буквально в усіх внутрішньодержавних сферах, враховуючи систему кримінальної юстиції, – це період знаходження України у складі тоталітарного штучного утворення під назвою СРСР. У цьому сенсі цілком виваженою є позиція Н. В. Іванчук, яка наголошує, що в демократичних державах розробляються й постійно вдосконалюються механізми захисту інтересів як особи, так і держави, інститут їх взаємної відповідальності. У тоталітарній державі, навпаки, досконально розроблені механізми відповідальності особи перед державою, проте зворотній механізм – відповідальності держави перед особою – навіть не передбачений [140, с. 12]. Це було пов'язано з тим, що держава в радянській юридичній науці розглядалася виключно як

правомочний суб'єкт, який реалізовував відповідальність. Традиційно юридична відповідальність розцінювалася як відповідальність громадян, посадових осіб, громадських організацій та об'єднань перед державою, і, як у будь-якій тоталітарній державі, про її відповідальність перед громадянами загалом не йшлося [140, с. 29]. Таким чином, слід цілком погодитись із В. М. Селівановим, що в умовах суверенної України, формування громадянського суспільства і будівництва демократичної, соціальної, правової держави поняття та зміст юридичної відповідальності потребують певного переосмислення [446, с. 613].

Таке переосмислення відбувається та в подальшому має здійснюватись із обов'язковим врахуванням фактору «взаємності», тобто створенням, дієвої реалізації та подальшого вдосконалення правових механізмів, які одночасно є актуальними як для держави та її представників, так і фізичних (юридичних) осіб, які залучені до правовідносин у сфері публічного права. При цьому актуальність має відображатись у «повному циклі» визначення правових статусів окреслених учасників правовідносин, враховуючи, як вже було зазначено, можливість нести відповідальність за відповідні діяння. Задля коректного здійснення цього, слід окремо звернути увагу на інший, як на наш погляд, цілком перспективний напрям сприйняття категорії відповідальності. З цього приводу О. І. Орєховський слушно наголошує, що обмежувати юридичну відповідальність ретроспективним (негативним) аспектом означає істотно применшувати ті основні функції та завдання, які ставляться перед нею; на його думку, недооцінка перспективного аспекту юридичної відповідальності в теорії права негативно позначиться не тільки на практиці правового виховання, а й на всій системі правозастосовної і правоохоронної діяльності державних органів [99, с. 23]. У сучасній юридичній літературі визначено два аспекти сприйняття юридичної відповідальності: негативний (ретроспективний), що передбачає застосування санкцій за неправомірні діяння та позитивний (перспективний), що передбачає певне заохочення за суспільно-корисне діяння [293, с. 3]. Позитивна юридична відповідальність

розглядається як вид юридичної відповідальності, який є відповідною реакцію держави та суспільства на соціально-корисне правомірне діяння особи у вигляді застосування різних засобів правового заохочення: особистого характеру (подяка, присвоєння почесного звання тощо); майнового характеру (премія, цінний подарунок тощо); організаційного характеру (підвищення у посаді) [288, с. 295].

Таке «перспективне» сприйняття категорії відповідальність є цілком слушним у контексті належного визначення її в умовах сучасних кримінально-виконавчих правовідносин. Хоча серед науковців є й супротивники цього. Так, А. М. Шульга вважає, що на сьогодні позитивна юридична відповідальність поступово набуває ознак штучної категорії, яка була створена за часів радянської юриспруденції і про яку в сучасній навчальній літературі згадують, як правило, внаслідок силу певної інерції мислення, а не внаслідок об'єктивної необхідності. При цьому науковець окремо зазначає, що ідея правової позитивної відповідальності поки що не вийшла за межі вузького кола фахівців-теоретиків, не вийшла за межі їх доктринальної правосвідомості. Своєю чергою у буденній правосвідомості ця ідея все ще не знайшла розуміння, поширення [531, с. 58]. З такою точкою зору цілком погоджується Л. І. Калєніченко та зауважує, що для буденної правосвідомості концепція позитивної юридичної відповідальності є незрозумілою, такою, що не має практичної цінності [144, с. 29].

Слід зазначити, що сприйняття юридичної відповідальності в контексті так званого позитивного змісту є цілком реалістичним та дієвим. Крім того, сучасна модель вітчизняної юриспруденції, враховуючи сферу правовідносин врегульованих галузями права системи кримінальної юстиції, демонструє, що позитивна юридична відповідальність є цілком реальною, а не штучною категорією, як вважають попередні науковці. Позитивний різновид відповідальності вже давно вийшов за межі «буденної правосвідомості» та не лише має практичну цінність, а відіграє при цьому вирішальну роль! На підтвердження своє позиції доцільно навести запропоновану В. М.

Кудрявцевим систему елементів позитивної відповідальності. На думку вченого, позитивна відповідальність, по-перше, передбачає правомірну поведінку; по-друге, органічно пов'язана з почуттям обов'язку перед суспільством; по-третє, виступає як сила, що попереджає правопорушення шляхом вироблення навичок і звичок правомірної поведінки; по-четверте, спрямована на запобігання правопорушень загальною превенцією шляхом визначення загрози застосування державного примусу» [327, с. 115]. Вказані елементи цілком ілюструють сутнісну заохочувально-превентивну конструкцію позитивної юридичної відповідальності. Ці елементи в контексті їх сприйняття як заохочувальних доволі змістовно відображені в нормах чинного КВК, у ст.ст. 46, 54, 55, 67, 69, 81, 100, 101, 130, 131, 144 тощо. Згадані кримінально-виконавчі норми визначають собою заохочувальну складову вказаної вище заохочувально-превентивної конструкції, оскільки фіксують варіативність позитивного реагування держави на правомірну поведінку та належне виконання засудженими своїх обов'язків, а також забезпечують, як результат, цілком реалістичне отримання засудженими окремих «поліпшень і преференцій» у вигляді зміни умов тримання засуджених, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. При цьому слід зазначити, що така заохочувальна складова є цілком актуальною та дієвою частиною зазначеної конструкції.

Крім заохочувальної складової, рівнозначно дієвою є й превентивна складова заохочувально-превентивної конструкції позитивної юридичної відповідальності. Два останні елементи в системі, які визначені В. М. Кудрявцевим, становлять особливу цікавість, адже доповнюючи загальну картину теоретичного сприйняття позитивної відповідальності, роблять її фактично завершеною. Ці два елементи мають вирішальний вплив й на інші складові запропонованої системи, адже загальна юридична превенція щодо вчинення особами протиправних діянь є суттєвим підґрунтям до формування у членів суспільства навичок правомірної, законослухняної поведінки. У

такій моделі метод переконання включає не лише загальновиховну роботу щодо правил поводжень у суспільстві та поваги до прав та інтересів інших його членів. Метод переконання у моделі позитивної відповідальності також включає інформаційне застереження для всіх членів суспільства від можливих протиправних дій з обов'язковим інформуванням про неминучу відповідальність за скоєне. Таке інформування в подальшому трансформується в нагальну демонстрацію негативних наслідків гіпотетичної неправомірної поведінки суб'єктів суспільних правовідносин. У системі кримінальної юстиції яскравим прикладом цього є відкриті судові засідання, де кожен бажаючий може взяти участь як вільний слухач та/або ознайомитись із перебігом і наслідками судового розгулу конкретної справи за допомогою мережі Інтернет.

У галузі кримінально-виконавчого права превентивна складова заохочувально-превентивної конструкції не лише є частиною правової дійсності, а й відіграє при цьому вирішальну роль. Так, елементи превенції як відображення позитивної відповідальності мають цілком конкретизовану, нормативну регламентацію. У розділі V правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Мін'юсту України від 28.08.2018 № 2823/5 зазначено: «Під час перебування в дільниці карантину, діагностики і розподілу засуджені ознайомлюються з порядком й умовами відбування покарання, зі своїми правами та обов'язками, встановленими законодавством України та цими Правилами, проходять інструктаж щодо заходів пожежної безпеки, попереджаються про відповідальність за порушення встановленого порядку відбування покарання в установі виконання покарань, інформуються про передбачені законодавством України підстави для застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї, повідомляються про застосування в установі виконання покарань аудіовізуальних, електронних та інших технічних засобів нагляду і контролю» [395]. Таке інформування засуджених та ознайомлення їх зі змістом своїх прав та обов'язків з обов'язковою вказівкою на зміст та

характер гіпотетичної дисциплінарної, а подеколи й кримінальної відповідальності (ст.ст. 391-395 КК), має суттєвий превентивний вплив на осіб, які відбувають покарання.

Ураховуючи викладене можна цілком обґрунтовано стверджувати, що в кримінально-виконавчому праві у прикладній конструкції відображення правового статусу засудженого зафіксовано як негативний, так і позитивний елементи відповідальності. Однак задля відображення реалістичної картини актуальності принципу взаємної відповідальності держави і засудженого доцільно визначити зміст юридичної відповідальності в обсязі правосуб'єктності представників держави, тобто посадових осіб кримінально-виконавчої служби.

Цілком актуальним є явище, що в змісті юридичної відповідальності, в умовах екстраполяції вказаної вище моделі на зміст правового статусу посадових осіб кримінально-виконавчої служби буде відсутній негативний (ретроспективний) елемент, проте наявність позитивного елементу, причому, у запропонованій авторській заохочувально-превентивній конструкції є також своєчасним для правового положення представників держави. Як приклад наявної заохочувальної складової, слід навести чинне положення Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України (далі – Статут), затвердженого законом України від 22 лютого 2006 року № 3460-IV. Необхідно зазначити, що дія цього Статуту поширюється, у тому числі, на осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України. Цей Статут визначає сутність службової дисципліни, обов'язки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України стосовно її дотримання, види заохочень та дисциплінарних стягнень, порядок і права начальників щодо їх застосування, а також порядок оскарження дисциплінарних стягнень [375].

Розділ ІІІ зазначеного Статуту визначає види заохочень та порядок їх застосування до представників кримінально-виконавчої служби. Зміст цього розідму цілком корелюється із заохочувальним елементом конструкції

позитивної відповідальності, оскільки закріплює механізм позитивного оцінювання професійної діяльності працівників органів й установ виконання покарань з боку керівництва. Тим самим такий правовий механізм цілком спонукає представників кримінально-виконавчої служби до сумлінного й належного виконання своїх професійних обов'язків. Причому, у згаданому Статуті міститься Розділ IV, який зі свого боку визначає види дисциплінарних стягнень та порядок їх накладення на працівників кримінально-виконавчої служби за умов порушення ними службової дисципліни. Правові норми, які закріплені в цьому Розділі, цілком відповідають превентивній складовій заохочувально-превентивної конструкції позитивної відповідальності. Наявні у вказаному розділі норми формують певний попереджальний, стримуючий механізм, який убезпечує сферу кримінально-виконавчих правовідносин від можливого вчинення посадових деліктів представниками держави в особі представників кримінально-виконавчої служби.

Слід зазначити, що за цих умов острах гіпотетичного дисциплінарного покарання не є єдиним елементом позитивної відповідальності. До таких стримуючих факторів також можна віднести наявні в чинному законодавстві інші механізми можливої відповідальності представників органів й установ виконання покарань, у тому числі кримінальної відповідальності. Наприклад, цілком у зміст парадигми превентивної складової укладається наявний у чинному КК Розділ XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» [204]. Суб'єктом вчинення окремих з указаних злочинних дій, за певних умов, цілком можуть бути й працівники органів та установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, як представники правоохоронних органів.

Підсумовуючи викладене слід зазначити, що принцип взаємної відповідальності держави і засудженого є цілком слушним й актуальним для чинної галузі кримінально-виконавчого права. Ця засада в жодному разі не є «правовою химерою», а є вочевидь конкретизованою та відображеною

нормами чинного законодавства. Такий принцип цілком демонструє наявність та дієвість у вітчизняній правовій системі правового механізму взаємної відповідальності засудженої особи, з одного боку, та представників держави в особі співробітників кримінально-виконавчої служби – з іншого. При тому фактор «взаємності» жодним чином не потребує буквального тлумачення, а саме визначення такої відповідальності як обопільної, тобто одного перед іншим. За цих умов «взаємність» означатиме те, що й засуджена особа, а рівно й представники Державної кримінально-виконавчої служби взаємно та рівноцінно мають нести тягар дотримання норм чинного законодавства, відповідно до обсягу їх правового статусу, а також рівнозначно нести відповідальність перед державою за скоєні протиправні діяння відповідно до їх правового статусу.

Слід зазначити, що принцип взаємної відповідальності держави і засудженого є галузевою засадою, яка регламентує собою невідворотність відповідальності перед державою як з боку представників кримінально-виконавчої служби, так і засуджених, які відбувають покарання в установах зазначеної служби. Отже, у Кримінально-виконавчому кодексі досліджуваний принцип слід визначати таким чином: Посадові особи, працівники органів і установ виконання покарань, а також засуджені, зобов’язані неухильно дотримуватись норм кримінально-виконавчого й іншого законодавства.

У разі недотримання норм кримінально-виконавчого й іншого законодавства та/або вчинення протиправних діянь, особи визначені в абзаці першому, нестимуть відповідальність на підставах та в порядку, визначеному чинним законодавством.

5.4. Раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки

Принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки є одним із галузевих, які визначені законодавцем у ст. 5 КВК. Передусім варто зазначити, що ця засада не досить часто стає об'єктом досліджень серед вітчизняних науковців. Першопричину цього складно визначити, адже вказаний принцип відіграє провідну роль у реалізації завдання кримінально-виконавчого законодавства щодо виправлення і профілактики асоціальної поведінки засуджених, тому, як вбачається, потребує більш ширшої уваги з боку вчених. Спираючись на наявні наукові публікації, присвячені цьому принципу, можна стверджувати про відсутність єдиної позиції щодо сприйняття його сутності. Подібний факт здебільшого пояснюється складною змістовною будовою цієї засади, яка фактично відображає два елементи, це «раціональне застосування примусових заходів» та «стимулювання правослухняної поведінки».

Аналізуючи цей принцип А. П. Гель зазначає, що він являє собою не що інше, як принцип поєднання методів переконання та примусу як загальнодержавних методів управління. Цей принцип проявляється в тому, що в ході виконання і відбування покарання до засудженого застосовуються як каральні, так і виховні засоби впливу. Даний принцип втілюється в зміні умов тримання засуджених, у застосуванні до засуджених різних видів кримінальних покарань заходів заохочення і стягнення, передбачених у статтях 46, 67-68, 82-83, 130, 132, 144-145 КВК України [214, с. 45]. І. С. Михалко вказує, що цей принцип покликаний вирішувати завдання з підтримання соціально корисної поведінки та запобігання суспільно шкідливим вчинкам засуджених шляхом застосування до них комбінації правового примусу та стимулювання [260, с. 27]. Принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки являє собою не що інше, як принцип поєднання методів переконання та

примусу як загальнодержавних методів державного управління [148, с. 217]. Фундаментальною основою цього принципу є міжгалузеві принципи доцільності та економії кримінальної репресії [154, с. 110].

Слід цілком погодитись із науковцями щодо наявного тісного взаємозв'язку досліджуваного принципу з іншими галузевими засадами, перш за все з такими як диференціація та індивідуалізація виконання покарань, а також поєднання покарання з виправним впливом. За такого комплексного зв'язку з іншими принципами та враховуючи «двокомпонентність» засади, яка досліджується, слушною є позиція, що в своїй основі цей принцип поєднує методи стимулювання та примусу, що згадані вище.

Зазначена структурна складність принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки цілком логічно спонукає науковців до сприйняття цього складного принципу як двох відокремлених засад. Так А. Х. Степанюк та І. С. Яковець зазначають, що у КВК України раціональне застосування примусових заходів закріплено в нормах, які встановлюють відповідальність засуджених, підстави, порядок і умови застосування до них заходів стягнення. Своєю чергою, принцип стимулювання правослухняної поведінки не тільки закріплений у КВК України, але одночасно відображений і в багатьох нормах цього закону. Це перш за все заохочувальні норми. Щодо позбавлення волі, то важливу роль відіграють норми стимулювання, які регулюють зміну умов тримання засуджених у кращий бік, зокрема, переведення до іншої дільниці на території установи або колонії інакшого рівня безпеки. До заохочувальних норм можна віднести також положення Кодексу, що надають можливість певним категоріям засуджених проживати за межами установи виконання покарань» [216, с. 25-26].

На нашу думку, дослідження цього принципу дійсно варто здійснювати в контексті відокремленого аналізу кожного його елемента. Проте остаточне сутнісне сприйняття й визначення цієї засади має відбуватись виключно з

урахуванням цілісного поєднання, як раціонального застосування примусових заходів, так й стимулювання правослухняної поведінки в комплексі. Лише поєднання цих елементів формує коректне уявлення про цей принцип, який за своїм змістом фактично є «складносурядною засадою». У цьому контексті слід цілком погодитись з І. С. Михалко, яка слушно зазначає, що законодавча редакція принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених, хоча і сформульована громіздкою, але в ній відображений головний напрям політики у сфері виконання кримінальних покарань [260, с. 17], де процес виконання покарання розглядається як оптимальне співвідношення правового примусу та заохочення. Співвідношення вказаних елементів впливу в суспільстві характеризується конкретно-історичними умовами, рівнем його розвитку та політикою держави у відповідній сфері. Тому в законодавстві сучасної України оптимальне співвідношення правового примусу та заохочення – це важливий крок забезпечення стабільності та стійкості суспільних відносин [260, с. 35].

Отже, розгляд та визначення досліджуваного принципу слід розпочати з аналізу однієї з його частин, а саме раціонального застосування примусових заходів. У КВК раціональне застосування примусових заходів закріплено в нормах, які встановлюють відповідальність засуджених, підстави, порядок й умови застосування до них заходів стягнення. Під час застосування цих заходів закон вимагає враховувати обставини вчинення порушення, особу засудженого та його попередню поведінку [82, с. 444]. Дія принципу не обмежується тільки сферою дисциплінарної практики при виконанні-відбуванні покарання, а поширюється й на інші примусові (приміром, обшуки, застосування наручників, гумових дубинок, гамівних сорочок тощо) і стимулюючі (умовно-дострокове звільнення засудженого) заходи впливу на засуджених [260, с. 28].

Наведені позиції щодо сутнісного сприйняття раціонального застосування примусових заходів засвідчують про неоднорідність

теоретичних позицій щодо цього. Перша позиція пов'язана із зосередженням уваги суто на процесуальному аспекті функціонування цього елементу, визначаючи критерії процедурності встановлення провини засудженого в скоєному дисциплінарному проступку з обов'язковим врахуванням інформації, яка характеризує особу винуватця, а також обставин учинення ним проступку. Інша позиція сконцентрована на матеріальній, структурній складовій цього принципу з розширенням його елементів за рахунок включення до них таких процесуальних дій як обшук, а також заходів фізичного впливу (застосування кайданків, гумових дубинок тощо). На наш погляд, кожна з указаних позицій є актуальною, оскільки відображає окремі сутнісні елементи принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки. При тому актуальність різнобічного сприйняття цього принципу не обов'язково свідчить про його повноту. Так детальний аналіз перерахованих позицій щодо процесуального й матеріального сприйняття вказаного принципу свідчить про сприйняття його виключно в контексті дисциплінарної практики, тобто за умов вчинення засудженою особою дисциплінарного проступку. Такий контекст є фактично єдиним для формування сутності категорії «примус» серед науковців щодо визначення досліджуваного принципу. Однак таке сприйняття вказаної категорії дещо звужує її реальну сутність, яка є ширшою за інститут дисциплінарної практики [345, с. 157].

Так, у змісті чинного КВК є наявними й інші примусові процедури, які не охоплюються змістом дисциплінарного провадження. У даному випадку перш за все доцільно проаналізувати таке явище як примусове годування засуджених, яке визначено чинним кримінально-виконавчим законодавством. Примусове годування є крайнім заходом для збереження життя засудженого і не може бути застосовано у випадках, якщо відмова від прийняття їжі більше не становить загрози його життю або засуджений заявив про своє бажання добровільно вживати їжу [372]. Також згідно з ч. 3 ст. 116 КВК примусове годування може бути застосовано лише на підставі рішення суду, прийнятого

за висновком лікаря, що засудженому загрожує розлад здоров'я стійкого характеру та існує очевидна загроза його життю. Особа, яка відмовилася від прийняття їжі, з моменту встановлення цього факту має перебувати під постійним наглядом лікаря. При підготовці висновку лікар, зважаючи на стан здоров'я засудженого, визначає вид примусового годування [217].

Під час підготовки висновку лікар, зважаючи на стан здоров'я засудженого, визначає вид примусового годування. Видами примусового годування є: 1) годування через назогастральний зонд за допомогою лійки; 2) годування через назогастральний зонд краплинно; 3) годування через назогастральний зонд за допомогою шприца Жане; 4) годування з ложки; 5) годування за допомогою напувальниці; 6) годування через гастростому [372].

Ураховуючи сутність наведеного правового механізму примусового годування засуджених, слід зазначити, що, хоча він також являє собою процедуру впливу держави на засудженого проти його волі, проте цей вплив має за мету збереження життя цій особі, що кардинально відрізняє його від процедури дисциплінарної практики, сутність якої полягає в зовсім іншій площині правових взаємовідносин держави та засудженого. Також слід наголосити, що така оціночна категорія як «раціональність» цілком відноситься й до процедури примусового годування. І. С. Михалко досить влучно зазначає, що дотримання раціональності сприяє дозуванню впливу (тобто його міри), вибору засобів та їх співвідношення, що допомагає запобігти крайнощів, відповідати ідеї справедливості правового регулювання (зокрема, при застосуванні примусових заходів). Отже, зазначена категорія… окреслює межі, масштаби та якісну визначеність правового впливу, надає йому стабільності і в той же час гнучкості, динаміки. Таким чином, міра є суттєвою характеристикою правового впливу, необхідною передумовою його ефективного застосування [260, с. 41]. Раціональний – тобто розумний, доцільний [68, с. 1203]. Отже, раціональність щодо процедури примусового годування може цілком відноситися як до безпосереднього визначення доцільності самого факту примусового годування, так і раціонального

підходу до визначення конкретного виду примусового годування засудженого. Таким чином, раціональне застосування примусових заходів не слід звужувати лише до процедури дисциплінарного провадження, адже змістом цього елементу досліджуваного «складносурядного» принципу, також охоплюється й процедура примусового годування засуджених.

Крім зазначеної процедури примусового годування, змістом досліджуваного принципу також охоплюється й процедура примусового лікування засуджених, яка регламентована ст. 96 КК та ст.ст. 21, 117 КВК. І. В. Жук, зауважує, що підставою для застосування примусового лікування є сукупність юридичного і медичного критеріїв: 1) встановлений факт вчинення особою злочину (а точніше, її засудження до покарання будь-якого виду); 2) наявність захворювання, передбаченого Переліком особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини, затвердженого наказом МОЗ України від 19.07.1995 р. № 133, що, своєю чергою, підтверджено висновком судово-медичної експертизи. Умовами ж для застосування примусового лікування є висновок судово-медичної експертизи про наявність у суб'єкта злочину такої хвороби, його потребу в лікуванні та засудження такої особи до покарання будь-якого виду [123, с. 168]. Зі свого боку А. А. Музика вбачає підставу для застосування примусового лікування в сукупності таких юридичних та медичних критеріїв: 1) наявність у діянні винної особи ознак складу злочину; 2) наявність в особи хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. До умов застосування примусового лікування в порядку ст. 96 КК автор відносить: а) наявність медичного висновку про те, що в суб'єкта злочину є хвороба, яка становить небезпеку для здоров'я інших осіб; б) засудження такої особи до певного виду покарання [203, с. 309].

Зазначений правовий механізм за своєю логікою та структурою також цілком відповідає контексту реалізації принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки у кримінально-виконавчому праві. На відміну від попередньої правової

процедури щодо примусового годування засуджених, примусове лікування цієї категорії осіб, згідно з дослівного тлумачення закону, переслідує фактичну мету охорони та захисту здоров'я інших (третіх) осіб, які знаходяться в небезпеці у зв’язку з хворобою конкретного засудженого(них). При цьому до такої процедури також цілком актуальним є застосування категорії «раціональне», яка полягатиме в розумності й доцільності обсягу й характеру лікування конкретного засудженого від небезпечної хвороби, яка становить небезпеку для оточуючих, тобто як для засуджених, так і для працівників органів й установ виконання покарань [15, p. 141].

Розглядаючи досліджувану засаду І. С. Михалко зазначає, що аналізуючи протилежні та взаємозв’язані сторони цього принципу як два окремих процеси, можна зробити висновок, що процес раціонального застосування примусових заходів у діяльності адміністрації органів і установ виконання покарання характеризується необхідністю, тоді як процес стимулювання правослухняної поведінки – відносною випадковістю [260, с. 39]. Така позиція вбачається доволі суперечливою з декількох причин. Перш за все, як уже наголошувалось, принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, попри його складну будову, не варто сприймати як дві протилежні процеси, адже лише в їх поєднанні розкривається сутність цієї засади. Ототожнення «примусу» виключно із заходами стягнення, а «стимулювання» із заходами заохочення дещо спрощує його сутнісну характеристику [260, с. 37]. Як уже зазначалось, категорія «примус» у контексті визначення окресленого принципу охоплює не лише заходи стягнення, а й заходи щодо примусового лікування й годування засуджених. Крім того, стимулювання правослухняної поведінки засуджених може відбуватись не лише шляхом застосування до них заходів заохочення. До стимулювання правослухняної поведінки також можна віднести й заходи стягнення, які у випадку їх застосування до засуджених, спонукають їх, а рівно й інших осіб, що відбувають покарання до подальшої правомірної (правослухняної) поведінки. Отже, оціночний критерій у вигляді

«відносної випадковості» стосовно процесу стимулювання правослухняної поведінки засуджених, на наше переконання, є не достатньо слушним, у такому контексті процес стимулювання правослухняної поведінки цілком має характеризуватись необхідністю.

Аналізуючи заохочення як частину процесу стимулювання правослухняної поведінки Н. В. Коломієць зазначає, що заходи заохочення засуджених слід розглядати як важливу складову в правовому регулюванні процесу виконання та відбування покарання, яка спрямована на стимулювання правослухняної поведінки. Авторка також наголошує, що до 2010 р. за сумлінну поведінку засуджена особа могла отримати дозвіл на одержання додаткової посилки або передачі та дозвіл на додаткову телефонну розмову. Сьогодні такій особі можна й не дотримуватися встановленого порядку виконання та відбування покарання, бо вона знає, що й без того їй законом надано право на телефоні розмови та одержання посилок [178, с. 30].

Важко погодитись із вказаною точкою зору, адже викреслення зі складу заохочень можливості засуджених отримувати додаткову посилку чи здійснювати додаткову телефонну розмову обумовлено об’єктивними правовими реаліями сьогодення. По-перше, це корелюється є позицією ЄСПЛ. Так у справі «Хохліч проти України» (Заява N 41707/98) зазначається: «Суд вважає, що обмеження кількості посилок і бандеролей, які було дозволено отримувати заявникові, та позбавлення його можливості мати двогодинні побачення з родичами становлять втручання у право заявника на повагу до кореспонденції, гарантоване пунктом 1 статті 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, і що ці обмеження можуть бути виправдані, тільки якщо було виконано умови пункту 2 цієї статті (тобто, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших

осіб)» [457]. Також у справі «Зінченко проти України» (Заява № 63763/11) вказується: «Суд повторює, що тримання під вартою або будь-який інший захід, що позбавляє особу її волі, тягне за собою невід'ємні обмеження приватного та сімейного життя такої особи. Проте важливим елементом права ув’язненого на повагу до його сімейного життя в надання йому державними органами можливості або, за потреби, допомоги у підтриманні зв'язків зі своїми близькими (див. вищезазначене рішення у справі «Моісєєв прати Росії» (Moiseyev v. Russia), л. 246, та рішення від 23 лютого 2012 року у справі «Тросін проти України» (Trosin v. Ukraine), заява № 39758/05, п. 39) [458].

По-друге, зазначене цілком відповідає нормативним документам ЄС, які визначають стандарти та правила у пенітенціарній сфері. Так, згідно з Європейськими пенітенціарними (в`язничними) правилами від 2006 року, ув'язненим необхідно дозволяти максимально часто спілкуватися поштою, по телефону або в інші способи зі своїми родинами, іншими особами та представниками зовнішніх організацій; необхідно дозволяти також відвідування ув'язнених зазначеними особами (п. 24.1); Контакти та відвідування можуть бути обмежені або поставлені під контроль, якщо це необхідно для продовження кримінального розслідування, підтримки порядку та безпеки, запобігання кримінальним злочинам та захисту жертв злочинів, проте такі обмеження, включаючи спеціальні обмеження, визначені судовим органом, повинні допускати прийнятний мінімальний рівень контактів (п. 24.2); Адміністрація пенітенціарних установ мусить сприяти ув'язненим підтримувати адекватні контакти із зовнішнім світом та надавати їм із цією метою відповідну матеріальну підтримку (п. 24.5) [120].

Також у Стандартах Європейського комітету з питань запобігання катуванням та такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (CPT/Inf/E (2002)1 - Rev. 2013) зазначається, що дуже важливим питанням для ув’язнених є підтримання нормальних зв’язків із зовнішнім світом. Ув’язнені повинні, передусім, мати можливість підтримувати зв’язки зі

своєю родиною та близькими друзями. Керівним принципом повинно стати сприяння контактам із зовнішнім світом; будь-яке обмеження таких контактів повинно обґрунтовуватись виключно серйозними мотивами безпеки або ж міркуваннями щодо наявних ресурсів. У зв'язку з цим Комітет хоче підкреслити необхідність певної гнучкості у застосуванні правил щодо побачень та телефонних переговорів стосовно тих ув'язнених, родини яких проживають на значній відстані від місця ув'язнення (що робить неможливим регулярні побачення). Таким ув'язненим слід, наприклад, дозволяти накопичувати час для побачень та/або ж надавати їм більше можливостей для телефонних переговорів з їхніми родинами (п. 51) [11].

Отже, підтримання зв'язків засуджених із рідними та близькими особами не є привілеєм, який особа, що відбуває покарання, може заслужити й отримати від держави. Навпаки, це є елементом природної комунікації такої особи зі своєю родиною, яке може обмежуватися державою лише у виключних випадках, визначених у п. 2 ст. 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Тому є цілком логічним факт виключення, свого часу, з переліку заохочень засуджених отримання дозволу на одержання додаткової посилки або передачі та дозволу на додаткову телефонну розмову.

Аналізуючи стимулювання правослухняної поведінки засуджених як засаду у Федеративній Республіці Німеччині, М. С. Пузирьов пропонує запровадити до вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства вельми цікавий заохочувальний інститут для засуджених. Це інститут скорочення строку покарання як одного з елементів прогресивної системи щодо засуджених, які характеризуються позитивно. Науковець наголошує, що в разі впровадження інституту скорочення строку покарання, його можна застосовувати до засуджених, які характеризуються позитивно (тобто не мають протягом місяця заходів стягнення), уже після спливу місячного строку їх перебування в установі виконання покарань [417, С. 157]. Ця пропозиція дійсно є вельми цікавою та заслуговує на підтримку. Проте

впровадження цього прогресивного інституту в чинне кримінально-виконавче законодавство вимагатиме не лише суттєвих коригувань у чинних нормах КВК, а й перебудову внутрішнього сприйняття адміністраціями установ виконання покарань змісту правового статусу засуджених. Позаяк буквальне сприйняття чинних конструкцій норм КВК робить гіпотетичне впровадження інституту скорочення строку дещо туманним. Так, наприклад, відповідно до ст.ст. 94, 95 КВК, новоприбулі до колонії засуджені поміщуються до дільниці карантину, діагностики і розподілу, де знаходяться 14 днів, а після розподіляються до дільниці ресоціалізації [217]. Згідно з пропозиціями щодо застосування інституту скорочення строку, уже через місяць після перебування засудженого в установі виконання покарань, фактично за два тижні вже після перебування в дільниці ресоціалізації, новоприбула особа вже матиме право на скорочення строку покарання. За таких умов стверджувати про позитивну спрямованість поведінки засудженого, з метою застосування до нього скорочення строку, є дещо передчасним, адже термін перебування в установі виконання покарань такої особи є занадто нетривалим для цього. Також є не зрозумілим порядок реалізації інституту скорочення строку за умов, коли до засудженого буде застосовано дисциплінарне стягнення, оскільки про позитивність поведінки такої особи можна умовно стверджувати лише після шести місяців з дня відбування стягнення, за умов якщо засуджений не буде підданий новому стягненню (ч .14 ст. 134 КВК). Безумовно, що впровадження інституту скорочення строку породжуватиме й інші питання у сфері правореалізації норм кримінально-виконавчого права. Проте, вважаємо, що в майбутньому належне та коректне визначення цього інституту у змісті кримінально-виконавчого права не лише позитивним чином впливатиме на реалізацію принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених, а й буде суттєвим прогресивним кроком у розвитку вказаної галузі права загалом.

Отже, завершуючи розгляд цього питання, слід зазначити, що галузевий принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки полягає в наступному: Держава, посадові особи органів й установ виконання покарань визначають необхідність і достатність застосування до засудженого заходів дисциплінарного, фізичного та іншого впливу, заходів заохочення задля стимулювання правослухняної поведінки, виправлення й ресоціалізації засудженого, а також виконання інших завдань, передбачених у КВК.

5.5. Поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом

Принцип поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом є галузевою засадою кримінально-виконавчого права. У чинному КВК зазначений принцип відображений в іншій текстуальній конструкції як принцип поєднання покарання з виправним впливом (ст. 5 КВК). Така нормативна редакція досліджуваного принципу не є досконалою в контексті відображення повного його змісту, оскільки, по-перше, не повністю відповідає меті покарання, визначеної законодавцем у ст. 1 КВК, по-друге, не враховує положення ст. 6 КВК, де «виправлення» та «ресоціалізація» є невід'ємно пов'язаними між собою правовими категоріями. Більш детальний висновок щодо цього буде здійснено наприкінці розгляду цього питання. У подальшому, у межах роботи, використовуватиметься авторське визначення досліджуваного принципу, яке відображене в назві підрозділу.

Передусім слід зазначити, що цей принцип визначає загальну гуманістичну парадигму національного кримінально-виконавчого права, оскільки ключовим елементом механізму кримінальних санкцій є виправлення й ресоціалізація засуджених. У чинному КВК виправленням засуджених визначається процес позитивних змін, які відбуваються в їх особистості та створюють у них готовність до самокерованої правослухняної

поведінки. Виправлення є необхідною умовою ресоціалізації, основними засобами яких є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив (ст. 6 КВК) [217]. Отже, виправлення засуджених є багатогранним процесом, який охоплює різні сфери кримінально-виконавчої дійсності. Комплексний вплив зазначених засобів відбування засудженим покарання врешті-решт створює в нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки та, як наслідок, впливає на відновлення вказаної особи як повноправного члена суспільства.

Тому слід погодитись, що під виправним впливом розуміють широкий комплекс виховних заходів та впливів: праця, навчання, професійна підготовка, розвиток самодіяльності та інші, що покликані формувати позитивні риси засуджених, які врешті і свідчать про ступінь виправлення особи [216, с. 26]. Концепція поєднання покарання з виправним впливом має й супротивників серед вітчизняних науковців. Так А. Х. Степанюк зазначає, що виконання покарань – це ніщо інше, як здійснення кари, реалізація властивих покаранню правообмежень; це положення не нове – воно було прописною істиною у виправно-трудовому праві, таким воно повинно бути й у КВП. Поєднання виконання всіх покарань з виправним впливом, на думку вченого, мало погоджується з вихідними положеннями теорії КВП, центральною категорією якої має бути «виконання покарання» [465, с. 288].

Частково погоджуючись із вказаною позицію, слід наголосити, що немає жодних сумнівів, що виконання покарання є центральною категорією кримінально-виконавчого права, адже відображає собою закономірну та послідовну реакцію держави на вчинене суспільно-небезпечне діяння. Проте категорія «покарання» жодним чином не повинна сприйматися буквально як «покарання заради покарання». Законодавець з цього питання достатньо слушно визначив свою позицію у ст. 1 КВК, де наголошено, що метою КВК, серед іншого, є створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими,

так й іншими особами [217]. Отже, виправлення є невід'ємною складовою категорії «покарання» в контексті сприйняття її в межах кримінально-виконавчого права.

Окрім суто нормативного закріплення зазначеного положення, його сутність також продиктована сучасними реаліями. Позаяк відсутність дієвого механізму виправлення засуджених, у подальшому, після їх звільнення із закладів виконання покарань, створюватиме ризики у вигляді можливого наступного погіршення криміногенної обстановки в суспільстві. Тому в цьому контексті є цілком доречним погляд Т. А. Денисової, яка вказує, що треба враховувати широке філософсько-правове розуміння такого поняття (покарання), яке поряд із карою, примусом, відплатою несе в собі прагнення відновити соціально занедбану особистість шляхом виправного впливу скоригувати її поведінку в бік правослухняної, зменшити рівень рецидиву злочинів у майбутньому [102, с. 110]. Науковець також стверджує, що цілі покарання мають дуалістичний характер. З одного боку, покарання передбачає кару та відплату за вчинений злочин, а з другого – виправлення засудженого і соціальне відновлення його особи. Наведене ґрунтується на ретрибутивістській (нонконсеквенціалістській) доктрині покарання, фундаментальним елементом якої є принцип: покарання може бути виправдане лише у випадку, якщо воно застосовується до особи, яка його заслуговує, є адекватним вчиненому злочину, примушує до каяття і возз'єднання з суспільством [102, с. 110].

Одним з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, на думку Т. А. Денисової, є суспільно корисна праця. Необхідно зазначити, що цей засіб використовується законодавцем у межах КВК у двох визначеннях: 1) праця (ст. 77 КВК); 2) суспільна корисна праця (ст.ст. 60, 118 КВК). Аналізуючи зміст кожного визначення, можна цілком обґрунтовано дійти висновку про відсутність принципової різниці в тлумаченні між ними. Єдиним суттєвим критерієм при цьому є використання згаданих визначень у межах КВК у залежності від різновиду покарань. Вбачається за доцільне

використання законодавцем одного з вказаних формулювань для визначення такого засобу виправлення засуджених, як праця. По-перше, слід наголосити, що під час виконання покарань будь-яка праця засуджених апріорі є суспільно корисною, оскільки по-іншому й бути не може, позаяк така праця, як уже згадувалось, визначається законодавцем як один із засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. По-друге, крім принципової різниці в тлумаченні вказаних визначень, законодавець також не робить різниці між ними й у назві глави та статей. Так глава 18 КВК має назву «Праця засуджених до позбавлення волі», при цьому перша стаття цієї глави, а саме ст. 118 КВК має назву «Залучення засуджених до позбавлення волі до суспільно корисної праці»; так само у назвах ст.ст. 119 та 120, як приклад, відсутнє словосполучення «суспільно корисна» під час визначення умов та оплати праці засуджених. Таким чином, ураховуючи викладене, у межах КВК доцільно використовувати словосполучення «праця засуджених» без застосування оціночної категорії «суспільно корисна».

Розглядаючи працю як один із засобів виправлення засуджених, Т. А. Денисова зазначала, що праця у пенітенціарних системах репрезентується не як виправний засіб, притаманний марксистській філософії, а як інструментальний засіб, що дає змогу засудженим більш легко переносити ув’язнення, можливість для бажаючих підготуватися до майбутньої свободи в аспекті забезпечення себе зайнятістю. Так, програми трудової зайнятості засуджених у пенітенціарній системі Швеції та Франції зумовлені прагненням досягнути такого ефекту, щоб особи працювали для власного задоволення, мали можливість отримати відповідні навички за певною професією, за допомогою яких можна було б забезпечити своє існування у суспільстві і не допускати неправомірної поведінки [102, с. 114]. Частково погоджуючись із вказаною позицією, необхідно зазначити, що дійсно сучасне сприйняття категорії «праця засуджених» немає нічого спільного із марксистською філософією, яка стала основою для формування комуністичного радянського режиму. За тих часів примусове застосування

праці було центральним елементом виправно-трудового впливу [47, с. 294]. А. Є. Наташев та М. А. Стручков зауважували, що покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом, входять до загальної системи покарань за радянським кримінальним правом. Ними визнаються ті покарання, при відбуванні яких засуджений зазнає особливий виправний вплив, заснований на обов'язковій участі в суспільно корисній праці [149, с. 143]. Як зазначає Н. Л. Березовська, поряд із виправленням та перевихованням злочинців, приватною та загальною превенцією, велике значення для радянської держави мали й завдання розвитку економіки. З іншого боку, за світоглядом радянських людей у соціалістичній державі праця посідала особливе місце. Тому не дивно, що ідеологічно правильним вважалося впровадження в громадське життя в частині виправлення злочинців власне «трудового» елемента. Це знайшло свій вираз і в назві галузі законодавства та її змісті, де каральний і трудовий елементи були тісно пов'язані як засоби досягнення однієї мети – виправлення засуджених [47, с. 291].

Еволюційний процес сучасної системи кримінальної юстиції спонукав й відповідні зміни в сучасній правовій системі виконання покарань. Тому цілком закономірно, що залишений сучасній Україні у «спадок» від СРСР виправно-трудовий кодекс, де праця засуджених була «наріжним каменем» процесу виконання покарань, у 2004 році втратив чинність та на його заміну законодавцем був прийняти сучасний КВК, де праця, у буквальному сенсі, визначалася лише одним серед інших засобів виправлення й ресоціалізації засуджених. Крім цього, категорія «праця» в контексті визначення її сучасним вітчизняним кримінально-виконавчим правом набула дискреційного змісту та за загальним положенням залежить від особистого волевиявлення засудженого щодо її реалізації та є правом останнього. Проте з кожного правила є виняток, при цьому категорія «праця» в контексті її визначення в межах КВП не є особливою. Праця може бути обов’язковою для засуджених за таких умов: 1) у випадку виконання робіт з благоустрою

місць позбавлення волі (ст.ст. 52, 59, 60, 107, 118 КВК). 2) за умов наявності заборгованості за виконавчими документами (ст. 118 КВК).

Наведені нормативні умови врегулювання праці засуджених за своїм змістом відображають правовий імператив. Ці норми фіксують фактичну безальтернативність поведінки для засуджених, які повинні цілковито коритись вимогам закону й адміністрації установ виконання покарань. Тому, враховуючи контекст й підґрунтя вказаних кримінально-виконавчих норм, навряд чи можна погодитись із вищезгаданим твердженням Т. А. Денисової щодо сприйняття праці як явища, яке «дає змогу засудженим більш легко переносити ув'язнення», адже за цих умов держава цілком справедливо, у першу чергу, опікується інтересами осіб (фізичних чи юридичних), які постраждали внаслідок вчинення особою, яка відбуває покарання, кримінального правопорушення. Інтереси таких осіб потребують відновлення, а спричинена шкода – сатисфакції. Такий державний підхід є цілком логічним, закономірним та визначений як одне із завдань Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України № 311/2008 від 08.04.2008 року. Таким завданням є посилення захисту прав та інтересів потерпілих, гарантоване відшкодування завданої злочином шкоди [409]. Ігнорування державними органами забезпечення й реалізації цього завдання неодмінно призводитиме до додаткових страждань постраждалих осіб та негативним чином впливатиме на рівень довіри до всієї системи кримінальної юстиції нашої держави з боку пересічних громадян, які постраждали від злочинних дій. Затягування з відшкодуванням належної компенсації потерпілим зумовлює нові, додаткові страждання особи та створює, так звану, «вторинну віктимізацію» потерпілого, оскільки упродовж очікування рішення про компенсацію жертва постійно повертається до ситуації, що її травмувала [80, с. 138].

Окремо в межах питання, що досліджується, слід розглянути такий різновид праці засуджених, як робота з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або

до допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством (далі – роботи з благоустрою місць позбавлення волі). Згідно з чинним КВК, до такого різновиду робіт засуджені залучаються в порядку черговості, у неробочий час і не більше, як на дві години на день (ст.ст. 52, 60, 118 КВК) [217]. Роботи з благоустрою місць позбавлення волі, відповідно до закону належать до суспільно корисної праці, а отже, на рівні з іншими, відносяться до основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. Враховуючи такий умовивід, постає цілком закономірне питання про те, чи може факт виконання засудженим робіт з благоустрою місць позбавлення волі бути правовою основою застосуванням до нього положень ст. 81 КК України, а такі роботи сприйматись у контексті сумлінної поведінки й ставлення до праці, якими засуджений довів своє виправлення.

На наш погляд, відповідь на це запитання може передбачати певну варіативність, сформувати яку дозволимо собі на основі виконання й відбування покарань у вигляді позбавлення волі. Отже, з одного боку, у випадку виконання засудженим робіт із благоустрою місць позбавлення волі в межах вимог закону, тобто залучення до цих робіт у порядку черговості, у неробочий час і не більш як на дві години на день, це є фактичним обов'язком засудженої особи та навряд чи може сприйматись як підстава для застосування ст. 81 КК. З іншого боку, спираючись на особистий практичний досвід дисертанта, слід зазначити, що роботи з благоустрою місць позбавлення волі можуть фактично виконуватись засудженими в робочий час та тривалістю значно більше, ніж дві години на день, а фактично – виконуватись протягом усього робочого дня. Така ситуація є цілком можливою за умов відсутності в установі виконання покарань належної кількості робочих місць для офіційного працевлаштування всіх бажаючих засуджених, наприклад працевлаштування в робочих бригадах на виробництві в промисловій зоні установи та ін.

У таких умовах адміністрація установи виконання покарань змушена використовувати працю таких засуджених для благоустрою місць

позбавлення волі із подальшим застосуванням до таких засуджених механізму заохочень, передбачених КВК. З часом постає питання щодо застосування до вказаних засуджених положень ст. 81 КК, тобто умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Слід зазначити, що судова практика з цього питання не є однозначною. З одного боку, саме з цього моменту в правозастосовній практиці можуть виникати ситуації, коли суд, який розглядає справу щодо застосування до засудженого умовно-дострокового звільнення, може відмовити в застосуванні ст. 81 КК на підставі того, що роботи з благоустрою місць належать до обов'язків засуджених на підставі ст. 107 КВК, а отже, «робота засудженого по благоустрою не є працевлаштуванням» [489]. З іншого боку, суд цілком може врахувати, що робота засудженого з благоустрою місць позбавлення волі є «добросовісним відношенням до праці», а отже, такий засуджений заслуговує на застосування ст. 81 КК [488].

Вважаємо, що така неоднозначна судова практика з цього питання продиктована перш за все неоднозначністю нормативного визначення робіт із благоустрою місць позбавлення волі в межах чинного КВК. З одного боку, як уже згадувалось, такі роботи, відповідно до ст. 118 КВК, є частиною суспільно корисної праці, а отже, є засобом виправлення і ресоціалізації засуджених (ст. 6 КВК) та, як наслідок, підставою для застосування ст. 81 КК. З іншого боку, враховуючи положення ст. 107 КВК, робота з благоустрою місць позбавлення волі є обов'язком засудженого, яка виконується всіма особа, що відбувають покарання в порядку черговості, у неробочий час і не більше, як на дві години на день (ст. 118 КВК), а отже, виконання такої роботи жодним чином не свідчить про самокерованість правослухняної поведінки засудженого та його прагнення до свідомого відновлення в соціальному статусі повноправного члена суспільства, як того вимагає ст. 6 КВК.

Вирішення вказаного питання потребує комплексного підходу, який передбачає суттєве коригування чинного кримінально-виконавчого

законодавства. У межах цього дослідження слід висловити авторський погляд стосовно того, що працю засуджених з благоустрою місць позбавлення волі в обсязі, що перевищує нормативну обов'язковість цих робіт, тобто в робочий час та понад двох годин на день, варто сприймати як невід'ємну складову суспільно корисної праці, що, своєю чергою, є засобом виправлення й ресоціалізації засудженого. Отже, належним чином виконання засудженим такого різновиду робіт цілком відповідає законодавчій конструкції визначення «сумлінної поведінки і ставленням до праці», доводить виправлення такої особи й цілком може бути підставою для застосування судом до засудженої особи ст. 81 КК України.

У межах досліджуваного питання окремо доцільно навести позицію А. Х. Степанюка, який відстоює точку зору, що принцип поєднання покарання з виправним впливом у КВП не можна розглядати як такий, що безумовно реалізується при виконанні всіх покарань. Учений наголошує, що виправний вплив виглядає протиприродним, якщо характеризувати виконання таких покарань, як штраф, конфіскація майна, позбавлення спеціального, військового чи почесного звання, класного чина і державних нагород, арешт [465, с. 289]. Також науковець зазначає, що сам факт застосування виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі не вписується в концепцію виправлення засуджених [465, с. 309].

З приводу наведеної змістовної позиції, яка охоплює собою різні види покарань, слід висловити особисту точку зору. Так перераховані науковцем покарання (крім довічного позбавлення волі, яке аналізуватиметься окремо), що, на думку вченого, за своєю сутністю не корелюються з виправним впливом, здійснюються як рівно й будь-яке інше покарання в контексті реалізації мети й завдань кримінально-виконавчого права. Ці елементи кримінально-виконавчої дійсності визначені законодавцем в ст. 1 КВК. Серед елементів мети КВК, які згадуються у вказаній нормі, слід навести такі: виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами …

[217]. Перераховані види покарань, на нашу точку зору, цілком відповідають змісту виправлення й ресоціалізації засуджених. Попри те, що більшість із них не є «триваючими покараннями», швидкоплинність їх виконання повною мірою утворює позитивні зміни в особистості засуджених, спонукає їх до подальшої правослухняної поведінки й врешті-решт до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. У цьому контексті згадувані покарання цілком можуть мати більш дієвий вплив щодо виправлення й ресоціалізації засуджених, ніж покарання, які передбачають тривалість їх виконання, а відповідно, і перебування осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, у негативному для них середовищі місць обмеження/позбавлення волі.

Також згадувані покарання містять превентивний характер щодо можливого вчинення засудженим протиправних діянь у майбутньому, а рівно й попередження скоєння злочинних дій іншими особами, які, у свою чергу, були поінформовані про негативні наслідки для іншої особи у вигляді вироку суду, а також застосування щодо цієї особи відповідного покарання за скоєний злочин та порядку його виконання. Така показова превенція завдяки відкритості судових проваджень, а також відповідному розголосу в суспільстві щодо неминучих наслідків у вигляді кримінальних покарань за вчиненні кримінальні правопорушення, має суттєвий морально-психологічний вплив на членів суспільства. Це неодмінно спонукає переважну більшість представників вітчизняного суспільства до правослухняної поведінки та загальноприйнятого соціально-нормативного співіснування з іншими індивідами соціуму.

Окремо слід висловити авторську точку зору щодо поєднання покарання у вигляді довічного позбавлення волі з виправним впливом. З одного боку, слід цілком погодитись із тим, що за загальним сприйняттям цього виду покарання правовий механізм виправлення й ресоціалізації таких засуджених, містить дещо обмежені умови реалізації. На наше переконання, реалізація процесу виправлення засуджених, тобто вироблення позитивних

змін у їх особистості та готовності до самокерованої правослухняної поведінки, є цілком актуальною для осіб, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі. При всьому, завдяки змінам, впровадженим до чинного кримінально-виконавчого законодавства, реалізація механізму ресоціалізації таких засуджених уже не викликає тотального скептицизму. Необхідно зазначити, що сучасні правові реалії, які регулюють зазначений пласт правовідносин мають тенденцію до певного зрушення щодо перегляду державою своєї політики в цій сфері. Таке відбувається в межах забезпечення реалізації прогресивної системи відбування покарань. На сьогоднішній день прогресивна система виконання покарань не знайшла свого законодавчого закріплення. У законодавстві вона представлена інститутами зміни умов тримання засуджених [198, с. 301]. Л. О. Мостепанюк наголошує на тому, що, пропонуючи застосування прогресивної системи виконання довічного позбавлення волі, ми розуміємо, що сьогодні існують певні складнощі щодо визначення частини строку покарання, оскільки «довічність» передбачає його «безстроковість», що має значення при вирішенні питання про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким або умовно-достроковим звільненням від відбування покарання [269, с. 154].

У цьому контексті необхідно зазначити, що КСУ у своєму рішенні від 16.09.2021 № 6-р(II)/2021 окреслив особисту позицію щодо вказаного питання із зобов'язанням ВРУ невідкладно привести нормативне регулювання визначене у ст.ст. 81, 82 КК України у відповідність до Конституції та цього рішення. У межах досліджуваного питання слід навести окрему аргументацію КСУ, зроблену для обґрунтування своєї позиції. Отже, згідно з описовою частиною рішення КСУ: «… засуджена до довічного позбавлення волі особа позбавлена можливості реалізувати право довести своє виправлення та право на ресоціалізацію, а відповідно, і можливості перегляду її покарання з метою оцінювання процесу змін, які відбулися в особистості такої засудженої особи, та ступеня її небезпеки для суспільства як передумови її повернення до суспільства. Потреба в такому перегляді

випливає з частини другої статті 65 КК України, згідно з якою особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання, що є потрібним і достатнім для її виправлення та попередження нових злочинів … . Конституційний Суд України вважає, що довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання не суперечить приписам частини першої статті 3, статті 23, частини другої статті 28 Конституції України, якщо засудженому до такого виду покарання на законодавчому рівні гарантовано право на дострокове звільнення від відбування такого покарання та/або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням. З метою реалізації статей 3, 23, 28 Конституції України та приведення Кодексу у відповідність до Конституції України, а також з огляду на міжнародні зобов'язання, що їх взяла на себе Україна шляхом набуття членства в Раді Європи, обов'язком Верховної Ради України є законодавчо забезпечити реалістичну перспективу звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, від подальшого відбування такого покарання шляхом унормування порядку заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням або умовно-дострокового звільнення [433].

Слід наголосити, що законодавець з цього питання дослухався не лише до позиції КСУ, а й Європейського комітету із питань запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, який так само наголошував на необхідності створення в Україні реалістичної перспективи умовного звільнення для всіх засуджених, включно із засудженими до довічного позбавлення волі (п. 3.5.4.) [433]. Враховуючи це, законодавцем було внесено відповідні зміни до ст.ст. 81, 82 КК, редакція яких, як вбачається, створює цілком реалістичні правові підвалини для актуалізації передбачених ними правових інститутів і для осіб, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Таким чином, принцип поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом наразі є цілком актуальним і для сфери реалізації покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Аналізуючи сутність досліджуваного принципу, Ю. В Кернякевич-Танасійчук вказує: «Враховуючи те, що однією із складових мети виконання покарань є створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, а не виховання і не лише виправлення, доцільно уточнити найменування цього принципу і сформулювати його як «поєднання покарання з виправно-ресоціалізаційним впливом» [154, с. 111]. Частково погоджуючись з авторкою щодо згадування понять «виправлення» та «ресоціалізація» у визначенні назви відповідного принципу, вважаємо, що все ж таки вказані змістовні елементи, які характеризують даний принцип, слід використовувати без дефіса. З погляду юридичної техніки, попри їх семантичну близькість, вони є відокремленими поняттями. Також із цим погоджується і сам законодавець, визначаючи ці поняття окремо один від одного (ст. 6 КВК).

Отже, з огляду на викладене та підсумовуючи розгляд цього питання, досліджувану засаду слід визначити як принцип поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом, що характеризується застосуванням визначених законом засобів, які під час виконання й відбування покарань забезпечують виправлення і ресоціалізацію засудженого.

Висновки до розділу 5

1. Галузеві принципи є основоположними засадами, які разом із міжгалузевими принципами формують подальший напрям розвитку і загальноправових засад із специфікою, характерною для галузевої їх реалізації. Особливість галузевих принципів кримінально-виконавчого права полягає саме в їх унікальності для конкретної галузі права. Ця унікальність зумовлена специфікою галузі права та врегульованих нею правовідносин (ураховуючи суб’єктів, структури правовідносин тощо). Такі принципи є характерними для конкретної галузі права та фактично «не існують» поза її межами. Систему галузевих принципів становлять такі засади, як рівність

засуджених перед законом і судом, взаємна відповідальність держави і засудженого, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом.

2. Принцип рівності засуджених перед законом і судом у кримінально-виконавчому праві слід визначати таким чином: Усі засуджені є рівними перед законом і судом. Не може бути привілеїв чи обмежень прав засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. У випадках і порядку, передбачених законом, певні особи (вагітні жінки, матері-годувальниці, неповнолітні, іноземці, особи з інвалідністю тощо) під час виконання й відбування кримінальних покарань користуються додатковими гарантіями.

3. Принцип взаємної відповідальності держави і засудженого слід визначати таким чином: Посадові особи, працівники органів і установ виконання покарань, а також засуджені зобов’язані неухильно дотримуватись норм кримінально-виконавчого й іншого законодавства. У разі недотримання норм кримінально-виконавчого й іншого законодавства та/або вчинення протиправних діянь, особи, визначені в абзаці першому, нестимуть відповідальність на підставах та в порядку, визначеному чинним законодавством.

4. Принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки доцільно формулювати таким чином: Держава, посадові особи органів і установ виконання покарань визначають необхідність й достатність застосування до засудженого заходів дисциплінарного, фізичного та іншого впливу, заходів заохочення задля стимулювання правослухняної поведінки, виправлення й ресоціалізації засудженого, а також виконання інших завдань, передбачених у КВК.

5. Принцип поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом відображається в наступному: Держава визначає, а посадові особи органів й установ виконання покарань застосовують закріплені в законі засоби, які під час виконання й відбування покарань забезпечують виправлення і ресоціалізацію засудженого.

ВИСНОВКИ

Дисертація містить наукові положення та науково обґрунтовані висновки в галузі кримінально-виконавчого права, що розв’язують комплексну теоретико-правову проблему, яка полягає у розкритті сутності принципів кримінально-виконавчого права. Під час проведеного дослідження отримано такі основні результати:

1. Формування наукових положень щодо визначення принципів кримінально-виконавчого права є одним із доктринальних векторів розвитку зазначеної галузі права. Цей напрям наукових пошуків здійснюється відповідно до загальних тенденцій становлення всієї системи кримінальної юстиції нашої держави. Сформовані наукові погляди, концепції у свою чергу стають науковим підґрунтям для подальших наукових пошуків у напрямі формування теоретико-правових положень щодо принципів кримінально-виконавчого права. В умовах сьогодення дослідження науковців здебільшого сконцентровані навколо конкретних кримінально-виконавчих засад. Здійснені наукові дослідження принципів характеризується певною теоретичною розгалуженістю із виробленням окремих векторів розгляду позначеного питання. Ці напрями сконцентровано навколо відокремлених категорій, а саме: кримінально-виконавча політика, кримінально-виконавче право, кримінально-виконавче законодавство.

2. Методологічною основою дослідження принципів кримінально-виконавчого права є система методів, яка включає в себе філософські (фундаментальні) методи (діалектичний, метафізичний, герменевтичний, аксіологічний, атропологічний); загальнонаукові методи (термінологічний, системний, моделювання, синергетичний, пізнавальний); конкретно-наукові методи (формально-юридичний, порівняльно-правовий та юридико-соціологічний). Плюралізм застосування вказаних методів забезпечив змістовне дослідження питання принципів кримінально-виконавчого права. Тому саме комплексний підхід у визначенні методів дослідження тематики

принципів кримінально-виконавчого права є найбільш слушним та відображатиме повний спектр отриманих результатів наукового пошуку.

3. Кримінально-виконавча політика являє собою діяльність держави в особі відповідних органів та посадових осіб, недержавних (неурядових) організацій й інших юридичних та фізичних осіб з формування та реалізації державної політики у сфері виконання, відбування кримінальних покарань. Відповідно кримінально-виконавча політика за своєю сутністю визначає цілі, стратегію, вектори функціонування кримінально-виконавчої системи. Ключова роль цієї політики полягає у забезпеченні впровадження та визначення специфіки реалізації принципів кримінально-виконавчого права у чинному кримінально-виконавчому законодавстві.

4. Принципи являють собою основоположні, керівні положення, які детермінують умови формування, розвитку та функціонування системи виконання й відбування кримінальних покарань; зумовлюють утворення, алгоритмізацію та реалізацію механізму правового регулювання кримінально-виконавчої сфери; відображають собою людські цінності, які визначають правосвідомість суб’єктів кримінально-виконавчого права. Принципи кримінально-виконавчого права характеризуються такими ознаками: основоположність (фундаментальність), імперативність, регулятивність, нормативність, об’єктивність, стабільність, ідеологічність, історичність, системність (комплексність).

5. Система принципів кримінально-виконавчого права являє собою класичну «тріаду», яка включає в себе загальноправові, міжгалузеві та галузеві принципи. Система принципів кримінально-виконавчого права характеризується цілою низкою ознак. Так, для вказаної системи характерною є складова ознака (адитивність), яка обумовлює сприйняття системи принципів кримінально-виконавчого права з урахуванням усіх елементів цієї системи, а саме принципів, які її формують. Для системи принципів кримінально-виконавчого права характерною є ознака умовної залежності (адиктивності), яка передбачає фактичний зв'язок принципів

однієї групи між собою та певну автономію щодо зв'язку принципів різних груп між собою. Додатковою ознакою системи принципів кримінально-виконавчого права є ознака структурованості. Ця ознака характеризує позначену систему як сталу модель єдиного та цілісного комплексу груп принципів, які покладено в основу функціонування всієї системи кримінально-виконавчого права. У свою чергу ознака внутрішньогалузевої залежності передбачає закономірну взаємозалежність системи принципів кримінально-виконавчого права із сферою, в якій ця система відіграє провідну роль. Такою є сфера кримінально-виконавчих відносин. Ознака ієрархічності принципів кримінально-виконавчого права фіксує цілковиту залежність міжгалузевих і галузевих засад у своєму походженні до загальноправових. Ця ознака втрачає свою актуальність під час реалізації вказаних засад, яке здійснюється на плюралістичній основі.

6. Загальноправові принципи є основоположними засадами, які мають ключове значення для галузі кримінально-виконавчого права. Ці принципи акумулюють у собі суспільні ідеї, національні та цивілізаційні надбання у сфері життєдіяльності суспільства, відображають суспільне уявлення про добро та справедливість, а також є імпульсом для подальшого формування й розвитку інших категорій принципів. Ця категорія принципів є фактичним відображенням природно-правової концепції побудови системи права. Загальноправові принципи є основою для всієї системи засад галузі кримінально-виконавчого права, відображають не лише внутрішньосоціальні засади українського суспільства, а й одночасно містять у собі результат міжнародного досвіду та відповідні міжнародні засади у сфері розбудови та функціонування сфери права, у даному випадку – сфери кримінально-виконавчого права. До групи загальноправових належать такі принципи: верховенство права, законність, справедливість, свобода та особиста недоторканність, гуманізм, демократизм, недоторканність права власності, конфіденційність. За належність перерахованих принципів до групи загальноправових загалом висловилось 79 % опитаних респондентів.

Подальше нормативне відображення цих принципів в межах КВК підтримало 84 % респондентів.

7. Верховенство права є фундаментальним принципом у системі правових засад. Цей принцип є відображенням природно-правової концепції розвитку правової системи, стрижнем якого є пріоритет прав людини в усіх сферах суспільних і державних відносин. У межах кримінально-виконавчого права принцип верховенства права не лише забезпечує дієвість інших загальноправових принципів, а й фактично визначає собою ці засади. Сутність принципу верховенства права у межах кримінально-виконавчого законодавства полягає в тому, що останнє формується й реалізується з урахуванням того, що людина, її права та свободи мають найвищу цінність, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави.

Принцип законності означає, що держава (в особі уповноважених органів та осіб), засуджені, представники органів місцевої влади, представники установ і організацій незалежно від форми власності, громадськості, окремі громадяни тощо, які залучаються до процесу виконання та відбування кримінальних покарань, зобов’язані неухильно додержуватися вимог Конституції, Кримінально-виконавчого кодексу, міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших актів законодавства.

Принцип справедливості передбачає регламентацію порядку й умов виконання та відбування покарань на основі об’єктивного, належного, неупередженого ставлення до засуджених, їх прав та обов’язків. Обсяг правового статусу засуджених визначається відповідно до порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання. Принцип справедливості також передбачає притягнення засуджених до дисциплінарної, матеріальної відповідальності на основі усебічного, повного й неупередженого дослідження обставин скоєння проступку. Стягнення, що накладаються на засуджених, мають в повній мірі відповідати тяжкості і характеру скоєного проступку.

Принцип свободи та особистої недоторканності в межах кримінально-виконавчого права визначається у позитивному й негативному аспектах. Позитивний аспект відображається у діяльності держави з формування та належної правової регламентації права на свободу та особисту недоторканність засудженого. Негативний аспект передбачає визначення державою відповідних обов'язків у правовому статусі як працівників органів й установ виконання покарань так й засуджених щодо правової заборони від необґрунтованого впливу на свободу інших осіб, які відбувають покарання. Особиста недоторканність як елемент конструкції досліджуваного принципу охоплює собою як фізичну так й психічну недоторканність засудженої особи.

Принцип гуманізму відображається у повазі до людської гідності, неухильному дотриманні прав і свобод засуджених, а також інших осіб, інтереси яких невід'ємно пов'язані з виконанням та відбуванням засудженими кримінальних покарань. Цей принцип передбачає наявність правового механізму здійснення відрахувань з доходів засуджених на користь потерпілих та/або інших осіб згідно відповідних виконавчих документів.

Принцип демократизму кримінально-виконавчого права полягає у гарантуванні засудженим права на участь у всеукраїнському референдумі; забезпеченні використання засудженими права голосу на загальнодержавних виборах; формуванні державою належних умов для створення засудженими самодіяльних організацій (самодіяльних рад) та забезпечення участі засуджених у роботі цих організацій (рад); залученні спостережних комісій, громадських, релігійних, благодійних організацій тощо для виправлення і ресоціалізації засуджених.

Принцип недоторканності права власності у кримінально-виконавчому праві передбачає забезпечення засудженим правом володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю в обсязі та у порядку визначеному законодавством. Позбавлення або обмеження права власності засуджених здійснюється працівниками установ виконання покарань згідно порядку

передбаченому законодавством, а також на підставі вмотивованого судового рішення. Зазначене передбачає наявність у законі правових механізмів тимчасового вилучення або конфіскації документів, предметів, виробів і речовин, зберігання і використання яких засудженим заборонено, а також здійснення відрахувань з доходів засуджених на відшкодування витрат на їх утримання в установах виконання покарань та відшкодування витрат за виконавчими документами.

Принцип конфіденційності полягає у забезпеченні приватності й невтручання з боку посадових осіб, працівників органів й установ виконання покарань у процес комунікації засуджених зі своїми представниками, окремою категорією державних й міжнародних органів та організацій визначених законом, у гарантуванні державою таємниці сповіді засуджених священнослужителю (капеланові), а також у забезпеченні державою зберігання та схоронності особистих документів засуджених, які відбувають кримінальні покарання.

8. Міжгалузеві принципи являють собою групу основоположних засад, які разом із галузевими принципами формують подальший вектор розвитку й відображення загальноправових принципів із специфікою, характерною для міжгалузевої їх реалізації. Специфіка цих засад відображається у двох критеріях їх впровадження й реалізації. Критерій поєднання (конвергентності) полягає в застосуванні норм різних галузей права для врегулювання правовідносин у сфері виконання та відбування покарань. Цей критерій є актуальним для норм, що визначають порядок заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Критерій синхронності (колінеарності) передбачає важливість міжгалузевих принципів для врегулювання тотожних правовідносин в різних галузях права. Позначений критерій відображається в актуальності принципу презумпції невинуватості для кримінально-виконавчого, кримінального процесуального та адміністративного права в

межах забезпечення прав осіб, які є потенційними суб'єктами правопорушень.

До групи міжгалузевих належать такі принципи: презумпція невинуватості, диференціація та індивідуалізація виконання покарань, диспозитивність, публічність, змагальність, невідворотність виконання і відбування покарань. За належність перерахованих принципів до групи міжгалузевих загалом висловилось 62 % опитаних респондентів. Подальше нормативне відображення цих принципів в межах КВК підтримало 56 % респондентів.

9. Презумпція невинуватості у кримінально-виконавчому праві є невід'ємною частиною процедури дисциплінарних проваджень щодо засуджених. Цей принцип передбачає фактичне визнання засудженого невинуватим у вчиненні дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання, а також неможливості застосування до засудженого заходів стягнення, доки не буде доведено та встановлено наявність у його діях чи бездіяльності всіх ознак дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання. Засуджений не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання. Документальні матеріали про дисциплінарний проступок та/або інше порушення встановленого порядку відбування покарання скоєних засудженим не можуть ґрунтуватися на припущеннях, а також на інформації та доказах, отриманих незаконним шляхом. Відповідно усі сумніви щодо доведеності вини засудженого тлумачаться на користь такої особи.

Принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань полягає в тому, що порядок й умови виконання та відбування кримінальних покарань регламентується та здійснюється з урахуванням: диференційованого визначення установи виконання покарань, де відбуватиме покарання засуджений, виду покарання, режиму виконання та відбування покарань.

Виправлення і ресоціалізація засудженого здійснюється з урахуванням позитивних змін у його особистості, які створюють у засудженого готовність до самокерованої правослухняної поведінки, а також свідомого відновлення його в соціальному статусі повноправного члена суспільства, готовність до повернення засудженого до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Принцип диспозитивності передбачає розгляд і вирішення судами справ щодо дострокового звільнення від відбування покарання (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким тощо) виключно за ініціативи (заява, клопотання, прохання та ін.) засудженого та/або його представника в порядку, визначеному законом. Участь засудженого під час вирішення питання щодо застосування до нього дисциплінарного стягнення, надання ним пояснень з цього приводу, подання клопотань, доказів тощо, а також ознайомлення з матеріалами дисциплінарного провадження, користування послугами представника, оскарження дій і рішень посадових осіб органів й установ виконання покарань з вказаного питання – є виключно правом засудженого.

Принцип публічності полягає в тому, що представники держави, а саме посадові особи органів й установ виконання покарань, прокурор, а також посадові особи, які є представниками інших державних органів та місцевого самоврядування, забезпечують реалізацію мети кримінального покарання здійснюючи свої повноваження, що визначені законом. Також принцип публічності передбачає транспарентність кримінально-виконавчої сфери, що полягає у доступі до неї не лише представників відповідних державних органів, а представників громадськості, правовий статус яких визначається законом.

Принцип змагальності передбачає можливість самостійного обстоювання засудженим та представником своїх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів у процедурі дисциплінарного провадження, а також під час вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку, у

тому числі звільнення від відбування покарання. Цей принцип також є основою правової гарантії для засудженого та його представника щодо можливості оскарження рішень та дій (бездіяльності) посадових осіб органів і установ виконання покарань до органу виконання покарань вищого рівня, прокурора чи суду.

Принцип невідворотності виконання і відбування покарань полягає у неухильному тягарі несення кримінального покарання засудженим, враховуючи як основне так й додаткове покарання. Також зазначений принцип передбачає невідворотність несення засудженим тягаря й інших різновидів відповідальності, враховуючи адміністративну та цивільно-правову, які реалізуються у кримінально-виконавчій сфері на підставі рішень судів та інших уповноважених органів.

10. Галузеві принципи є основоположними засадами, які разом з міжгалузевими принципами формують подальший напрям розвитку загальноправових засад із специфікою характерною для галузевої їх реалізації. До групи галузевих належать такі принципи: рівність засуджених перед законом і судом, взаємна відповідальність держави і засудженого, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом. За належність перерахованих принципів до групи галузевих загалом висловилось 90 % опитаних респондентів. Подальше нормативне відображення цих принципів в межах КВК підтримало 91 % респондентів.

11. Принцип рівності засуджених перед законом і судом передбачає відсутність привілеїв чи обмежень прав засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Сутність принципу рівності у кримінально-виконавчому праві відображається у номінальному та фактичному елементах. Номінальність полягає у фіксації рівності прав засуджених у

нормах законодавства. Фактичність передбачає рівну можливість у реалізації визначених законом прав у сфері правозастосування, під час розгляду судом питань пов'язаних з виконання вироків.

Принцип взаємної відповідальності держави і засудженого полягає у тому, що засуджена особа, а рівно й посадові особи органів й установ виконання покарань взаємно та рівноцінно мають нести тягар дотримання норм чинного законодавства, відповідно до обсягу їх правосуб'єктності, а також рівнозначно несуть відповідальність перед державою за скоєні протиправні діяння відповідно до їх правового статусу.

Принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки полягає у тому, що посадові особи органів і установ виконання покарань визначають необхідність й достатність застосування до засуджених заходів дисциплінарного, фізичного та іншого впливу, у тому числі процедур примусового годування та лікування, а також застосування до засуджених заходів заохочення, задля стимулювання правослухняної поведінки, виправлення й ресоціалізації засуджених.

Принцип поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом передбачає застосування посадовими особами органів й установ виконання покарань закріплених в законі засобів, які під час виконання й відбування покарань забезпечують виправлення і ресоціалізацію засуджених. До таких засобів належать залучення засуджених до праці та соціально-виховної роботи.

12. Розроблено пропозиції з удосконалення національного кримінально-виконавчого законодавства щодо регламентації принципів за такими напрямами: 1) розширення переліку принципів визначених у Кримінально-виконавчому кодексі; 2) текстуальне визначення у законі принципів верховенства права, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, недоторканності права власності, конфіденційності, презумпції невинуватості, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, диспозитивності, публічності, змагальності, невідворотності

виконання і відбування покарань, рівності засуджених перед законом і судом, взаємної відповідальності держави і засудженого, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Albert and Le Compte v. Belgium, 24 October 1983. URL : https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:[%22001-57421%22]}

2. Breaking the Cycle : Effective Punishment, Rehabilitation and Sentencing of Offenders. Presented to Parliament by the Lord Chancellor and Secretary of State for Justice by Command of Her Majesty, 2010. 96 p.

3. Buryk M., Horbova N., Krap A., Pylypenko D., Novoshytska V. Modern globalization transformations : methodological approaches. *CUESTIONES POLÍTICAS,* 2022. vol. 40 nº 75. P. 792 - 807.

4. Case of Ireland v. The United Kingdom. European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-181585%22]}

5. Case of McKay v. the United Kingdom. European Court of Human Rights. URL: https://www.legal-tools.org/doc/6e4cb0/

6. Dicey A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. Indianapolis : Liberty Classics, 1982. 435 p.

7. Different approaches to the definition of the Rule of Law. URL: http://www.revision-notes.co.uk

8. Dissenting opinion, Judge Tanaka. South West African cases (Second Phase). ICJ Reports, 1966. P. 250 – 322.

9. Dworkin R. A Matter of Principle. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1985. 425 p.

10. Engel and Others v. the Netherlands, 8 June 1976. URL : https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:[%22001-57479%22]}

11. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). URL. : https://www.coe.int/en/web/cpt/prisons

12. European Court of Human Rights. Case of Marckx v. Belgium. URL: https://www.womenslinkworldwide.org/en/files/2896/gjo-echr-marckx-en-pdf.pdf

13. European Court of Human Rights. Case of Sporrong and Lonnroth v. Sweden. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_098#Text

14. Friedmann W. The uses of "General principles" in the development of International Law. *American Journal of International Law*. 1963. Vol. 57. P. 279-299

15. Kalinina I. V., Kupriienko V. M., Shulhan I. I., Pylypenko D. O., Kozeratska O. A. Legality of Applying Coercive Medical Measures in Criminal Law. *CUESTIONES POLÍTICAS*, 2021. Vol. 39 Nº 71. P. 126 – 146.

16. Pohosian M. A., Horodetska M. S., Veselov M. Y., Pylypenko D. O., Banchuk-Petrosova O. V. The Role of a Lawyer's Request as a Means of Legal Communication in the Field of Human Rights Advocacy. *CUESTIONES POLÍTICAS*, 2021. vol. 39 № 70. P. 465 – 484

17. Meshko H., Meshko O. Scientific-methodological Foundations of Future Teachers' Health Culture Forming. Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School : Prague: OKTAN PRINT, 2020. P. 112–125.

18. O'Connell F. Comparative Research into Sentencing Guidelines Mechanisms. Northern Ireland Assembly, Research and Information Service, 2011. 43 p.

19. Popa C. Romanian Prison System and Azerbaijani Prison System Sistemul Penitenciar Românesc vs Sistemul Penitenciar Azer. *Probation junior*. 2011. Vol II. № 3. P. 24–42.

20. Rule of Law as Goal of Development Policy. URL: www.web.worldbank.org

21. Schachter O. Internation Law in Theory and Practice: *General Course in Public International Law. RdC*. 1982. V. 5. 432 p.

22. Scharff Smith P. Imprisonment and internet-access: Human rights, the principle of normalization and the question of prisoners access to digital communications technology, 2012. P. 454–482.

23. Subramanian R., Shames A. Sentencing and Prison Practices in Germany and the Netherlands : Implications for the United States. Sentencing and Prison Practices in Germany and the Netherlands: Implications for the United States. New York, NY : Vera Institute of Justice, 2013. 24 p.

24. Tatarenko H, Bomberher I., Serdiuk N., Pylypenko D., Kaplii O., Sheremet O. European social standards of human rights. *AD ALTA-Journal Of Interdisciplinary Research*, 2021. vol. 11, issue 2, special issue XXII P. 34 - 38.

25. The Rule of Law. An explanation of the Rule of Law & how it is fundamental to western democratic order. URL: http://www.ourcivilisation.com

26. Waltraud Storck against Germany. Application № 486/14. The European Court of Human Rights. URL : https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-185139&filename=STORCK%20v.%20GERMANY.docx&logEvent=False

27. WJP Rule of Law Index. URL : https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global

28. Автухов К. А. Кримінально-виконавче право : навчальний посібник. Харків : Право, 2016. 158 с.

29. Адміністративне судочинство : підручник. Вид. 2./ Коломоєць. Т. О. та ін. Київ : Істина, 2011. 304 с.

30. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права. Київ, 2008. 385 с.

31. Андрейченко С. С. Класичні теорії вини держави у міжнародному праві. *Правова держава*, 2017. № 26. С. 168 – 174.

32. Андрусяк Т. Г. Теорія держави і права. Львів : Фонд «Право для України», 1997. 200 с.

33. Андрушко А. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2002. 201 с.

34. Антологія лібералізму : політико-правничі вчення та верховенство права / С. Головатий та ін. Київ : Книги для бізнесу, 2008. 992 с.

35. Антонюк О. Зміст принципу непорушності права власності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 5–9.

36. Африканська хартія прав людини і народів від 21.10.1986. URL : http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rz1afchar.html

37. Бабенко А. М., Борисова О. О., Шаповалова І. О. Принципи права : поняття та класифікація. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2022. Випуск 3(44). С. 3 – 7.

38. Бабін Б. В. Еволюція програмних засобів правового регулювання міжнародних відносин у XX ст. Актуальні проблеми держави і права. Одес. нац. юрид. акад. : Юрид. л-ра, 2009. Вип. 49. С. 393 – 401.

39. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська та ін. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с.

40. Баранчик П. Д. Змагальність сторін як принцип адміністративного судочинства. *Вісник Запорізького національного університету*, 2011. № 4. С. 143 – 149.

41. Бараш Є. Ю., Кревсун О. М. Кримінально-виконавчий аспект сутності правового інституту. *Проблеми законності*. 2016. № 132. С. 147–156.

42. Бариська Я. О., Попович Т. П., Когут М. Г. Природно-правова і позитивістська школи права; Історія політичних і правових учень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. С. 9–13.

43. Батиргареєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.

44. Бахновська І. П. Риси принципів права : теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 23. Частина І. Том 1, 2013. С. 18 – 22.

45. Безсмертна Н. Обмеження та обтяження права власності в законодавстві України. *Право України*. 2005. № 1. С. 103–105.

46. Беккаріа Ч. Про злочини та покарання. URL : http://www.twirpx.com/file/193657.

47. Березовська Н. Л. Виникнення та розвиток поняття покарань, пов'язаних з виправно трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх. *Актуальні проблеми держави і права*, 2008. Вип. 44. С. 289 – 295.

48. Берестова І. Е. Правова категорія «публічний інтерес» з позиції системного підходу. *Правова держава*, 2019. № 33. С. 19 – 28.

49. Берестова І. Межі матеріального і процесуального права у сфері правової процедури. *Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică*, 2017. С. 76 – 79.

50. Бержель, Жан-Луи. Общая теория права. Киев : КНТ, 2021. 464 с.

51. Берназюк Я. Презумпція та фікція в адміністративному судочинстві: проблема розмежування понять. constitutionalist.com.ua, 2023. 90 с.

52. Бобровник С. В. Законність. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького ; ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Юрид. думка, 2007. 992 с.

53. Богатирьов А. І. Запобігання професійній деформації у персоналу місць несвободи : монографія. Київ : Дакор, 2016. 198 с.

54. Богатирьов І. Г. Криза пенітенціарної реформи в Україні : причини та шляхи їх вирішення. *Право і суспільство*. 2016. №. 4. С. 162.

55. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України : підручник. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність». 2008. С. 154.

56. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С. Теоретичні засади порівняльного кримінально-виконавчого права. *Право і суспільство*. 2013. № 1. С. 85–90.

57. Богацька А. В. Роль спостережних комісій як елементу контролю громадськості за дотриманням прав засуджених. URL : http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/13357/1/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B1.%20%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%20%D0%B4%D0%BE%D1%82%D1%80.%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82._p143-144.pdf

58. Богдан Ю. М. Методологічний інструментарій дослідження правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк в умовах реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2021. № 4. С. 255–259.

59. Божко В. Аналіз співвідношення змісту термінів «засада» і «принцип» крізь призму правових позицій конституційного суду України. *Вісник Львів. ун-ту. Серія: юридична*. 2011. Вип. 54. С. 124–132.

60. Боровик А. Відповідність звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини основним принципам кримінального права. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 47–55.

61. Браславський Р. Г. Правова природа принципів податкового законодавства. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 2016. № 1-1. С. 247 – 250.

62. Братасюк М. Г. Співвідношення загальних принципів та норм права в основних типах праворозуміння. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 60–71.

63. Бровко Н. І. Методологія досліджень категорії правосвідомості жителів сільської місцевості. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 3. С. 225–228.

64. Брус І. І. Реалізація принципу диспозитивності в адміністративному судочинстві в контексті рішень Європейського суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2018. № 5. С. 215 – 218.

65. В Україні захворюваність на туберкульоз серед ув'язнених у 22 рази вище, ніж серед загального населення. URL. : https://phc.org.ua/news/v-ukraini-zakhvoryuvanist-na-tuberkuloz-sered-uvyaznenikh-u-22-razi-vische-nizh-sered

66. Василенко В. А. Основы теории международного права. Киев : Высш. шк. Головное изд-во, 1988. 287 с.

67. Василик В. В. Кримінально-виконавчі засади покарання у виді позбавлення волі на певний строк : дис. … д-ра філософії за спец. 081 «Право». НАВС. Київ, 2021. 312 с.

68. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

69. Веремко В. Зміни до процесуальних кодексів: концепція правильна, диявол – у деталях. *Закон и Бізнес*. 2017. URL : https://zib.com.ua/ua/128989.html

70. Верховенство права. Конституційний Суд України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text

71. Войтенко А. Б. Методологія дослідження принципів професійної діяльності прокурора. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2 (24). С. 45–55.

72. Войтенко Т. В. Диспозитивність як принцип цивільного процесуального права та його реалізація при розгляді справ про визнання шлюбу недійсним. *Альманах права*, 2012. Вип. 3. С. 343 – 347.

73. Волошина В. К. Реализация принципа презумпции невиновности на стадии досудебного расследования. *Актуальні проблеми держави і права*, 2006. Вип. 27. С. 31 – 38.

74. Галабала М. В. Розвиток вчення про кримінальний закон в кримінально-правовій науці. *Держава і право*. 2008. Вип. 40. С. 494–504.

75. Гальцова О. В. До питання поваги до прав і свобод людини як міжгалузевого принципу кримінально-виконавчого права. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 249–252.

76. Гальцова О. В., Степанюк А. Х. Принцип поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань : монографія. Харків : Право, 2020. 224 с.

77. Гануляк Е. М. Диспозитивність як міжгалузева категорія. Збірник наукових статей. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2017. С. 127 – 137.

78. Гарасимів Т., Матвійчук І. Особистісний світогляд : гуманістичний концептуалізм. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Юридичні науки, 2016. № 855. С. 182 – 185.

79. Гель А. П. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 623 с.

80. Герасимчук О. П. Реалізація потерпілим диспозитивності у кримінальному судочинстві України. монографія. Київ : Прецедент, 2009. 175 с.

81. Герасимчук О. Структура принципу диспозитивності у кримінальному процесі. *Право України*, 2007. № 3. С. 128 – 131.

82. Гнот Х. Я. Принципи забезпечення виконання судових рішень установами виконання покарань в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 441–446.

83. Голіна В. В., Степанюк А. Х. Кримінально-виконавче право : підручник. Харків : Право, 2011. 328 с.

84. Головатий С. «Верховенство права». Не працює. Коментар до тексту документа Венеційської Комісії «Доповідь про правовладдя». *Право України*. 2019. С. 40–82.

85. Головатий С. Верховенство права (правовладдя) : як його тлумачить Венеціанська комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154–167.

86. Гончаренко В. Г. Вибране. Київ : Прецедент, 2011. 791 с.

87. Гончаренко В. Г. Засади верховенства права та законності кримінального провадження в плані здійснення захисту. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. Вип. 3. С. 4–10.

88. Горобець К. Верховенство права як ціннісно-нормативний феномен. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 207–213.

89. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. Верховна рада. URL. : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text

90. Гребеньков Г. В., Назимко Є. С. Методологія кримінально-правових досліджень : наук.-практ. посіб. Донецьк : Цифрова типографія, 2012. 134 с.

91. Греченко В. А. Розробка професором І. М. Собестіанським (друга половина XIX ст.) питання про кругову поруку в Київській Русі. *Вісник ХНУВС*, 2017. № 4 (79). С. 34 – 41.

92. Грицаєнко Л. Р. Змагальність, диспозитивність, рівність сторін - принципи кримінального процесу України. *Держава і право*, 2009. Вип. 44. С. 188 – 194.

93. Гробова В. П. Щодо визначення змісту категорії «особиста недоторканність». *Форум права*. 2009. № 2. С. 97–101. URL : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09gvpkon.pdf.

94. Грошевий Ю. М., Капліна О. В. Кримінальний процес : підручник. Харків : Право, 2010. 608 с.

95. Грошевий Ю. М. Проблеми удосконалення законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2 (33) . С. 686 – 698.

96. Даниленко Д. В. Применение права (Общетеоретический и административно-правовой аспект). *Актуальні проблеми держави і права*, 2007. С. 487 – 491.

97. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методологія наукових досліджень : підручник. Харків : Право, 2019. 368 с.

98. Даньшин И. Н. Введение в криминологическую науку. Харьков : Право, 1998. 144 с.

99. Дашковська О. Р., Яворський В. О., Безсонова К. Д. Позитивна юридична відповідальність: загальнотеоретична характеристика. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2021. Серія ПРАВО. Випуск 64. С. 21 – 25.

100. Дві моделі бачення історичного процесу: циклічна та лінійна. URL: https://bookster.com.ua/dvi-modeli-bachennya-istorychnogo-protsesu-tsyklichna-ta-linijna/

101. Декларація про державний суверенітет України. Верховна Рада УРСР; Декларація від 16.07.1990 р. № 55-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text

102. Денисова Т. А. Визначення ефективності виправного впливу на осіб, засуджених до позбавлення волі. *Право України*, 2019. № 7. С. 108 – 124.

103. Джужа О. М. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 446 с.

104. Дзера О. В. Інститут права власності за новим цивільним законодавством і Європейські стандарти з охорони права власності. *Університетські наукові записки*. 2005. № 1-2. С. 69–75.

105. Дідікін А. Рішення Європейського суду з прав людини у національній правовій системі. URL: www.justinian.com.ua/article.php?id=3113

106. Дідук А. Г. Правовий режим інформації, конфіденційної інформації (комерційної таємниці та ноу-хау) : проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2013. Вип. 22. Ч. І. Т. 2. С. 142–145.

107. Дімітров М. К. Об’єкт кримінально караної погрози: ревізія поглядів. *Young Scientist*. 2018. № 10 (62). С. 653–658.

108. Добробог Л. М. Система права : теоретико-правовий дискурс. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 21. Частина ІІ. Том 1, 2013. С. 30 – 32.

109. Договір між Державним департаментом України з питань виконання покарань та Швейцарською агенцією з розвитку та співробітництва за проєктом «Жінки та матері з дітьми у в'язницях». Держдепартамент вик. покарань, Швейцарія; Договір від 18.12.2007 р. № 756_031. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756_031#Text

110. Донченко О. І. Гуманізм як принцип правотворчості : теоретико-правові засади. URL: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/30221/1/170-189.pdf

111. Донченко О. П. Свобода як всезагальний принцип права. *Проблеми філософії права*. 2005. Т. ІІІ. № 1-2. С. 307–310.

112. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право». Верховенство права. *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.

113. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України / Автухов К. А. та ін. ГО «Харківська правозахисна група». Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 480 с.

114. Дроздович Н. Принцип публічності кримінального процесу як гарантія незалежності судової діяльності. *Слово Національної школи суддів України*, 2016. № 1 (14). С. 96 – 104.

115. Дудоров О. О., Мазур М. В. Реалізація принципу верховенства права у випадках застосування закону про кримінальну відповідальність : постановка проблеми, міжнародний і зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 130–141.

116. Ейбатов З. М. Змагальність сторін у кримінальному процесі під час розгляду скарги на процесуальні порушення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». 2018. Випуск 25. С. 128 – 130.

117. Етимологічний словник української : у 7 т. / ред. кол. О. С. Мельничук та ін. ; НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Т. 5 : Р-Т. Київ : Наук. думка, 2006. 704 с.

118. Етимологічний словник української : у 7 т. / ред. кол. О. С. Мельничук та ін. ; НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Т. 2 : Д-К. Київ : Наук. думка, 1985. 572 с.

119. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1982–2012. Т. 4 : Н–П. 657 с.

120. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила. Рада Європи; Рекомендації, Правила, Доповідь від 12.02.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text

121. Жигалкін І. П. Справедливість як засадничий принцип трудового права України. *Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах* : зб. наук. праць за матеріалами «Круглого столу» (м. Харків, 26 трав. 2015 р.). Харків : НДІ ПЗІР, 2015. С. 189–193.

122. Житник О. О. Поняття справедливості в сучасних наукових дослідженнях. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 58–67.

123. Жук І. В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України : дис. … кандидата юрид. наук 12.00.08. Київ, 2009. 293 с.

124. Жуков С. М. Гуманізм як феномен, як світоглядний принцип нової парадигми освіти; гуманістичне виховання, становлення підростаючої особистості. *Педагогічна освіта : теорія і практика*. 2011. Вип. 9. С. 37–46.

125. Забезпечення особистої безпеки працівників органів внутрішніх справ при виконанні службових обов’язків: наук.- практ. рекомендації / Юхновець Г. О. та ін. Київ : НАВС, 1999. 72 с.

126. Завальнюк В. В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць, 2009. Вип. 47. С. 311 - 312.

127. Загальна декларація прав людини ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

128. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік та ін.; Харків : Право, 2011. 584 с.

129. Загальна теорія права: Підручник / Козюбра М. І. та ін. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

130. Загурський О. Б. Рівність перед законом і судом : постановка проблеми. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*, 2014. Випуск 34. С. 303 – 314.

131. Задорожна С. М. Природно-правовий характер принципів міжнародного права. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 660. Правознавство. С. 49–56.

132. Задорожна С. М. Спільні матеріальні принципи сучасних правових систем. *Приватне та публічне право*. 2020. № 3. С. 97–102.

133. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. С. 21 – 27.

134. Зайчук О. В. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні. Київ : Юрид. думка, 2007. 424 с.

135. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорстокому поводженню і безкарності : наук.-практ. посіб. для суддів / Ахтирська Н.М. та ін. Київ : К.І.С, 2011. 320 с.

136. Звільнення від відбування покарання. Допомога особам, які звільненні від відбування покарання. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%97%D0%

137. Здоровець С. В. Застосування принципу справедливості у новітньому судочинстві України (матеріально – правовий аспект). URL:

https://protocol.ua/ru/zastosuvannya_printsipu_spravedlivosti_u_novitnomu_sudochinstvi_ukraini_(materialno_pravoviy_aspekt)/

138. Зеленецкий В. С. Доследственное производство в уголовном процессе Украины : Монография. Харьков : Кроссроуд, 2009. 172 с.

139. Зубач І., Цилюрик І. Втілення принципу змагальності як запорука повноцінної реалізації функції захисту у сучасному кримінальному судочинстві. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2015. № 2. С. 131 – 135.

140. Іванчук Н. В. Взаємна відповідальність особи і держави в контексті розбудови сучасної української держави : дис. …. канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 185 с.

141. Ізарова І. Принцип публічності в цивільному процесі і його зміст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. *Юридичні науки*. 2011. № 89. С. 66 – 69.

142. Ільїна О. В. Використання практики європейського суду з прав людини як механізму забезпечення прав засуджених. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 145–149.

143. Ісаков П. М., Білоус І. В. Диференціація та індивідуалізація виконання покарань. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 2(7). С. 326 – 331.

144. Калєніченко Л. І. Сучасне розуміння сутності юридичної відповідальності в правовій думці. *Право і безпека*. 2015. № 3 (58). С. 26 - 31.

145. Кальман О. Г. Проблеми кримінально-виконавчого права : навч. посіб. Київ : НАПУ, 2011. 336 с.

146. Капля О. Співвідношення принципів законності та верховенства права в адміністративному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 127–130.

147. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 2-ге вид., допов. й опрац. Київ : Українська книга, 2000. 480 с.

148. Карелін В. В. Забезпечення дотримання принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки при застосовуванні до засуджених заходів стягнення і заохочення. *Форум права*. 2013. № 2. С. 216–222.

149. Карелін В. Проблеми нормативно-правового забезпечення адміністративно-правових режимів у сфері організації виконання покарань. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. Випуск 12. С. 142 – 145.

150. Карпенко О. М., Вартовнік О. М. Право власності у кримінальному провадженні крізь призму практики європейського суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2019. № 6. Ч. 2. С. 150–155.

151. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави і права. Львів, 2005. 584 с.

152. Кельман М., Коваль І. Методологія дослідження як наукове пізнання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 199–204.

153. Кельман М. С. Методологічна ситуація у сучасному правознавстві та тенденції розвитку його методології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2013. № 5. Т. 2. С. 4–8.

154. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Івано-Франківськ, 2019. 535 с.

155. Київець О. В. У пошуках міжнародного права : переосмислюючи джерела : монографія. Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2011. 480 с.

156. Кириченко О. В., Ліщенко О. О. Поняття принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (ВНПЗ ДГУ, 11.12.2020). С. 42 – 47.

157. Кириченко С. Шляхи формування громадського суспільства і правової держави. Київ : Логос, 1999. 188 с.

158. Клименко О. М. Конституційно-правова сутність принципу непорушності права власності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 49–54.

159. Книженко О. Принцип законності в контексті реформування кримінального законодавства України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 86–91.

160. Книш В. В. Принципи земельного права України : дис. … канд юрид. наук : 12.00.06. Івано-Франківськ, 2006. 206 с.

161. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 576 с.

162. Коваль О. А. Види принципів права України. *Вісник Академії адвокатури України*, 2005. № 2. С. 16 – 25.

163. Ковальчук І. Культура і цивілізація. *Практична філософія*. Київ : ПАРАПАН, 2009. Вип. 3(33). С. 163–168.

164. Ковальчук С. О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі : теоретико-правові та практичні основи : дис. … д-ра юрид. наук. 12.00.09. Одеса, 2018. 657 с.

165. Ковальчук Т. І. Загальні принципи права. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. Т. 2 : Д-Й. 744 с.

166. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

167. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24). Кодекс України; Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X. URL. : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

168. Кожан В. В. Особисті права та свободи людини : загальнотеоретичне дослідження : дис. …. канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 229 с.

169. Козич І. В. Функції та принципи кримінально-правової політики. *Міжнародний журнал «Право і суспільство».* 2019. № 10. С. 149–158.

170. Козюбра М. Верховенство права : українські реалії та перспективи. *Право України*. 2010. № 3. С. 6–18.

171. Козюбра М. І. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських правоінтеграційних процесів. *Наукові записки*. Т. 26. Юридичні науки. Київ, 2004. С. 3–9.

172. Козюбра М. Принципи права : методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164.

173. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01., 12.00.02. Київ, 1998. 391 с.

174. Колодій А. М. Принципи права : ґенеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.

175. Колодій А. М. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 206 с.

176. Колодчина А. Л. Методологія дослідження реалізації Україною міжнародних стандартів захисту прав засуджених в місцях несвободи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. Т. 3. С. 318–321.

177. Коломиец Ю. О. Идея гуманизма в уголовном праве Украины. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2017. № 4 (58). С. 54–59.

178. Коломієць Н. В. Міжнародно-правовий аспект вдосконалення заходів заохочення в кримінально-виконавчому законодавстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО. Випуск 34. Том 3. С. 27 – 30.

179. Комаров В. В., Гусаров К. В. Нарис становлення та розвитку науки цивільного процесуального права. Правова доктрина України. Харків, 2013. Т. 3 : Доктрина приватного права України. Підрозд. 4.1. С. 687 – 712.

180. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Рада Європи;

Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

181. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

182. Кондратішина В. В. Кримінально-виконавча політика України : формування та реалізація : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2009. 275 с.

183. Конопельський В. Я. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі : поняття, зміст, реалізація у кримінально-виконавчій діяльності України : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 474 с.

184. Конопельський В. Я. Про ефективність застосування принципу диференціації та індивідуалізації покарань у контексті його взаємодії з іншими принципами права. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 37 – 41.

185. Конституція України. Верховна Рада України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Верховна рада. URL. : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

186. Конституція Франції 1791 р. URL : http://www.zen.in.ua/novijchas/franciya/konstituciya-1791

187. Коровайко О. Проблеми регламентації засади рівності перед законом і судом у кримінальному процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 238 – 243.

188. Король В. В., Мединська Л. В. Засада рівності у кримінальному провадженні України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. Випуск 1 (3). С. 342 – 351.

189. Косович В. М. Нормативне закріплення принципів права як чинник досконалості нормативно-правових актів України. *Науково-інформаційний вісник*. Право, 2013. № 7. С. 40 – 50.

190. Косович В. Принципи права, принципи правотворчості та принципи у нормативно-правових актах. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2016. Вип. 63. С. 3–9.

191. Костенко М. А. Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом як міжнародний стандарт прав людини. *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 20 – 26.

192. Костенко М. Рівність перед законом і судом серед інших засад кримінального провадження. *Історико-правовий часопис*. 2015. №1 (5). С. 119 – 124.

193. Костицький М. В. Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 3–13.

194. Котюк І. І. Верховенство права як морально-етичний імператив. *Юридичний вісник України*. 2017. № 19–20. С. 9.

195. Красицька Л. В. Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян : монографія. Донецьк : Донецький інститут внутрішніх справ МВС України, 2002. 164 с.

196. Краснорyцька Л. Принцип презумції невинуватості громадянина та презумція правоти поліцейського. *Підприємництво, господарство і право*, 2018. № 5. С. 168 – 171.

197. Краснякова А. О. Політична суб’єктність : умови становлення та ознаки розвитку. URL : https://lib.iitta.gov.ua/9168/1

198. Кревсун О. М. Історія становлення прогресивної системи виконання покарань. *Юридичний часопис НАВС*. 2014. № 2. С. 293 – 302.

199. Кревсун О. М. Місце й роль диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у теорії кримінально-виконавчого права. *Юридичний часопис НАВС*. 2015. № 1. С. 242–249.

200. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права : елементарний курс. 2-ге вид. Харків : Одіссей, 2008. 432 с.

201. Крижанівський В. В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження) : дис. … канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2007. 176 с.

202. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ : Істина, 2011. 1112 с.

203. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / М. І. Мельник та ін. Київ : Юридична думка, 2004. 352 с.

204. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

205. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

206. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини) : навчальний посібник / Джужа О. М. та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 448 с.

207. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / Є. С. Назимко та ін. Київ : Дакор, 2020. 210 с.

208. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / Олефір В. І. та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 260 с.

209. Кримінально-виконавче право України : навч. посібник / Гель А. П. та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.

210. Кримінально-виконавче право України : підручник / А. Х. Степанюк та ін. Харків : Право, 2005. 256 с.

211. Кримінально-виконавче право України : підручник / В. М. Трубников та ін. Харків : Право, 2001. 384 с.

212. Кримінально-виконавче право України : підручник / О. М. Джужа та ін. Київ : Атіка, 2010. 752 с.

213. Кримінально-виконавче право України : підручник : у 2 т. / Музика А. А. та ін. Київ : НАВС, ФОП Кандиба Т. П., 2018. Т. 1. 364 с.

214. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини : підручник / О.М. Литвинов та ін. Київ : Дакор, 2015. 632 с.

215. Кримінально-виконавче право України (схеми і таблиці) : навч. посіб. / А. А. Васильєв та ін. Харків : ХНУВС, 2014. 212 с.

216. Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. комент. / А. Х. Степанюк та ін. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. 560 с.

217. Кримінально-виконавчий кодекс України. Кодекс України. Закон від 11.07.2003 № 1129-IV URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text

218. Кримінально-процесуальне право України : підручник / Ю. П. Аленін та ін. Харків : Одіссей, 2009. 816 с.

219. Кройтор В. А. Гражданский процесс : учеб. пособие для подготовки к зачету и экзамену. Изд. 3-е, перераб. и доп. Харьков : Эспада, 2006. 240 с.

220. Кройтор В. А. Сочетание диспозитивности и процессуальной активности суда как принцип гражданского судопроизводства. *Jurnalul Juridic naţional: Teorie şi Practică*, 2022. № 2(6). С. 92 – 96.

221. Кузнєцов Н. С. Луць В. В. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 808 с.

222. Курдиновский В. И. Об ограничениях права собственности на недвижимые имущества по закону. Одесса : Тип. Южнорус. о-ва печ. дела, 1904. 389 с.

223. Курило М. П. Щодо можливості уніфікації принципів цивільного, адміністративного, господарського та кримінально-процесуального права. *Право України*, 2013. № 8. С. 271 – 278.

224. Курс кримінально-виконавчого права України. Загальна та Особлива частини : навч. посіб. / О. М. Джужа та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 304 с.

225. Куцкір Г. М. Засада недоторканності права власності : поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Одеса, 2015. 20 с.

226. Кучер В. О. Непорушність права власності за цивільним законодавством України. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки.* 2017. № 4. С. 277–286.

227. Кучинська О. П. Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 441 с.

228. Кучук А. М., Перепьолкін С. М. Принципи права як категорія внутрішньодержавного й міжнародного права. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 22–26.

229. Лаб'як О. Концепція міжнародного природничого права у поглядах Альфреда Фердросса. *Соціологія права*, 2011. № 2. С. 1 – 2.

230. Лавренюк В. М. Право і християнство як чинники механізму реалізації прав людини. *Часопис Київського університету права*, 2010. № 1. С. 63 – 67.

231. Лаврів О. Я. Система принципів трудового права України : дис. …канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2007. 211 с.

232. Левицька Н. О. Принципи нормативно-правового інституту : деякі загальнотеоретичні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 33. Т. 1. С. 24–27.

233. Левкулич В. В. Морально-етичний та правовий зміст категорії «рівність». Філософський альманах. Київ : Український центр духовної культури, 2004. Випуск 39. С. 116 – 130.

234. Лисенков С. Л., Копєйчиков В. В. Теорія держави і права. Київ, 2003. 368 с.

235. Лисий В. П., Костенко В. Г. Діалектика пізнавального сходження від абстрактного до конкретного у його категоріальному вимірі. *Науковий*

вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Ґжицького. 2015. Т. 17. № 1 (61). Ч. 4. С. 309–314.

236. Литовченко І. В. Структурно-функціоналістська парадигма в дослідженнях соціальних інститутів. *Вісник Національного авіаційного університету* : Зб. наук. праць. Вип. 2 (16). Київ : НАУ, 2012. С. 48 - 51.

237. Лихова С. Я. Верховенство права Європейського Союзу як одна з причин реформування кримінального законодавства України : зб. наук. праць. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 40–43.

238. Ліховіцький Я. О. Про деякі змістовні аспекти принципів кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім.. Короля Данила Галицького* : Журнал. Серія Право, 2017. №3(15). С. 254 – 260.

239. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : навч. посіб. Київ : Істина, 2005. 456 с.

240. Лобойко Л. М. Поняття і структура судового (змагального) методу кримінально-процесуального права. URL. : https://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/DA49B5AA0E6794D0C3256FBA00367C87

241. Локтіонова В. В., Таран І. О. Характеристика галузевих принципів кримінального права України. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2022. № 3. С. 214 – 216.

242. Лопатьєв А. О. Моделюваня як методологія пізнання. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2007. № 8. С. 4–10.

243. Лук’янов Д. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. Теорія держави і права : посіб. для підгот. до іспитів. Харків : Право, 2018. 196 с.

244. Лунін С. В. Змагальність сторін та її зв'язок з іншими конституційними засадами судочинства. *Актуальні проблеми політики*. 2009. Вип. 38. С. 767 – 774.

245. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. Київ : Атіка, 2007. 412 с.

246. Луцький Р. П. Позитивне право та природне право: опозиція категорій. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 38–41.

247. Лучко С. В. Методологія дослідження пенітенціарної системи України. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля : серія «Юридичні науки»*. 2013. № 2 (5). С. 151–157.

248. Лямзєнко В. В., Котова Л. В. Систематизація галузевих та міжгалузевих принципів трудового права України. *Актуальні проблеми права : теорія і практика*, 2016. № 32. С. 117 – 124.

249. Мазаракі Н. А. Зміст принципу конфіденційності медіації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6 (21). Т 1. С. 30–33.

250. Майкут Х. В. Право на свободу та право на особисту недоторканність у контексті нормативного забезпечення та прецедентної практики європейського суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 243–247.

251. Малєєва О. Принцип диспозитивності в господарському процесі. *Слово національної школи суддів України*, 2016. № 2 (15). С. 97 – 106.

252. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : теорія, історія і практика : дис. … д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2004. 450 с.

253. Маляренко В. Т., Аленин Ю. П. Уголовно-процессуальный кодекс Украины : Научно-практический комментарий. Харьков : ООО “Одиссей”, 2005. 968 с.

254. Мамалуй О. О. Принципи реалізації норм податкового законодавства. Наукові праці НУ ОЮА, 2018. С. 79 – 84.

255. Мамка Г. М. Засади кримінального провадження : монографія. Київ : Грета, 2018. 276 с.

256. Мамка Г. М. Рівність перед законом і судом – конституційна засада кримінального провадження, її сутність і зміст. *Науковий вісник*

Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція, 2014. № 9-2, том 2. С. 108 – 111.

257. Марисюк К. Б. Кримінально-виконавче право України в схемах і таблицях : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 422 с.

258. Михайленко А. Р. Основы государства и права. Киев : Фемина, 1994. 120 с.

259. Михайлик О. Г. Методологічний інструментарій дослідження насильства у виправних колоніях України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 3(5). С. 143–151.

260. Михалко І. С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених : монографія. Харків : Право, 2013. 200 с.

261. Михалко І. С. Поняття принципів політики у сфері виконання кримінальних покарань. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція, 2014. № 9 - 2. Том 2. С. 71 - 72.

262. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

263. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. ООН. Міжнародний документ від 30.08.1955. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text

264. Міністерство юстиції України. URL : https://www.facebook.com/minjust.official/posts/1320240521730955

265. Мінченко Р. М. Принцип справедливості як основний критерій взаємодії особистості та державної влади. URL : http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1103/Minchenko.pdf?sequence=1

266. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект) : монографія. Харків : Юрсвіт, НДІ приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. 482 с.

267. Моргун Н. С. Обмеження права власності при реалізації засади недоторканності права власності у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2014. № 6. С. 27–34.

268. Москаленко О. О. Модель секундарних прав як правова форма ліцензування авторських прав. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*, 2015. № 20. С. 277 – 281.

269. Мостепанюк Л. О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 194 с.

270. Мохонько А. В. Право та політика як регулятори суспільних відносин. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 59–62.

271. Мохонько О. О. Поняття і сутність засади змагальності сторін у кримінальному процесі України. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2015. № 4. С. 250 – 253.

272. Музика А. А. Відгук офіційного опонента на дисертацію Муратової С. О. «Судимість в системі інститутів Загальної частини кримінального права України», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. URL: http://ivpz.org/images/pdf/vid_of_opon_muzika__.pdf.

273. Музиченко О. В. Реалізація конституційного принципу недоторканності права власності на стадії досудового розслідування : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 267 с.

274. Муравйов К. В. Адміністративно-правове забезпечення реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань : дис. … д-ра юрид. наук. Київ, 2017. 440 с.

275. Навроцький В. Кримінальне право і кримінальне законодавство : співвідношення понять. *Право України*. 2011. № 9. С. 20–24.

276. Навроцький В. О. Чи є караність ознакою злочину, а невідворотність покарання – правовим принципом? *Кримінально-виконавча*

політика України та Європейського Союзу : розвиток та інтеграція : зб. матеріалів міжнар. наук. практ. конф. (Київ, 27.11.2015 р.). Київ: Ін-т крим.-викон. служби, 2015. С. 66 – 67.

277. Наджафлі Е. М. Класифікація принципів здійснення адвокатської діяльності в Україні. *Юридичний бюлетень*, 2018. Випуск 7. ч. 1. С. 107 – 114

278. Назаров В. В. Конституційні права людини та їх обмеження у кримінальному процесі України. Харків : Золота миля, 2009. 400 с.

279. Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут : Загальнотеоретичний підхід до характеристики та аналіз базових ознак. *Європейські перспективи*. 2016. № 1. С. 115–127.

280. Негодченко О. В., Блінов Г. О. Сучасні реалії правового забезпечення таємниці сповіді. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С. 102–108.

281. Недбайло П. Е. Введение в общую теорию государства и права. Киев : Вища школа, 1971. С. 118–119.

282. Неклеса Ю. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права : проблеми дефініції. *Форум Права*, 2010. № 3. С. 305 – 311.

283. Ніщимна С. О. Принцип публічності фінансової діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*, 2015. Вип. 75. С. 314 – 322.

284. Новосад Ю. О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності : монографія. Луцьк : Волинська друкарня, 2019. 426 с.

285. Ноздріна М. О. Диспозитивність як елемент принципу змагальності у кримінальному процесі України : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2004. 217 с.

286. Нор В. Т. Презумпція невинуватості як принцип кримінального судочинства та його інтерпритація Європейським судом з прав людини. *Вісник Львів. ун-ту* (Серія юрид.), 2011. Вип. 53. С. 389 - 401.

287. Нор В. Т. Публічність і диспозитивність у кримінальному процесі України: суть, пріоритети, взаємодія, сфера дії. URL : http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d =319

288. Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс / Оборотов Ю. Н. и др. Одеса : Фенікс, 2011. 436 с.

289. Окрема думка судді КСУ Маркуш М. А. стосовно Рішення КСУ у справі за конституційним поданням ВСУ щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч.ч. 7, 9, п. 2 ч. 16 ст. 236-8 КПК України. Верховна рада. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09#Text

290. Оксфордська історія в'язниць / за ред. Н. Морріса та Д. Дж. Ротмена : пер. з англ. Київ : Всесвіт, 2009. 560 с.

291. Олена Висоцька. Реформуємо пенітенціарну систему незважаючи на воєнний стан, на загрозу постійних ракетних обстрілів і на обмежені ресурси. Міжнародний пенітенціарний форум – 2023 (м. Київ, 22 червня 2023 р.) URL: https://kvs.gov.ua/new/note/13079/

292. Олійник О. Принцип гуманізму в кримінальному праві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 286–289.

293. Оніщенко Н. М. Юридична відповідальність: теоретичний аналіз та практичні виміри. Держава і право. *Юридичні і політичні науки*, 2008. № 42. С. 3 – 11.

294. Орлов Ю. Ю., Джужа О. М. Синергетика та пізнання правових явищ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 75–90.

295. Осауленко А. О. Вплив принципів, сформованих у міжнародних стандартах з прав людини на розвиток кримінально-виконавчої системи України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2018. Вип. 3. Т. 1. С. 41–44.

296. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. Київ : Ін Юре, 2010. 812 с.

297. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України*. 2014. № 1. С. 50–60.

298. Партенадзе О. А. Реформирование и развитие уголовно-исполнительной системы Грузии. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2017. № 1 (1). С. 31–41.

299. Пасайлюк І. В. Змагальність сторін як основний принцип цивільного судочинства. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2018. Випуск 3(24). С. 51 – 57.

300. Перегуда Є. Співвідношення політики, права і закону за умов суспільної трансформації. *Наукові записки*. 2005. Вип. 3. Кн. 2. С. 168–178.

301. Петришин О. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин. *Право України.* 2010. № 3. С. 24–35.

302. Петрук О. М., Виговська Н. Г. Обґрунтування синергетичного підходу у дослідженні фінансового контролю. *Облік і фінанси АПК*. 2010. № 4. С. 111–114.

303. Пилипенко Д. До питання співвідношення принципів кримінально-виконавчого права, політики та законодавства. *Law. State. Technology*, 2021. Вип. 3. С. 119 - 125.

304. Пилипенко Д. О. Визначення кримінально-виконавчої політики. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кривий Ріг, 28 травня 2021 р. Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2021. С. 174 - 177.

305. Пилипенко Д. О. Визначення суб'єктів кримінально-виконавчої політики України. *Нове українське право*, 2021. Вип. 3. С. 273 - 277.

306. Пилипенко Д. О. Вимоги до системи принципів кримінально-виконавчого права. *Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку та права в умовах сучасних викликів* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 25 серп. 2021 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2021. С. 49–50.

307. Пилипенко Д. О. Гуманізм кримінально-виконавчого права. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції* (пам'яті В.П. Колгана) : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 27 трав. 2022 р.). Хмельницький :

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 43–44.

308. Пилипенко Д. О. Диспозитивність як принцип кримінально-виконавчого права. *Актуальні питання науки, освіти і суспільства: теорія і практика* : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Умань, 28 жовтня 2022 р.): у 2 ч. Умань: ЦФЕНД, 2022. Ч. 2. С. 33 – 34.

309. Пилипенко Д. О. До питання визначення поняття та сутності кримінально-виконавчої політики України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО, 2021. Випуск 64. С. 317 - 321.

310. Пилипенко Д. О. До питання визначення поняття та сутності принципів кримінально-виконавчого права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 167–172.

311. Пилипенко Д. О. До питання визначення принципу демократизму у кримінально-виконавчому праві України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Вип. 3. С. 197–201.

312. Пилипенко Д. О. До питання класифікації принципів кримінально-виконавчого права. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : «Юридичні науки».* 2021. № 8 (42). С. 37–42.

313. Пилипенко Д. О. До питання сутнісних критеріїв принципів кримінально-виконавчого права. *Правове регулювання суспільних відносин : актуальні проблеми та вимоги сьогодення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 23-24 лип. 2021 р. Запоріжжя : Істина, 2021. С. 91–93.

314. Пилипенко Д. О. До питання сутності загальноправових принципів у системі засад кримінально-виконавчого права. *Ампаро*. 2021. № 3. С. 54–60.

315. Пилипенко Д. О. Засада гуманізму кримінально-виконавчого права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 248–252.

316. Пилипенко Д. О. Засада рівності в кримінально-виконавчому праві України. *Нове українське право*, 2022. Вип. 3. С. 206 – 213.

317. Пилипенко Д. О. Змагальність як принцип кримінально-виконавчого права. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2022. № 6. С. 297 – 301.

318. Пилипенко Д. О. Зміст категорії загальноправових принципів системи кримінально-виконавчого права. *Актуальні проблеми юридичної науки* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. Двадцяті осінні юридичні читання «Права людини в сучасному світі проблеми теорії та практики» (м. Хмельницький, 1-2 жовт. 2021 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова, 2021. С. 108–109.

319. Пилипенко Д. О. Конфіденційність як принцип кримінально-виконавчого права. *Правовий часопис Донбасу.* 2023. № 1(82). С. 57–62.

320. Пилипенко Д. О. Міжгалузеві принципи кримінально-виконавчого права. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів* : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26 травня 2023 року. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. С. 77 – 78.

321. Пилипенко Д. О. Ознаки принципів кримінально-виконавчого права *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 91. С. 150–156.

322. Пилипенко Д. О. Ознаки системи принципів кримінально-виконавчого права. *Теорія і практика сучасної науки* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції м. Київ, 19 -20 серпня 2021 р. Київ : МЦНіД, 2021. С. 46 - 47.

323. Пилипенко Д. О. Ознаки та вимоги системи принципів кримінально-виконавчого права. *Юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 87–94.

324. Пилипенко Д. О. Окремі сутнісні аспекти загальноправових принципів кримінально-виконавчого права. *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 3-4 верес. 2021 р. Харків, 2021. С. 63–66.

325. Пилипенко Д. О. Окремі сутнісні аспекти принципу верховенства права в системі засад кримінально-виконавчого права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. № 4. С. 171–175.

326. Пилипенко Д. О. Принцип верховенства права у кримінально-виконавчому праві України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 4 (39). С. 41–46.

327. Пилипенко Д. О. Принцип взаємної відповідальності держави і засудженого в кримінально-виконавчому праві України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 75: частина 2. С. 112 – 118.

328. Пилипенко Д. О. Принцип диспозитивності в кримінально-виконавчому праві України. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія : право, публічне управління та адміністрування, 2022. № 5. С. 1 – 8.

329. Пилипенко Д. О. Принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2022. № 4. С. 311 – 316.

330. Пилипенко Д. О. Принцип невідворотності виконання і відбування покарань в кримінально-виконавчому праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2023. № 1. С. 392 – 395.

331. Пилипенко Д. О. Принцип недоторканності права власності в кримінально-виконавчому праві України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 110–117.

332. Пилипенко Д. О. Принцип публічності кримінально-виконавчого права України. *Правовий часопис Донбасу*, 2022. № 4(81) vol. 2. С. 129 – 134.

333. Пилипенко Д. О. Принцип свободи та особистої недоторканності в кримінально-виконавчому праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія ПРАВО. 2022. Вип. 70. С. 393–398.

334. Пилипенко Д. О. Принцип справедливості в кримінально-виконавчому праві України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1 (78). С. 11–18.

335. Пилипенко Д. О. Проблеми визначення верховенства права в системі принципів кримінально-виконавчого права. *Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 15-16 жовт. 2021 р. Львів, 2021. С. 125–128.

336. Пилипенко Д. О. Публічність як принцип кримінально-виконавчого права. *Наука, освіта та суспільство в XXI столітті: наукові ідеї та механізми реалізації*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кропивницький, 19 листопада 2022 р.): у 2 ч. Кропивницький: ЦФЕНД, 2022. Ч. 2. С. 27 – 28.

337. Пилипенко Д. О. Співвідношення термінів «принципи» та «засади» в межах кримінально-виконавчого права. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики* : Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13-14 серп. 2021 р.). Одеса : Причорноморська фундація права, 2021. С. 77–79.

338. Пилипенко Д. О. Стадії та моделі розвитку принципів кримінально-виконавчого права. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Вип. 4. С. 57–61.

339. Пилипенко Д. О. Суб'єктний фактор кримінально-виконавчої політики України. *Правовий часопис Донбасу,* 2021. № 3 (76). С. 126 – 134.

340. Пилипенко Д. О. Сутнісні аспекти кримінально-виконавчої політики України. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. Випуск 1. С. 44 - 49.

341. Пилипенко Д. О. Щодо визначення принципів кримінально-виконавчого права. *Економіка, фінанси, облік, менеджмент та право: стратегічні пріоритети розвитку в умовах глобалізації* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 14 лип. 2021 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2021. С. 46–48.

342. Пилипенко Д. О. Щодо засади законності в системі принципів кримінально-виконавчого права України. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 21. С. 118–124.

343. Пилипенко Д. О. Щодо змісту психічної недоторканності кримінально-виконавчих правовідносин. *Актуальні питання науки, освіти та технологій в сучасних умовах* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 22 квіт. 2022 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2022. С. 38–39.

344. Пилипенко Д. О. Щодо кореляції засад внутрішньодержавної системи виконання і відбування кримінальних покарань. *Правовий часопис Донбасу*, 2021. № 4 (77). С. 171 – 178.

345. Пилипенко Д. О. Щодо окремих аспектів принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки у кримінально-виконавчому праві України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, 2022. Випуск 6. С. 155 – 159.

346. Пилипенко Д. О. Щодо принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань. *Modern research in world science. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference*. SPC "Sci-conf.com.ua". Lviv, Ukraine. 2022. С. 1660 – 1663.

347. Пилипенко Д. О. Щодо принципу презумпції невинуватості у кримінально-виконавчому праві України. *Право та державне управління*, 2022. № 2. С. 134 – 140.

348. Пилипенко Д. О. Щодо системи принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 3–4 (61). С. 150–155.

349. Пилипенко Д. О. Щодо співвідношення визначень «принципи права» та «правові принципи» в галузі кримінально-виконавчого права. *Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах* : Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 20-21 серп. 2021 р. Запоріжжя, 2021. С. 46–48.

350. Погребняк С. Закріплення основоположних принципів права в Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*, 2009. № 4. С. 31 – 39.

351. Погребняк С. В. Загальні принципи права як джерело права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1 (64). С. 14–25. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2011_1_2

352. Погребняк С. Втілення принципів права в юридичних актах. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 2 (45). С. 22–27.

353. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.

354. Погребняк С. П. Основоположні принципи права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.01. Харків, 2009. 37 с.

355. Погребняк С. Принцип верховенства права: деякі теоретичні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2006. № 1 (44). С. 26–36.

356. Подима Я. В. Конституційно-правові принципи громадянства України : дис. … канд юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2010. 245 с.

357. Подорожній Є. Ю. Сутність механізму правового регулювання юридичної відповідальності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Випуск 2(8). С. 29 – 32.

358. Полховська І. К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Харків, 2007. 20 с.

359. Полянський А. О. Засади (принципи) кримінального провадження : сутність, значення, система і важливість унормування. Право : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. 2017. Вип. 26. С. 111–117.

360. Посібник із застосування статті 5 Європейської конвенції з прав людини. Рада Європи. Європейський суд з прав людини, 2020 рік. 75 с.

361. Почтовий М. М. Види диспозитивності кримінального судочинства України. *Юридична наука*. 2020. № 4(106). Том 1. С. 215 – 221.

362. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)». URL: https://ips.ligazakon.net/document/GH2SB00A?an=27

363. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. Амстердам-Київ : Українсько-Американське бюро захисту прав людини, 1996. 341 с.

364. Презумпція невинуватості у Цивільному кодексі : що це змінює і які складнощі може викликати. URL. : https://delo.ua/econonomyandpoliticsinukraine/prezumpcija-nevinuvatosti-u-civilnomu-kodeksi-sc-377310/

365. Прийма С. В. Принцип гуманізму тлумачення права. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 58. С. 122–127.

366. Примаченко В. Ф. Диференціації та індивідуалізація виконання покарання. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах* : вітчизняний та зарубіжний досвід. ДДУВС, 2018. С. 300 – 303.

367. Принцип Таліону. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%BE%D0%BD

368. Про амністію : Закон України від 05.07.2001 р. № 2593-III. Верховна рада. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2593-14#Text

369. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. Верховна рада. URL. : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text

370. Про виконавче провадження. Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text

371. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text

372. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування. Закон України від 19.07.2022 № 2428-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2428-20#Text

373. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text

374. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text

375. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : Закон України від 22.02.2006 № 3460-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-15#Text

376. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text

377. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text

378. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень. Наказ Міністерства юстиції України від 02.04.2012 № 512/5 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text

379. Про затвердження Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів : наказ Міністерства юстиції України від 08.06.2012 р. № 847/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-12#Text

380. Про затвердження Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі : наказ Міністерства юстиції України від 07.03.2013 р. № 396/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-13#Text

381. Про затвердження Плану протиепідемічних заходів щодо запобігання занесенню і поширенню в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України гострої респіраторної хвороби СОУГО-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 на 2022 рік : наказ від 13.01.2022 р. № 7-ОД/5/ОД-22. URL : https://coz.kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/

382. Про затвердження Положення про Громадську раду при Міністерстві юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 12.05.2021 р. № 1660/5. URL : https://minjust.gov.ua/files/general/2021/05/13/20210513151119-98.pdf

383. Про затвердження Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 10.06.2009 р. № 587. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2009-%D0%BF#Text

384. Про затвердження Положення про експертно-перевірну комісію галузевого державного архіву Міністерства юстиції України у сфері виконання кримінальних покарань та пробації : наказ Міністерства юстиції України від 10.05.2019 р. № 1419/5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0498-19#Text

385. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 02.07.2014 р. № 228. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text

386. Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 01.04.2004 р. № 429. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF#Text

387. Про затвердження Порядку відшкодування вартості витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 14.02.2017 р. № 80. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-2017-%D0%BF#Text

388. Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах : наказ Міністерства юстиції України; Порядок від 25.04.2017 р. № 1408/5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0550-17#Text

389. Про затвердження Порядку надання медичної допомоги хворим на туберкульоз особам, взятим під варту, чи які тримаються в установах виконання покарань. Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 25.06.2014 № 205. URL. : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/205-2014-%D0%BF#n8

390. Про затвердження Порядку організації здобуття повної загальної середньої освіти засудженими до позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі, а також неповнолітніми особами, взятими під варту : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 25.06.2020 р. № 526. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2020-%D0%BF#Text

391. Про затвердження Порядку організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет : наказ Міністерства юстиції України від 19.10.2017 р. № 3233/5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-17#Text

392. Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі. Наказ Міністерства юстиції України; МОЗ України від 15.08.2014 № 1348/5/572. URL. : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14#n295

393. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України МВС України; Наказ від 02.12.2008 № 638. URL. : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0137-09#Text

394. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України. Наказ

Міністерства юстиції України від 14.06.2019 № 1769/5. URL. : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19#Text

395. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text

396. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

397. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України; Концепція від 08.11.2012 р. № 631/2012. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012#Text

398. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України; Концепція від 24.05.2011 р. № 597/2011. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text

399. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Верховна рада. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

400. Про позашкільну освіту : Закон України від 22.06.2000 р. № 1841-III. Верховна рада. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text

401. Про Положення про порядок здійснення помилування : Указ Президента України; Положення від 21.04.2015 р. № 223/2015. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text

402. Про попереднє ув'язнення. Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII. URL. : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text

403. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Верховна рада. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text

404. Про Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у слідчих ізоляторах і лікувально-трудових профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами : Постанова Кабінету Міністрів

України від 26.01.1994 р. № 31. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31-94-%D0%BF#Text

405. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. Верховна рада. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text

406. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України; Стратегія від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text

407. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Верховна рада. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

408. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 13.09.2017 р. № 654-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#Text

409. Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів. Указ Президента України; Концепція від 08.04.2008 № 311/2008. URL. : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text

410. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / Бадира В. А. та ін., Харківська правозахисна група. Харків : Права людини, 2011. 368 с.

411. Проблеми кримінально-виконавчого права : навч. посіб. / Кальман О. Г. та ін. Чернігів : Десна, 2012. 336 с.

412. Проблеми кримінально-виконавчого права : навч. посіб. / П. П. Сердюк та ін. Київ : Національна академія прокуратури України, 2015. 448 с.

413. Пузирьов М. С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 252 с.

414. Пузирьов М. С. Правове регулювання диференціації та індивідуалізації виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. *Вісник Академії митної служби України*. 2010. № 1 (4). С. 137–142.

415. Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2014. 300 с.

416. Пузирьов М. С. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 141–145.

417. Пузирьов М. С. Стимулювання правослухняної поведінки засуджених як принцип виконання покарань у Федеративній Республіці Німеччина. *Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică*. 2016. № 5. С. 155–159.

418. Пузирьов М. С., Лисенко М. І. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 141–145.

419. Пунда О. О. Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2018. 472 с.

420. Пушкар П. Принцип непорушності права власності: досвід країн ЄС і його впровадження в Україні. *Право власності: європейський досвід та українські реалії* : зб. доп. і матеріалів Міжнар. конф. (м. Київ, 22-23 жовт. 2015 р.). Київ : ВАІТЕ, 2015. С. 93–106.

421. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3: К–М. С. 618–619.

422. Рабінович П. М. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду. *Юридичний вісник України*. 2005. № 48. С. 12.

423. Рабінович П. М. Загальна теорія права та держави : конспект лекцій. Львів : РВВ Львів. ун-ту, 1992. 192 с.

424. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави та права : навч. посіб. Львів : Край, 2007. 192 с.

425. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : посіб. для студентів спеціальності «Правознавство». 2-ге вид. Київ, 1994. 236 с.

426. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: проблеми реалізації в Україні. Київ : Ін. Юре, 1998. 119 с.

427. Реалізація принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань у кримінально-виконавчій діяльності України : навч. посіб. / О. Г. Колб та ін. Київ : Кондор, 2018. 336 с.

428. Ребезюк В. М. Новочасний стан і перспективи вдосконалення законодавчого простору України в забезпеченні прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 1. С. 49 – 52.

429. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 45/110 Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила). URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=207

430. Рижук Ю. М. Філософія природного права в системі загально-правових засад доктрини прав людини. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 3. Т. 1. С. 25–29.

431. Рішення Конституційного суду України від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text

432. Рішення Конституційного суду України від 12.04.2012 № 9-рп/2012. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text.

433. Рішення Конституційного суду України від 16.09.2021 № 6-р(II)/2021. URL. : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text

434. Рішення Конституційного суду України від 22.09.2005 р. № 5-рп/2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text

435. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та за конституційним зверненням громадянина Савчука Миколи [...]. Рішення Конституційного

суду України від 26.01.2011 р. № 1-рп/2011. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11#Text

436. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). Рішення Конституційного суду України; Окрема думка від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text

437. Рогальська В. В. Змагальність у досудовому провадженні : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2012. 172 с.

438. Роговенко Д. С. Правовий статус Рахункової палати України : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2007. 201 с.

439. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний курс : підручник. 3-тє вид., допов. Київ : «ВД «Дакор», 2013. 672 с.

440. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Право власності. Київ : Алерта, 2011. 246 с.

441. Рудник Т. В. Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 22 с.

442. Русин С. Реалізація виборчих прав засуджених. URL: https://www.legalaid.gov.ua/novyny/realizatsiya-vyborchyh-prav-zasudzhenyh/

443. Савенко М. Д. Принципи конституції. Наукові записки. *Юридичні науки*, 2006. Том 53. С. 13 – 16.

444. Савченко Л. А. Правові основи фінансового контролю : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 504 с.

445. Сахно Я. Порушення принципу диспозитивності в цивільному процесі України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 2010. Випуск 88. Ч. 1. С. 132 – 134.

446. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України : методологічні аспекти. Київ : Ін Юре, 2002. 724 с.

447. Семаков Г. С., Гель А. П. Кримінально-виконавче право України : курс лекцій. Київ, 2000. 122 с.

448. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

449. Скакун О. Є. Реалізація принципу справедливості в процесі призначення покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2011. 19 с.

450. Скакун О. Ф. Теория государства и права. Энциклопедический курс. Харьков : Эспада, 2005. 839 с.

451. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2006. 565 с.

452. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид. Київ : Алерта, 2016. 528 с.

453. Скрипченко В. Гласність та відкритість судового процесу в системі принципів адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4 (20). С. 121–125.

454. Слепцов И. В. Уголовно-исполнительное право Республики Казахстан. Общая часть : в схемах, определениях и комментариях : учеб. пособ. Костанай : Костанайская академия МВД РК им. Ш. Кабылбаева, 2017. 366 с.

455. Словник іншомовних слів / укл. Л. О. Пустовіт та ін. Київ : Довіра, 2000. 1018 с

456. Сокуренко В. Основні принципи радянського права. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1959. 29 с.

457. Справа «Хохліч проти України» (Заява N 41707/98). Європейський суд з прав людини, Рішення від 29.04.2003. URL. : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_112#Text

458. Справа «Зінченко проти України» (Заява № 63763/11). Європейський суд з прав людини, Рішення від 13.03.2014. URL. : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_999#Text

459. Справа Козинець проти України. Заява № 75520/01. Європейський суд з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_334#Text

460. Справи Де Вільда, Оомса і Версипа (справи про «бродяжництво») (De Wilde, Ooms and Versyp Cases («Vagrancy» Cases)). Європейський суд з прав людини. URL : http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=352

461. Стародубцев А. А. Сучасні підходи до визначення принципів діяльності органів влади. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». 2014. № 1106. Випуск № 17. С. 55 – 58.

462. Старчук О. В. До питання розуміння принципу свободи трудового договору : ґенеза та сучасний стан. «*Молодий вчений*». 2015. № 2 (17). С. 201 – 205.

463. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С.40–43.

464. Сташків, Б. І. Принципи права соціального забезпечення в контексті природного та позитивного права. *Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 5-7 червня 2014 р. Суми : СумДУ, 2014. С. 324-329.

465. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження) : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 398 с.

466. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Кримінально-виконавчий кодекс України : Науково-практичний коментар. Видання друге, доповнене і перероблене. Харків : ТОВ «Одісей», 2008. 560 с.

467. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. Київ : КНТ, 2007. 626 с.

468. Таблиця поправок до проекту Кримінально-процесуального кодексу. URL : http://gska2.rada.gov.ua/pls/pt/reports.ptable?ptid=3004

469. Таманага Б. Верховенство права : історія, політика, теорія : пер. з англ. А. Іщенка. Київ : ВД «Києво-Могиляк. акад.», 2007. 208 с.

470. Тараненко С. М. Новий погляд на принципи захисту прав і свобод громадян у законодавстві про адміністративні проступки. *Право України*. 1999. № 9. С. 10 – 12.

471. Телефанко Б. М., Степанова Ю. П. Первинна класифікація осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк як засіб запобігання рецидивній злочинності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2009. Випуск 2. С. 216 – 225.

472. Терпелюк Є. В. Суб'єктивне ставлення особи до злочину та принципи кримінального права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». 2020. Випуск 29. С. 246 – 252.

473. Тертышников В. И. Гражданский процесс : конспект лекций. Харьков : Консум, 2002. 240 с.

474. Тимощук В. П. Адміністративна процедура та адміністративні послуги : зарубіжний досвід і пропозиції для України. Київ : Факт, 2003. 496 с.

475. Тимченко Г. П. Принцип диспозитивності в судочинстві України : витоки та сучасний стан. *Судова апеляція*. 2010. № 2. С. 72 – 79.

476. Типове положення про батьківський комітет при виховній колонії : наказ Міністерства юстиції України; Положення від 09.01.2013 р. № 65/5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0100-13#Text

477. Ткаля О. В. Основні підходи до розуміння поняття та змісту законності. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 30 листоп. 2012 р.). Т. 1. Одеса : Фенікс, 2012. С. 185–187.

478. Ткачова О. В. Реалізація принципу законності в режимі виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 20. С. 115–121.

479. Тодыка Ю. Основы конституционного строя Украины. Харьков : Право, 2000. 367 с.

480. Третьякова М. В. Складові компоненти забезпечення прав та свобод людини в досудових стадіях кримінального процесу України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*, 2008. Вип. 43. С. 106 – 115.

481. Трохлюк О. П. Принцип презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини. *Наше право*. 2013. № 9. С. 87 – 90.

482. Трубников В. М., Филонов В. П., Фролов А. И. Уголовно-исполнительное право Украины : учебник. Донецк, 1999. 640 с.

483. Тускоз Жан. Міжнародне право : підручник. Київ : АртЕк, 1998. 416 с.

484. Угода між Державним департаментом України з питань виконання покарань та Адміністрацією тюрем та пробації Швеції про співробітництво в процесі приведення кримінально-виконавчої системи України у відповідність до європейських стандартів від 20.07.2005 р. № 752_021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752_021#Text

485. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21.05.1998 г. № 574. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397325#pos=8;-145

486. Уголовный кодекс Республики Узбекистан от 01.04.1995 г. URL : https://lex.uz/docs/111457?otherlang=4

487. Устюжанінова О. Т. Методологічні засади функціонування державної кримінально-виконавчої служби України. *JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ*. 2021. № 2. С. 72–77.

488. Ухвала Перевальського районного суду Луганської області від 15.05.2014. № у справі № 422/2376/14-к URL. : https://reyestr.court.gov.ua/Review/38697658

489. Ухвала Роменського міськрайонного суду Сумської області від 05.04.2017. № у справі № 585/4933/16-к. URL. : https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/65875997

490. Ухвала судді Рівненського районного суду 14.05.2018 у справі № 570/2028/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL. : https://reyestr.court.gov.ua/Review/74015155

491. Участь релігійних організацій щодо формування законодавчих ініціатив у сфері пенітенціарної політики. Круглий стіл від 29.05.2012 р. URL : https://prison-pastoral.blogspot.com/2012/05/blog-post_6124.html

492. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Одеса, 2011. 17 с.

493. Філімонов В. Д. та Філімонова О. В. Правовий інститут кримінально-виконавчого права: поняття та зміст. *Юридичний вісник України*. URL: https://yvu.com.ua/pravovyj-instytut-kryminalno-vykonavchogo-prava-ponyattya-ta-zmist/

494. Філософський енциклопедичний словник / ред. кол.: В. І. Шинкарук та ін.; НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

495. Француз А. Й. Співвідношення понять «політична система» та «політична структура» (правовий аспект). *Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. 2003. Вип. 25. С. 136–142.

496. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 35 с.

497. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 332 с.

498. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2003. 253 с.

499. Хайек Ф. А. Право, законодавство та свобода. Київ : Сфера, 1999. 644 с.

500. Харитонова Є. О., Харитонова О. І., Голубєва Н. Ю. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар. Київ : Правова єдність, 2008. 740 с.

501. Харт Х. Л. А. Концепція права. Київ : Сфера, 1998. 236 с.

502. Харченко І. О. Принципи публічності, змагальності та забезпечення засудженому права на захист у стадії виконання вироку. Держава і право: *Збірник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького*. Вип. 20. Київ, 2003. С. 422 - 425.

503. Хаустова М. Г. Верховенство права – як основоположний принцип правової системи України в умовах модернізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2013. № 1062. Вип. 14. С. 22–26.

504. Хачикян А. М. Лишение свободы : Криминологические и уголовно-исполнительные проблемы. Ереван : Изд. Ереванского гос.ун-та, 2008. 192 с.

505. Хачикян А. М. Сравнительный анализ общих положений исполнения наказаний в виде лишения свободы в Республике Армения и российской федерации. *Уголовно-исполнительное право*. 2007. № 1. С. 70–75.

506. Хотинська О. З. Обов’язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 213 с.

507. Царюк С. В. Правові засади діяльності спостережних комісій щодо здійснення контролю за діяльністю установ виконання покарань.

Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2021. № 1. С. 74–79.

508. Цвік М. В. Верховенство права в контексті прав людини. *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. До 50-річниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. Харків, 2000. Ч. 1. С. 49–53.

509. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Верховна рада. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

510. Цивільний процес України: академічний курс : підручник / Фурса С. Я. Київ : Видавець Фурса С.Я., 2009. 848 с.

511. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Верховна рада. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

512. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у практиці європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 373–379.

513. Червінчук А. В. Юридичні принципи та правові презумпції адміністративної відповідальності за правопорушення, зафіксовані в автоматичному режимі. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 2 (60). С. 82 – 91.

514. Чмиленко Ф. О., Жук Л. П. Посібник до вивчення дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2014. 48 с.

515. Човган В. О. Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування. Монографія. Харків : Права людини, 2017. 608 с.

516. Чубоха Н. Ф. Принцип диспозитивності у цивільному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Серія ПРАВО. Випуск 21. Частина ІІ. Том 1. С. 299 – 302.

517. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України : людиноцентристське дослідження : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

518. Шаган О. В. Система принципів нормотворчості. *Науково-інформаційний вісник «Право»*. 2014. № 9. С. 64–69.

519. Шаповалова К. Г. Роль прокурора в додержанні законності під час обмеження конституційних прав і свобод людини в кримінальному провадженні. *Правова держава*. 2019. № 33. С. 142 – 148.

520. Шевчук С. В. Доктрина верховенства права та конституціоналізму : історична генеза і співвідношення. *Право України*. 2010. № 3. С. 52–61.

521. Шевчук С. В. Основи конституційної юриспруденції : навч. посіб. Харків : Консум, 2002. 296 с.

522. Шейко В. М., Кушнаренко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. Київ : Знання, 2006. 307 с.

523. Шейна А. М. Філософсько-правові засади принципу демократизму у праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2016. 23 с.

524. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія. Київ : Укр. енцикл., 1998. 744 с.

525. Шинкарьов Ю. В. Щодо визначення принципів кримінально-виконавчого права та законодавства. *Розвиток державності та права в Україні : реалії та перспективи* : зб. наук. праць матер. 1-ї Міжнар. наук. практ. конф. (24 квіт. 2009 р.). Сімферополь, 2009. Ч. 1. С. 495 – 497.

526. Шкута О. О. Деякі питання діяльності спостережної комісії як складової соціального партнерства пенітенціарної системи України. *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 177 – 182.

527. Шкута О. О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи україни : дис. …. докт. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2017. 480 с.

528. Штефан М. Й. Цивільний процес. Київ : Ін Юре, 1997. 322 с.

529. Штефан М. Й. Цивільний процес. Підручник. Київ : Ін. Юре, 2005. 608 с.

530. Штефан О. О. Поняття і значення принципів цивільного процесуального права в умовах воєнного стану. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. № 3. С. 5 – 14.

531. Шульга А. М. Юридично значуща поведінка: «негативна» і «позитивна» відповідальність. *Право і Безпека*. 2012. № 1 (43). С. 55 – 58.

532. Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Івано- Франківськ, 2013. 496 с.

533. Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики : монографія. Харків : Право, 2012. 456 с.

534. Юдківська Г. Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці європейського суду з прав людини : дис. … канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2008. 242 с.

535. Яковенко М. Справедливість як елемент права. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : Юридичні науки. 2019. Вип. 22. С. 123 – 129.

536. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : монографія. Харків : Право, 2013. 392 с.

537. Якубенко В. М. Принципи соціальної держави : стан і перспективи їх реалізації в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 207 с.

538. Яланський О., Грабовська І. Проблеми реалізації принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 334 – 338.

539. Яновська О. Г. Правові умови реалізації засад змагальності у кримінальному судочинстві. *Право України*. 2011. № 4. С. 197 - 204.

540. Ярмакі В. Х. Галузеві принципи міжнародного гуманітарного права. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 1. С. 227 – 229.

541. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с.

542. Яцишин М. М. Справедливість як визначальний принцип публічного права (на прикладі кримінально-виконавчого права). *Правова держава : історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 24 квіт. 2009 р., м. Запоріжжя, 2009. Ч. ІІ. С. 172 – 175.

ДОДАТКИ

Додаток А

ПРОПОЗИЦІЇ
щодо внесення змін і доповнень
до Кримінально-виконавчого кодексу України
(у частині правової регламентації принципів)

До Кримінально-виконавчого кодексу України пропонується внести такі зміни і доповнення.

1. У статті 5:

до переліку закріплених у статті принципів кримінально-виконавчого законодавства додати такі засади:

«верховенство права, недоторканність права власності, конфіденційність, презумпція невинуватості, диспозитивність, публічність, змагальність».

Визначені в статті 5 принципи «рівності засуджених перед законом» та «поєднання покарання з виправним впливом» змінити у формулюванні на такі:

«рівності засуджених перед законом і судом» та «поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом».

Виключити з переліку принципів, визначених у статті 5, засаду «участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань».

2. До чинної редакції закону додати такі статті:

Стаття 5^1. Верховенство права

Кримінально-виконавче законодавство формується й реалізується з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи мають найвищу цінність, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави.

Стаття 5^2. Законність

Посадові особи, працівники органів й установ виконання покарань, засуджені особи, представники органів місцевої влади, установ і організацій незалежно від форми власності, громадськості, окремі громадяни тощо, які залучаються до процесу виконання та відбування кримінальних покарань, зобов’язані неухильно додержуватися вимог Конституції, цього Кодексу,

міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших актів законодавства.

Стаття 5^3. Справедливість

Правовий статус засудженого (права, свободи, законні інтереси, обов'язки) визначається цим Кодексом, а також іншими нормативно-правовими актами, виходячи з порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання.

Засуджений несе дисциплінарну, матеріальну відповідальність за скоєний дисциплінарний проступок та/або інше порушення встановленого порядку відбування покарання лише на підставі детально вмотивованого рішення уповноваженої особи установи виконання покарань або суду.

Рішення про притягнення засудженого до дисциплінарної, матеріальної відповідальності приймається за результатом усебічного, повного й неупередженого дослідження обставин скоєння дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання.

Стягнення, що накладаються на засудженого, мають відповідати тяжкості і характеру проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання.

Рішення про притягнення засудженого до дисциплінарної, матеріальної відповідальності може бути оскаржене особою, яка відбуває покарання або її представником до органу виконання покарань вищого рівня, прокурору чи суду у встановленому законом порядку.

Стаття 5^4. Гуманізм

Під час виконання та відбування кримінальних покарань забезпечується повага до людської гідності, неухильне дотримання прав і свобод засудженого, а також інших осіб, інтереси яких невід'ємно пов'язані з виконанням та відбуванням засудженим кримінального покарання.

Стаття 5^5. Демократизм

Держава гарантує й забезпечує можливість використання засудженим права голосу на загальнодержавних виборах та права на участь у всеукраїнському референдумі.

Держава забезпечує належні умови для створення засудженими та їхню участь у роботі самодіяльних організацій (самодіяльних рад).

Посадові особи, працівники органів й установ виконання покарань залучають спостережні комісії, громадські, релігійні, благодійні організації тощо для виправлення і ресоціалізації засуджених.

Стаття 5^6. Недоторканність права власності

Засудженим забезпечується право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю у порядку передбаченому цим Кодексом та іншими нормативно-правовим актами.

Позбавлення або обмеження права власності під час виконання та відбування кримінальних покарань здійснюється посадовими особами установ виконання покарань у порядку передбаченому цим Кодексом та іншими нормативно-правовим актами, а також на підставі вмотивованого судового рішення, відповідно до положень розділу VIII КПК.

Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Стаття 5^{7}. Конфіденційність

Кожному засудженому гарантується конфіденційність юридичних консультацій, побачень із захисником, представником, а також законним представником та іншими особами у порядку визначеному цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами.

Держава забезпечує конфіденційність листування й телефонних розмов засудженого із захисником у кримінальному провадженні, а також листування з посадовими особами органів влади України, міжнародними судовими та іншими організаціями у порядку визначеному цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами.

Держава забезпечує зберігання та схоронність особистих документів засудженого під час виконання й відбування кримінального покарання. Порядок ознайомлення засудженого з особистими документами та їх отримання після звільнення, регламентований чинним законодавством.

Таємниця сповіді засудженого священнослужителю (капеланові) є недоторканною і охороняється законом.

Стаття 5^{8}. Презумпція невинуватості

Особа вважається невинуватою у вчиненні дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання і не може бути піддана заходам стягнення, доки не буде доведено та встановлено наявність у діях чи бездіяльності особи усіх ознак дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання.

Ніхто не зобов’язаний доводити свою невинуватість у вчиненні дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання.

Відсутність ознак дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання, виключає застосування до особи заходів стягнення.

Матеріали про дисциплінарний проступок та/або інше порушення встановленого порядку відбування покарання не можуть ґрунтуватися на

припущеннях, а також на інформації та доказах, отриманих незаконним шляхом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи.

Стаття 5[9]. Диференціація та індивідуалізація виконання покарань

Порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань регламентується та здійснюється з урахуванням: диференційованого визначення установи виконання покарань, де відбуватиме покарання засуджений, виду покарання, режиму виконання та відбування покарань.

Виправлення і ресоціалізація засудженого здійснюється з урахуванням позитивних змін в його особистості, які створюють у засудженого готовність до самокерованої правослухняної поведінки, а також свідомого відновлення його в соціальному статусі повноправного члена суспільства, готовність до повернення засудженого до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Стаття 5[10]. Диспозитивність

Розгляд і вирішення судами справ щодо дострокового звільнення від відбування покарання (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м’яким тощо) здійснюється за ініціативи (заява, клопотання, прохання та ін.) засудженого, його представника та/або законного представника у порядку визначеному законом.

Участь засудженого під час вирішення питання щодо застосування до нього дисциплінарного та іншого стягнення, надання пояснень з цього приводу, клопотань, доказів тощо, а також ознайомлення з матеріалами провадження, користування послугами представника, оскарження дій та рішень посадових осіб органів й установ виконання покарань з вказаного питання – є правом засудженого.

Стаття 5[11]. Публічність

Посадові особи органів і установ виконання покарань в межах своїх повноважень забезпечують реалізацію мети та завдань кримінально-виконавчого законодавства України під час виконання та відбування засудженими кримінальних покарань.

Нагляд за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань здійснюється прокурором.

Держава забезпечує безперешкодно відвідування установ виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок особами визначеними у ч. 1 ст. 24 цього Кодексу.

Здійснення громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань

забезпечується спостережними комісіями, а також громадськими організаціями, об'єднаннями тощо.

Стаття 5[12]. Змагальність

Вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку, у тому числі звільнення від відбування покарання здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання засудженим, його захисником та/або законним представником їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими законодавством.

Держава забезпечує можливість засудженому за власним вибором користуватися послугами адвоката або фахівця в галузі права під час процедури дисциплінарного провадження. У випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, засудженому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави.

Засудженому, його представнику та законному представнику гарантується право на оскарження рішень та дій (бездіяльності) посадових осіб органів і установ виконання покарань до органу виконання покарань вищого рівня, прокурора чи суду у встановлених законом випадках, та порядку.

Стаття 5[13]. Невідворотність виконання і відбування покарань

Держава забезпечує належну регламентацію порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань, враховуючи основні та додаткові покарання, інші заходи впливу, призначені рішеннями судів та інших уповноважених органів.

Засуджений зобов'язаний неухильно дотримуватися вимог чинного законодавства, яке регулює порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, а також інших заходів впливу, призначених рішеннями судів та інших уповноважених органів.

Стаття 5[14]. Рівність засуджених перед законом і судом

Усі засуджені є рівними перед законом і судом.

Не може бути привілеїв чи обмежень прав засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, за мовними або іншими ознаками.

У випадках і порядку, передбачених законом, певні особи (вагітні жінки, матері-годувальниці, неповнолітні, іноземці, особи з інвалідністю тощо) під час виконання й відбування кримінальних покарань користуються додатковими гарантіями.

Стаття 5[15]. Взаємна відповідальність держави і засудженого

Посадові особи, працівники органів і установ виконання покарань, а також засуджені, зобов'язані неухильно дотримуватись норм кримінально-виконавчого й іншого законодавства.

У разі недотримання норм кримінально-виконавчого й іншого законодавства та/або вчинення протиправних діянь, особи визначені в абзаці першому нестимуть відповідальність на підставах, та у порядку визначеному чинним законодавством.

Стаття 5^{16}. Раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки

Держава, посадові особи органів і установ виконання покарань визначають необхідність й достатність застосування до засудженого заходів дисциплінарного, фізичного та іншого впливу, заходів заохочення, задля стимулювання правослухняної поведінки, виправлення й ресоціалізації засудженого, а також виконання інших завдань передбачених цим Кодексом.

Стаття 5^{17}. Поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом

Держава визначає, а посадові особи органів й установ виконання покарань застосовують закріплені в законі засоби, які під час виконання й відбування покарань забезпечують виправлення і ресоціалізацію засудженого.

3. Частину 8 статті 128-1 викласти в такій редакції:

Таємниця сповіді є недоторканною і охороняється законом. Забороняється оприлюднювати, фіксувати технічними засобами та відтворювати будь-яку інформацію, отриману під час сповіді. Відомості, отримані під час сповіді, не можуть бути предметом здійснення кримінального провадження та використовуватися в ньому як доказ. Не можуть бути допитані як свідки священнослужитель, перекладач або інша особа про відомості, одержані ними під час сповіді засуджених.

Додаток Б

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ

щодо внесення змін і доповнень
до Кримінально-виконавчого кодексу України
(у частині правової регламентації принципів)

Чинна редакція	Текст із запропонованими змінами
Стаття 5. Принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань Кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань.	**Стаття 5. Принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань** Кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах **верховенства права**, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, **недоторканності права власності**, **конфіденційності**, **презумпції невинуватості**, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, **диспозитивності**, **публічності**, **змагальності**, невідворотності виконання і відбування покарань, рівності засуджених перед законом **і судом**, взаємної відповідальності держави і засудженого, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним **і ресоціалізаційним впливом**.
	Стаття 5[1]. Верховенство права **Кримінально-виконавче законодавство формується й реалізується з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи мають найвищу цінність, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави.**
	Стаття 5[2]. Законність **Посадові особи, працівники органів й установ виконання покарань, засуджені особи, представники органів місцевої влади, установ і організацій незалежно від форми власності, громадськості, окремі громадяни тощо, які залучаються**

	до процесу виконання та відбування кримінальних покарань, зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших актів законодавства.
	Стаття 5³. Справедливість **Правовий статус засудженого (права, свободи, законні інтереси, обов'язки) визначається цим Кодексом, а також іншими нормативно-правовими актами, виходячи із порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання.** **Засуджений несе дисциплінарну, матеріальну відповідальність за скоєний дисциплінарний проступок та/або інше порушення встановленого порядку відбування покарання лише на підставі детально вмотивованого рішення уповноваженої особи установи виконання покарань або суду.** **Рішення про притягнення засудженого до дисциплінарної, матеріальної відповідальності приймається за результатом всебічного, повного й неупередженого дослідження обставин скоєння дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання.** **Стягнення, що накладаються на засудженого, мають відповідати тяжкості і характеру проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання.** **Рішення про притягнення засудженого до дисциплінарної, матеріальної відповідальності може бути оскаржене особою, яка відбуває покарання або її представником до органу виконання покарань вищого рівня, прокурору чи суду у встановленому законом порядку.**
	Стаття 5⁴. Гуманізм **Під час виконання та відбування кримінальних покарань забезпечується повага до людської гідності, неухильне**

	дотримання прав і свобод засудженого, а також інших осіб, інтереси яких невід'ємно пов'язані з виконанням та відбуванням засудженим кримінального покарання.
	Стаття 5⁵. Демократизм **Держава гарантує й забезпечує можливість використання засудженим права голосу на загальнодержавних виборах та права на участь у всеукраїнському референдумі.** **Держава забезпечує належні умови для створення засудженими та їхню участь у роботі самодіяльних організацій (самодіяльних рад).** **Посадові особи, працівники органів й установ виконання покарань залучають спостережні комісії, громадські, релігійні, благодійні організації тощо для виправлення і ресоціалізації засуджених.**
	Стаття 5⁶. Недоторканність права власності **Засудженим забезпечується право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю у порядку передбаченому цим Кодексом та іншими нормативно-правовим актами.** **Позбавлення або обмеження права власності під час виконання та відбування кримінальних покарань здійснюється посадовими особами установ виконання покарань у порядку передбаченому цим Кодексом та іншими нормативно-правовим актами, а також на підставі вмотивованого судового рішення, відповідно до положень розділу VIII КПК.** **Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.**
	Стаття 5⁷. Конфіденційність **Кожному засудженому гарантується конфіденційність юридичних консультацій, побачень із захисником, представником, а також законним**

	представником та іншими особами у порядку визначеному цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами. **Держава забезпечує конфіденційність листування й телефонних розмов засудженого із захисником у кримінальному провадженні, а також листування з посадовими особами органів влади України, міжнародними судовими та іншими організаціями у порядку визначеному цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами.** **Держава забезпечує зберігання та схоронність особистих документів засудженого під час виконання й відбування кримінального покарання. Порядок ознайомлення засудженого з особистими документами та їх отримання після звільнення, регламентований чинним законодавством.** **Таємниця сповіді засудженого священнослужителю (капеланові) є недоторканною і охороняється законом.**
	Стаття 5[8]. Презумпція невинуватості **Особа вважається невинуватою у вчиненні дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання і не може бути піддана заходам стягнення, доки не буде доведено та встановлено наявність у діях чи бездіяльності особи усіх ознак дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання.** **Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання.** **Відсутність ознак дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання, виключає застосування до особи заходів стягнення.** **Матеріали про дисциплінарний проступок та/або інше порушення встановленого порядку відбування покарання не можуть ґрунтуватися на припущеннях, а також на інформації та**

	доказах, отриманих незаконним шляхом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи.
	Стаття 5⁹. Диференціація та індивідуалізація виконання покарань **Порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань регламентується та здійснюється з урахуванням: диференційованого визначення установи виконання покарань, де відбуватиме покарання засуджений, виду покарання, режиму виконання та відбування покарань.** **Виправлення і ресоціалізація засудженого здійснюється з урахуванням позитивних змін в його особистості, які створюють у засудженого готовність до самокерованої правослухняної поведінки, а також свідомого відновлення його в соціальному статусі повноправного члена суспільства, готовність до повернення засудженого до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.**
	Стаття 5¹⁰. Диспозитивність **Розгляд і вирішення судами справ щодо дострокового звільнення від відбування покарання (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким тощо) здійснюється за ініціативи (заява, клопотання, прохання та ін.) засудженого, його представника та/або законного представника у порядку визначеному законом.** **Участь засудженого під час вирішення питання щодо застосування до нього дисциплінарного та іншого стягнення, надання пояснень з цього приводу, клопотань, доказів тощо, а також ознайомлення з матеріалами провадження, користування послугами представника, оскарження дій та рішень посадових осіб органів й установ виконання покарань з вказаного питання – є правом засудженого.**

	Стаття 5[11]. Публічність **Посадові особи органів і установ виконання покарань в межах своїх повноважень забезпечують реалізацію мети та завдань кримінально-виконавчого законодавства України під час виконання та відбування засудженими кримінальних покарань.** **Нагляд за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань здійснюється прокурором.** **Держава забезпечує безперешкодно відвідування установ виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок особами визначеними у ч. 1 ст. 24 цього Кодексу.** **Здійснення громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань забезпечується спостережними комісіями, а також громадськими організаціями, об'єднаннями тощо.**
	Стаття 5[12]. Змагальність **Вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку, у тому числі звільнення від відбування покарання здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання засудженим, його захисником та/або законним представником їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими законодавством.** **Держава забезпечує можливість засудженому за власним вибором користуватися послугами адвоката або фахівця в галузі права під час процедури дисциплінарного провадження. У випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, засудженому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави.** **Засудженому, його представнику та законному представнику гарантується право на оскарження рішень та дій (бездіяльності) посадових осіб органів і**

	установ виконання покарань до органу виконання покарань вищого рівня, прокурора чи суду у встановлених законом випадках, та порядку.
	Стаття 5[13]. Невідворотність виконання і відбування покарань **Держава забезпечує належну регламентацію порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань, враховуючи основні та додаткові покарання, інші заходи впливу, призначені рішеннями судів та інших уповноважених органів.** **Засуджений зобов'язаний неухильно дотримуватися вимог чинного законодавства, яке регулює порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, а також інших заходів впливу, призначених рішеннями судів та інших уповноважених органів.**
	Стаття 5[14]. Рівність засуджених перед законом і судом **Усі засуджені є рівними перед законом і судом.** **Не може бути привілеїв чи обмежень прав засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, за мовними або іншими ознаками.** **У випадках і порядку, передбачених законом, певні особи (вагітні жінки, матері-годувальниці, неповнолітні, іноземці, особи з інвалідністю тощо) під час виконання й відбування кримінальних покарань користуються додатковими гарантіями.**
	Стаття 5[15]. Взаємна відповідальність держави і засудженого **Посадові особи, працівники органів і установ виконання покарань, а також засуджені, зобов'язані неухильно дотримуватись норм кримінально-виконавчого й іншого законодавства.** **У разі недотримання норм кримінально-виконавчого й іншого**

	законодавства та/або вчинення протиправних діянь, особи визначені в абзаці першому нестимуть відповідальність на підставах, та у порядку визначеному чинним законодавством.
	Стаття 5[16]. Раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки **Держава, посадові особи органів і установ виконання покарань визначають необхідність й достатність застосування до засудженого заходів дисциплінарного, фізичного та іншого впливу, заходів заохочення, задля стимулювання правослухняної поведінки, виправлення й ресоціалізації засудженого, а також виконання інших завдань передбачених цим Кодексом.**
	Стаття 5[17]. Поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом **Держава визначає, а посадові особи органів й установ виконання покарань застосовують закріплені в законі засоби, які під час виконання й відбування покарань забезпечують виправлення і ресоціалізацію засудженого.**
Стаття 128-1. Організація душпастирської опіки засуджених 8. Таємниця сповіді є недоторканною і охороняється законом. Забороняється оприлюднювати, фіксувати технічними засобами та відтворювати будь-яку інформацію, отриману зі сповіді. Відомості, отримані зі сповіді, не можуть бути предметом досудового розслідування, досудового слідства чи кримінального провадження, використовуватися як доказ. Ніхто в жодному разі не може допитувати священнослужителя, перекладача чи іншу особу з питань, пов'язаних з конфіденційністю сповіді.	**Стаття 128-1. Організація душпастирської опіки засуджених** 8. Таємниця сповіді є недоторканною і охороняється законом. Забороняється оприлюднювати, фіксувати технічними засобами та відтворювати будь-яку інформацію, отриману **під час** сповіді. Відомості, отримані **під час** сповіді, не можуть бути предметом **здійснення кримінального провадження та** використовуватися **в ньому як** доказ. **Не можуть бути допитані як свідки** священнослужитель, перекладач **або** інша особа **про відомості, одержані ними під час сповіді засуджених.**

Додаток В

Результати опитування працівників органів та установ виконання покарань; прокурорів, які здійснюють нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах; адвокатів, які представляють інтереси засуджених у сфері кримінальної юстиції. Всього опитано 365 осіб, з яких 217 – працівників органів й установ виконання покарань; 63 – прокурори; 85 – адвокатів.

За результатами аналізу підсумків анкетного опитування були отримані наступні дані:

	Працівники ОУВП (217 осіб)	**Прокурори (63 особи)**	**Адвокати (85 осіб)**
1. Стаж юридичної роботи опитаних осіб:			
а) до 3-х років	11,07 % (24 особи)	6,35 % (4 особи)	12,94 % (11 осіб)
б) до 5-ти років	18,89 % (41 особа)	19,05 % (12 осіб)	22,35 % (19 осіб)
в) до 10-ти років	31,80 % (69 осіб)	30,16 % (19 осіб)	28,24 % (24 особи)
г) понад 10-ть років	38,24 % 83 (особи)	44,44 % (28 осіб)	36,47 % (31 особа)
2. Вік:			
а) 18 – 25 років	12,44 % (27 осіб)	4,76 % (3 особи)	7,06 % (6 осіб)
б) 26 – 35 років	22,12 % (48 осіб)	38,10 % (24 особи)	31,76 % (27 осіб)
в) 36 – 45 років	42,86 % (93 особи)	46,03 % (29 осіб)	49,42 % (42 особи)
г) 46 років і більше	22,58 % (49 осіб)	11,11 % (7 осіб)	11,76 % (10 осіб)
3. В якій мірі, на Вашу думку, чинне кримінально-виконавче законодавство забезпечує загальновизнані міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення прав засуджених ?			
а) у повній мірі	11,52 % (25 осіб)	12,70 % (8 осіб)	2,35 % (2 особи)
б) частково	65,90 % (143 особи)	58,73 % (37 осіб)	49,41 % (42 особи)
в) практично не забезпечує	22,58 % (49 осіб)	28,57 % (18 осіб)	48,25 % (41 особа)
4. Чи потребує існуючий перелік принципів, закріплений у чинному Кримінально-виконавчому кодексі, вдосконалення?			
а) так, існуючий перелік принципів закріплений у КВК потребує кардинального переосмислення та	80,18 % (174 особи)	58,73 % (37 осіб)	80,00 % (68 особа)

змістовного вдосконалення на основі міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав засуджених, досягнень сучасної науки кримінально-виконавчого права			
б) так, існуючий перелік принципів закріплений у КВК потребує незначного коригування шляхом внесення незначних змін до законодавства	15,67 % (34 особи)	36,51 % (23 особи)	20,00 % (17 осіб)
в) ні, існуючий перелік принципів закріплений у КВК повністю відповідає міжнародно-правовим стандартам у сфері забезпечення прав засуджених та практичній діяльності у кримінально-виконавчій сфері	4,15 % (9 осіб)	4,76 % (3 особи)	0,00% (0 осіб)
5. Чи доцільно доповнити КВК України окремими нормами, присвяченими нормативному закріпленню кожного з принципів?			
а) так, доцільно, оскільки це забезпечить визначеність змісту принципів, їх дієвість, однозначність та правильність їх застосування у кримінально-виконавчій сфері	82,03 % (178 осіб)	61,90 % (39 осіб)	85,88 % (73 особи)
б) доповнення КВК України окремими нормами, присвяченими нормативному закріпленню кожного з принципів не буде зайвим, але це не стане суттєвим кроком у вдосконаленні вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства	14,29 % (31 особа)	33,34 % (21 особа)	14,12 % (12 осіб)
в) ні, не доцільно, оскільки нормативне закріплення принципів в окремих нормах КВК України перевантажить його зайвими положеннями, які не матимуть теоретичного та практичного значення	3,68 % (8 осіб)	4,76 % (3 особи)	0,00% (0 осіб)
6. Чи вважаєте Ви, що чітке виконання посадовими особами органів та установ виконання покарань усіх вимог принципів кримінально-виконавчого законодавства дозволить покращити стан з дотриманням прав, свобод та інтересів осіб, які відбувають кримінальні покарання?			
а) так, абсолютно	65,44 % (142 особи)	55,56 % (35 осіб)	82,35 % (70 осіб)
б) скоріше за все, так	29,03 % (63 особи)	39,68 % (25 осіб)	16,47 % (14 осіб)
в) важко відповісти	1,84 % (4 особи)	3,17 % (2 особи)	1,18 % (1 особа)
г) скоріше за все, ні	2,30 % (5 осіб)	1,59 % (1 особа)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	1,39 % (3 особи)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
7. Чи вважаєте Ви слушним до групи загальноправових принципів кримінально-виконавчого права віднести такі засади: *верховенство права,*			

законність, справедливість, свобода та особиста недоторканність, гуманізм, демократизм, недоторканність права власності, конфіденційність?			
а) так, абсолютно	28,11 % (61 особа)	26,98 % (17 осіб)	34,12 % (29 осіб)
б) скоріше за все, так	47,93 % (104 особи)	49,21 % (31 особа)	54,12 % (46 осіб)
в) важко відповісти	22,58 % (49 осіб)	22,22 % (14 осіб)	11,76 % (10 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,92 % (2 особи)	1,59 % (1 особа)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,46 % (1 особа)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
8. Чи вважаєте Ви слушним здійснити нормативне визначення у КВК України таких загальноправових принципів: *верховенство права, законність, справедливість, свобода та особиста недоторканність, гуманізм, демократизм, недоторканність права власності, конфіденційність?*			
а) так, абсолютно	27,65 % (60 осіб)	30,16 % (19 осіб)	37,65 % (32 особи)
б) скоріше за все, так	56,68 % (123 особи)	46,03 % (29 осіб)	50,59 % (43 особи)
в) важко відповісти	14,75 % (32 особи)	22,22 % (14 осіб)	11,76 % (10 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,92 % (2 особи)	1,59 % (1 особа)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
9. Чи вважаєте Ви слушним нормативне визначення у КВК України принципу верховенства права у такій редакції: *Кримінально-виконавче законодавство формується й реалізується з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи мають найвищу цінність, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави?*			
а) так, абсолютно	26,27 % (57 осіб)	28,57 % (18 осіб)	36,47 % (31 особа)
б) скоріше за все, так	52,53 % (114 осіб)	33,33 % (21 особа)	43,53 % (37 осіб)
в) важко відповісти	20,74 % (45 осіб)	36,51 % (23 особи)	20,00 % (17 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,46 % (1 особа)	1,59 % (1 особа)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
10. Чи вважаєте Ви доцільним нормативне визначення у КВК України принципу законності у такій редакції: *Посадові особи, працівники органів й установ виконання покарань, засуджені особи, представники органів місцевої влади, установ і організацій незалежно від форми власності, громадськості, окремі громадяни тощо, які залучаються до процесу виконання та відбування кримінальних покарань, зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода*			

на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших актів законодавства?			
а) так, абсолютно	26,73 % (58 осіб)	25,40 % (16 осіб)	35,29 % (30 осіб)
б) скоріше за все, так	50,69 % (110 осіб)	36,51 % (23 особи)	40,00 % (34 особи)
в) важко відповісти	22,12 % (48 осіб)	38,09 % (24 особи)	24,71 % (21 особа)
г) скоріше за все, ні	0,46 % (1 особа)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
11. Чи вважаєте Ви доцільним нормативне визначення у КВК України принципу справедливості у такій редакції: *Правовий статус засудженого (права, свободи, законні інтереси, обов'язки) визначається цим Кодексом, а також іншими нормативно-правовими актами, виходячи із порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання. Засуджений несе дисциплінарну, матеріальну відповідальність за скоєний дисциплінарний проступок та/або інше порушення встановленого порядку відбування покарання лише на підставі детально вмотивованого рішення уповноваженої особи установи виконання покарань або суду. Рішення про притягнення засудженого до дисциплінарної, матеріальної відповідальності приймається за результатом всебічного, повного й неупередженого дослідження обставин скоєння дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання. Стягнення, що накладаються на засудженого, мають відповідати тяжкості і характеру проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання. Рішення про притягнення засудженого до дисциплінарної, матеріальної відповідальності може бути оскаржене особою, яка відбуває покарання або її представником до органу виконання покарань вищого рівня, прокурору чи суду у встановленому законом порядку*?			
а) так, абсолютно	23,04 % (50 осіб)	19,05 % (12 осіб)	25,88 % (22 особи)
б) скоріше за все, так	51,61 % (112 осіб)	42,86 % (27 осіб)	43,53 % (37 осіб)
в) важко відповісти	24,89 % (54 осіб)	38,09 % (24 особи)	30,59 % (26 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,46 % (1 особа)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
12. Чи вважаєте Ви доцільним нормативне визначення у КВК України принципу гуманізму у такій редакції: *Під час виконання та відбування кримінальних покарань забезпечується повага до людської гідності, неухильне дотримання прав і свобод засудженого, а також інших осіб, інтереси яких невід'ємно пов'язані з виконанням та відбуванням засудженим кримінального покарання?*			
а) так, абсолютно	33,64 % (73 особи)	34,92 % (22 особи)	37,65 % (32 особи)

б) скоріше за все, так	41,94 % (91 особа)	46,03 % (29 осіб)	49,41 % (42 особи)
в) важко відповісти	24,42 % (53 особи)	19,05 % (12 осіб)	12,94 % (11 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
13. Чи вважаєте Ви слушним нормативне визначення у КВК України принципу демократизму у такій редакції: *Держава гарантує й забезпечує можливість використання засудженим права голосу на загальнодержавних виборах та права на участь у всеукраїнському референдумі. Держава забезпечує належні умови для створення засудженими та їхню участь у роботі самодіяльних організацій (самодіяльних рад). Посадові особи, працівники органів й установ виконання покарань залучають спостережні комісії, громадські, релігійні, благодійні організації тощо для виправлення і ресоціалізації засуджених?*			
а) так, абсолютно	22,58 % (49 осіб)	11,11 % (7 осіб)	23,53 % (20 осіб)
б) скоріше за все, так	52,07 % (113 осіб)	33,33 % (21 особа)	43,53 % (37 осіб)
в) важко відповісти	24,89 % (54 особи)	55,56 % (35 осіб)	32,94 % (28 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,46 % (1 особа)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
14. Чи вважаєте Ви слушним нормативне визначення у КВК України принципу недоторканності права власності у такій редакції: *Засудженим забезпечується право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю у порядку передбаченому цим Кодексом та іншими нормативно-правовим актами. Позбавлення або обмеження права власності під час виконання та відбування кримінальних покарань здійснюється посадовими особами установ виконання покарань у порядку передбаченому цим Кодексом та іншими нормативно-правовим актами, а також на підставі вмотивованого судового рішення, відповідно до положень розділу VIII КПК. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом?*			
а) так, абсолютно	17,05 % (37 осіб)	28,57 % (18 осіб)	40,00 % (34 особи)
б) скоріше за все, так	56,68 % (123 особи)	30,16 % (19 особа)	44,71 % (38 осіб)
в) важко відповісти	26,27 % (57 осіб)	41,27 % (26 осіб)	15,29 % (13 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)

15. Чи вважаєте Ви доцільним нормативне визначення у КВК України принципу конфіденційності у такій редакції: *Кожному засудженому гарантується конфіденційність юридичних консультацій, побачень із захисником, представником, а також законним представником та іншими особами у порядку визначеному цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами. Держава забезпечує конфіденційність листування й телефонних розмов засудженого із захисником у кримінальному провадженні, а також листування з посадовими особами органів влади України, міжнародними судовими та іншими організаціями у порядку визначеному цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами. Держава забезпечує зберігання та схоронність особистих документів засудженого під час виконання й відбування кримінального покарання. Порядок ознайомлення засудженого з особистими документами та їх отримання після звільнення, регламентований чинним законодавством. Таємниця сповіді засудженого священнослужителю (капеланові) є недоторканною і охороняється законом?*			
а) так, абсолютно	14,75 % (32 особи)	12,70 % (8 осіб)	30,59 % (26 осіб)
б) скоріше за все, так	38,71 % (84 особи)	38,10 % (24 особа)	51,76 % (44 осіб)
в) важко відповісти	46,08 % (100 осіб)	49,20 % (31 особа)	17,65 % (15 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,46 % (1 особа)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
16. Чи вважаєте Ви слушним до групи міжгалузевих принципів кримінально-виконавчого права віднести такі засади: *презумпція невинуватості, диференціація та індивідуалізація виконання покарань, диспозитивність, публічність, змагальність, невідворотність виконання і відбування покарань?*			
а) так, абсолютно	24,42 % (53 особи)	22,22 % (14 осіб)	28,24 % (24 особи)
б) скоріше за все, так	36,87 % (80 осіб)	39,68 % (25 особа)	34,12 % (29 осіб)
в) важко відповісти	36,41 % (79 осіб)	36,51 % (23 особи)	31,76 % (27 осіб)
г) скоріше за все, ні	2,30 % (5 осіб)	1,59 % (1 особа)	5,88 % (5 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
17. Чи вважаєте Ви слушним здійснити нормативне визначення у КВК України таких міжгалузевих принципів: *презумпція невинуватості, диференціація та індивідуалізація виконання покарань, диспозитивність, публічність, змагальність, невідворотність виконання і відбування покарань?*			
а) так, абсолютно	23,96 % (52 особи)	19,05 % (12 осіб)	24,71 % (21 особа)
б) скоріше за все, так	33,18 % (72 особи)	33,33 % (21 особа)	31,77 % (27 осіб)

в) важко відповісти	40,55 % (88 осіб)	46,03 % (29 осіб)	37,64 % (32 осіб)
г) скоріше за все, ні	1,84 % (4 особи)	1,59 % (1 особа)	5,88 % (5 осіб)
д) ні, абсолютно	0,47 % (1 особа)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
18. Чи вважаєте Ви доцільним нормативне визначення у КВК України принципу презумпції невинуватості у такій редакції: *Особа вважається невинуватою у вчиненні дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання і не може бути піддана заходам стягнення, доки не буде доведено та встановлено наявність у діях чи бездіяльності особи усіх ознак дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання.* *Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання.* *Відсутність ознак дисциплінарного проступку та/або іншого порушення встановленого порядку відбування покарання, виключає застосування до особи заходів стягнення.* *Матеріали про дисциплінарний проступок та/або інше порушення встановленого порядку відбування покарання не можуть ґрунтуватися на припущеннях, а також на інформації та доказах, отриманих незаконним шляхом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи.*			
а) так, абсолютно	16,13 % (35 осіб)	20,63 % (13 осіб)	35,29 % (30 осіб)
б) скоріше за все, так	43,32 % (94 особи)	46,04 % (29 особа)	55,29 % (47 осіб)
в) важко відповісти	40,09 % (87 осіб)	33,33 % (21 особа)	9,42 % (8 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,46 % (1 особа)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
19. Чи вважаєте Ви доцільним нормативне визначення у КВК України принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань у такій редакції: *Порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань регламентується та здійснюється з урахуванням: диференційованого визначення установи виконання покарань, де відбуватиме покарання засуджений, виду покарання, режиму виконання та відбування покарань.* *Виправлення і ресоціалізація засудженого здійснюється з урахуванням позитивних змін в його особистості, які створюють у засудженого готовність до самокерованої правослухняної поведінки, а також свідомого відновлення його в соціальному статусі повноправного члена суспільства, готовність до повернення засудженого до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві?*			
а) так, абсолютно	17,97 % (39 осіб)	26,98 % (17 осіб)	34,12 % (29 осіб)
б) скоріше за все, так	48,39 % (105 осіб)	49,21 % (31 особа)	55,29 % (47 осіб)
в) важко відповісти	33,64 %	23,81 %	10,59 %

	(73 особи)	(15 осіб)	(9 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
20. Чи вважаєте Ви слушним нормативне визначення у КВК України принципу диспозитивності у такій редакції: Розгляд і вирішення судами справ щодо дострокового звільнення від відбування покарання (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким тощо) здійснюється за ініціативи (заява, клопотання, прохання та ін.) засудженого, його представника та/або законного представника у порядку визначеному законом. Участь засудженого під час вирішення питання щодо застосування до нього дисциплінарного та іншого стягнення, надання пояснень з цього приводу, клопотань, доказів тощо, а також ознайомлення з матеріалами провадження, користування послугами представника, оскарження дій та рішень посадових осіб органів й установ виконання покарань з вказаного питання – є правом засудженого?			
а) так, абсолютно	10,14 % (22 особи)	33,33 % (21 особа)	34,12 % (29 осіб)
б) скоріше за все, так	34,56 % (75 осіб)	36,51 % (23 особи)	51,76 % (44 особи)
в) важко відповісти	53,92 % (117 осіб)	30,16 % (19 осіб)	14,12 % (12 осіб)
г) скоріше за все, ні	1,38 % (3 особи)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
21. Чи вважаєте Ви слушним нормативне визначення у КВК України принципу публічності у такій редакції: *Посадові особи органів і установ виконання покарань в межах своїх повноважень забезпечують реалізацію мети та завдань кримінально-виконавчого законодавства України під час виконання та відбування засудженими кримінальних покарань.* *Нагляд за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань здійснюється прокурором.* *Держава забезпечує безперешкодно відвідування установ виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок особами визначеними у ч. 1 ст. 24 цього Кодексу.* *Здійснення громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань забезпечується спостережними комісіями, а також громадськими організаціями, об'єднаннями тощо?*			
а) так, абсолютно	10,60 % (23 особи)	33,33 % (21 особа)	23,53 % (20 осіб)
б) скоріше за все, так	41,01 % (89 осіб)	38,10 % (24 особи)	49,41 % (42 особи)
в) важко відповісти	47,93 % (104 особи)	28,57 % (18 осіб)	27,06 % (23 особи)
г) скоріше за все, ні	0,46 % (1 особа)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 %	0,00 %	0,00 %

	(0 осіб)	(0 осіб)	(0 осіб)
22. Чи вважаєте Ви слушним нормативне визначення у КВК України принципу змагальності у такій редакції: *Вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку, у тому числі звільнення від відбування покарання здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання засудженим, його захисником та/або законним представником їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими законодавством.* *Держава забезпечує можливість засудженому за власним вибором користуватися послугами адвоката або фахівця в галузі права під час процедури дисциплінарного провадження. У випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, засудженому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави.* *Засудженому, його представнику та законному представнику, гарантується право на оскарження рішень та дій (бездіяльності) посадових осіб органів і установ виконання покарань до органу виконання покарань вищого рівня, прокурора чи суду у встановлених законом випадках, та порядку?*			
а) так, абсолютно	6,45 % (14 осіб)	34,92 % (22 особи)	41,18 % (35 осіб)
б) скоріше за все, так	27,19 % (59 осіб)	26,98 % (17 осіб)	45,88 % (39 осіб)
в) важко відповісти	65,44 % (142 особи)	38,10 % (24 особи)	12,94 % (11 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,92 % (2 особи)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
23. Чи вважаєте Ви доцільним нормативне визначення у КВК України принципу невідворотності виконання і відбування покарань у такій редакції: *Держава забезпечує належну регламентацію порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань, враховуючи основні та додаткові покарання, інші заходи впливу, призначені рішеннями судів та інших уповноважених органів.* *Засуджений зобов'язаний неухильно дотримуватися вимог чинного законодавства, яке регулює порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, а також інших заходів впливу, призначених рішеннями судів та інших уповноважених органів?*			
а) так, абсолютно	15,21 % (33 особи)	39,68 % (25 осіб)	41,18 % (35 осіб)
б) скоріше за все, так	39,17 % (85 осіб)	41,27 % (26 осіб)	48,24 % (41 особа)
в) важко відповісти	45,62 % (99 осіб)	19,05 % (12 осіб)	10,58 % (9 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
24. Чи вважаєте Ви слушним до групи галузевих принципів кримінально-виконавчого права віднести такі засади: *рівність засуджених перед законом і судом, взаємна відповідальність держави і засудженого, раціональне застосування*			

примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом?			
а) так, абсолютно	43,32 % (94 особи)	39,68 % (25 осіб)	40,00 % (34 особи)
б) скоріше за все, так	48,85 % (106 осіб)	47,62 % (30 осіб)	47,06 % (40 осіб)
в) важко відповісти	7,83 % (17 осіб)	12,70 % (8 осіб)	12,94 % (11 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
25. Чи вважаєте Ви слушним здійснити нормативне визначення у КВК України таких галузевих принципів: *рівність засуджених перед законом і судом, взаємна відповідальність держави і засудженого, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом?*			
а) так, абсолютно	41,47 % (90 осіб)	46,03 % (29 осіб)	40,00 % (34 особи)
б) скоріше за все, так	49,77 % (108 осіб)	44,44 % (28 осіб)	49,41 % (42 особи)
в) важко відповісти	8,76 % (19 осіб)	9,53 % (6 осіб)	10,59 % (9 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
26. Чи вважаєте Ви доцільним нормативне визначення у КВК України принципу рівності засуджених перед законом і судом у такій редакції: *Усі засуджені є рівними перед законом і судом. Не може бути привілеїв чи обмежень прав засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, за мовними або іншими ознаками. У випадках і порядку, передбачених законом, певні особи (вагітні жінки, матері-годувальниці, неповнолітні, іноземці, особи з інвалідністю тощо) під час виконання й відбування кримінальних покарань користуються додатковими гарантіями.*			
а) так, абсолютно	42,86 % (93 особи)	46,03 % (29 осіб)	41,18 % (35 осіб)
б) скоріше за все, так	49,31 % (107 осіб)	44,44 % (28 осіб)	47,06 % (40 осіб)
в) важко відповісти	7,83 % (17 осіб)	9,53 % (6 осіб)	11,76 % (10 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
27. Чи вважаєте Ви доцільним нормативне визначення у КВК України принципу взаємної відповідальності держави і засудженого у такій редакції:			

Посадові особи, працівники органів і установ виконання покарань, а також засуджені, зобов'язані неухильно дотримуватись норм кримінально-виконавчого й іншого законодавства. *У разі недотримання норм кримінально-виконавчого й іншого законодавства та/або вчинення протиправних діянь, особи визначені в абзаці першому нестимуть відповідальність на підставах, та у порядку визначеному чинним законодавством?*			
а) так, абсолютно	35,02 % (76 осіб)	31,75 % (20 осіб)	35,29 % (30 осіб)
б) скоріше за все, так	37,79 % (82 особи)	38,10 % (24 особи)	42,35 % (36 осіб)
в) важко відповісти	26,73 % (58 осіб)	30,15 % (19 осіб)	22,36 % (19 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,46 % (1 особа)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
28. Чи вважаєте Ви слушним нормативне визначення у КВК України принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки у такій редакції: *Держава, посадові особи органів і установ виконання покарань визначають необхідність й достатність застосування до засудженого заходів дисциплінарного, фізичного та іншого впливу, заходів заохочення, задля стимулювання правослухняної поведінки, виправлення й ресоціалізації засудженого, а також виконання інших завдань передбачених цим Кодексом.*			
а) так, абсолютно	39,63 % (86 осіб)	41,27 % (26 осіб)	31,76 % (27 осіб)
б) скоріше за все, так	49,77 % (108 осіб)	49,21 % (31 особа)	41,18 % (35 осіб)
в) важко відповісти	10,60 % (23 особи)	9,52 % (6 осіб)	27,06 % (23 особи)
г) скоріше за все, ні	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
29. Чи вважаєте Ви слушним нормативне визначення у КВК України принципу поєднання покарання з виправним і ресоціалізаційним впливом у такій редакції: *Держава визначає, а посадові особи органів й установ виконання покарань застосовують закріплені в законі засоби, які під час виконання й відбування покарань забезпечують виправлення і ресоціалізацію засудженого.*			
а) так, абсолютно	35,48 % (77 осіб)	39,68 % (25 осіб)	38,82 % (33 особи)
б) скоріше за все, так	47,93 % (104 особи)	47,62 % (30 осіб)	42,35 % (36 осіб)
в) важко відповісти	16,59 % (36 осіб)	12,70 % (8 осіб)	18,83 % (16 осіб)
г) скоріше за все, ні	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)
д) ні, абсолютно	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)	0,00 % (0 осіб)

Додаток Г

Акти впровадження

МВС УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
вул. Велика Перспективна, 1,
м. Кропивницький, 25015
E-mail: info@dnuvs.ukr.education
Офіційний вебсайт: https://dnuvs.ukr.education
код згідно з ЄДРПОУ 08571423

18.07 2023 № 3507/28-2023

На № _____ від _____

Директору Департаменту
юридичного забезпечення
Міністерства внутрішніх справ
України
Денису ГОРБАСЮ

Про надання пропозицій

Шановний пане директоре!

Направляємо для розгляду і можливого використання у роботі очолюваного Вами Комітету Верховної Ради України пропозиції здобувача наукового ступеня доктора наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» Дмитра Пилипенка щодо внесення змін та доповнень до Кримінально-виконавчого кодексу України (у частині правової регламентації принципів).

Додатки:
1. Пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Кримінально-виконавчого кодексу України на 6 арк. у 1 прим.
2. Порівняльна таблиця щодо внесення змін і доповнень до Кримінально-виконавчого кодексу України на 12 арк. у 1 прим.
3. Пояснювальна записка до пропозицій про внесення змін і доповнень до Кримінально-виконавчого кодексу України на 2 арк. у 1 прим.

З повагою
ректор **Сергій ВІТВІЦЬКИЙ**

Дмитро Пилипенко 0989771097

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
доктор юридичних наук, професор
_____ **Єгор НАЗИМКО**
«12» лютого 2023 р.

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ

1. Комісія у складі:
   Голова комісії:
   Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент
   Члени комісії:
   1. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
   2. Андрій УДОД, завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету № 3, кандидат юридичних наук
   3. Тетяна ПОНОМАРЬОВА, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук

2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Пилипенка Дмитра Олексійовича на тему: «Принципи кримінально-виконавчого права» зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, використовуються в науково-дослідній діяльності Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень, спрямованих на подальший розвиток науки кримінально-виконавчого права.

У науково-дослідній роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

- визначення принципу справедливості кримінально-виконавчого права, який полягає у формуванні обсягу правового статусу засуджених

пропорційно до порядку і умов виконання та відбування конкретного виду кримінального покарання, а також у домірності дисциплінарної й матеріальної відповідальності засуджених за скоєний дисциплінарний проступок та/або інше порушення встановленого порядку відбування покарання;

– обґрунтування того, що принцип недоторканності права власності у кримінально-виконавчому праві полягає у визначенні й забезпеченні прав засуджених на володіння, користування й розпорядження особистою власністю відповідно до положень законодавства. Позбавлення або обмеження права власності засуджених під час виконання та відбування кримінальних покарань здійснюється уповноваженими особами у порядку визначеному законом;

– визначення сутності принципу конфіденційності кримінально-виконавчого права враховуючи специфіку правовідносин між засудженими та представниками правозахисної, правоохоронної, судової, релігійної сфер, з акцентуванням того, що цей принцип полягає у конфіденційній комунікації засуджених зі своїми представниками, окремою категорією державних й міжнародних органів та організацій, у гарантуванні державою таємниці сповіді засуджених священнослужителю (капеланові), у забезпеченні державою зберігання та схоронності особистих документів засуджених;

– обґрунтування сутності принципу диспозитивності у кримінально-виконавчому праві, яка виявляється у вільному розпорядженні засудженими правом на ініціацію та участь у процедурах умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, а рівно й правом брати участь у дисциплінарних провадженнях тощо.

Голова комісії: _____ Ганна БУГА

Члени комісії:

_____ Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

_____ Андрій УДОД

_____ Тетяна ПОНОМАРЬОВА

ЗАРЕЄСТРОВАНО
в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в науково-дослідну діяльність
Донецького державного університету внутрішніх справ
«12» квітня 2023 р.
Науковий співробітник ВОНР
_____ Сергійчук І.В.
(підпис, прізвище)

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
доктор юридичних наук, професор
_____ **Єгор НАЗИМКО**
«12» лютого 2023 р.

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ

1. Комісія у складі:
   Голова комісії: Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент
   Члени комісії: 1. Ольга ГАПОНЮК, начальник навчально-методичного відділу, кандидат економічних наук, доцент
   2. Андрій ЗАХАРЧЕНКО, завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор
   3. Тетяна ПОНОМАРЬОВА, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук

2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Пилипенка Дмитра Олексійовича на тему: «Принципи кримінально-виконавчого права» зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ при викладанні навчальної дисципліни «Кримінально-виконавче право», а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цієї дисципліни, зокрема в частині:

– визначення принципів кримінально-виконавчого права як основоположних, керівних положень, які детермінують умови формування, розвитку та функціонування системи виконання й відбування кримінальних покарань; зумовлюють утворення, алгоритмізацію та реалізацію механізму правового регулювання кримінально-виконавчої сфери; відображають собою

людські цінності, які визначають правосвідомість суб'єктів кримінально-виконавчого права.

– встановлення ключових ознак принципів кримінально-виконавчого права, до яких відносять: основоположність (фундаментальність), імперативність, регулятивність, нормативність, об'єктивність, стабільність, ідеологічність, історичність, системність (комплексність);

– визначення групи загальноправових принципів кримінально-виконавчого права, до яких належать: верховенство права, законність, справедливість, свобода та особиста недоторканність, гуманізм, демократизм, недоторканність права власності, конфіденційність;

– встановлення групи міжгалузевих принципів кримінально-виконавчого права, до яких належать: презумпція невинуватості, диференціація та індивідуалізація виконання покарань, публічність, диспозитивність, змагальність, невідворотність виконання і відбування покарань;

– з'ясування ролі кримінально-виконавчої політики у впровадженні й реалізації принципів кримінально-виконавчого права. Кримінально-виконавча політика за своєю сутністю визначає цілі, стратегію, вектори функціонування кримінально-виконавчої системи. Кримінально-виконавча політика забезпечує впровадження та визначення специфіки реалізації принципів кримінально-виконавчого права у чинному кримінально-виконавчому законодавстві.

Голова комісії:

_____ Ганна БУГА

Члени комісії:

_____ Ольга ГАПОНЮК

_____ Андрій ЗАХАРЧЕНКО

_____ Тетяна ПОНОМАРЬОВА

ЗАРЕЄСТРОВАНО
в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в освітній процес
Донецького державного університету внутрішніх справ
«12» жовтня 2023р.
Науковий співробітник ВОНР
_____ Сирмамтіх І.В.
(підпис, прізвище)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Начальник Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції
Олександр ЩЕРБАТЮК
16 11 2023

АКТ

про впровадження в практичну діяльність Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції результатів дисертаційного дослідження Пилипенка Дмитра Олексійовича на тему: «Принципи кримінально-виконавчого права» зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Комісія у складі: заступника начальника Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції полковника внутрішньої служби Івана БРОШКА, начальника відділу персоналу Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції полковника внутрішньої служби Надії БУРБЕЗИ, начальника відділу соціально-виховної роботи та забезпечення прав засуджених Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції полковника внутрішньої служби Віктора БАРАНОВА розглянула матеріали дисертації Пилипенка Дмитра Олексійовича на тему: «Принципи кримінально-виконавчого права» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Комісія вважає, що одержані Д.О. Пилипенком узагальнені результати комплексного опрацювання проблем визначення принципів кримінально-виконавчого права, підготовлені на їх основі пропозиції та рекомендації правового, організаційного та методичного характеру виявили належний науковий рівень та мають значну практичну цінність.

Зазначені матеріали рекомендовано для використання у діяльності Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції.

Заступник начальника
міжрегіонального управління
полковник внутрішньої служби **Іван БРОШКО**

Начальник відділу персоналу
міжрегіонального управління
полковник внутрішньої служби **Надія БУРБЕЗА**

Начальник відділу соціально-виховної
роботи та забезпечення прав засуджених
міжрегіонального управління
полковник внутрішньої служби **Віктор БАРАНОВ**

Додаток Д

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Пилипенко Д.О. Принципи кримінально-виконавчого права : теоретико-правове дослідження : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2023. 428 с.

Статті в наукових фахових виданнях України та наукових періодичних виданнях інших держав

2. Пилипенко Д.О. Щодо системи принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 3 - 4 (61), С. 150 - 155.

3. Пилипенко Д.О. До питання визначення поняття та сутності кримінально-виконавчої політики України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2021. Випуск 64. С. 317 - 321.

4. Пилипенко Д.О. Визначення суб’єктів кримінально-виконавчої політики України. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 273 - 277.

5. Пилипенко Д.О. Суб’єктний фактор кримінально-виконавчої політики України. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 3 (76). С. 126 - 134.

6. Пилипенко Д.О. До питання визначення поняття та сутності принципів кримінально-виконавчого права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 167 - 172.

7. Пилипенко Д.О. Стадії та моделі розвитку принципів кримінально-виконавчого права. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Випуск 4. С. 57 - 61.

8. Пилипенко Д.О. Ознаки принципів кримінально-виконавчого права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Випуск 91. С. 150 - 156.

9. Пилипенко Д.О. До питання співвідношення принципів кримінально-виконавчого права, політики та законодавства. *Law. State. Technology*. 2021. Вип. 3. С. 119 - 125.

10. Пилипенко Д.О. До питання класифікації принципів кримінально-виконавчого права. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія : «Юридичні науки». 2021. № 8 (42). С. 37 - 42.

11. Пилипенко Д.О. Ознаки та вимоги системи принципів кримінально-виконавчого права. *Юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 87 - 94.

12. Пилипенко Д.О. До питання сутності загальноправових принципів у системі засад кримінально-виконавчого права. *Ампаро*. 2021. № 3. С. 54 - 60.

13. Пилипенко Д.О. Щодо кореляції засад внутрішньодержавної системи виконання і відбування кримінальних покарань. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 4 (77). С. 171 - 178.

14. Пилипенко Д.О. Окремі сутнісні аспекти принципу верховенства права в системі засад кримінально-виконавчого права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. № 4. С. 171 - 175.

15. Пилипенко Д.О. Принцип верховенства права у кримінально-виконавчому праві України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Випуск 4 (39). С. 41 - 46.

16. Пилипенко Д.О. Щодо засади законності в системі принципів кримінально-виконавчого права України. *Юридичний бюлетень*. 2021. Випуск 21. С. 118 - 124.

17. Пилипенко Д.О. Принцип справедливості в кримінально-виконавчому праві України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1 (78). С. 11 - 18.

18. Пилипенко Д.О. Принцип свободи та особистої недоторканності в кримінально-виконавчому праві України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 70. С. 393 - 398.

19. Пилипенко Д.О. Засада гуманізму кримінально-виконавчого права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 248 - 252.

20. Пилипенко Д.О. Засада рівності в кримінально-виконавчому праві України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 206 - 213.

21. Пилипенко Д.О. До питання визначення принципу демократизму у кримінально-виконавчому праві України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Випуск 3. С. 197 - 201.

22. Пилипенко Д.О. Щодо принципу презумпції невинуватості у кримінально-виконавчому праві України. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 134 - 140.

23. Пилипенко Д.О. Принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 311 - 316.

24. Пилипенко Д.О. Принцип недоторканності права власності в кримінально-виконавчому праві України. *Нове українське право*. 2022. Випуск 4. С. 110 - 117.

25. Пилипенко Д.О. Принцип диспозитивності в кримінально-виконавчому праві України. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія : право, публічне управління та адміністрування. 2022. № 5. С. 1 - 8.

26. Пилипенко Д.О. Принцип публічності кримінально-виконавчого права України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 4(81) vol. 2. С. 129 - 134.

27. Пилипенко Д.О. Змагальність як принцип кримінально-виконавчого права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 297 - 301.

28. Пилипенко Д.О. Щодо окремих аспектів принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки у кримінально-виконавчому праві України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Випуск 6. С. 155 - 159.

29. Пилипенко Д.О. Конфіденційність як принцип кримінально-виконавчого права. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 1(82). С. 57 - 62.

30. Пилипенко Д.О. Принцип взаємної відповідальності держави і засудженого в кримінально-виконавчому праві України. *Науковий вісник*

Ужгородського Національного Університету. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 75: частина 2. С. 112 - 118.

31. Пилипенко Д.О. Принцип невідворотності виконання і відбування покарань в кримінально-виконавчому праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 392 - 395.

32. Pohosian M.A., Horodetska M.S., Veselov M.Y., Pylypenko D.O., Banchuk-Petrosova O.V. The Role of a Lawyer's Request as a Means of Legal Communication in the Field of Human Rights Advocacy. CUESTIONES POLÍTICAS, 2021. vol. 39 № 70. P. 465 - 484. URL: https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/36865/39843.

(Особистий внесок: досліджено окремі проблемні питання реалізації принципу змагальності у частині реалізації адвокатом своєї правосуб'єктності).

33. Tatarenko H, Bomberher I., Serdiuk N., Pylypenko D., Kaplii O., Sheremet O. European social standards of human rights. AD ALTA-Journal Of Interdisciplinary Research, 2021. vol. 11, issue 2, special issue XXII P. 34 - 38. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110222/PDF/110222.pdf

(Особистий внесок: досліджено окремі проблемні питання впливу прав людини на внутрішньодержавну політику).

34. Kalinina I. V., Kupriienko V. M., Shulhan I. I., Pylypenko D. O., Kozeratska O. A. Legality of Applying Coercive Medical Measures in Criminal Law. CUESTIONES POLÍTICAS, 2021. Vol. 39 Nº 71. P. 126 - 146. URL: https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/37395/40857

(Особистий внесок: досліджено раціональний аспект примусового лікування особи в межах правовідносин сфери кримінальної юстиції).

35. Buryk M., Horbova N., Krap A., Pylypenko D., Novoshytska V. Modern globalization transformations : methodological approaches. CUESTIONES POLÍTICAS, 2022. vol. 40 nº 75. P. 792 - 807. URL: https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/39453/44481

(Особистий внесок: досліджено природно-правові аспекти формування загальноправових принципів).

Праці апробаційного характеру

36. Пилипенко Д.О. Визначення кримінально-виконавчої політики. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кривий Ріг, 28 травня 2021 р. Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2021. С. 174 - 177. (Форма участі – очна).

37. Пилипенко Д.О. Щодо визначення принципів кримінально-виконавчого права. *Економіка, фінанси, облік, менеджмент та право: стратегічні пріоритети розвитку в умовах глобалізації* : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 14 липня 2021 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2021. С. 46 - 48. (Форма участі – заочна).

38. Пилипенко Д.О. До питання сутнісних критеріїв принципів кримінально-виконавчого права. *Правове регулювання суспільних відносин : актуальні проблеми та вимоги сьогодення* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 23 - 24 липня 2021 р. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2021. С. 91 - 93. (Форма участі – заочна).

39. Пилипенко Д.О. Співвідношення термінів «принципи» та «засади» в межах кримінально-виконавчого права. Міжнародна науково-практична конференція «*Актуальні питання правової теорії та юридичної практики*» (м. Одеса, 13-14 серпня 2021 р.). Одеса : Причорноморська фундація права, 2021. С. 77 - 79. (Форма участі – заочна).

40. Пилипенко Д.О. Ознаки системи принципів кримінально-виконавчого права. *Теорія і практика сучасної науки*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції м. Київ, 19 -20 серпня 2021 р. Київ : МЦНіД, 2021. С. 46 - 47. (Форма участі – заочна).

41. Пилипенко Д.О. Щодо співвідношення визначень «принципи права» та «правові принципи» в галузі кримінально-виконавчого права. Міжнародна науково-практична конференція «*Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах*». м. Запоріжжя, 20 - 21 серпня 2021 р. С. 46 - 48. (Форма участі – очна).

42. Пилипенко Д.О. Вимоги до системи принципів кримінально-виконавчого права. *Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку та права в умовах сучасних викликів* : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 25 серпня 2021 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2021. С. 49 - 50. (Форма участі – заочна).

43. Пилипенко Д.О. Окремі сутнісні аспекти загальноправових принципів кримінально-виконавчого права. Міжнародна науково-практична конференція «*Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства*». 3 - 4 вересня 2021 р., м. Харків. С. 63 - 66. (Форма участі – очна).

44. Пилипенко Д.О. Зміст категорії загальноправових принципів системи кримінально-виконавчого права. *Актуальні проблеми юридичної науки* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції Двадцяті осінні юридичні читання «Права людини в сучасному світі проблеми теорії та практики» (м. Хмельницький, 1 - 2 жовтня 2021 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова, 2021. С. 108 - 109. (Форма участі – очна).

45. Пилипенко Д.О. Проблеми визначення верховенства права в системі принципів кримінально-виконавчого права. *Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 15 - 16 жовтня 2021 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. С. 125 - 128. (Форма участі – заочна).

46. Пилипенко Д.О. Щодо змісту психічної недоторканності кримінально-виконавчих правовідносин. *Актуальні питання науки, освіти*

та технологій в сучасних умовах: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 22 квітня 2022 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2022. С. 38 - 39. (Форма участі – заочна).

47. Пилипенко Д.О. Гуманізм кримінально-виконавчого права. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції (пам'яті В.П. Колгана)* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 27 травня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 43 - 44. (Форма участі – очна).

48. Пилипенко Д.О. Диспозитивність як принцип кримінально-виконавчого права. *Актуальні питання науки, освіти і суспільства: теорія і практика*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Умань, 28 жовтня 2022 р.): у 2 ч. Умань: ЦФЕНД, 2022. Ч. 2. С. 33 - 34. (Форма участі – заочна).

49. Пилипенко Д.О. Щодо принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань. *Modern research in world science. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference*. SPC "Sci-conf.com.ua". Lviv, Ukraine. 29-31 October 2022. С. 1660 - 1663. (Форма участі – заочна).

50. Пилипенко Д.О. Публічність як принцип кримінально-виконавчого права. *Наука, освіта та суспільство в XXI столітті* : *наукові ідеї та механізми реалізації* : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 19 листопада 2022 р.): у 2 ч. Кропивницький: ЦФЕНД, 2022. Ч. 2. С. 27 - 28. (Форма участі – заочна).

51. Пилипенко Д.О. Міжгалузеві принципи кримінально-виконавчого права. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів*: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26 травня 2023 року. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. С. 77 - 78. (Форма участі – очна).

які додатково відображають наукові результати дисертації:

52. Пилипенко Д.О. Сутнісні аспекти кримінально-виконавчої політики України. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. Випуск 1. С. 44 - 49.